

CELJSKI ZBORNIK

1959

CELJE
1 9 5 9

26103/4

D 307/1903

Kulturna politika zavestnih socialističnih sil s komunisti na čelu ima v naši deželi svoj najgloblji smisel in svoj glavni cilj v ostvarjevanju in ostvaritvi zahteve: kultura naj postane last ljudstva, ki ji je s svojim neposredno produktivnim delom zmerom ustvarjalo in ji ustvarja vse neogibne materialne pogoje, samo pa je bilo doslej oropano njenih najdragocenejših plodov v znanosti, umetnosti in književnosti. V tem smislu postavlja vprašanje tudi novi program Zveze komunistov Jugoslavije, zahtevajoč, naj kultura postane množična tako glede usvajanja kulturnih pridobitev, preteklih in sodobnih, kakor glede kulturne dejavnosti in iniciative najširših množic samih.

To je v naši kulturni politiki tisto glavno, čemur moramo podrediti vse ostalo, če hočemo biti zares sodobni, socialistični humanisti. Socialističnemu humanizmu so tuje blesteče, toda povsem abstraktne fraze o človeški osebnosti in njeni svobodi, za katerimi je dostikrat čutiti anti-humanistični prezir do delovnih množic in do njihove kulturne zmogljivosti. Biti socialistični humanist, to pomeni, dojemati problem osvoboditve človeške osebnosti v vsej njegovi konkretnosti in praktično, s svojo dejavnostjo v ekonomski, politični in kulturni graditvi socializma, množiti realne možnosti te osvoboditve, ki v sodobnem svetu izvirajo iz ogromnega porasta produktivne sile dela.

Socialistična kulturna politika, katere glavna obeležja in cilji so načrtani v novem programu Zveze komunistov Jugoslavije, obvezuje to zvezo kot celoto in njene člane kot posameznike. Od njih je predvsem odvisno njeno dosledno izvajanje v znanstvenih, kulturnih in prosvetnih ustanovah, društvih in množičnih organizacijah, v organih družbenega upravljanja na ustreznih področjih, v ustreznih svetih komun, okrajev, republik. Kolikor odločnejši in načelnejši bo boj komunistov za socialistično kulturno politiko in proti antisocialističnim težnjam in pojavom v našem kulturnem življenju, toliko bolj se bo prosvetna, znanstvena, umetniška in nasploh kulturna dejavnost osvobajala vsega tistega, s čimer preteklost pritiska na sedanost in kar progresivne sile našega časa ovira na poti k njihovemu cilju: k popolnemu včlovečenju človeka.

(Iz razprave Borisa Ziherla, »O nekaterih vprašanjih naše kulturne politike v luči programa ZKJ)
»Naša sodobnost« 1959/2

ZNAČILNOSTI GOZDNEGA GOSPODARSTVA V CELJSKEM OKRAJU

Ing. Anton Knez

Gozdovi imajo neposredni gospodarski pomen, ki obstoji v proizvodnji lesa za kritje družbenih potreb po lesu, prinašajo pa še razne posredne koristi. Razmerje med posrednimi koristmi in proizvodnjo lesa je v raznih krajih različno in je odvisno od oblikovitosti terena, od geološke podlage in od ekoloških činiteljev gozdno proizvodnih območij ter od lokacije in gospodarske važnosti industrijskih naprav, prometnih objektov, naselij itd., ki jih gozdovi ščitijo.

Posredne koristi gozdov so v tem, da varujejo zemljišča pred erozijo, ščitijo razne objekte pred zemeljskimi usadi in plazovi, vplivajo na režim vod, na klimatične činitelje, na estetsko podobo pokrajin in mestnih okolišev, na turizem, zdravstvo in podobno. Sodobna raziskavanja so pokazala, da so posredne koristi gozdov tako velike, da ustvarjajo moderne države gozdove ali gozdne pasove samo zaradi posrednih koristi od gozdov.

Posredne koristi gozdov so zelo važen činitelj tudi v okraju Celje. V zahodnem in severnem delu okraja se razprostirajo Savinjske Alpe in strmo predalpsko gorovje, ki je višje od gornje meje gozdne vegetacije. Tudi ostali del okraja je hribovit. Gornji predeli Alp nad mejo gozdne vegetacije in strma hribovita pobočja v ostalih krajih okraja so ugodna območja za nastanek hudournikov, velikih erozij, usadov, plazov in za hiter odtek padavin. Glavna reka v okraju, Savinja, ima zato hudourniški značaj. Gozdovi v porečju Savinje in ostalih voda v okraju zadržujejo hiter odtok padavin, varujejo poljedelska zemljišča, ceste in druge objekte v okraju Celje pred poplavami, plazovi in usadi. Po novejših raziskovanjih znaša zadrževalna funkcija gozdov listavcev do 55 %, gozdov iglavcev pa do 65 % skupnih letnih padavin.

Po podatkih inventarizacije iz leta 1951 in po poznejših retaksacijah leži ca. 45 % vseh gozdov v okraju na strmih hribovitih pobočjih, kjer imajo ti gozdovi čisti ali pa vsaj delni zaščitni (varovalni) značaj. Posredne koristi gozdov v teh krajih so zelo važne. Erozijske, plazovne, usadne in poplavske pojave bi dosegli velike mere, ako gozdno gospodarstvo ne bi upoštevalo posrednih funkcij, ki jih imajo gozdovi.

Tudi za razvoj turizma, zdravstva, za sodobni razvoj mest in naselij so gozdovi velikega pomena in koristni. Zeleni pasovi v okolici mestnih naselij postajajo vse bolj važen činitelj modernega urbanizma in zanje mnoga mesta trošijo znatna finančna sredstva. Večina mest pa jemlje gozdove v svoji okolici iz redne proizvodnje, jih varuje ali osnavlja posebna območja gozdnatih pasov in tako poudarja zdravstveni, estetični in turistični pomen gozdov.

Zelo lep naravni zeleni pas je imelo tudi mesto Celje v območju od Štor proti Teharjem, Pečovniku, Miklavškemu hribu in Liscam. Žal je v času, ko je mnogo mest v svetu, pa tudi v naši domovini, osnovalo v svoji okolici zelene gozdne pasove in žrtvovalo za to znatna finančna sredstva, dopustilo mesto Celje, da so zaradi plinov celjske cinkarne popolnoma propadli gozdovi v okolici Teharja, enaka usoda pa čaka gozdove tudi na Miklavškem hribu in nad Liscami, ako se ne zmanjša koncentracija žvepljenih plinov celjske cinkarne.

Ob upoštevanju posrednih koristi imajo gozdovi v sodobnem smislu čisti proizvodni značaj. Gozdovi proizvajajo les, ki ga potrebuje naše narodno gospodarstvo, predvsem mehanična in kemična lesna industrija, rudniki, gradbeništvo, promet, elektrogospodarstvo itd. Velike količine lesa troši tudi kmečko podeželje za obnovo in vzdrževanje stanovanjskih in gospodarskih poslopij, za kurjavo, za kmetijsko proizvodnjo itd.

Ker gozdovi proizvajajo les, z gospodarskega stališča ni vseeno, koliko proizvajajo. Kot kmetijska ima tudi sodobna gozdna proizvodnja za smoter čim večjo proizvodnjo po količini in vrednosti. Sodobno gozdarstvo že pojmuje gozd kot objekt za čim večjo in vrednejšo proizvodnjo. Zaradi razmer pred osvoboditvijo in iz objektivnih razlogov v prvih letih po osvoboditvi gozdarstvo ni moglo vložiti zadosti sredstev in dovolj sil v povečanje gozdne proizvodnje. V zadnjih letih pa so ustvarjeni materialni in ostali pogoji za povečanje proizvodnje v gozdarstvu. Moralo bo napraviti vse bolj smotrne, dolgoročne in na znanstveni podlagi utemeljene ukrepe za povečanje prirastka v gozdovih.

Ali je potrebno, da tudi gozdarstvo, enako kot kmetijstvo, proizvaja čim več dobrin po količini in po vrednosti na hektar? Ali je tako povečanje potrebno, v gozdno proizvodnjo vložena sredstva pa rentabilna? Gozdarstvo mora kot panoga primarne proizvodnje že zaradi rentabilnosti proizvodnje čim bolj izkoristiti od narave dano proizvodno zmogljivost gozdnih zemljišč. Da doseže maksimalno izkoriščanje teh zemljišč, mora gozdarstvo temu primerno izboljšati gospodarjenje z gozdovi. Izboljšanje pa pomeni uporabo znanstvenih in strokovnih metod v gozdni proizvodnji, povečanje sredstev za reprodukcijo gozdov in za investicije, rezultat pa je povečana proizvodnja.

Povečanje gozdne proizvodnje je nujno potrebno zaradi primanj-kovanja lesa. Lesna industrija v Jugoslaviji, v Sloveniji, pa tudi v okraju Celje ter drugi potrošniki in podeželje, potrebujejo več lesa, kot ga gozdovi proizvajajo. Zaradi nizkih gozdnih fondov je mogoče

ublažiti primanjkljaj le z zmanjšanjem potrošnje in z zamenjavo lesa z drugimi materiali. Ta zamenjava se pri nas tudi vrši. Ker pa zaradi naglega gospodarskega razvoja rastejo tudi splošne potrebe po lesu, zamenjava lesa z drugimi materiali še ne ublažuje nesorazmerja med proizvodnjo in potrošnjo lesa. Za ublažitev tega disproporca je vsakakor potrebno povečati tudi gozdno proizvodnjo. Ker namerava naše gospodarstvo zaradi objektivnih potreb v bodoče še povečevati kapacitete predvsem kemijske predelave lesa, mora gozdarstvo nujno povečati gozdno proizvodnjo. **Povečanje gozdne proizvodnje je postala osnovna naloga gozdarstva, v katero mora vlagati tudi ustrezna finančna sredstva za reprodukcijo gozdov in za investicije.**

Finančnih sredstev za reprodukcijo in za investicije ne dobiva gozdarstvo od družbe v obliki dotacij, ampak jih ustvarja samo. Z izkoriščanjem gozdov ustvarja določeno ceno lesa na panju (gozdno takso), iz katere finansira celotno proizvodnjo: reprodukcijo in nujno potrebne investicije. V raznih oblikah odvaja gozdarstvo določeni del ustvarjene gozdne takse tudi naši družbeni skupnosti. Delitev gozdne takse na družbene prispevke, na sredstva za reprodukcijo in investicije se vrši po republiških predpisih in to linearno za vsa proizvodna območja v Sloveniji brez upoštevanja, ali je določeno območje suficitno, deficitno ali uravnovešeno. Zato tudi sredstva za reprodukcijo gozdov in za investicije v gozdarstvu niso v vseh proizvodnih območjih funkcija dejanskih potreb, ampak več ali manj rezultat planske delitve ustvarjene gozdne takse. Ta sredstva so odvisna od višine kosmatih dohodkov, ki jih ustvarja gozdna proizvodnja v posameznih proizvodnih območjih. Vsako proizvodno območje si prizadeva zato, da ustvari čim večje kosmate dohodke in s tem doseže čim večji delež sredstev za reprodukcijo gozdov in za investicije, ki so materialna osnova za povečanje gozdne proizvodnje po količini in vrednosti.

Ukrepe za doseganje čim večje gozdne takse, s tem pa tudi večjih sredstev za reprodukcijo gozdov in za investicije zavirajo v okraju Celje določeni proizvodni činitelji, ki dajejo gozdnemu gospodarstvu v okraju nekatere bistvene značilnosti in ki mu onemogočajo, da bi povečeval gozdno proizvodnjo v istem obsegu, kot rastejo v okraju potrebe po lesu. Nekatere teh značilnosti se pojavljajo v vsej Sloveniji, nekatere pa samo v okraju Celje ali pa se pojavljajo v okraju Celje v ostrejših oblikah.

Navedli bomo glavne činitelje.

1. Nosilca gozdne proizvodnje sta gozdno zemljišče in gozdni fond. V okraju Celje je 110.158 ha gozdov. Od tega je gozdov splošnega ljudskega premoženja 31.121 ha (28,3 %), zasebnih gozdov pa 79.037 ha (71,7 %). Gozdnatost v okraju znaša 50,5 %.

Po podatkih inventarizacije in taksacije zneso gozdni fond v okraju 158 m³ na ha, od tega 97 m³ (61 %) iglavcev in 61 m³ (39 %) listavcev. Znesek gozdnega fonda ni enak v obeh sektorjih lastništva. V gozdovih splošnega ljudskega premoženja je višji, v zasebnih gozdovih slabši, kar kaže naslednja tabela:

Sektor lastništva	Gozdni fond na ha v m ³		skupaj
	iglavci	listavci	
SLP	110	77	187
Zasebni	93	56	149
Povprečno oba sektorja	97	61	158

Ob upoštevanju ekoloških činiteljev za gozdno proizvodnjo, ki so v okraju Celje ugodni, v nekaterih proizvodnih območjih okraja pa zelo povoljni (Pohorje, alpski in predalpski kraji), bi moral znašati normalni gozdni fond v okraju vsaj 250 m³ na ha. Gozdni fond v okraju znaša torej samo 60 % normalnega gozdnega fonda. Gozdna proizvodnja izkorišča torej komaj 60 % proizvodne zmogljivosti gozdnih zemljišč. Glavni smoter gozdne proizvodnje je, približati se čim prej polnemu izkoriščanju plodnosti gozdnih zemljišč. Z upoštevanjem ekoloških činiteljev gozdnih rastišč v okraju in disproporca med proizvodnjo in potrošnjo lesa je možno doseči normalni gozdni fond in maksimalno izkoriščanje proizvodne zmogljivosti gozdnih rastišč v ca. 40–50 letih.

Znesek prirastka je naslednji:

Sektor lastništva	Prirastek na ha v m ³			Na celi površini v 000 m ³		
	igl.	list.	skupaj	igl.	list.	skupaj
SLP	1,9	1,0	2,9	57,9	33,3	91,2
Zasebni	2,2	1,2	3,4	189,2	101,9	291,1
Skupaj oba sekt.	2,2	1,1	3,3	247,1	135,2	382,3

Tudi glede višine prirastka veljajo ugotovitve, navedene pri gozdnem fondu.

Letni etat znaša:

Sektor lastništva	iglavci	Etat v 000 m ³		Razmerje med etatom in prirast. v %
		listavci	skupaj	
SLP	54,2	43,4	97,6	107
Zasebni	145,0	101,0	246,0	85
Skupaj oba sektorja	199,2	144,4	343,6	90

Z letnim etatom izkoriščamo v okraju 107 % prirastka v gozdovih SLP in 85 % prirastka v zasebnih gozdovih, povprečno v obeh sektorjih 90 %. V gozdovih SLP izkoriščamo 107 % prirastka zaradi pospešene sečnje zrelih bukovih gozdov, ki že slabo priraščajo. Razmerje med sečnjo in prirastkom je torej ugodno za povečanje gozdne proizvodnje. Gozdno gospodarstvo izkorišča v okraju samo 90 % pri-

rastka, medtem ko pušča 10% za akumulacijo gozdnega fonda, kar predstavlja osnovo za povečanje gozdne proizvodnje.

Podatki o gozdnem fondu, prirastku in etatu so povzeti za urejene gozdove iz ureditvenih načrtov, za neurejene gozdove pa iz inventarizacije, izvršene leta 1951, retaksirane pa leta 1958.

Za ugotovitev proizvodne zmogljivosti gozdov in določanje obsega gozdne proizvodnje se morajo gozdovi taksirati in urediti. V okraju Celje je urejenih do 1. januarja 1959 27.826 ha (89%) gozdov SLP in 19.431 ha (25%) zasebnih gozdov, skupaj 47.257 ha (43%). Urediti je treba še 62.901 ha gozdov. To bo v bodočih petih letih bistveno vplivalo na višino sredstev, potrebnih za reprodukcijo gozdov. Za urejanje gozdov bo trošilo gozdarstvo v naslednjih petih letih letno ca. 22,3 milijone din.

2. Razmerje med gozdovi splošnega ljudskega premoženja in zasebnimi gozdovi ni ugodno za gozdno proizvodnjo. Površina zasebnih gozdov znaša 71,7% in je večja od povprečja v Sloveniji. Tako velika površina zasebnih gozdov, razdrobljena na mnoštvo zasebnih gozdnih posestnikov, ni dovoljna za intenzivno gozdno proizvodnjo.

Po statističnih podatkih je struktura zasebne gozdne posesti naslednja:

Kategorija gozdnih posestnikov v ha	Število gozdnih posestnikov	Povpr. gozdna površ. 1 posestn.
do 3 ha	24.089	0,59 ha
od 3 do 8 ha	4.572	5,42 ha
od 8 do 15 ha	1.588	11,67 ha
od 15 do 30 ha	699	22,46 ha
nad 30 ha	213	40,45 ha

Kmetje so lastniki 77.466 ha (98%) gozdov, nekmetje pa 1.571 ha (2%).

Dognano je, da je možna intenzivna in rentabilna gozdna proizvodnja le na strnjenih, zaokroženih in večjih gozdnih kompleksih. Enako proizvodnjo kot v velikih, strnjenih kompleksih je nemogoče doseči na majhnih, razdrobljenih zasebnih gozdnih parcelah, na katerih je vsak lastnik gospodaril v preteklosti drugače in po svojih potrebah, ne oziraje se na potrebe skupnosti.

Tudi na razdrobljenih privatnih gozdnih parcelah je mogoče doseči večjo gozdno proizvodnjo od sedanje. Povečanje take proizvodnje pa zahteva večje izdatke za terensko in upravno režijo od izdatkov za tako režijo v sektorju splošnega ljudskega premoženja. Majhne, razdrobljene parcele zahtevajo več strokovnega kadra in strokovnega dela, ker mora ta kader gospodariti z vsako zasebno parcelo individualno in ker so gospodarski interesi lastnikov zasebnih parcel drugačni kot gospodarski interesi družbe. Tudi tehnološki proces proizvodnje poteka na manjših, razdrobljenih parcelah drugače kot na velikih, strnjenih gozdnih kompleksih. Ta proces proizvodnje ni dovolj inten-

ziven, uspešen in usmerjen v povečanje proizvodnje, ker mu manjka osnovni pogoj: proizvodnja na tako velikih strnjenih površinah, da bi vlaganje sredstev za reprodukcijo gozdov in za investicije bilo dovolj rentabilno.

Gozdna proizvodnja v zasebnih gozdovih je obremenjena z uporabo lesa od strani gozdnih lastnikov in na velikem delu gozdne površine še z intenzivnim steljarjenjem. V vzhodnih delih okraja je lastna poraba pri velikem številu gozdnih posestnikov večja od proizvodnje. S prekomernim steljarjenjem, ki je privedlo do degradacije gozdnih tal in do velikega upadanja proizvodnje (do 50%), pa je obremenjenih v okraju 8.710 ha (11,1%) zasebnih gozdov.

3. Velika ovira za povečanje gozdne proizvodnje je visok delež bukve v gozdovih okraja Celje. Bukev je zastopana v gozdovih splošnega ljudskega premoženja z 41%, v zasebnih gozdovih z 38%, povprečno v vseh gozdovih z 39%.

Kot je povedano že prej, financira gozdarstvo reprodukcijo gozdov in investicije iz lastnih sredstev, to je iz ustvarjene cene lesa na panju (gozdne takse). Bukev pa daje zelo nizko, v nekaterih krajih pa celo negativno gozdno takso. Tako je gozdarstvo doseglo v okraju Celje leta 1958 naslednjo gozdno takso:

a) v gozdovih splošnega ljudskega premoženja:

za iglavce	5.140 din za m ³ indeks 100,0
za bukev (listavce)	612 din za m ³ indeks 19,5

b) v zasebnih gozdovih:

za iglavce	2.580 din za m ³ indeks 100,0
za bukev (listavce)	558 din za m ³ indeks 22,0

Enaki ali pa zelo podobni so tudi podatki za pretekla leta.

Pri letnem etatu bukovine 43,4 kosmatih m³ za gozdove splošnega ljudskega premoženja in 101,0 kosmatih m³ za zasebne gozdove, skupaj 144,4 kosmatih m³, pomeni sečnja bukovine v okraju znižanje gozdne takse za ca. 108,3 milijone din letno.

Bukev je sicer v gozdovih potrebna zaradi njene biološke funkcije, ki omogoča, da se v gozdovih obdrži potrebno biocenotično ravnotežje. Za ta namen zadostuje delež bukve od 15 do 20%. V okraju pa je ta delež dvakrat večji. Bukev tudi ni enakomerno zastopana v vseh gozdovih, ampak je v glavnem zastopana v obširnih čistih sestojih Posotelja in Kozjanskega ter v težje dostopnih krajih alpskega in predalpskega hribovja.

Zato bukev kljub svojemu visokemu deležu v večini gozdov ne ohranja biocenotičnega ravnotežja. Njena proizvodnja ni rentabilna, niti ne vrši bukve v vseh gozdovih blagodejnega vpliva na dobroto gozdnih zemljišč, ker sploh ni zastopana na ca. 50% gozdnih površin.

Kljub nizki rentabilnosti proizvodnje bukovine gozdarstvo ne more ukiniti njene proizvodnje. Bukov tehnični les potrebuje mehanična in kemijska lesna industrija; sečnja bukovine je potrebna tudi

zato, da se prepreči »zabukovljenje« naših gozdov, t. j. razširjenje slabo rentabilne buke na škodo visoko rentabilnih iglavcev.

Povedali smo že, da daje bukev nizko ali pa celo negativno gozdno takso. Bukve daje torej izredno nizka sredstva za reprodukcijo gozdov in za investicije. Na drugi strani pa zahtevajo bukovi gozdovi več sredstev za reprodukcijo in za investicije od gozdov iglavcev.

Gojitev bukovih gozdov je draga. Negativna selekcija je pri bukvi tako močna, da zahteva več sredstev za čiščenje in trebljenje kot pri gozdovih iglavcev. Redčenja bukovih drogovnjakov ne dajejo dohodkov; dohodki pri redčenju mlajših debeljakov pa so zelo nizki. Introdukcija, t. j. vnašanje iglavcev in plemenitih listavcev v bukove gozdove je drago. Proizvodnja bukovih sortimentov zahteva tak sistem in gostoto gozdnih komunikacij, da je možno dovršiti proizvodnjo tehničnih bukovih sortimentov v zimskih mesecih.

Ker daje bukev zelo nizko ali celo negativno gozdno takso, nasprotno pa zahteva večja sredstva za reprodukcijo in investicije kot gozdovi iglavcev, krije gozdarstvo stroške za reprodukcijo in investicije v bukovih gozdovih z dohodki od iglavcev. Zaradi tega pa zaostajajo investicije v proizvodnih območjih gozdov iglavcev, t. j. v območjih, kjer je gostota gozdnega cestnega omrežja najnižja, potreba za gradnjo gozdnih cest pa največja.

4. Povečanju proizvodnje ne ustrezajo tudi velike površine enodobnih degradiranih smrekovih monokultur na Pohorju in v Alpah. V teh območjih je okrog 7.500 ha degradiranih, sekundarnih smrekovih monokultur, ki jih bo potrebno meliorirati, da se doseže povečanje proizvodnje. Tudi redna obnova teh gozdov je vezana na posredno ali neposredno melioracijo.

Po predpisih ureditvenih načrtov bo potrebno letno obnoviti 91 ha enodobnih, degradiranih sekundarnih smrekovih monokultur. Namesto, da se obnovijo ti gozdovi z naravno pomladitvijo in z minimalnimi stroški, bo potrebno izvršiti melioracijo, ki bo zahtevala letno ca. 17,9 milijonov din finančnih sredstev.

Melioracija takih smrekovih monokultur bo izvršena po načrtu, ki ga je izdelal Inštitut za gozdno in lesno gospodarstvo LRS. Načrt je rezultat petletnega dela in znanstvenih raziskovanj omenjenega inštituta in daje čvrsto osnovo za melioracijo teh gozdov in za povečanje proizvodnje visokovrednih in deficitnih iglavcev.

5. Za povečanje proizvodnje je potrebna v gozdovih določena gostota gozdnega cestnega omrežja. Gozdarstvo v Sloveniji je enotno v stališču, da mora znašati gostota cestnega omrežja za napredno gospodarjenje z gozdovi vsaj 3 km na 100 ha. Gozdarstvo ne razpolaga na žalost s podatki o povprečni gostoti gozdnega cestnega omrežja v LRS niti za posamezna proizvodna območja. Po nepopolnih podatkih znaša produktivna gostota gozdnega cestnega omrežja v Sloveniji ca. 1,5 km na 100 ha. Po nepopolnih podatkih iz leta 1958 pa znaša taka gostota v okraju Celje komaj 0,57 km na 100 ha. Gostota produktivnega cestnega omrežja v okraju Celje dosega torej komaj 19% od potrebne

gostote (3 km na 100 ha), oziroma 31 % gostote v LRS. Gostota gozdnega cestnega omrežja v okraju Celje je torej daleč pod republiškim povprečjem in pod dejanskimi potrebami (3 km na 100 ha).

Glede gostote gozdnega cestnega omrežja zaostaja okraj Celje že dolgo vrsto let. V obdobju naše prve petletke je bilo zgrajenih v okraju komaj nekaj km gozdnih cest. Za transport gozdnih sortimentov so bile zgrajene v tem obdobju samo stalne gravitacijske žičnice. Takih žičnic je bilo zgrajenih v okraju 15. Žičnice so neproduktivne, ne odpirajo gozdov in so sposobne samo za transport velikih, koncentriranih lesnih mas. Zato ne vplivajo na povečanje proizvodnje, ampak vodijo k njenemu upadanju.

Večina žičnic je danes dotrajanih in demontiranih. Po njihovi demontaži so ostali gozdovi zaprti in prazni.

Gozdne ceste so se začele graditi šele leta 1953, oziroma 1954, ko je bil uveden z zveznimi predpisi sklad za pospeševanje gozdarstva (gozdni sklad). Četudi so bila sredstva tega sklada znatna, je gradnja gozdnih cest močno zaostajala, ker je moral okrajni gozdni sklad odvajati republiškemu in okrajnemu proračunu znatna sredstva po linearnem ključu, t. j. v istih proporcijah kot suficitna gozdno proizvodna območja.

Po določilih družbenega plana gospodarskega razvoja okraja Celje za obdobje 1957/61 bi moralo gozdarstvo investirati letno v gradnjo gozdnih cest 88,8 milijonov din. Ako sodimo, da predstavlja ta plan indeks 100, je potekala gradnja gozdnih cest v obdobju 1954/58 takole:

družbeni plan 1957/61	88,8 milijonov din	100 %
gradnja v l. 1954	86,5 milijonov din	97 %
gradnja v l. 1955	7,0 milijonov din	8 %
gradnja v l. 1956	58,9 milijonov din	61 %
gradnja v l. 1957	82,8 milijonov din	92 %
gradnja v l. 1958	35,9 milijonov din	40 %
povprečno letno	52,2 milijonov din	59 %

Ob že tako nizki gostoti gozdnega cestnega omrežja v okraju Celje je bil obseg gradenj gozdnih cest v obdobju 1954/56 absolutno nezadosten. Plan gradnje gozdnih cest pa je bil izvršen l. 1957 z 92 %, v letu 1958 pa samo s 40 % v primerjavi z določilom družbenega plana gospodarskega razvoja za obdobje 1957/61. V obdobju 1954/58 je bilo potrošeno od skupnih kosmatih dohodkov gozdarstva v okraju Celje za gradnjo gozdnih cest samo 11,5 %. V istem obdobju pa je bilo odvedeno republiškemu gozdnemu skladu 17,2 %, v okrajne in občinske proračune pa 21,4 % vseh dohodkov gozdarstva.

V obdobju 1954/58 je bilo zgrajenih v gozdovih okraja Celje 53,8 km gozdnih cest, povprečno na leto 12,7 km. Pri takem tempu gradnje bi dosegli potrebno gostoto 3 km gozdnih cest na 100 ha komaj v 70—80 letih.

Gradnja gozdnih cest v okraju je nujna. Široka območja naših gozdov (Pohorje, Menina planina, Kolarica, Mozirska planina, Veža, Boč, Bohor, Bele vode, Zaplanina, Dobrovlje, deloma Raduha, Plešivec itd.) so brez gozdnih cest. V teh krajih gozdarstvo v glavnem ekstenzivno gospodari. Posledica takega gospodarjenja je nizka primarna gozdna proizvodnja in visoki proizvodni stroški, ki ne dajejo dovolj sredstev za intenzivno reprodukcijo gozdov in za potrebne investicije.

Zaradi nizke gostote cestnega omrežja je mnogo gozdov še zaprtih, ali pa so proizvodni stroški tako visoki, da se ne izplača niti proizvodnja tistih sortimentov, ki so našemu gospodarstvu nujno potrebni (jamski in celulozni les). Predvsem je nerentabilna proizvodnja vmesnih donosov v VII. in VIII. vrednostnem razredu. Ker pa gozdarstvo proizvaja gozdne sortimente tudi v teh predelih (sicer ne bi doseglo fizičnega obsega proizvodnje, določenega z družbenimi plani), dosega zaradi visokih proizvodnih stroškov nizko gozdno takso. Nizka gozdna taksa pa ne ustvarja dovolj sredstev za investicije v gozdarstvu in za reprodukcijo gozdov.

Četudi je proizvodnja v gozdovih manjša od potreb, gozdna proizvodnja ne more izkoristiti zakona ponudbe in povpraševanja, ker so skoraj vse cene gozdnih sortimentov nizke in maksimirane. Akumulacija se ne ustvarja v gozdni proizvodnji, ampak v lesni predelavi (mehanični, predvsem pa kemični). Gozdarstvu v okraju z nerazvitim gozdnim cestnim omrežjem in z visokimi reprodukcijskimi stroški primanjkuje torej sredstev za gradnjo gozdnih cest v okviru intenzivnosti gradnje, določene z gospodarskim načrtom okraja Celje za obdobje 1957/61.

6. Les, proizveden v okraju, odteka deloma v blagovno proizvodnjo za kritje potreb po lesu lesne industrije, rudnikov, gradbeništva, mestnega prebivalstva itd., deloma pa se troši na podeželju za potrebe kmečkega in nekmečkega prebivalstva kot drva in tehnični les.

Po podatkih ankete o potrošnji lesa v okraju Celje, ki jo je izvršil za gospodarsko leto 1953/54 Zavod za evidenco in statistiko LRS v Ljubljani, troši podeželje (kmečka in nekmečka gospodinjstva) v okraju Celje naslednje količine tehničnega lesa:

hlodi za žago	20.830 m ³
stavbeni les	13.210 m ³
ostali okrogli les	1.970 m ³
skupaj	36.010 m ³

od tega 30.480 m³ iglavcev in 5.530 m³ listavcev. Te količine tehničnega lesa ne pridejo na lesno tržišče, ampak jih potrošijo direktno gozdni posestniki sami ali pa potem lokalne, vaške trgovine, tudi nekmetje. Povprečno troši eno kmečko in nekmečko gospodinjstvo (število vseh gospodinjstev je 41.247) 0,87 m³ tehničnega lesa letno, kar je izredno veliko in nad evropskim povprečjem. Tako visoka podeželska po-

trošnja lesa dokazuje, da se velik del tehničnega lesa odteguje industrijski predelavi, da se pa ta les dejansko predela na nerentabilnih in negospodarskih podeželskih žagah veneciankah, odkoder odteka nekontrolirano na trg. Nekomolirana, zasebna trgovina z lesom pa zavira ukrepe za sistematično povečanje gozdne proizvodnje, ker povzroča večje ali manjše nedovoljene sečnje, ki niso koristne za gozdno proizvodnjo.

Zaradi sprostitve predpisov v gozdarstvu v letu 1957 se je lastna potrošnja in nekontrolirana zasebna predelava ter privatna trgovina z lesom povečala v l. 1958 najmanj za ca. 30—40 %, kar je povzročilo povečan pritisk na gozdove v obliki povečanih nedovoljenih sečenj.

Razen tehničnega lesa troši podeželje v okraju tudi precejšnje količine drv. Po podatkih istega zavoda znaša skupna potrošnja etatne mase po enem kmečkem in nekmečkem gospodinjstvu:

okraj Celje	6,38 m ³	indeks 100
občina Celje	6,80 m ³	indeks 107
občina Laško	6,45 m ³	indeks 101
občina Mozirje	5,57 m ³	indeks 87
občina Slov. Konjice	6,79 m ³	indeks 106
občina Šentjur	6,31 m ³	indeks 99
občina Šmarje	5,78 m ³	indeks 91
občina Šoštanj	4,20 m ³	indeks 66
občina Zalec	7,79 m ³	indeks 122

Iz zgornjih podatkov je razvidno, da je potrošnja lesa v posameznih občinah zelo različna in da se giblje v razponu od 66 do 122 % okrajnega povprečja.

Ako pa analiziramo stanje gozdnih fondov v posameznih občinah, vidimo, da gozdni fond ni enak v celnem okraju. Njegova dinamika po občinah in podeželska potrošnja sta naslednji:

	Gozdni fond na ha	Indeks gozd. fonda	Indeks pode- želske potr.
okraj Celje	158	100	100
občina Celje	116	73	107
občina Laško	131	83	101
občina Mozirje	219	138	87
občina Slov. Konjice	203	129	106
občina Šentjur	119	75	99
občina Šmarje	122	77	91
občina Šoštanj	153	97	66
občina Zalec	148	94	122

Iz gornjih podatkov ugotavljamo, da so razmere za povečanje proizvodnje zelo ugodne na območju občin Mozirje, Slov. Konjice in Šoštanj, ugodne v občinah Zalec in Laško, manj ugodne pa v ostalih občinah in to zaradi pritiska relativno visoke podeželske potrošnje za

nizke gozdne fonde, ki povzročajo tudi nižjo gozdno proizvodnjo. Ker ne bi bilo gospodarstva in v skladu z odnosi socialistične družbe do gozdnega gospodarstva, če bi zanemarjali proizvodnjo v območjih z nizkim gozdnim fondom, moramo povečevati gozdno proizvodnjo v vseh proizvodnih območjih, večji del sredstev pa vlagati kljub temu v območja z zelo ugodnimi pogoji za gozdno proizvodnjo, ker se v takih območjih vložena sredstva najhitreje vračajo. Medtem ko je povečanje gozdne proizvodnje v zelo ugodnih proizvodnih območjih v glavnem v rokah gozdnega gospodarstva, je odvisno povečanje proizvodnje v manj ugodnih proizvodnih območjih od splošnega gospodarskega in kulturnega razvoja, ki bo omogočil zamenjavo lesa z drugimi materiali in energetskimi viri ter ustvaril nove, naprednejše odnose podeželskega prebivalstva do gozdov.

7. Okoli 12% vseh gozdov v okraju leži na relativnih gozdnih tleh, to je tleh, ki so trajno sposobna za kmetijsko proizvodnjo. Zaradi tega dejstva mora gozdarstvo računati, da bo kmetijstvo skušalo povečati poljedelske površine na račun gozda. V krajih spodnje Savinjske doline, v ožji celjski kotlini in v Posotelju se ta težnja opaža že nekoliko let.

Zaradi krčitve in spremembe v poljedelska zemljišča ter zaradi napredovanja elektrifikacije v podeželju, ki zahteva velike krčitve gozdov pri gradnji električnih daljnovodov, se je zadnjih pet let manjšala produktivna gozdna površina za 492 ha. Izgubljeno gozdno površino bo moralo gozdarstvo nadomestiti s ponovnim pogozdovanjem absolutnih gozdnih zemljišč, ki so danes pod nerentabilnimi poljedelskimi kulturami. Zaradi nerentabilnosti kmetijske proizvodnje na takih zemljiščih, ki vodi do njihovega vse večjega osiromašenja, bo potrebno na take površine ponovno uvesti rentabilnejšo gozdno proizvodnjo. Razen v pogozdovanju takih zemljišč bo lahko našlo gozdarstvo nadomestilo za izgubljene produktivne gozdne površine še v melioraciji grmišč in novin na območju občine Mozirje, v Belih vodah, Zaplanini in Mariji Reki.

V teh krajih je opustilo kmetijstvo zaradi nerentabilnosti kmetijske proizvodnje ali pa spremenjenih proizvodnih odnosov v kmetijstvu obdelavo večjih površin (okoli 1060 ha), ki so porasle danes z grmovjem. Te površine, predvsem »novine«, so izločene iz kmetijske in gozdne proizvodnje. Večina teh zemljišč ima zelo ugodne ekološke pogoje za proizvodnjo visokovrednih in deficitnih iglavcev. S sodelovanjem kmetijstva bo izvršilo gozdarstvo v letošnjem letu razmejitev teh površin med kmetijstvom in gozdarstvom. Računamo, da bo pridobilo gozdarstvo s to razmejitvijo ca. 780 ha novih površin, ki jih bo v bodočih petdesetih letih melioriralo in uvedlo na njih gozdno proizvodnjo, za kar bo potrebovalo gozdarstvo letno ca. 2,9 milijonov dinarjev.

8. Nemogoče je prikazati stanje gozdne proizvodnje v določenih proizvodnih območjih brez povezave z lesnim gospodarstvom. Lesno gospodarstvo ni sicer proizvodni činitelj gozdne proizvodnje, je pa

glavni potrošnik proizvodov gozdarstva. S svojimi potrebami po lesni surovini in lesnih asortimanih stalno pritiska na gozdno gospodarstvo za čim večjo proizvodnjo po količini in vrednosti. Razvoj furnirske industrije v okraju in perspektiven razvoj industrije luščenja lesa postavljata gozdarstvu vedno večje zahteve tudi glede kvalitete. Namesto hlodovine za žage bo potrebovala lesna industrija v okraju vedno večje količine hlodovine za furnir in luščenje.

Gozdarstvo bo moralo tudi v lastno korist upoštevati te potrebe lesne industrije. Dražji sortimenti ustvarjajo večjo gozdno takso, torej tudi večja finančna sredstva za financiranje reprodukcije gozdov in za investicije. V okviru razvoja celotnega narodnega gospodarstva, torej tudi lesne industrije, predstavlja gozdna proizvodnja edini vir surovin za obratovanje obstoječe lesne industrije in za njen nadaljnji razvoj.

Razen industrije furnirjev in luščenja je gozdarstvo v okraju glavni vir surovin za žagarsko industrijo, najbolj razvito panogo lesne industrije in osnovo celotne lesno predelovalne industrije v okraju. Zmogljivost gozdov v okraju v proizvodnji hlodovine za žage je tale (v čistih m³):

Sektor lastništva	Hlodovina iglavcev	Hlodovina listavcev	Skupaj
SLP	25.400	9.800	35.200
Zasebni	43.950	7.600	51.550
Skupaj	69.350	17.400	86.750

Kapaciteta žagarske industrije v okraju pa znaša 106.000 m³ hlodovine in je za ca. 20.000 m³ ali 23 % večja od proizvodne zmogljivosti gozdov. Zaradi tega primanjkljaja v proizvodnji obratujejo nekatere žage komaj s 30–60 % kapaciteto, nekatere pa uvažajo hlodovino iz drugih okrajev LRS ali pa celo iz drugih republik. Tako stanje ni zanesljiva osnova za obstoj sedanjih žagarskih kapacitet. Lesna surovina, predvsem hlodovina, se zaradi visoke deficitnosti vse bolj odvzema svobodnemu tržišču in indirektno distribuira. Uvoz hlodovine ni torej trajna in zanesljiva osnova za obstoj in razvoj lesne industrije v okraju.

Visoki disproporc med proizvodnjo in potrebno hlodovino za žago je prišel do izraza tudi v določanju letnih sečenj. Zaradi ublažitve tega disproporca je določen gozdovom v okraju maksimalen etat, pri katerem se pa stanje gozdov ne poslabšuje, ampak celo nekoliko zboljšuje.

Ostali potrošniki lesa so v ugodnejšem položaju. Lastna proizvodnja jamskega lesa v okraju (ca. 27.000 m³) krije 58 % potreb rudnikov v okraju (44.800 m³) po jamskem lesu. Ostalo količino nabavljajo rudniki okraja Celje brez težav v sosednjem mariborskem okraju, ki nima rudnikov.

Proizvodnja gradbenega lesa, železniških pragov, telefonskih in električnih drogov ter drv krije vse potrebe v okraju. Ti sortimenti celo preostajajo za izvoz v ostale okraje LRS in v druge republike.

Celulozni les iglavcev in listavcev izvažajo gozdarstvo v tovarno celuloze v Videm-Krško, ker nima lastne celulozne industrije.

9. Iz navedenih podatkov in činiteljev izvajamo naslednje zaključke:

a) Gozdovi v okraju Celje nimajo normalnega fonda in prirastka. Obstoječi gozdni fond dosega komaj 60% normalnega fonda. Proizvodna zmogljivost gozdnih zemljišč je izkoriščena komaj s 60%.

b) Osnovna naloga gozdnega gospodarstva v okraju je, povečati gozdno proizvodnjo po količini in vrednosti ter izboljšati razmerje med proizvodnjo iglavcev in bukve v korist iglavcev in vrednejših listavcev.

c) Za povečano proizvodnjo nima gozdarstvo okraja zelo dobre osnove samo v ugodnih ekoloških činiteljih gozdnih rastišč, ampak tudi v obsegu in organskem sestavu lesne industrije v okraju, ki potrebuje vedno več surovin. Nadaljnji razvoj lesne industrije v okraju je prvenstveno odvisen od proizvodnje potrebne surovine.

č) Za povečanje proizvodnje potrebuje gozdarstvo precejšnja finančna sredstva za reprodukcijo gozdov in za investicije, t. j. za gradnjo gozdnih cest. Pri delitvi ustvarjene gozdne takse na reprodukcijska, investicijska in proračunska sredstva gozdarstva bi morali v bodoče upoštevati objektivne potrebe okraja. Delež republiškega sklada ne bi smel biti isti kot v suficitarnih okrajih. Instrumenti za delitev ustvarjene gozdne takse bi morali upoštevati, da ustvarjajo nekatera (suficitarna) proizvodna območja več sredstev, kot jih potrebujejo. Druga ustvarjajo manj sredstev, kot jih potrebujejo (deficitarna območja). Tretja območja so približno uravnovešena, t. j. ustvarjajo nekako toliko ali približno toliko sredstev, kot jih potrebujejo.

V uravnovešena območja spada približno tudi okraj Celje. Odvodi v republiški gozdni sklad, v okrajne proračune, razmerje med reprodukcijskimi in investicijskimi sredstvi gozdarstva v okraju bi morali biti zato funkcija dejanskih in objektivnih potreb gozdarstva v okraju, ne pa rezultat manj ali več neživiljenjskih in linearnih republiških instrumentov za delitev (razporeditev) ustvarjene gozdne takse, ki ne upoštevajo dovolj objektivnih proizvodnih činiteljev gozdnega gospodarstva v okraju.

Celje, junija 1959.

VZROKI PRERAŠČANJA GOZDOV V PAŠNIKE

Ing. Milan Dečko

A. SPLOŠNI DEL

I. OPIS TERITORIJA

Bivši okraj Šoštanj zavzema v celoti področje dveh gozdno gospodarskih območij in sicer celo gornjegrajsko gozdno gospodarsko območje z bivšimi občinami Solčava, Luče, Ljubno, Gornji grad, Rečica ob Savinji, Nazarje in Mozirje ter del savinjskega gozdno gospodarskega območja z bivšimi občinami Velenje, Šoštanj in Smartno ob Paki.

Vse bivše občine gornjegrajskega območja so se po novi upravno politični razdelitvi združile v eno občino s sedežem v Mozirju, občine savinjskega območja pa v eno občino s sedežem v Šoštanju.

Področje gornjegrajskega območja predstavlja v stvari Zgornjo Savinjsko dolino, med tem ko spada savinjsko območje v Šaleško dolino.

Nas zanima samo Zgornja Savinjska dolina. Ta je predmet te razprave.

Zgornja Savinjska dolina predstavlja zaokroženo geografsko celoto s tipičnimi naravnimi mejami, ki jo ločijo od sosednih pokrajin.

Meja se spusti na zahodu s tromeje med Avstrijo, gornjegrajskim in koroškim gozdno gospodarskim območjem ter poteka po grebenih Olševe, Raduhe, Bele peči, Travnika, Komna, Smrekovca in Mozirskih planin, od koder se spušča proti Letušu, kjer meji na Spodnjo Savinjsko dolino. Od Letuša se zopet vzpenja na Dobrovlje in gre preko Pretkovce in Krašice na Menino planino, od tu do Črnilca in od tod čez Volovljek na Malo planino ter dalje čez Bukovec in Prag na Konja. Od tu poteka preko Presedlaja in Lučkega Dedca na Ojstrico ter preko Babe, Planjave, Brane, Turske gore na Rinko, od tu dalje pa spet na tromejo med Avstrijo, gornjegrajskim in koroškim gozdno gospodarskim območjem.

Mirno lahko uvrščamo Zgornjo Savinjsko dolino med najlepše predele naše domovine, saj je bogata z neštetimi naravnimi lepotami, med katere moramo prištevati predvsem najzapadnejši predel z masivom Kamniških planin, z edinstveno Logarsko dolino, ki privablja mnoge ljubitelje naravnih lepot in planince.

Zgornja Savinjska dolina v pravem smislu se razprostira dejansko samo od Letuša pa do Nazarij, kjer se razdeli v dve dolini, in sicer Zadreško ob potoku Dreti in Savinjsko ob reki Savinji. Zadreška dolina se konča v Gornjem gradu, Savinjska pa v Ljubnem, saj od tod dalje praktično dolina več ne obstaja.

Območje spada med najbolj gozdnato v Sloveniji, saj znaša gozdovitost po P. O. službi ca. 60 %.

Iz pregleda zemljiških kategorij ugotavljamo naslednje:

II. KATEGORIJA ZEMLJIŠČ

Površine zemljiških kategorij so dokaj ustaljene in se ne spreminjajo hitro oziroma ne prehajajo hitro druga v drugo. Razdelitev zemljišč na zemljiške kategorije je izoblikovala v stoletjih že deloma narava sama po prirodnih pogojih. Človek je v tisočletjih izkrčil le površine, pripravne za obdelavo. Krčenje gozdov se je zaključilo kot navaja Melik v »Sloveniji« že v 15. stoletju. Je sicer še nekaj gozdov na relativno gozdnih tleh, ki bi se mogli še izkrčiti, toda v glavnem je bila kolonizacija zaključena že pred 500 leti. Zato so tudi zemljiške kategorije dokaj stalne, določene, kakor so tudi v Zahodni Evropi, za razloček od razmer v ZSSR in ZDA, kjer je velik del obdelovalnih površin pašnik, ki se zdaj preorje, zdaj popase.

Podatki o zemljiških kategorijah se sicer iz leta v leto nekoliko spreminjajo, vendar ni bistvenih sprememb. V tabelah 1, 2 in 3 pri našemo podatke za leto 1939, 1947, 1948, 1949, 1950, 1951, 1952, 1953.

Že ta prvi pogled na skupno površino zemljišč in na njihovo razdelitev na kategorije nazorno predločuje osnovno kmetijsko dejavnost z zelo majhnim odstotkom travnikov in pašnikov in izkazuje trd boj zlasti za njivske površine. Predvojna statistika (stanje 1939) izkazuje 6.320 ha njiv, medtem ko jih je bilo leta 1953 5.928 ha. Predvojni kataster je izkazoval 7.851 ha njiv.

Ta razloček med sedanjostjo in predvojno statistiko seveda ni mogel biti mirno sprejet. Zlasti je vznemirjal kmetijske planerje zaradi velikega deficita poljedelske proizvodnje. Da je prišlo do teh razlik, so razlogi naslednji:

1. Kataster je zastarel, saj je bil izdelan v letih 1820 do 1828. Občasne kasnejše revizije niso bile točne. Spremembe v naravi se niso sproti vpisovale. Po letu 1924 se revizija praktično ni več izvajala, razen v letu 1932, ko je bilo v Sloveniji revidiranih 200 katastrskih občin na ta način, da so prijavitelje zasliševali v občinskih pisarnah. Število tako revidiranih občin znaša 8 % od vseh občin.

2. Posestniki sprememb v naravi kljub obveznosti niso prijavljali ali pa le redko.

3. Z razvojem industrije in rudarstva se je mnogo orne zemlje odtegnilo prvotni uporabi.

4. Kmetijska kriza v zadnji četrtini prejšnjega stoletja je povzročila, da so se slabše njive, zlasti v hribovitem svetu opuščale (Solčava,

22 Tabela 1. **Površina zemljiških kategorij v letih 1939, 1947 do 1953**

Zemljiška kategorija	1939	1947	1948	1949	1950	1951	1952	1953	% 53
Skupna površina	70.211	70.211	70.211	70.211	70.211	70.211	70.211	70.211	100
njive in vrtovi	6.320	6.186	6.126	5.867	5.702	5.888	5.922	5.928	8,4
sadovnjaki	575	576	578	619	631	633	621	641	0,9
vinogradi	180	138	139	147	141	139	140	140	0,2
travniki	8.381	7.618	7.676	8.142	6.073	5.744	5.557	5.507	7,1
Obdelovalna površina	15.456	14.518	14.519	14.775	12.547	12.404	12.240	12.216	16,6
senožeti	2.850	3.372	3.382	3.068	2.124	2.232	2.363	2.347	3,3
pašniki	9.480	9.231	9.258	8.533	6.764	6.420	6.436	6.473	9,2
trstičja, močvirja	126	50	49	50	5	10	26	26	0,0
Kmetijska površina	27.912	27.171	27.208	26.426	21.440	21.066	21.065	21.062	29,1
gozdovi	35.291	35.700	35.744	36.185	40.807	41.202	41.240	41.241	59,7
Rodovitna površina	63.203	62.871	62.952	62.609	62.247	62.268	62.305	62.303	88,8
Nerodovitna površina	7.008	7.340	7.259	7.602	7.964	7.943	7.906	7.908	11,2

Tabela 2.

Površina zemljiških kategorij po občinah v letu 1953

Zemljiška kategorija	Gornji grad	Ljubno	Luče	Mozirje	Nazarje	Rečica ob Sav.	Solčava	Šmartno ob Paki	Šoštanj	Ve- lenje
Skupna površina	8.991	7.887	11.179	5.344	4.081	3.260	10.236	1.812	9.585	7.836
njive in vrtovi	661	744	550	545	345	491	195	301	1.012	1.084
sadovnjaki	48	22	10	20	11	16	—	72	127	306
vinogradi	—	—	—	5	—	1	—	29	16	89
travniki	557	366	382	585	387	490	87	394	953	1.306
Obdelovalna površina	1.266	1.132	942	1.164	743	998	282	796	2.108	2.785
senožeti	430	314	140	238	28	52	224	—	556	365
pašniki	1.215	1.141	793	437	230	294	550	86	1.105	622
trstičje, močvirja	—	—	2	—	—	—	—	—	3	21
Kmetijska površina	2.911	2.587	1.877	1.839	1.001	1.344	1.056	882	3.772	3.793
gozdovi	5.824	4.831	7.689	3.253	2.965	1.672	4.871	841	5.481	3.814
Rodovitna površina	8.735	7.418	9.566	5.092	3.966	3.016	5.927	1.723	9.253	7.607
☞ Nerodovitna površina	256	469	1.613	252	115	244	4.309	89	332	229

Tabela 3.

Površina zemljiških kategorij po občinah v letu 1953 (%)

Zemljiška kategorija	Gornji grad	Ljubno	Luče	Mozirje	Nazarje	Rečica ob Sav.	Solčava	Šmartno ob Paki	Šoštanj	Vele- nje
Skupna površina	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
njive in vrtovi	7,4	9,5	4,9	10,3	8,5	15,1	1,9	16,7	10,6	13,9
sadovnjaki	0,4	0,2	0,1	0,5	0,0	0,5	—	3,9	1,3	3,9
vinogradi	—	—	—	0,0	—	0,0	—	1,6	0,1	1,1
travniki	6,2	4,6	3,4	10,9	9,4	15,0	0,8	21,8	9,9	16,7
Obdelovalna površina	14,0	14,3	8,4	21,7	18,1	30,6	2,7	44,0	21,9	35,6
senožeti	4,8	3,9	1,2	4,4	0,7	1,6	2,2	—	5,8	4,6
pašniki	13,5	14,5	7,2	8,2	5,6	9,0	5,4	4,7	11,6	7,9
trstičja in močvirja	—	—	0,0	—	—	—	—	—	0,0	0,2
Kmetijska površina	32,3	32,7	16,8	34,3	24,4	41,2	10,3	48,7	39,3	48,3
gozdovi	64,8	61,3	68,8	60,9	72,7	51,3	47,6	46,4	57,2	48,8
Rodovitna površina	97,1	94,0	85,6	95,2	97,1	92,5	57,9	95,1	96,5	97,1
Nerodovitna površina	2,9	6,0	14,4	4,8	2,9	7,5	42,1	4,9	3,5	2,9

Luče, Ljubno, Gornji grad in Šmihel) in se spremenile v pašnike ali travnike ali pa so se obrasle z gozdnim drevjem. Mnogi lazi so se pogozdili.

5. Dokaj njivske površine se izgubi zaradi velike razkositosti posestev in številnih parcel, ki pripadajo raznim lastnikom. Te površine se pri popisu niso štele med njive, med tem ko jih kataster kot take še vedno izkazuje. V tem pogledu se torej kataster in popis razhajata.

Povojne revizije katastra, kolikor so se mogle izvršiti, kažejo tendenco nižanja. Razlika med današnjim katastrom, katerega prečiščenje še ni končno, in statistiko znaša pri njivah 34 %, kar je razvidno iz naslednjega pregleda (tabela 4).

V bivšem okraju Šoštanj odpade na enega prebivalca samo 0.16 ha njivske površine. To dokazuje, da je z njivsko površino zelo na tesnem. Da vzamemo najširšo primerjavo: ves svet ima okoli 1.217 milijard ha obdelovalne zemlje, prebivalcev pa okoli 2,1 milijardo. Na prebivalca odpade torej 0,57 ha obdelovalne zemlje. V evropskih državah pa pride na glavo prebivalca (gl. tabelo 5), izračunano po podatkih mednarodnega kmetijskega letopisa za leto 1939/40.

Po površini zemljišč je torej okraj Šoštanj prvenstveno gozdarski, saj je 59,7 % od skupne površine gozdov. Travnikov (vključno s senožitmi) in pašnikov je dvakrat toliko kot njiv. Na vsem svetu je površina travnikov in pašnikov 1,75 krat večja od njivske. Razmere so torej tu nad svetovnim povprečjem. Seveda je važno, koliko od te površine odpade na travnike in koliko na pašnike, ker je produkcijska sposobnost pašnikov mnogo manjša od travnikov.

Sadovnjaki in vinogradi ne zavzemajo več kot 1,1 % skupne površine.

Kolikšne so dejanske površine zemljiških kategorij po vsem prej navedenem, niti danes točno ne vemo. Kataster, izdelan že v letih 1820 do 1828, še do danes ni bil revidiran, statistična služba pa se opira predvsem na podatke različnih popisovanj in anket, ki pa tudi ne operirajo z absolutnimi številkami. Eno je gotovo, da so se namreč zemljiške kategorije od izdelave katastra vendarle spremenile in da kataster teh sprememb ne zajema, statistična služba pa se vsem tem spremembam vsaj približuje.

Kataster in P. O. služba sta si edina edino le v skupni površini, ki znaša 70.211 ha.

Prav posebno velika razlika med katastrom in P. O. službo se izkazuje pri gozdnih površinah, saj znaša površina po katastru 33.888 ha in po P. O. službi 41.241 ha, skupno je torej razlika 7.353 ha (21,7 %).

Da je površina gozdov večja, kot je v katastru, je bilo ugotovljeno že pri prvi inventarizaciji gozdov leta 1947, vendar dalje od gole ugotovitve inventarizacija ni prišla.

Povečanje gozdnih površin je bilo ugotovljeno tudi pri inventarizaciji leta 1951. Tudi ta inventarizacija ni prišla dalje od ugotovitve in je še nadalje operirala s katastrskimi površinami gozdov. Ob času

Tabela 4.

Zemljiške kategorije po katastru in statistiki v letu 1953

Zemljiška kategorija	Kataster ha	Statistika ha	%
Skupaj	70.211	70.211	100
Njive in vrtovi	7.976	5.928	74
Sadovnjaki	647	641	99
Vinogradi	260	140	53
Travniki	6.522	5.507	120
Senožeti	—	2.347	—
Pašniki	14.612	6.473	44
Ribniki, trstišča	—	26	—
Gozdovi	33.888	41.241	122
Nerodovitno	6.306	7.908	125

Tabela 5.

Njivska površina na prebivalca v drugih državah

Država	ha	Država	ha
Albanija	0,30	Nemčija	0,29
Avstrija	0,29	Nizozemska	0,11
Belgija	0,13	Poljska	0,54
Bolgarija	0,64	Portugalska	0,19
Čehoslovaška	0,38	Romunija	0,68
Danska	0,70	Španija	0,64
Finska	0,67	Švedska	0,60
Francija	0,50	Švica	0,12
Grčija	0,33	Velika Britanija	0,11
Irska	0,43	ZDA	1,33
Italija	0,30	ZSSR	1,30
Indija	0,46	Jugoslavija	0,49
Japonska	0,08	Slovenija	0,20
Java	0,19	Šoštanj	0,17
Madžarska	0,64		

inventarizacije ni bilo niti časa niti kadrov, da bi se po tej ugotovitvi lotili revizije katastrskih gozdnih površin.

Definitivno ni rešeno vprašanje dejanskih gozdnih površin niti pri sestavi perspektivnega plana, tako da je gozdarstvo še nadalje ostalo v dvomu, kolikšna je pravzaprav dejansko površina gozdov.

Leta 1956 je bilo končno možno, da kolikor toliko natančno ugotovimo dejansko gozdno površino s tem, da je Katastrski urad v Celju izvršil analizo dejanskega stanja kultur pri 175 gozdnih posestnikih, ki imajo skupne površine nad 45 ha.

Ta analiza je pokazala, da je pri 175 anketiranih kmetijah preraslo v gozdove 2.044 ha njiv, travnikov in pašnikov.

Ves anketirani material bo dobil Zavod za statistiko in evidenco LRS v Ljubljani. Ta bo iz predloženega gradiva napravil zaključke, za koliko so se povečale gozdne površine v bivšem okraju Šoštanj.

Tako dobljeni podatki se bodo primerjali s podatki P. O. službe in bomo na ta način vsaj začasno prišli do dejanskih gozdnih površin, dokler se ne razčisti v katastru. Ker sem prejel podatke ankete šele v marcu 1956, mi ni bilo mogoče priti do nekih definitivnih zaključkov.

Da pa bo potrebno čimprej razčistiti vprašanje dejanskih gozdnih površin, nam narekujejo že naslednja dejstva:

1. Vse inventarizacije so operirale samo s katastrskimi površinami, zato bazirajo tudi gozdni fond, prirastek in etat na teh površinah. Zavoljo tega bo potrebno po zaključku dela Zavoda za statistiko revidirati gozdni fond, prirastek in etat.

2. Četudi še nimamo natančnih podatkov o površinah, je že sedaj gotovo, da se ves etat ne izkorišča. Ta rezerva v etatu se na terenu tudi občuti, ker vsa izdana sečna dovoljenja zadnjih treh let ne dosegajo zmogljivosti gozdov.

Dejansko se akumulira več prirastka, kot pa to izkazuje perspektivni plan.

3. Če so podatki o gozdnih površinah po P. O. službi točni, kar se bo ugotovilo na podlagi zbranih podatkov, je dejanski prirastek večji od izkazanega za ca. 21.000 m³ iglavcev (pri povečanju gozdnih površin od 7.000 ha in povprečnem prirastku 3 m³/ha). To pa predstavlja pomembno in gospodarsko zelo važno postavko v lesni bilanci ne samo Zgornje Savinjske doline, temveč tudi v republiškem merilu.

III. SEKTORJI LASTNIŠTVA

V današnjem družbenem redu je prvenstvene važnosti struktura po sektorjih lastništva. Najvažnejši pokazatelj je razmerje površin, ki odpadejo na državni, zadržni in privatni sektor. Tabela 6 prikazuje, da odpade na državni sektor dobra četrtina vseh površin (30,7 %), na zadržni komaj 2,6 %. Važnost državnega sektorja pa je manjša, kot bi se moglo iz teh podatkov sklepati, kajti njegov delež neplodnih površin je največji (65,5 %), delež gozdov je približno $\frac{1}{4}$ od skupne gozdne površine, pašnikov pa dobra $\frac{1}{4}$ vseh pašnikov.

Tabela 6.

Zemljiške kategorije po sektorjih lastništva (stanje 31. maja 1953)

Zemljiške kategorije	Po katastru	Skupaj	Držav.	Zadruž.	Privat.
Njive in vrtovi	7.976	5.928	21	169	5.738
Sadovnjaki	647	641	20	75	546
Vinogradi	260	140	—	1	139
Travniki	6.522	5.507	64	296	5.147
Obdelov. površina	15.405	12.216	105	541	11.570
Senožeti	—	2.347	9	43	2.295
Pašniki	14.612	6.473	1.417	457	4.599
Ribniki	—	20	20	—	—
Trstičja, močvirja	—	6	1	5	5
Kmetijska površina	30.017	21.062	1.552	1.041	18.469
Gozdovi	33.888	41.241	13.877	404	26.960
Rodovitna površina	63.905	62.303	15.429	1.445	45.429
Nerodovit. površina	6.306	7.908	5.180	10	2.718
Skupna površina	70.211	70.211	20.609	1.455	48.147

Tabela 7. Število in površina privatnih kmetijskih gospodarstev po stanju 15. januarja 1952

Velik. razred	Predmet	Skupaj	Gornji grad	Ljubno	Luče	Mozirje	Na- zarje	Rečica ob Sav.	Sol- čava	Šmart- no ob Paki	Šo- štanj	Ve- lenje
Skupaj	Štev. gospodarstev	2.621	260	275	149	264	186	234	49	198	431	575
	Skupna površina	38.782	4.746	4.094	3.992	4.268	2.095	2.292	3.163	1.418	6.763	5.942
	Njive, vrtovi	4.586	484	560	374	503	286	428	132	245	819	755
	Travniki	6.211	760	593	479	712	364	458	235	367	1.088	1.155
0,01 do 2,00 ha	Štev. gospodarstev	339	39	39	11	10	33	38	4	31	60	74
	Skupna površina	326	35	28	3	12	32	34	—	32	66	84
	Njive, vrtovi	97	8	12	1	4	10	19	—	8	16	19
	Travniki	128	16	18	1	6	12	18	—	16	24	27
2,01 do 5,00 ha	Štev. gospodarstev	524	37	53	13	56	50	52	1	48	71	143
	Skupna površina	1.804	128	170	49	164	161	183	3	170	235	541
	Njive, vrtovi	371	24	31	10	40	33	51	1	30	51	100
	Travniki	521	40	37	16	59	43	45	2	57	68	154
5,01 do 10,00 ha	Štev. gospodarstev	543	43	39	17	51	29	57	—	79	79	149
	Skupna površina	3.967	317	285	123	371	228	403	—	569	572	1.099
	Njive, vrtovi	768	55	49	27	61	45	120	—	111	110	190
	Travniki	942	80	57	30	98	44	90	—	147	151	245
10,01 do 15,00 ha	Štev. gospodarstev	368	27	26	10	51	23	39	—	21	83	88
	Skupna površina	4.535	330	296	110	655	290	476	—	249	1.032	1.097
	Njive, vrtovi	770	52	52	14	104	54	105	—	44	181	164
	Travniki	1.035	78	48	19	137	63	112	—	73	241	264
nad 15,00 ha	Štev. gospodarstev	847	114	118	98	96	51	48	44	19	138	121
	Skupna površina	28.150	3.936	3.315	3.707	3.066	1.384	1.196	3.160	398	4.858	3.130
	Njive, vrtovi	2.580	345	416	322	294	144	133	131	52	461	282
	Travniki	3.585	546	443	413	412	202	193	233	74	604	465

IV. SOCIALNA STRUKTURA IN STRUKTURA KMEČKE POSESTI

Tabela 6 priča, da je nedržavni sektor lastništva najmočnejše zastopan. Zato je za boljše spoznavanje produkcijske sposobnosti kmetijstva zelo važno poznati tudi socialno strukturo privatnega sektorja. Pod socialno strukturo mislimo tukaj pripadnost gospodarstva posameznim velikostnim skupinam (tabela 7).

Tabela je pomanjkljiva v toliko, ker kaže detajlno soc. strukturo po posameznih velikostnih skupinah samo do 15 ha velikosti gospodarstev, ni pa razvidna struktura pri vseh gospodarstvih iznad 15 ha, ker bi v tem primeru odnos med gozdom in ostalo zemljo posameznega gospodarstva prišel bolj do izraza. Vendar pa je že iz priložene tabele razvidno, da predstavljajo gospodarstva s površino iznad 15 ha, 32,3 % vseh kmetijskih gospodarstev v okraju, ali po površini 28.150 ha od skupnih 38.782 ha, izraženo v % skupno 72,7 %.

Dalje je razvidno iz tabele, da zavzemajo največje površine gospodarstva iz krajev Solčava, Luče, Ljubno, Gornji grad. Zanimiv je predvsem primer v Solčavi, kjer ima 44 gospodarstev od skupno 49, 3.160 ha površine od skupne površine 3.163 ha (5 gospodarstev poseduje skupno 3 ha). Povprečje od 44 gospodarstev znaša torej 72 ha na gospodarstvo. Odnos med gozdno površino in obdelovalno zemljo (njive, vrtovi, sadovnjaki, vinogradi in travniki) je v Solčavi 17:1. Razmerje med gozdovi in obdelovalno zemljo (brez travnikov) pa znaša na območju vsega bivšega okraja Šoštanj 6 : 1.

Če primerjamo razmerje med gozdovi, kmetijsko površino in obdelovalno zemljo, dobimo za ves okraj razmerje 4:2:0,5.

V. STANJE KMETIJSTVA

Kot je iz navedenega razvidno, je celotno področje po svoji strukturi v veliki večini gozdarskega značaja, saj zajemajo gozdovi skoraj 60 % od celokupne površine okraja. Okrog $\frac{3}{4}$ celokupne površine je višinskega in le $\frac{1}{4}$ srednje višinskega značaja.

Prebivalstvo okraja živi skoraj izključno od gozdarstva in živinoreje in dohodki iz kmetijstva ne morejo kriti niti lastnih potreb. Njivske površine zaradi ekstenzivne obdelave in male površine ne dajejo dovolj kruha niti za samopreskrbo. Mehanizacija je nepopolna ali pa je sploh ni. Temu je razlog v veliki meri sama oblikovitost terena (veliki nagibi), ki ne dopušča uporabe sodobnih agrotehničnih sredstev, velika nadmorska višina obstoječih kmetij (Bukovnik v Solčavi 1320 m) in kot posledica tega relativno nizki hektarski donosi.

V tabelah 8, 9 in 10 so zbrani podatki o površinah, donosih in skupnem pridelku njivskih kultur za leto 1939, 1946, 1947, 1948, 1949, 1950, 1951, 1952 in 1953. Teh tabel skoraj ni treba dopolnjevati s tekstom. Na prvem mestu je pšenica, tej sledi oves, koruza, ječmen, rž, soržica in proso. V državi je na prvem mestu koruza, ki za četrtnino prekaša površino pšenice.

Tabela 8.

Žita

Požete površine v ha

Leto	Pšenica	Rž	Ječmen	Soržica	Oves	Koruza	Proso	Praš. ajda	Žita skupaj
1939	1.278	310	348	110	714	405	80	—	3.245
1946	922	337	345	126	689	355	70	50	2.892
1947	975	336	260	137	828	350	65	55	3.006
1948	1.016	290	298	129	767	352	57	60	2.969
1949	1.036	322	319	192	792	367	99	52	3.159
1950	993	255	298	204	708	324	85	13	2.880
1951	976	277	291	204	656	330	80	15	2.839
1952	817	245	278	186	579	339	78	10	2.552
1953	964	283	329	203	596	328	62	5	2.770

Pridelek na ha

1939	10	9	8	8,9	10	11,4	8,9	—	9,8
1946	8,9	8,4	7,8	9,4	9	12	7,8	8,7	9,1
1947	9	8,3	7,7	9	8,2	11,5	8	9	8,8
1948	8	8,4	7,3	8,2	7,4	14	6,5	8,5	8,5
1949	14,3	13,1	13	14,2	12,6	15	9	7	13,4
1950	8,4	9,9	9	9,7	4,7	11,8	11,3	7,4	8,2
1951	8,2	7,7	8,1	8,3	6,5	13,6	13	5,6	8,4
1952	8,8	7,2	8,1	9,2	6,2	10,5	7,8	5,4	8,2
1953	10,7	9,1	11	10,6	8,7	15,9	8,4	5,6	10,7

Skupni pridelek v stotih

1939	12.780	2.790	2.784	979	7.140	4.617	712	—	31.802
1946	8.205	2.850	2.691	1.184	6.201	4.236	546	435	26.328
1947	8.775	2.788	2.002	1.233	6.789	4.025	520	495	26.627
1948	8.128	2.436	2.175	1.057	5.675	4.928	370	510	25.279
1949	14.814	4.218	4.147	2.726	9.979	5.505	891	224	42.504
1950	8.341	2.524	2.682	1.978	3.327	3.823	960	97	23.732
1951	8.003	2.133	2.357	1.693	4.264	4.488	1.040	84	24.062
1952	7.302	1.779	2.256	1.712	3.641	3.556	613	54	20.913
1953	10.401	2.594	3.629	2.161	5.185	5.218	521	28	29.737

Tabela 9.

Vrtnine, krmske in industrijske rastline, praha in neobdelane njive

Požeta površina v ha

Leto	Vrtnine				Krmske rastline			Ind. rastl. skup.	Praha neobdel. njive
	krompir	fižol	druge vrtnine	detelja	krmna pesa	krmno korenje	druge krmne rastline		
1939	850	38	114	872	150	70	150	200	495
1947	772	76	228	839	169	68	118	107	595
1948	794	32	262	785	285	28	151	141	650
1949	696	64	210	833	222	71	150	151	280
1950	679	31	210	623	165	37	159	162	736
1951	655	30	233	644	169	37	240	223	828
1952	804	26	193	660	200	69	124	161	779
1953	906	25	187	684	203	71	183	148	676

Pridelek na ha v q

1939	95	7,5	70	30	130	100	40	30	—
1947	84,8	8	71	43,6	130,5	105	44	28,4	—
1948	100	9,2	93,6	38	160,9	123,8	35,5	36	—
1949	105	7	90	40,1	203,5	120	38	35	—
1950	113	7,9	78,6	35	181,1	109,2	40	30	—
1951	113,5	10,5	85,3	31	175,9	110,7	39,4	30,2	—
1952	124	4	88,4	30	186,3	122,7	38	7,3	—
1953	94,3	8,9	99,2	43,7	198,1	138,1	64,1	12,6	—

Skupni pridelek v q

1939	80.730	285	7.980	26.160	19.300	7.000	6.000	6.000	—
1947	63.465	608	16.188	36.580	21.054	7.140	5.192	3.038	—
1948	79.400	294	24.523	29.830	45.856	3.466	5.360	5.076	—
1949	73.080	448	18.900	33.403	45.177	8.520	5.700	5.285	—
1950	76.727	245	16.506	21.803	29.881	4.040	6.360	4.860	—
1951	72.073	315	19.847	19.964	29.727	4.096	9.546	6.734	—
1952	99.638	104	17.076	20.831	37.270	8.470	7.812	1.184	—
1953	85.515	227	18.557	29.927	40.233	9.810	11.746	1.873	—

Tabela 10.

Strniščni posevki

Požete površine v ha

Leto	Proso strnišč.	Ajda strnišč.	Krmna pesa strnišč.	Krmna repa strnišč.	Krmno korenje strnišč.	Koruza za zel. krmo	—
1939	30	305	30	335	290	15	—
1947	32	161	29	251	179	20	—
1948	34	240	30	420	293	26	—
1949	34	224	35	431	260	28	—
1950	38	277	62	261	205	50	—
1951	10	298	78	306	282	36	—
1952	17	310	75	376	285	78	—
1953	—	290	46	380	282	28	—

Pridelki na 1 ha v q

1939	8,5	7	140	105	80	120
1947	7	6,5	138	91	69,5	118
1948	6,4	6,4	168,5	165,6	144,5	172
1949	9	7	158	200	110	160
1950	7,9	6,1	149	186,4	99,5	174,9
1951	8,6	6,5	170	162,8	117	112
1952	6	3	111,6	153,6	112,9	137,2
1953	—	5,9	166,9	166,4	113,8	132,8

Skupni pridelek v q

1939	255	2.135	4.200	37.275	21.200	1.800
1947	244	1.046	4.002	22.841	12.440	2.360
1948	217	1.536	5.055	69.552	42.538	4.472
1949	306	1.568	5.530	86.200	28.600	4.480
1950	300	1.689	12.218	48.650	20.696	87.450
1951	86	1.937	12.580	49.816	32.994	4.052
1952	102	944	8.370	58.530	21.230	10.700
1953	—	1.718	7.680	63.240	31.870	3.720

Približno 15 % njivske površine je zasajenih s krompirjem (v LR Sloveniji zavzema 15,4 % njivske površine). S tem odstotkom spada LR Slovenija in okraj Šoštanj med relativno največje proizvajalce krompirja na svetu. Približno enak odstotek so izkazovale pred vojno le Nemčija, Poljska, Luxemburg in Belgija, tem sledi Avstrija s približno 10 %. Vse druge države imajo manj kot 10 % njivske površine pod krompirjem, ZSSR le 2,7 % in ZDA 0,76 %. V Jugoslaviji je bilo pred vojno 3,6 % njiv zasejanih s krompirjem. Sedaj je odstotek isti. Krompir je važen zato, ker je njegova asimilatorična sposobnost 2 do 3 krat večja od žita. To se pravi, da se pridela na istem prostoru s krompirjem 2 do 3 krat toliko kalorij kot z žiti. Od ostalih vrčin odpade le še na fižol in kapusnice 152 ha.

Okoli 19 ¼ njivske površine obsegajo krmne rastline. Največ je detelje.

Od industrijskih rastlin se gojijo: hmelj, sončnice, oljna repica in lan. Na prvem mestu je hmelj, ki zavzema okoli 77 % skupne površine industrijskih rastlin. Pred vojno je znašala površina hmelja v LR Sloveniji 1867 ha. Jamnik navaja v »Vzrokih našega siromaštva«, da so se površine hmelja med I. svetovno vojno v veliki meri spremenile v krompirišča, po vojni pa zopet brezglavo povečale, tako da smo leta 1927/28 prišli z 18.199 ha na tretje mesto v proizvodnji na svetu. Med agrarno krizo je doživel hmelj katastrofalen padec na nekako 2 % svoje prejšnje visoke cene. Izven savinjskih predelov je kultura hmelja takrat propadla, v Savinjski dolini pa se je močno omejila, a je pred II. svetovno vojno ponovno pričela naraščati (po statističnem letopisu za leto 1929 je bila površina hmelja to leto 2237 ha). Nemci so med okupacijo hmeljske nasade sistematično uničevali, tako da je površina padla na 800 ha v LR Sloveniji.

Značilna za Zgornjo Savinjsko dolino je relativno velika površina prah in neobdelanih njiv. Praha je zastarel agro-tehnični pojem, ki je danes v naših razmerah le še izjemno upravičen. Pri prahi ostane zemlja vse leto neposejana, dasiravno se sicer obdeluje (orje). Površina pod praho in neobdelanimi njivami je v Savinjski dolini zelo visoka (11 % od skupne njivske površine) in je visoko nad republiškim in državnim povprečjem.

Posebna značilnost kmetijstva predvsem v nižinskih predelih so velike površine strniščnih posevkov. Zaokroženo lahko rečemo: strniščni posevki se gojijo na 1/4 njivske površine. Pri pregledu predvojne evropske statistike ni bilo mogoče ugotoviti, da bi katera država prekašala republiko Slovenijo po deležu strniščnih posevkov. Pri tem je treba pripomniti, da v veliki razširjenosti strniščnih posevkov nekateri strokovnjaki ne vidijo posebne vrednosti za kmetijstvo, temveč so celo mnenja, da so strniščni posevki krivi sorazmerno nizkih pridelkov glavnih posevkov, ker izčrpavajo zemljo in ji odtegujejo del vlage, tako da naslednji posevek spomladi nima dovolj vlage in hranilnih snovi, česar nikoli pozneje ne more nadomestiti. Vsekakor je pri presoji hektarskih donosov treba upoštevati strniščne posevke.

Tabela 11.

Hektarski donosi žit in krompirja v drugih državah v letu 1949

Država	Pšenica	Rž	Ječmen	Oves	Koruza	Krom- pir
Avstrija	16,9	15,2	16,8	13,9	20,4	113
Belgija	38,9	27,1	34,1	33,8	32,7	230
Čehoslovaška	19,8	18,9	19,6	17,6	..	111
Danska	36,0	24,1	34,6	31,9	..	169
Finska	16,2	16,1	14,7	17,1	..	133
Francija	19,1	12,4	16,0	13,2	6,4	96
Grčija	11,0	9,5	9,6	8,4	9,6	110
Irska	25,0	19,2	25,5	20,5	..	193
Italija	14,9	12,6	9,1	8,9	17,8	67
Luxemburg	19,8	19,8	17,9	17,6	..	137
Nemčija	24,4	19,8	22,4	26,6	..	152
Nizozemska	45,4	27,3	38,4	31,4	26,1	249
Norveška	21,7	20,8	21,6	21,5	..	189
Poljska	12,3	13,1	12,2	13,1	..	108
Portugalska	5,9	4,8	6,9	3,0	4,4	87
Španija	6,9	..	..	7,5	15,0	77
Švedska	22,7	20,5	20,7	16,7	..	128
Švica	30,5	25,4	27,0	28,2	31,9	144
Vel. Britanija	28,2	21,1	25,9	23,1	..	173
Jugoslavija	14,1	10,2	12,2	10,4	16,1	88
Slovenija	17,6	15,6	16,2	13,6	15,5	134
Šoštanj	14,3	13,1	13,0	12,6	15,0	105

Med strniščnimi posevki je v Savinjski dolini na prvem mestu krmna repa, sledi ajda, krmno korenje, krmna pesa in kuruza za zeleno krmo.

Važen pokazatelj v kmetijski proizvodnji so hektarski donosi posameznih kultur. Ta pokazatelj je važen kot merilo za stopnjo kmetijstva in prav z vidika hektarskih donosov moramo šteti kmetijstvo v Savinjski dolini za relativno zelo zaostalo.

Zaradi ilustracije podajamo pregled o hektarskih donosih žit in krompirja v evropskih državah in ZDA v letu 1949 (tabela 11).

B. VZROKI POVEČANJA GOZDNIH POVRŠIN NA RAČUN PAŠNIKOV

Kot smo uvodoma navedli je po P. O. službi preraslo v Savinjski dolini 7553 ha pašnikov v gozd. Nas zanimajo predvsem vzroki tega silnega preraščanja pašnih površin v gozd.

Vzroke lahko delimo v ekološke in gospodarske.

1. EKOLOŠKI

a) Klimatični činitelji

Zgornja Savinjska dolina spada v srednje-gorski alpski klimatski tip. Zime so mrzle, bogate s snegom, poletja niso prevroča. Klimatske razmere gorskih vrhov se precej razlikujejo od podnebnih razmer v dolinah in kotlinah.

Ta tip označujejo štirje meseci v letu, ko pade srednja minimalna temperatura pod 0° C, in sicer v decembru, januarju, februarju in marcu. Ponekod se pojavi tak padec že v mesecu novembru, medtem ko se v večini ostalih predelov v novembru močno približuje 0° C. Iz tega sledi, da je v višjem alpskem sektorju mrzla letna doba daljša zaradi tega, ker se občutnejši hlad pričinja že v pozni jeseni.

Padavin je razmeroma mnogo. Največ padavin pade v jesenskih mesecih.

Važen klimatičen element je veter. V Zgornji Savinjski dolini so za gojitev gozdov najbolj važni severni in južni vetrovi. Ti posebno v zimskih mesecih, ko je drevje obremenjeno z velikimi količinami snega, podirajo in lomijo mnogo smrekovih dreves.

Vegetacija začenja v nižjih alpskih predelih (okoli 500 do 600 m nadmorske višine) konec aprila. V višjih predelih konec maja, a na meji vegetacije (1400 do 1600 m nadmorske višine) šele v mesecu juniju.

b) Rastišče

Kot glavni kamenini sta zastopani v Zgornji Savinjski dolini apnenec in andezitni tufi. Poleg teh dveh kamenin najdemo na tem področju še slabo razvite škrljavce v plasteh apnenca, a v okolici Gornjega grada oligocenske plasti peščenjakov, glin in laporja.

Apnenci se po svojem sestavu močno razlikujejo. Najbolj čisti so na Menini planini, kjer imajo značilne kraške pojave. Drugod so delno odolomiteni.

Za razvoj gozda so tufi nekoliko nepovoljniji, vendar pa se mnogo ne razlikujejo od apnencev. Pospešujejo močnejše zakisevanje tal od apnencev. Ugodnejši so pa zaradi nepropustnosti.

Za gojitvene ukrepe so tufi toliko povoljniji, ker na tufih tla niso tako ugodna za plevel.

Nasprotno pa se na apnencih rad razrašča plevel, ki lahko ogroža naravno pomlajevanje, če premočno odpiramo gozd. Pri umetnih pogozdovanjih pa povzroča zelo visoke stroške pri sajenju, pri žetvi in čiščenju kultur.

V vseh čistih smrekovih sestojih se na tufih, manj na apnencih, nabirajo sloji nerazkrojenega kislega humusa, ki onemogočajo prirodno pomladitev sestojev.

Rastišča zavzemajo pobočja alpskega in predalpskega gorovja, na apnencih pa tudi visoke planote.

c) Gozdno vegetacijski tipi

Nas zanimata predvsem dva gozdno vegetacijska tipa, s katerima se srečujemo v pašni coni, in sicer sub-alpski smrekov gozd (*Picetum* — subalpinum), ki je v Savinjski dolini zastopan z varianto oziroma subasociacijo *Picetum subalpinum Deschampsietosum* (Wrabar) in visokogorski smrekov gozd (*Picetum montanum*), ki se srečuje s prvim tipom, toda na različni geološki podlagi (*P. subalpinum* na silikatih in *P. montanum* na apnencu), oziroma na reliefno različnih tleh. (*P. subalpinum* na strmih, hladnih in vlažnih legah, *P. montanum* na zmerno nagnjenem ravnem ali kotanjastem terenu).

Varianta subalpinskega smrekovega gozda (*P. subalpinum Deschampsietosum*) se je razvila po vsej verjetnosti na zapuščenih pašnikih tipa *Nardetum strictae*, kjer prevladuje ostra in kisla trava baloh (volk). Sklepajoč po danih ekoloških pogojih je moral na tem zemljišču tudi prvotno rasti smrekov gozd, v katerem pa je bilo gotovo več bukve in več fagetalnih elementov v njegovi zeliščni flori. Zaradi poslabšanja tal pod pašno kulturo in zaradi skoraj čiste smrekove monokulture, ki se je razvila na pašnih tleh so se ekološke razmere poslabšale. Tla so se intenzivno zakisevala, da so sedaj močno kisla, pokrita s sloji nerazkrojenega kislega humusa. Zato pomlajevanje ne uspeva ali pa uspeva zelo slabo, pri tem pa je pomladno razdobje zelo dolgo (30 do 40 let).

V drevesnem sloju te variante je zastopana v glavnem samo smreka. Poredkoma je primešana posamična ali skupinska bukev, posebno v predelih, neprikladnih za pašo. Macesen se pojavlja redko in le posamezno, jelka pa je prav redka. Obe vrsti sta bolj zastopani na severni strani kakor na južni.

Drevje je po večini močno vejnato in na obojni strani precej lišajasto. Veje ne odmirajo, gozdovi te subasociacije dolgo zasenčujejo tlo. Grmovnati sloj je zato slabo razvit. Sestavljajo ga redke smrečice, posamezna bukev, jerebika, brin ali siva jelša.

Močnejše je razvit zeliščni pokrov, v katerem so zastopani v glavnem acidofilni elementi: *Deschampsia flexuosa*, *Lusula nemorosa*, *Vaccinium myrtillus*, *Blechnum spicant*, *Pteridium aquilinum*.

Varianta visokogorskega smrekovega gozda (*P. montanum*) preha-ja mestoma postopoma, a ponekod ostro v subalpski smrekov gozd (*P. subalpinum*), srečuje se z njim v isti višini ali na različni geološki podlagi in na reliefno različnih tleh.

Visokogorski smrekov gozd predstavlja picetum milejšega tipa. Porastel je skoraj s čistimi smrekovimi gozdovi. Bukve se pojavlja posamezno ali v skupinah, macesen in jelka posamično. Pojavlja se tudi kot mešan gozd smreke in bukve, včasih z redko primesjo macesna in z bolj ali manj redko primesjo jelke.

Nadmorska višina razprostranjenosti je 800 do 1250 m.

Po floristični in pedološki analizi se lahko sklepa s precejšnjo gotovostjo, da so zrasli tudi smrekovi gozdovi večinoma na bivših pašnikih.

Značilno za ta gozdni tip je, da se pojavlja v njegovem zeliščnem sloju v veliki količini svinjska laknica (*Aposeris foetida*), ki pokriva mestoma 40 do 60 % talne površine. To sočno zelišče je znak rahlih, kislih ali bolje razkrojenih tal kakor pri subalpskem gozdu.

Pomlajevanje ni zadovoljivo, je pa boljše kakor pri subalpski varianti. Vzrok je slaba mehanična struktura tal, zakisanost in sloji nerazkrojenega humusa. Tudi v tej varianti se namreč humus ne razkaja; tlo je kislo, toda manj kakor v subalpskem smrekovem gozdu.

Grmovna flora je siromašna kakor v subalpski varianti.

Zeliščna flora je razmeroma bogata. Manjkajo občutljivejši fage-talni elementi, oziroma postajajo redki. Pojavljajo pa se v večjem številu picetalni elementi, med njimi celo *Listera cordata* (srčasti mahovnik).

Floristična sestava zeliščne flore je naslednja: *Lusula pilosa*, *Lusula lusitana*, *Hieracium murorum*, *Dryopteris linnaea*, *Oxalis acetosella*, *Aposeris foetida*, *Blechnum spicant* itd.

Sklepajoč po danih ekoloških pogojih je moral to zemljišče prvotno obraščati mešan smrekov-bukov-jelov gozd. Ostanke tega prvotnega gozdnega tipa so vidni še danes na Menini planini, in to na površinsko majhnih predelih, nedostopnih za pašo.

Obe varianti sta značilni po tem, da v njih ne uspeva pomlajevanje zaradi nerazkrojenega in kislega humusa. Na više ležečih pašnikih pa je humus razkrojen, ker razgazi zemljo živina in blagodejno učinkuje zelena jelša. Ta pospešuje razkroj humusa in bogati tla z dušikom.

Zato se više ležeči pašniki kljub težkim ekološkim pogojem stalno zaraščajo s smreko in bi se hitro zarasli s smrekovimi gozdovi, čim bi se opustila paša.

Po vsem tem sodimo, da je človek v teh predelih v preteklosti požigal gozdove zaradi pridobivanja pašnih površin, ker so ostanki takih ukrepov vidijo še danes. Požgane površine so za razdobje 20 do 30 let dajale dobro pašo. Po tej dobi pa so se pašniki kljub stalni paši zaraščali z zeleno in sivo jelšo (*A. viridis* in *A. incana*), ki predstavljata v tem področju vmesno kulturo. Ta vedno povzroča nastanek čistih smrekovih gozdov. Pod jelšo se vedno pojavlja smrekov podmladek, ki jelšo preraste, nadraste in jo končno zatre. Zaradi preraščanja pašnikov v jelševe predkulture, potem pa v čiste smrekove gozdove je bil človek prisiljen požigati in spreminjati v pašnike nadaljnje površine prvotnega gozdnega tipa. Verjetno je na opisani način nastalo kolobarjenje, ki je sčasoma zatrla bukev in jelko in vse fagetalne elemente ter spremenilo velike površine v čiste smrekove gozdove.

Opisano genezo smrekovih gozdov subalpskega in visokogorskega tipa potrjujejo še naslednja dejstva:

a) Zemljiški kataster je bil izdelan za Savinjsko dolino pred 140 leti. Mnoge parcele, vpisane kot pašnik, so danes porastle s smrekovimi gozdovi, starimi 60 do 120 let.

b) v srednjedobnih gozdovih, starih do 80 let, se še danes vidijo ostanki zatrte suhe in odmirajoče jelše.

c) Večino pašnikov, posebno na tufih, vztrajno porašča jelša, ta pa živino ovira pri paši.

d) Na vseh zemljiščih, porastlih z jelšo, se pojavlja bujen smrekov podmladek.

e) Struktura smrekovih sestojev izkazuje določene amplitude v starosti, kar dokazuje, da so smrekovi gozdovi na grmiščih jelše nastajali v daljšem razdobju.

f) V mnogih smrekovih gozdovih, starih do 80 let, se opazajo še danes prepereli ostanki macesnovih napajalnih korit s pristopnimi živinskimi stezami.

g) Veliki hlevi na starih kmetijah tega območja pričajo jasno, da je bila pred 80 do 120 leti živinoreja mnogo bolj razvita kot danes in da je bila v dobi, ko je bil gozd brez vrednosti, glavni vir dohodkov tamošnjega ljudstva. To dejstvo potrjujejo ustna poročila.

Razvoj pravega bukovega gozda (*F. montanum*), v katerem je bilo prvotno zastopanih več iglavcev, je bil popolnoma drugačen.

Del teh gozdov je bil v zadnjih 50 do 60 letih izsekan na golo in pogozden s smreko. V sestojih se je obdržalo nekaj bukke in jelke.

V dostopnih predelih pa so zaradi kurjave stalno izsekavali bukev. Čisti bukovi gozdovi so bili v teh predelih bodisi naravno ali pa umetno spremenjeni v iglavce, v katerih fagetalni elementi postopoma izginjajo ali pa so že izginili.

V nedostopnih predelih je šel razvoj v drugo smer. Ker izkoriščanje bukovine ni bilo rentabilno zaradi pomanjkanja prometnih naprav, so bili v teh sestojih izsekani vsi iglavci, ostala pa je čista bukev.

Le s takim gospodarjenjem z gozdovi (požiganje, sečnja na golo) si je možno razlagati, da se je pod danimi ekološkimi pogoji pokazala smreka kot biološko najmočnejša drevesna vrsta in zavzela rastišča, ki so prvotno pripadala mešanemu gozdu bukve, smreke in jelke.

II. GOSPODARSKI

Glavni razlog za to, da je človek v preteklosti požigal gozdove in gozdne površine spreminjal v pašnike, je treba iskati v naravnem načinu gospodarjenja prvih prebivalcev Zgornje Savinjske doline. Že v preteklosti je moral človek spoznati, da mu obdelovalna zemlja ne daje dovolj kruha za samopreskrbo. Denarno-blagovne izmenjave z glavnim blagom teh krajev — lesom — takrat še ni poznal, ker les še ni imel vrednosti. Živinoreja je torej edina lahko predstavljala eksistenčno proizvodnjo kmetijskih obratov. Te se je vsakdo moral oprijeti, da si je v teh krajih zagotovil življenjski obstanek, življenjski minimum.

Iz ustnih poročil danes še živeče generacije najstarejših Savinjanov lahko povzemamo, da je bila v preteklosti živinoreja silno razvita.

Stalež živine danes in pred vojno (tabela 12) ne more pokazati staleža v preteklosti, saj je več kot sigurno, da je moral biti stalež živine pred 100 in več leti dosti višji, kot pa je danes. Tudi predvojni stalež živine ne more biti točen pokazatelj, saj je znano, da je stalež živine pričel upadati že pred 60 in več leti.

Nekdaj tako sloveča solčavska ovca je iz teh krajev skoraj popolnoma izginila in današnji stalež kmalu ne bo mogel kriti potreb po volni niti savinjskemu prebivalstvu. Iz ustnih poročil povzemamo, da so se nekdam po vrheh Raduhe, Olševe, Knezove, Plesnikove, Moličke in Menine planine pasle črede ovac, po več tisoč glav. Posamezni kmetje so sami redili po več sto komadov ovac in imeli svoje lastne pastirje.

Za pridobivanje mleka kot enega najosnovnejših življenjskih artiklov so posamezna gospodarstva redila veliko število goved, ki so obenem proizvajala hlevski gnoj za obdelovanje zemlje. Iz mleka je kmet medel maslo za prehrano številnih družinskih članov, z viškom mleka pa krmil svinje, kar se neredko še danes dela.

Tabela 12.

Stanje živine

Leto	Štev. gosp.	Konji		Govedo		Ovce		Koze	Prašiči		Zajci	Perut.	Čebel. panji
		skupaj	kobile	skupaj	krave	skupaj	plem. ovce	skupaj	skupaj	svinje plem.	skupaj	skupaj	skupaj
1939	5.890	1.710	855	10.294	5.582	4.800	3.227	1.290	9.505	1.620	1.100	25.025	2.710
1947	5.290	1.943	780	8.883	4.842	4.618	1.120	668	8.850	1.298	607	20.147	1.178
1948	5.434	1.956	715	9.024	4.950	4.750	2.210	718	9.055	1.256	1.025	21.980	1.920
1949	5.687	1.858	595	10.511	5.552	7.626	3.265	995	9.871	1.170	2.170	27.161	2.901
1950	5.599	1.857	655	10.548	5.221	7.508	3.485	837	10.658	921	2.695	31.086	2.425
1951	6.011	1.851	574	10.592	5.250	7.574	3.695	942	10.047	998	3.172	31.065	2.408
1952	6.087	1.957	609	10.508	5.289	7.218	3.554	1.012	9.412	918	2.664	30.916	2.591
1953	6.397	1.799	674	9.829	5.118	7.097	3.658	1.048	9.665	871	2.602	34.017	2.127

Še danes stoječi živinski hlevi pričajo o tem, da so posamezna gospodarstva redila po 50 glav goveje živine in več (Macesnik v Solčavi). Hlevi so tako razsežni, da jih mnogi posestniki danes niti ne morejo več vzdrževati.

Propadanje živinoreje in večanje gozdnih površin je nastopilo v tem področju že pred kmečkim odkupom, še močnejše pa po njem. Prodiranje gospodarskega liberalizma, kapitalističnega gospodarstva je razkrojilo staro gospodarsko strukturo teh področij. Nadomestilo je našel kmet v gozdu, ki je z razvojem prometa vse bolj pridobival na vrednosti. Les je delno zamenjal živinorejo in postal tako važen vir dohodkov, da brez njega kmečki obrati v alpskih predelih ne morejo več obstajati.

Razširitev fevdalnih obveznosti leta 1848 in prepoved paše (avstrijski gozdni zakon 1852) sta povzročila hitro preraščanje škofijskih pašnikov v gozdove.

Prehod iz naturalnega gospodarstva v denarno se posebno močno razvije po letu 1880. Na mesto živinoreje, ki je prej predstavljala eksistenčno proizvodnjo kmetijskih obratov, se začne prodajati les. Kmet je kmalu spoznal, da je les lažje prodajati in da terja manj fizičnega truda kot pa reja živine in proizvajanje mesa. To so omogočile tudi velike gozdne površine posameznih kmetij v teh predelih (30 do 300 ha gozdov na posestnika). Živinoreja je pričela upadati, veliki hlevi so se pričeli prazniti.

Kmet je zdaj pričel svoj gozd ščititi, saj ni bil več sovražnik živinoreje, se pa sam obnavlja. Pričel ga je ščititi, saj mu je dajal več dohodkov kot živinoreja, in to ob manjšem trudu.

Gozd je zato pričel močno preraščati pašnike in travnike. Zaradi velikega nazadovanja živinoreje je pričelo kmetom primanjkovati tudi gnoja za obdelovanje obdelovalne zemlje. Kmet je to pustil in zanemaril obdelovanje zemlje, njive pa so se pričele pretvarjati v gozdove.

Situacija se je po letu 1918 še poslabšala. Kmet pri proizvodnji in dohodkih od živine ni vzdržal konkurence z bosanskimi bušami in je obdržal le toliko živine, kolikor mu je bilo nujno potrebno za obstoj gospodarstva.

Dejstvo, da so skoraj vsi gozdovi opisanih variant stari 90 do 110 let, pojasnjuje, da je velik del državnih smrekovih gozdov nastal na pašnikih po izvršenem kmečkem odkupu leta 1848 in po letu 1852, ko je novi avstrijski zakon o gozdovih določal ostre kazenske sankcije proti gozdni paši.

Živo se je razmahnila lesna trgovina. Posebno se to odraža pri lesni industriji, saj se je v kratkem času ustanovilo 107 žag venecijank in 6 večjih polnojarmeniških obratov z največjim v Nazarjih. Te so kmalu postale center lesne industrije za celo Savinjsko dolino.

Lesnoindustrijski obrat v Nazarjih se je do leta 1930 alimentiral izključno iz bivših škofijskih gozdov (sedaj gozdovi SLP), od leta 1930

do 1941 pa je kapaciteta tega obrata tako narasla, da se je moral alimentirati tudi iz kmečkih gozdov.

Razvoj celotnega gospodarstva je množil potrebe po lesu za gradnje, rudnike, za obrt, industrijo itd.

Savinjski les je odhajal tudi preko meja naše domovine. Savinjski splavarji so postali znani širom po domovini in tudi zunaj nje. Živo se je razmahnila lesna trgovina. Po vodi so prevažali les do Črnega morja. S teh potovanj so se običajno vračali z vlakom samo do Zidanega mosta, ker savinjska železnica takrat še ni bila zgrajena, dalje pa so šli do svojih domov kar peš čez hribe in doline.

K propadanju živinoreje je bistveno pripomoglo tudi pomanjkanje delovne sile. Z razvojem lesnega gospodarstva je delovna sila pričela opuščati dotedanji način patriarhalnega življenja in odhajati v dolino, kjer si je iskala zaslužka.

Kmečka mladina, ki je do propadanja živinoreje prihajala s Kranjskega, za svoje delo ni bila plačana, ker se je vključila med družinske člane kot »tete« in »strici«. Za svoje delo je prejemale samo obleko in hrano in nekaj denarja. Ravno tako so tudi vsi ostali družinski člani kot bratje in sestre ostajali na posestvu kot preužitkarji in so tako vsi skupaj predstavljali delovno silo.

Z razvojem lesnega gospodarstva je vsa ta delovna sila pričela odhajati v dolino, kjer je bilo lahko najti zaslužek bodisi pri gozdni proizvodnji ali pa lesni industriji.

Edino le odličnim rastiščnim pogojem Zgornje Savinjske doline se je treba zahvaliti, da kljub vsem prekomernim posegom v zaloge gozdov — s preužitkom — ni bila nikdar ogrožena trajnost gozdne proizvodnje in da so se do današnjih dni očuvali gozdovi v relativno dobrem stanju.

Z nenačrtnim poseganjem v gozdove pa so napravili usodno napako, da so namreč naravne mešane gozdove pretvorili v enodobne čiste sestoje. Ta proces pretvorbe je trajal nad 100 let in ravno tako dolgo bo zopet trajalo, da se iz sedaj zavrženega vzora preoblikuje gozd po novih vzorih in vidikih v naravne mešane gozdove.

C. PERSPEKTIVA ZA PRIHODNOST IN POTREBNI UKREPI

Preden preidemo na zaključke in perspektivo za prihodnost, je treba kritično oceniti važnost gozdov in gozdne proizvodnje v današnji družbeni ureditvi.

Vsem trem posestnim oblikam so skupni v glavnem trije naslednji cilji:

1. kritje lastnih potreb (predvsem mali posestniki, ki proizvajajo samo za samopreskrbo);

2. trajnost dohodkov iz gozda, ne glede na rentabilnost (družbeni gozdovi):

3. Največja rentabilnost (srednje veliki in veliki gozdni posestniki — privatno gospodarski princip).

Gozdni lastniki in posestniki, ki lahko neovirano gospodarijo z gozdovi, si postavijo drugačen cilj, kot oni, ki jih ovirajo zakonski predpisi. Država pri svoji gospodarski dejavnosti ne more pri določanju gospodarskih ciljev zanemariti splošnih, skupnih gospodarskih interesov. Ozirati se mora predvsem na trajnost dohodkov iz lesa, vendar ne zanemarjati rentabilnosti gospodarstva. Od vseh proizvodnih sredstev imajo gozdovi največ obeležja skupne dobrine in je zato protislovje med kolektivnim značajem gozdov in njih privatno lastnino najbolj očitno.

V socializmu se morajo interesi zasebnikov podrediti interesom skupnosti. Vsi gozdovi postanejo zaradi svoje važnosti interes družbene skupnosti, s katero družba gospodari načrtno v splošnem državnem planu. Ni več prizadevanja za največjo zemljiško rento, ki naj jo doseže lastnik gozda za vsako ceno. Glavno je ekonomski cilj, je proizvodnja največje množine lesa, najustrežnejših drevesnih vrst, najboljše kakovosti za pokrivanje potreb vseh drugih gospodarskih panog oziroma ljudstva. Smotno se v interesu skupnosti upoštevajo tudi vse druge indirektne ekonomske ali materialne koristi. Na ta način je torej v socialistični družbi rešeno vprašanje med družbeno proizvodnjo in privatnim prilaščanjem, odpravljeno je protislovje.

Ce gremo za temi cilji, je glavna naloga družbe, da ustvari potrebne pogoje, tako da bodo gozdovi trajen vir za pokrivanje potreb ljudstva in družbe oziroma drugih gospodarskih panog po gozdnih produktih. Z gozdovi je treba gospodariti smotno in strogo po načelu trajnosti, izdati je treba vse tehnične in zakonske predpise za njihovo obnovo, nego in izkoriščanje, tako da se produktivnost gozdov ne zmanjšuje, temveč da raste z naraščanjem števila prebivalstva ter njegovih ekonomskih in kulturnih potreb.

Tako gledanje na gozd obenem terja, da bo moral zgornjesavinjski kmet bistveno izpremeniti svoj način življenja oziroma način pridobivanja materialnih sredstev za življenjski obstoj v teh predelih. Predvsem bo moral spoznati, da gozd ni več tisto, kar mora kriti celotne življenjske potrebe posameznih kmečkih gospodarstev, temveč se bo moral ponovno posvetiti napredku živinoreje in povečanju donosov obdelovalne zemlje. Za napredek živinoreje imamo vse pogoje, le prizadevanja za to ni dovolj. Še vedno prevladuje miselnost, da bi z gozdom krili vse ali vsaj večino potreb.

Dokler se bo kmečki proizvajalec zanašal samo na dohodke iz gozda kot na glavni in edini vir dohodkov, ne pričakujemo napredka pri kmetijstvu, predvsem pri živinoreji.

V bodoče naj bi gozd kril le tiste potrebe, katerih ne moreta dati niti kmetijstvo niti živinoreja. Kmetu bo treba omogočiti uporabo vseh agrotehničnih sredstev, uporabljivih v okoliščinah, ki vladajo v

teh krajih. Predvsem mislim na umetna gnojila, na gradbeni in drugi material. Treba bo posvetiti večjo pozornost izgradnji javnih in gozdnih komunikacij, da se tako vzpostavi zveza med dolino in kmetom ter omogoči prevoz umetnih gnojil ter ostalega materiala h kmetu in odvoz kmetijskih in živinorejskih proizvodov od kmeta v dolino.

Glede na to, da je živinoreja poleg gozdarstva glavna veja kmetijske proizvodnje, je treba čimprej in definitivno razmejiti pašnike od gozdov. Dejstvo, da se pašne površine občutno krčijo na račun gozdnih površin, narekuje določene površine ponovno spremeniti v pašne površine.

Preden pa bi se tega lotili, bo treba sprejeti naslednja osnovna načela:

a) najprej naj se ugotovi dolinska krmska baza in sestavi perspektivni plan živinoreje;

b) strokovno naj se ugotovi kapaciteta obstoječih alpskih pašnikov in izdela plan za njihovo melioracijo.

c) šele po izvršeni melioraciji bi prišla eventualno v poštev prenova določenih gozdov v pašnike.

Nelogično in negospodarsko pa bi bilo takoj pričeti s povečevanjem pašnih površin po posameznih kmečkih gospodarstvih, temveč se bo moralo to vprašanje reševati kompleksno z združenim izkoriščanjem že obstoječih planinskih pašnikov.

Planine, ki so bile kmetom odvzete z zakonom o agrarni reformi in predstavljajo zaokrožene pašniške površine, naj bi služile kot podlaga za združeno izkoriščanje planinskih pašnikov.

Z napredkom živinoreje pa je najtesneje povezano vprašanje stelje. Upoštevajoč dejstvo, da zavzemajo gozdovi iglavcev 86 % celotne gozdne površine, je jasno, da je za steljo težko. Kmetje si pomagajo na ta način, da porabljajo za steljo odpadke pri sečnji (vejevje, in vrhače). Kolikor na ta način pridobljena stelja ne zadošča za tekoče potrebe, klestijo stoječe iglavce. Vprašanje pridobivanja stelje je torej nujno povezano z izdajanjem sečnih dovoljenj. So primeri, ko je kmetovalec prisiljen sekati samo radi stelje, brez vsakih drugih potreb po lesu.

S postopnim napredkom živinoreje bo to vprašanje še bolj kočljivo, ker bodo potrebe po stelji še bolj narasle. Zato bo tudi v bodoče problem stelje zelo težko reševati.

Nadomeščanje gozdne stelje s slamo pri današnjem stanju komunikacij ne pride v poštev, ker je popolnoma nemogoč prevoz slame do posameznih kmetij. Zato tudi ta činitelj narekuje, da bo v bodoče treba posvetiti veliko pozornost izgradnji javnih in gozdnih komunikacij.

Ko bo savinjski kmečki proizvajalec do maksimuma upošteval in uporabljal nova za te razmere primerna agrotehnična sredstva, bo tudi njegov gospodarski račun izkazoval povoljnije številke, proizvodnja bo vidno zrasla, kmet pa bo v stiski manj posegal po lesnih masah.

GEOLOŠKI OBRIS SPODNJE SAVINJSKE DOLINE

Janez Rihteršič

Padavinsko področje porečja Savinje zavzema ozemlje med Posavskim gričevjem na jugu in Pohorjem na severu. Na zahodu ga omejujejo grebeni Savinjskih Alp, proti vzhodu pa je po nizkem šmarskem razvodju komaj opazno ločeno od Panonske nižine.

V geomorfološkem pogledu predstavlja osrednji del padavinskega področja Celjsko kotlino, izven njega ležijo površine, ki zbirajo vodo gornjega toka Hudinje (med Paškim Kozjakom in Pohorjem), Pake (Šaleška kotlina) ter zgornjega toka Savinje (od Letuša navzgor).

Geološka zgradba padavinskega področja je za značaj voda in vodni režim porečja Savinje izredno važna. Lahko trdimo, da izvirajo vse tekoče vode v hribovitem svetu, zgrajenem iz starejših kamenin, ki ga s svojim hudourniškim tokom še vedno oblikujejo in mu tako dajejo značaj živahnega, nedozorelega reliefa.

Ko pa zapuste vode v strma pobočja vrezane hudourniške grape, je za njihov prehod v ravnino značilno leno meandriranje skozi zamočvirjene dolinice in neizrazito izoblikovanem terciarnem gričevju. Ravnina ob spodnjem toku Savinje — Spodnja Savinjska dolina — je kot najpomembnejša obdelovalna površina v celotnem porečju zavoljo človeškega prizadevanja že polagoma izgubila svoj prvotni značaj. Posebno v zadnjih letih so številne regulacije in melioracije tako spremenile prvotni relief, da si danes le še s težavo obnovimo nekdanje lice pokrajine. Za študij talne vode in zamočvirjenja površin nam tako ostane le še ena opora, to je poznanje, kako so zgrajena tla v globini. Ker pa je Spodnja Savinjska dolina glede na obdelovalne površine, industrijo in glavne vodne struje najvažnejši predel celotnega porečja, razen tega pa vladajo ekvivalentne razmere glede na zgradbo tal in hribin tudi v ostalih predelih, je v tej študiji nadrobno obdelana Spodnja Savinjska dolina, ostali predeli pa so opisani le glede na njihove značilnosti.

U V O D

Ravninski del Spodnje Savinjske doline predstavlja s skoraj 120 km² površine največje rečno nasipalno področje v Celjski kotlini.

Že od začetka kvartarja odlagajo tu Savinja, Bolska in Ložnica z obrobnihi pobočij prineseno preperino.

Padavinsko področje Spodnje Savinjske doline zavzema površino preko 500 km². Savinja zbira od Letuša navzdol do izliva Bolske le talno vodo; največji zbiralnik površinske vode pa je Bolska, ki izvira v skrajnem jugozahodnem delu (W od Trojan) ter zbira pritoke na dolžini 28 km.

Danes so že vse v ravnini tekoče vode dosegle erozijsko bazo in samo pri visokem vodnem stanju trgajo bregove (bočna erozija) ter tako pridobljeni material nato transportirajo do najbližnjega prodišča.

Izjemo predstavljajo hudourniki, ki dotekajo s severnih pobočij trojanske antiklinale. Ti imajo velik padec (na primer desni pritok Bolske Konjščica ima 71 ‰ padca, medtem ko ima Savinja na vsej poti preko Spodnje Savinjske doline od Letuša 310 m n. v. do Celja 230 m n. v. le 3 ‰ padca) ter še vedno vrezujejo svoj tok v hribine. Z erozijskim materialom zasipavajo nato ravninski del struge. Zaradi tega gredo ob neurjih čez iz svojih korit ter odlagajo drobir po bližnjih površinah.

Današnje škodljivo delovanje hudournikov predstavlja zadnje ostanke nekdanjega vrezovanja in naplavljanja, s katerim so površinske vode dokončno izoblikovale sedanji relief.

Za študij nekdanjega in današnjega delovanja površinskih voda v Spodnji Savinjski dolini je potrebna nadrobna proučitev vseh geoloških, geomorfoloških in tektonskih pogojev vsaj od savske faze dalje. Pri tem pa ne moremo mimo predterciarnega kameninskega skeleta.

ČASOVNA RAZPOREDITEV KAMENIN

Na padavinskem področju porečja Spodnje Savinjske doline so zastopane kamenine od karbonske dobe dalje.

Zelo živahno izoblikovan relief nam kaže vse nastopajoče sklade, posebno lepo pa je vidna geološka zgradba v globinskih hudourniških grapah južnega sredogorja. Ravninski predel je sicer prekrit s kvarternimi nanosi, vendar so tudi vanj vrezali glavni vodni toki svoje struge do hribinske podlage.

Poleg tega si lahko izpopolnimo sliko s številnimi podatki, pridobljenimi pri nekdanjih in sedanjih raziskavah in rudninskih delih. Pomembna premogovna nahajališča v južnem obrobju Spodnje Savinjske doline so že poldrugo stoletje nazaj vzrok za živahno rudarjenje, nahajališče živega srebra v Mariji Reki pa je znano že iz 17. stoletja. Čeprav so bila vsa raziskovalna dela v polpretekli dobi usmerjena le na koristno plat, nam vendar ti podatki skupaj z lastnimi opazovanji pripomorejo k izpopolnitvi slike o nastopajočih kameninah.

Karbonska doba je zastopana po hochwipfelskih skladih v jedru trojanske antiklinale. Od kamenin (kremenovi peščenjaki, konglomerati, apnenci s kalcitnimi žilami, glinasti skrilavci) prevladujejo predvsem glinasti skrilavci. Ker so ti erozijsko zelo neodporni, lahko že od daleč zasledujemo karbonske plasti po blagih oblikah in globokih zajedah. Ponekod, predvsem v rudarstvu, vlada še danes precejšnja

zmeda glede pripadnosti pseudoziljskih skladov. Zaradi prvotnega poimenovanja »pseudokarbone« in podobnosti med pseudoziljskimi glinastimi skrilavci in karbonskimi skrilavci obstaja zmotno mnenje, da sega karbon ponekod do Savinje. V resnici pa se pojavlja samo v osrednji coni trojanske antiklinale.

V prodiščih Bolske najdemo precejšen odstotek karbonskih produktov in splak, v prodiščih Savinje pa najdemo le še majhen odstotek drobirja iz glinastih skrilavcev, pač pa so še močno zastopani produkti iz odpornejših kamenin — apnenca, kremenovega konglomerata in kremenovega peščenjaka.

Kamenine permske starosti prekrivajo karbonske sklade na severnem pobočju pod južno razvodnico. Na razvodnici med Pako in Hudinjo sicer tudi nastopajo trogkofelski skladi, vendar spada ta lokaliteta že v širši okvir Celske kotline.

V delu posavskih gub, ki pripadajo področju Spodnje Savinjske doline, so precej razširjeni grödenski skladi. Za karbonske kamenine je značilna temna barva, grödenske kamenine — peščenjak in konglomerat — poživljajo hudourniške grape in ravninska prodišča s pisanimi kremenovimi konglomerati in rdečimi splakami.

Na najvišjem delu permskih skladov najdemo zelene skrilavce (na primer na južnem pobočju Gozdnika).

Triada se prične s skitsko stopnjo, ki je močno zastopana v južnem obrobju. Predvsem so močno razvite zajzerske plasti werfenskih skladov. Prevladujejo rdeče vijoličasti glinasti skrilavci in peščenjaki. Tudi v teh hribinah so, podobno kot v karbonskih skrilavcih, nastali z erozijo prevali in globoke zajede.

Anizična stopnja je zastopana po mendolskem dolomitu.

Na obravnavanem prostoru je najbolj razširjena ladinska stopnja, saj najdemo tu največji wengenski prodorninski kompleks v Sloveniji (Grmovšek). Razen nahajališč južno in severno od Celja (Anski vrh in Hum, Šentjungerta in Kjumberk) dobimo vulkanite tudi severno nad Podlogom (pri Šempetru) ter na prehodu Dobrovelj v Menino planino. Vložki magnetskih kamenin pa se dobe na celotnem obrobju Spodnje Savinjske doline.

Najbolj značilna triadna kamenina so pseudoziljski skladi, ki so obenem tudi najbolj razširjena kamenina južnega obrobja. Pojavljajo se kot rjavi in črni glinasti skrilavci, modri apnenci, drobe in grohi. Črni glinasti skrilavci se pojavljajo ponekod v debelih ploščah, med katerimi so tudi do 4 cm debele plasti žilnega kalcita (med Megojnicami in Kasazami na desnem bregu Savinje). Drobe in skrilavci so razviti predvsem v spodnjih horizontih, apnenci pa običajno zaključujejo pseudoziljsko serijo.

Dosedanji avtorji še ne omenjajo na obravnavanem področju za karnijsko stopnjo značilnih kamenin.

Noriška stopnja je razvita na severnem obrobju. Na kraški planoti okoli Ponikve so lokalno razviti dachsteinski apnenci s številnimi prerezi školjke *Megalodus triqueter*.

Rhät doslej na obravnavanem področju ni bil izsleden.

Ravno tako še niso bili doslej odkriti na območju Spodnje Savinjske doline sedimenti jurske in kredne dobe.

Terciar se je odlagal v nižinskih predelih takratnega reliefa. V osrednjem delu Spodnje Savinjske doline segajo danes terciarni skladi do višine 300 m, v severnem obrobju pa že dosežejo višino 600 m (Dobnik 607 m). Zanimivo je, da se severna razvodnica ne ujema z geološko razmejitvijo Celjske kotline in Šaleške doline. Iz Šaleške doline sega terciarna zajeda preko Šentandraža 6 km globoko v triadno površje Ložnice, južno od Dobrne pa segajo ekvivalentne plasti 3 km globoko preko razvodnice.

Ker terciar severnega obrobja ne tangira neposredno osrednjega dela Spodnje Savinjske doline, bo nadrobno razčlenjen le teriar osrednjega dela.

Najstarejši terciarni sedimenti leže v talnini premogovnih slojev. Ponekod se pričinja s konglomerati, drugod pa je bila talnina odložena neposredno na triadno podlago. Premog je prekrit z morsko laporasto glino sivico, ki nastopa v dveh horizontih. Ločena sta po sloju andezitnega groha, ki je bil odložen med smrekovsko eruptivno fazo. Pri delih, s katerimi so sledili premog (Štore, Pečovnik, Zabukovca) v letih 1955 do 1958 ter pri raziskavah bentonitnih nahajališč (1954—1958), je bil nadrobno obdelan ves terciar Spodnje Savinjske doline. Zaradi stratigrafske uvrstitve produktivnih plasti so bili številni vzorci preiskani glede na mikrofavno. Izkazalo se je, da obstoje tako v spodnjem kot v zgornjem horizontu sivice iste značilne foraminifere, in to predvsem tiste vrste, ki so vodilne za staroterciarno favno. Do podobnih zaključkov so prišli tudi pri proučevanju krovninske sivice iz Zagorja. Oba horizonta sivice sta enako stara, čeprav se spodnja sivica na pogled loči od zgornje (spodnja sivica je malo temnejše barve, bolj siva in je kroglasto krojena). Potemtakem je tudi andezitni groh oligocenske starosti. Tako bi smrekovska eruptivna faza spadala v predakvitansko obdobje.

Sivico prekrije konkordantno miocenski kremenov peščenjak oziroma konglomerat z litotamnijami in apnenim veziwom (po mikropaleotoloških analizah pripada tortonu). Navzgor prehaja ta konglomerat v kremenove peske.

V Spodnji Savinjski dolini najdemo danes le še erozijske ostanke miocenskih kamenin, vzhodno od Celja pa se pojavljajo v vedno debelejših plasteh.

Po Tellerju naj bi pripadale glinasto prodne naplavine v obrobju ravninskega dela Spodnje Savinjske doline pliocenu.

Naplavljene naj bi bile od tekočih voda. Če je ta trditev točna, leže te naplavine na nekdanjem pliocenskem nivoju.

Kvartar je obdobje, ko se je dokončno izoblikoval današnji relief. Glavni faktorji so: preperevanje, vrezovanje strug v zrahljane hribe, odnašanje drobirja s pobočij in zasipavanje dolin z naplavinami.

Celjska kotlina je bila v svojem osrednjem nižinskem delu — Spodnji Savinjski dolini — v celoti zapolnjena s pleistocenskimi naplavinami. Kot je iz erozijskih ostankov na najvišjih terasah razvidno, je bil zgornji nivo naplavin vsaj za 20 metrov višji od današnjega dolinskega dna.

Zgradba pleistocenskih naplavin je zelo pestra. Odvisna je predvsem od hribinskega zaledja, transportne moči vodne žile, ki je prinašala naplavine iz tega zaledja, ter od dolžine poti, ki jo je moral erozijski in preperinski material prevaliti do kraja, kjer je bil odložen. Pričakovati bi bilo, da je Savinja s prodom svojega gornjega porečja, to je od izliva Pake navzgor, zasula vso Spodnjo Savinjsko dolino ter so spodnji pritoki pomagali le zasipavati obrobni del. To so potrdili podatki, zbrani pri sondažah in regulacijah v zadnjih štirih letih. Ugotovljeno je bilo, da je prod Savinje odložen na terciarno podlago v celotnem zasipalnem področju Savinje. Ta prodni zasip je v najnižjem delu sestavljen iz velikih, slabo zaobljenih kosov najodpornejših kamenin savinjskega porečja. Ti zaobljeni kosi so dokaj enakomernih oblik, njihov premer pa je od 0,40 m do 0,80 m. V terciarno hribino oziroma v triadne glinaste skrilavce so tako vtisnjeni, da jih je izredno težko izločiti ter morajo pri poglobljanju regulirane struge Savinje v ta namen uporabljati razstrelivo. Omenjeni kosi so iz andezita, svetlega apnenca (verjetno dachsteinski), kremenovega konglomerata (karbon ali perm), keratofirja oziroma porfirit (wengen) ter zelo kalcificiranega triadnega groha. Magmatske oziroma silikatne kamenine imajo zbrušene ploskve in zaobljene robove, apnenčevi kosi pa so precej zlizani.

Najnižjo plast prekriva enakomerno velik prod ϕ 25 cm. Ta je močno zbit in zlepljen z glinastim vezivom. V glinastem vezivu najdemo številne ostanke lesa, predvsem bukve, kostanja in hrasta. Ti so močno prepojeni z vodo, vendar na zraku ne razpadejo ter se v papir zaviti in posušeni lepo ohranijo. Nad tem drugim prodnim horizontom se nadaljuje peščen prod, dobro granuliran, ϕ pod 25 cm. Predstavlja plast, ki nosi vodo, vodonosno plast. Čeprav sta spodnja horizonta razširjena v dnu celotnega zasipalnega področja Savinje od Letuša navzdol, nastopa tretji, peščenoprodni horizont samo v osrednjem delu doline ob obeh straneh Savinje. Od Celja navzgor ga omejuje proti severu približno do Levca savinjska proga, nato pa poteka meja nekako do Žalca 200 do 300 m severno od državne ceste. Od Žalca se nadaljuje meja proti zahodu preko naselij: Podlog, Spodnje Grušovlje in Polzela. Od Polzele navzgor naplavine proda niso nadrobneje raziskane in razdelitev na horizonte še ni izvedljiva.

Severno od gornje razmejitve leže nad drugim horizontom peščenoglinaste naplavine severnih pritokov Savinje. V vzhodnem delu Spodnje Savinjske doline prevladuje nad drugim horizontom peščena komponenta, prekrita z nepropustno glino. Proti zahodu jo nadomesti

pretežno silikatni prod ploščate oblike in malega premera (do 4 cm). Nepropustna glinasta plast leži na površju celotnega severnega ravninskega dela Spodnje Savinjske doline.

Pleistocenski zasip severno od razmejitve je starostno brez dvoma ekvivalenten prodnemu zasipu ob Savinji. Predvsem v peščeni plasti najdemo številne ostanke lesa — iste vrste, kot so že omenjene pri drugem prodnem horizontu — le da najdemo tu cela debela.

Debelina pleistocenskih naplavin v profilih jug-sever zelo variira.

V območju sedanje struge Savinje (najnižji dolinski nivo) znaša debelina prodne plasti od dva do pet metrov. V območju terasnega diluvija severno od Savinje med Zalcem in Polzelo proti severu debelina proda narašča, ravno tako pa se tudi vzdiguje hribinska podlaga dolinskega dna. Nasprotno pa opazimo na ožjem celjskem območju, da narašča debelina dolinskega zasipa v smeri proti severu, v isti smeri pa se pogloblja hribinska podlaga. Tako se poglobi podlaga kvadratnih naplavin v smeri jug—sever od Savinje do mestnih garaž na razdalji 1200 m za 4 metre.

Savinja si je vrezala strugo v hribino samo na odseku Letuš—Orla vas, to je na odseku z največjim padcem. Od Orle vasi do izliva Bolske je zapolnjeno dolinsko dno s konglomeratom v bazi in prodnim zasipom nad njim. Čim pa zaide struga pri izlivu Bolske zopet v hribino, zavije proti vzhodu ter poteka tako, izmenoma vrezana v grohe in sivico, do Celja. Pri parku v Celju preide na triadno podlago ter teče nato po plitvo zaprodni strugi do Laškega. Triadna podlaga je razgaljena v regulirani strugi Savinje pod novim betonskim mostom.

TEKTONIKA

Obravnavano področje prištevamo k Južnim Apneniškim Alpam.

Spodnja Savinjska dolina prehaja sicer proti vzhodu kot del Celjske kotline brez vidne tektonske omejitve v miocensko gričevje, razvodnica med Savinjo in Hudinjo (nadaljevanje Golovca 273 m proti severu) pa jo jasno omeji na vzhodni strani.

Proti severu je omejena s triadnim nizom med Vojnikom in Goro Oljko 734 m (nadaljevanje Savinjskih Alp proti vzhodu), na zahodu pa se zaključí ob Dobrovljah 996 m.

Na jugu se vzdigujoče posavske gube grade razvodje med Savinjo in Savo ter so tudi v tektonskem oziru najožje povezane z nastankom Spodnje Savinjske doline.

Rakovec meni, da je nastala Celjska kotlina verjetno v isti dobi kot Ljubljanska kotlina, to je na prehodu eocenske dobe v oligocensko ali morda nekoliko pozneje. Za grezanje v oligocenu govorita v Celjski kotlini dva dokaza. Prvi je morska sivica, ki pripada kot krovina premogovnih plasti zgornjemu oligocenu. Doslej je bila v dolinskem

dnu najgloblje zasledena pri Grižah 265 m, v globini 453 m, vendar ta vrtna še ni prišla skozi sivico do triadne podlage. Na južnem robu pa zasledujemo v višini ca. 450 m po dolinah pretrgan pas sivice, ki predstavlja brez dvoma prvotni oligocenski nivo. Pri Zabukovici in Pečovniku najdemo pod to sivico premog (pri Pečovniku so ga v preteklem stoletju celo pridobivali).

V isti višini se pojavlja tudi na vzhodnem pobočju Dobrovelj v skalnih razpokah sivica s kalcitnimi kristali. Mikropaleontološka preiskava je ugotovila za oligocen značilne foraminifere. Nekako v sredini med najnižjim nivojem sivice v osrednjem dolinskem dnu in najvišjim nivojem na obrobni pobočjih nastopa premogovni pas Tabor—Zabukovca—Liboje—Pečovnik—Štore v višini od 340 m (Zabukovca) do 280 metrov (Pečovnik). Ta pas ločuje od osrednjega nižinskega dna prelom, ob katerem se vzdiguje na jugu triada posavskih gub tako, da vpadajo triadne plasti — pseudoziljski skladi — proti jugu. Ta prelom se prične nekako vzhodno od Prebolda. Prva vzpetina tega prelomnega grebena je kota 608 m Hum, nato pa se nadaljuje kontinuirano do kote 400 m severno nad železniško postajo Štore. Zadnji izrastki tega grebena izginajo zahodno od Šentjurja pod terciarni pokrov.

Ker so oligocenske plasti južno in severno od tega grebena iste starosti, v višini Zabukovce pa leže južne plasti ca. 100 m više, lahko s precejšnjo gotovostjo določimo časovni nastanek tega preloma v dobi po sedimentiranju krovne (spodnji sloj sivice).

Drugi dokaz je ta, da se je odložil andezitni groh smrekovške eruptivne faze samo v osrednjem nižinskem delu (do višine 300 m) ter je bilo potemtakem v terciarni sinklinali (če jo smemo tako imenovati) med prelomom in trojansko antiklinalo, odkar se je odločila krovina (spodnji sloj sivice), dalje kopno, medtem ko je bilo osrednje dolinsko dno še v miocenu zalito s panonskim morjem. Andezitni groh je prekrila sivica (zgornji sloj). Na severnem robu Spodnje Savinjske doline so ohranjeni erozijski ostanki miocenskih apnenih peščenjakov z litotamnijami in pekteni pri vasi Ložnica N od Žalca, pri Puši N od Petrovč ter pri Lopati in Ostrožnem N od Celja.

Iz navedenega lahko sklepamo, da se je pogreznil osrednji del Celjske kotline v oligocenu v času po odložitvi krovinske sivice (spodnji sloj) nad premogovo plastjo.

Da pa se je grezanje nadaljevalo še naprej ter ta proces verjetno še danes ni povsem zaključen, lahko sklepamo po številnih manjših prelomih v betonitni plasti in zgornjem sloju sivice. Ti prelomi so usmerjeni vzhod—zahod ter vpadajo stopničasto proti jugu. Razen tega najdemo močne piritne impregnacije v andezitnem grohu in zgornjem sloju sivice ter številne tople vrelce v strugi Savinje ter v osrednjem ravninskem delu.

Kvartarne naplavine niso bile podvržene tektonskim procesom, ravno tako tudi za smrekovško eruptivno fazo ni bilo ponovne vulkanske dejavnosti.

Spodnja Savinjska dolina predstavlja proti vzhodu odprto, na severu, zahodu in jugu pa po sredogorskih nizih zaprto ravnino.

Na skrajnem severozahodu se prebije Savinja skozi 2,5 km dolgo sotesko ob severnem robu Dobrovelj, na severu pa sta izdolbli Ložnica in Trnava svoji strugi skozi severno triadno obrobje. Vsi ostali severni pritoki so že izgubili zaradi nestalne vodne množine svojo erozijsko silo ter le po dolgotrajnejšem deževju še napolnijo za nekaj ur svoja korita.

Dobroveljsko sredogorje je največja kraška površina v Celjski kotlini. Čeprav je brez površinskih voda, bruhajo posebno po deževju iz številnih kraških izvirov ob vznožju velike vodne množine. Najpomembnejša stalna izvira sta Trebnik (iz dveh izvirov NW od Braslovč) ter Trnavca (trije izviri NW od Gomilskega). Ko preideta s slabo propustnih tal ob zgornjem toku na prodno podlago, polagoma izgubljata vodo, vendar pa nikdar ne presahmeta. Pri naselju Zakel se združita in se nato kot Trnavca izlivata v Bolsko nad Dolenjo vasjo. Vsi pritoki z južnih pobočij so hudourniki s stalno vodo. Vrezali so globoke grape ter s preperinskim in erozijskim materialom ustvarili na prehodu v ravnino vršaje, s katerih se ob neurjih razlivajo po okolici.

Rakovec meni, da je tekla Savinja prvotno mimo Celja na vzhod proti Rogatcu v smeri umikajočega se morja. Ko pa si je pričela utirati skozi sotesko južno od Celja pot k Savi, je z vertikalno erozijo vedno bolj poglobljala svoje korito. Tako se je pričela vrezovati v prvotno dolinsko dno. Iz tega obdobja so se ohranili ostanki terase ob robovih Spodnje Savinjske doline. Nadmorska višina te terase pade od 310 m pri Letušu na 280 m pri Celju.

Ponekod (pri Grižah in vzhodno od Kasaz) najdemo najstarejše terase pokrite z glinasto prodnimi naplavinami. Prodniki so pretežno iz wengenskih kamenin. Zelo verjetno je, da so bile te glinasto prodne naplavine odložene takrat, ko je Savinja zaradi vzdigovanja terciarnih skladov med Šentvidom in Šmarjami pri Jelšah prenehala teči proti vzhodu, današnja pot na jug k Savi pa še ni bila odprta. Takrat je nastalo v osrednje nižinskem delu Celjske kotline plitvo jezero, ki so ga v bližini obrežja reke in potoki zasipavali z gruščem in muljem. V pleistocenu Savinja ni zapolnila dolinskega dna do višine obrobnih terasnih ostankov.

Najvišje ostanke pleistocenskega proda najdemo pri Letušu, ca. 20 metrov nad današnjim dolinskim dnom.

Južno od polzelskega mostu nastopa pleistocenski konglomerat. Leži na sivici, v katero je vrezala Savinja svojo strugo. Ker je konglomerat razvit v deltastih plasteh, lahko sklepamo na poglobljeno dolinsko dno. To potrjuje tudi sivica, ki izgine pod deltastimi plastmi v globino. Dolina se na tem mestu zelo razširi, tako je Savinja tu izgubljala transportno moč ter odlagala prod, ki se je kasneje sprijel v

omenjeni konglomerat. Ta je zlepljen iz prodnikov, za pest velikih, lepilo pa je trdo cementirana apnena glina. Obrušene konglomeratne prodnike najdemo vse do Celja.

Med Polzelo in Šmartnim ob Paki, na kraju, kjer se Savinja najbolj približa zahodnemu podnožju Gore Oljke, je razgaljen v strugi Savinje apnenčasti skalni prag, ki razmejuje terciar Spodnje in Zgornje Savinjske doline. V tektonskem pogledu predstavlja vez med Dobrovljami in Goro Oljko.

Petrografska sestava proda in njegov izvor. Prod na Savinji lahko razdelimo v štiri skupine. Prvo zastopajo karbonske in triadne kisle kamenine: kremen, kremenov konglomerat in peščenjak, keratofir, porfirit, razni wegenski grohi.

Drugo skupino sestavljajo paleozojski in triadni apnenci in marmorji iz Matkovega kota, dolomit, karbonatne breče in konglomerati.

V tretji skupini prevladujejo prodniki različkov andezitnega groha nad andezitom.

Prodniki prvih treh skupin izhajajo iz kamenin oziroma hribovja, ki pripada Južnim Apneniškim Alpam.

V četrti skupini pa so zastopani prodniki, katerih matične kamenine nastopajo v območju Centralnih Alp. Od teh nastopa najpogosteje črnski tonalit (verjetno iz tonalitnega masiva južno od Črne), redkeje najdemo blestnike in amfibolit. Te kamenine je prinesla seboj Paka. Poleg tega pa še lahko ločimo zasipalno področje Savinje od zasipalnega področja Bolske, ker v porečju Bolske ne nastopa andezit s svojimi grohi, v porečju zgornje Savinje pa ne najdemo permskih kamenin in pseudoziljskih skladov.

ZAKLJUČEK

Geologija kvartarnih naplavin v Spodnji Savinjski dolini je ozko povezana s starejšimi, predvsem terciarnimi geološkimi dogajanji. Za študij terciarne geologije je brez dvoma najugodnejša stratigrafija oligocenske sive.

Kvartarne naplavine so tu lepo razčlenjene glede na erozijska zaledja poedinih voda, od koder so bile naplavljenе. Zelo ugodne lokalne petrografske razmere nam omogočajo določitev izvora posameznih prodnikov. Po tem je mogoča razmejitev med zasipalnimi področji pomembnejših voda.

Terase so dobro razvite le do Šentpetra, vzhodneje se polagoma izklinjajo proti pobočjem. Intenzivno obdelovanje je skoraj povsod v nižinskem svetu zbrisalo manj jasne obrise teras in starih strug. Zaradi tega danes ne moremo več jasno razbrati pleistocenskih in holocenskih površin na ozemlju vzhodno od Šentpetra.

Nastanek in zgradbo kvartarja v tem predelu lahko ugotovimo le s pomočjo vrtin.

Veliko pomoč za ugotavljanje nastanka in rekonstrukcijo nekdanjih površin predstavlja natančna Rakovčeva obdelava ljubljanskega prostora.

Zaradi zanimive zgradbe ter pestrega geološkega in morfološkega zaledja predstavlja Spodnja Savinjska dolina nadvse hvaležno področje za geološko obdelavo.

SEZNAM UPORABLJENE LITERATURE

- Germovšek Cveto, Kremenov keratofir pri Vel. Pirešici, *Geologija* I, 1953, Ljubljana.
- Germovšek Cveto, Razvoj mezozoika v Sloveniji, I. jug. geol. kongres, Ljubljana 1956.
- Nosan Anton, Razvoj oligocena in miocena v Sloveniji, I. jug. geol. kongres, Ljubljana, 1956.
- Papp A., Miogypsinidae iz oligocena v Zagorju, *Geologija* II, 1954.
- Rakovec Ivan, Morfološki razvoj v območju posavskih gub, *Geografski vestnik* 7/31.
- Rakovec Ivan, O nastanku in pomenu pseudoziljskih skladov, *Geografski vestnik*, 22/1950.
- Rakovec Ivan, Geološka zgodovina ljubljanskih tal, *Zgodovina Ljubljane*, 1955.
- Rakovec Ivan, Pregled tektonske zgradbe Slovenije, I. Jug. geol. kongres, Ljubljana, 1956.
- Rihteršič Anica, Kvartar Sp. Sav. doline, rokopis 1958.
- Rihteršič Janez, Bentonitna nahajališča severno od Celja, *Celjski zbornik* 1957.
- Teller F., *Erläuterungen z. Geol. Karte Prassberg*, Wien, 1898.

O PRESKRBI S PITNO VODO V CELJSKEM OKRAJU

Ing. Fran Lah

Voda je eden izmed najosnovnejših elementov, ki so potrebni za življenje. To dobrino uživamo, jo uporabljamo za najrazličnejše namene, potrebna je kmetijstvu, industriji i. p. Ne navsezadnje pa človeka tudi poživlja, saj se domačin, popotnik ali turist kaj rad ustavi ob bistrem studencu, da srkne nekaj osvežujoče vode ali pa se okoplje v žuborečem potoku v vročih poletnih dneh. Morda ni pesnika, ki bi ne dal duška doživetju ob samosvojem pojavu žive vode. Koliko ljubavnih scen ob vodi opevajo naše narodne pesmi!

Voda je last vseh in nikogar. Je na voljo vsem, nihče je pa ne more obdržati zase. Izhlapeva, kroži po atmosferi, se vrne, da služi drugemu za kakršenkoli namen. Večen krog sklepa kapljica vode.

Med posebne načine izkoriščanja štejemo v tehniki porabo vode za pitne in gospodinjске namene. Na tako vodo postavljamo posebne zahteve. Zanj je človek izredno tenkočuten. Imeti mora posebne fizikalne, kemične in biološke lastnosti. Biti mora čista, prozorna, brez vonja, brez barve, prijetnega okusa, brez bakterij, ki bi utegnile škodovati zdravju, primerne trdote, osvežujoča, neprestana in zmerno temperirana. Naši ljudje na deželi prav dobro vedo, kje je v njihovi okolici najboljša voda in kje najslabša. Ne varčujejo s trudom, da uživajo boljšo vodo.

Zaloga dobre pitne vode je po svetu kaj različna. V tem pogledu smo v celjskem okraju še dokaj na dobrem, če se primerjamo, na priliko, z bližnjo Suho Krajino ali celo s Krasom. Posebno zadovoljive so razmere v prodnatih nižinah vzdolž Savinje in Hudinje. Tod imamo zelo okusne vode na pretek. Kakovostno so na slabšem predeli z ilovnato strukturo tal, kot je Obsotelje, ob Voglajni in Ložnici. Te vode so po navadi mehke, poleti pa presahnejo. Hribovite kraje poživljajo številni studenci, ki so po navadi neoporečni razen nekateri kraškega tipa.

Prebivalstvo celjskega okraja se oskrbuje s pitno vodo od najprimitivnejšega do tehnično najbolj izpopolnjenega načina. Imamo še kraje, sicer redke, kjer zajemajo vodo za pitje prav iz potoka. S tako preskrbo se morajo zadovoljiti tudi tam, kjer vodnjaki ali studenci ob suši presahnejo. V ravninah dvigajo z vedri ali črpajo vodo iz odprtih vodnjakov, ki so navadno obloženi s kamni, v novjšem času pa obetonirani (greznjeni vodnjaki).

Kjer sega talna voda dovolj visoko, imajo zabite (abesinske) vodnjake s črpalno pripravo. V hribovitih predelih nosijo ali vozijo vodo običajno od studencev. Neredki so primeri, ko so naleteli pri kopanju vodnjaka na »vodno žilo«. Malokje pa najdemo kapnico, kajti naši ljudje predobro vedo, da voda iz kapnice ni zdrava za pitje, pač pa jo uporabljajo za druge potrebe.

Nobeden navednih načinov pridobivanja pitne vode ni v skladu s sodobnimi higienskimi načeli. Menda ni treba naštevati argumentov proti uživanju vode direktno iz potokov brez poprejšnjega čiščenja, ki ga tehnika sicer dobro pozna. Tudi preskrba iz vodnjakov higiensko ni dovolj zanesljiva. Še tako dober vodnjak je vedno bolj ali manj izpostavljen okužbi od zunaj ne glede na to, da jih ne čistijo in vzdržujejo v zadostni meri. Vodnjaki so tudi vedno bolj ogroženi zaradi vedno gostejše zazidave naselij, kjer nimajo primernih greznic, kaj šele kanalizacij.

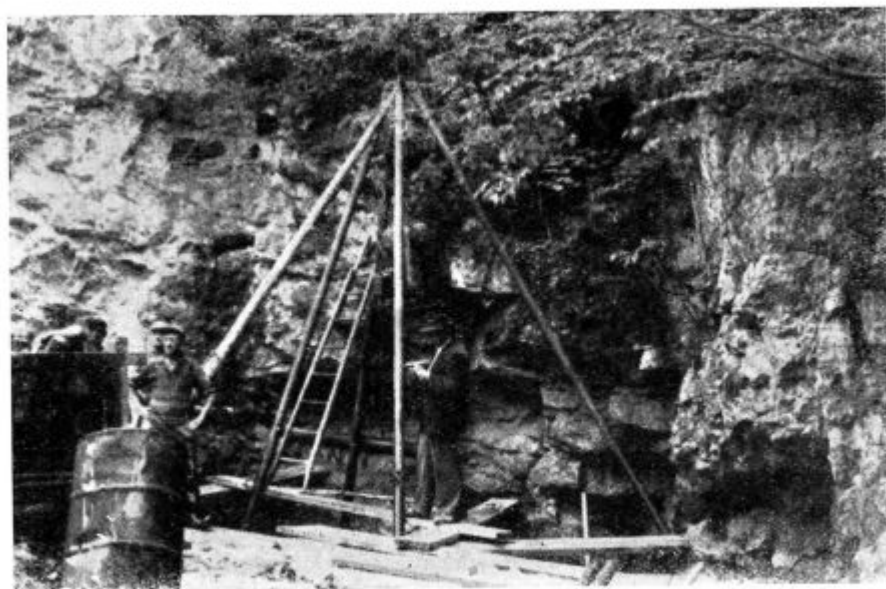
Le zamislimo si novo naselje na prodnatih tleh, kjer so hiše razmaknjene kakih 10 metrov in ima vsaka svoj vodnjak in pretočno greznico s ponikovalnico!

Človek pa si ne želi samo kakovostno dobre pitne vode. Neprenehno si prizadeva tudi za priročno in ceneno pridobivanje vode. In danes je že slehernemu jasno, da je najboljši način preskrbe s pitno vodo z vodovodno napravo. Strokovnjaki skrbijo, da so vodni viri, ki napajajo vodovod, neoporečni. Kdor ga uporablja, je varen pred epidemijami, katerih izvor je slaba voda. Z zgraditvijo vodovoda se zboljšajo higienske razmere, umrljivost pade. Kjer je vodovod, tam ni truda z donajanjem ali ročnim črpanjem vode. Z njim se ustvarijo tudi pogoji za ureditev sanitarnih naprav.

Vodovodne naprave so v splošnem drage. Če pa upoštevamo vse okoliščnosti in prednosti, spoznamo, da je enotna, skupna preskrba s pitno vodo še vedno najcenejša. Čim bolj strnjeno je naselje, tem cenejši so vodovodi in to je tudi eden izmed poglobitvenih razlogov, da silimo h gostejši zazidavi.

Kakšno je stanje vodovodov v celjskem okraju? Prvi vodovodi (Slov. Konjice, Loče) so se zgradili ob koncu preteklega stoletja. Nekaj večjih (Celje, Dobrna, Rog. Slatina) so zgradili pred petdesetimi leti. Več jih je zrastle med zadnjima vojnama (Laško, Šmarje pri Jelšah, Ljubno, Solčava, Gornji grad, Bistrica ob Sotli, Sentjur, Šoštanj, Vitanje i. dr.). Po osvoboditvi je nastal zastoj zaradi splošnega pomanjkanja gradiva. Pač pa se v zadnjih letih grade vodovodi pospešeno. Danes uporabljamo azbestno-cementne cevi, ki so cenejše od železnih, proizvodnja pa hitrejša. Na srečo imamo v celjskem okraju že po naravi zdravo pitno vodo, zaradi česar ni treba graditi dragih čistilnih naprav.

Od 806 naselij — toliko jih šteje celjski okraj — ima vodovod 59 naselij z 71.000 prebivalci. Vodo iz vodovoda uporablja danes 36 % vseh prebivalcev. Ta odstotek bi se nekoliko zvišal, če bi upoštevali še vodovodne naprave posameznikov. Povprečna dnevna potrošnja na

Raziskovalna dela na vitanjskem studencu, ki se bo zajel za celjski vodovod
(Posnel ing. Fr. Lah)

Studenc v Vitanju, ki se bo zajel za celjski vodovod
(Posnel ing. Fr. Lah)

prebivalca se suče okrog 60 litrov vode, zelo nizka v primeri z gospodarsko bolj razvitimi deželami. Norma potrošnje pa očitno raste tudi pri nas, saj je znašala pred dvajsetimi leti le okrog 40 litrov. Sedaj gradimo vodovode za povprečno dnevno potrošnjo 100 litrov vode na podeželju ter do 150 litrov v mestih, tako da vode ne sme zmanjkati niti ob dnevih največje potrošnje, ko se poraba vzdigne za 50 %.

Naj navedemo problematiko vodne preskrbe le nekaterih večjih naselij.

Kapaciteta celjskega vodovoda znaša povprečno 7000 litrov vode na dan. Dobršen del te vode porabi industrija, na potrošnika v gospodinjstvu pa odpade komaj 61 litrov. V poletnih mesecih primanjkuje vode kljub učinkovitim varčevalnim ukrepom mestne občine. Še letos pa se bodo razmere zboljšale z večjo zmogljivostjo črpalnih naprav v Medlogu za polovico. Dokončno se bo preskrba sanirala z ojačitvijo vodovoda iz vitanjskih studencev, od koder bo možno dovajati — po dosedanjih raziskavah — kar 13.000 m³ vode dnevno, medtem ko je danes priteka v mesto le 1.300 m³. Samo ta naprava bo krila potrebe mesta za daljšo dobo, če računamo, da bo znašala potrošnja po 50 letih kvečjemu 19.200 m³ vode. Stroški ureditve celjskega vodovoda bodo znašali okrog 600 milijonov din.

Gradnja rezervoarja za steklarno v Rog. Slatini
(Posnel ing. Fr. Lah)

Rogaška Slatina je imela v zadnjih letih velike težave v preskrbi s pitno vodo. Izdatnost zajetih gaberniških studencev s 500 m³ vode na dan ni krila potreb. Preko noči so vodovod zapirali, to pa je odvrčalo turiste. Letos so zajeli nove vodne vire pri Poljčanah, od koder se že črpa voda za Rogaško Slatino. Po dograditvi črpalnih naprav bo imelo Zdravilišče in Steklarna na voljo 1.900 m³ vode na dan, s tem pa bo preskrba zagotovljena za vedno.

Vodovod na Dobrni z Zdraviliščem se je napajal iz dveh studencev. Lansko leto so kapaciteto ojačili s pritegnitvijo novega studenca. Zdraviliški vodovod sam razpolaga danes z najmanj 500 m³ vode na dan, večjih potreb ne pričakujemo.

Pred tridesetimi leti zgrajeni vodovod v Laškem hira zaradi velikih okvar na glavnem cevovodu, ki drži z Ogeč. Popravilo otežkoča asfaltirana cesta, pod katero so položene cevi. Po programu se bo vodovod rekonstruiral v glavnem s preložitvijo vodovodnih cevi izven ceste ter s povečavo cevni dimenzij. Trije zajeti studenci z dnevno izdatnostjo nad 800 m³ vode bodo krili vse potrebe, tudi za Zdravilišče, ki ima sedaj svojo vodovodno napravo. Stroški za obnovo so preračunani na 30 milijonov din.

Vodovod v Slov. Konjicah so sicer tik pred zadnjo vojno obnovili, vendar ga bo treba preurediti na črpanje z zgraditvijo primerno velikih rezervoarjev, ki jih danes nima. Ureditev zahteva zlasti novo naselje, ki se razvija pod Škalcami.

Kljub stalnim ojačenjem šoštanjkega vodovoda, preskrba ne zadovoljuje. S pritegnitvijo »Mazijeveh« studencev, ki se pravkar zajemajo tudi za Zdravilišče Topolšica, si bo Šoštanj opomogel za nadaljnjih 500 m³ vode na dan. S tem se bo Šoštanj dovolj založil s pitno vodo.

Izredno hitri razvoj Novega Velenja zahteva stalno širjenje vodovodne naprave. Vodo črpajo iz rudniškega rova z dnevno izdatnostjo 2500 m³. Že sedaj se pripravlja načrt, po katerem se bodo prej ko slej zajeli novi viri ob Paki v Šaleški dolini.

Polzela se le delno oskrbuje s pitno vodo iz vodovoda. Program določa močno razširitev vodovodne naprave z novim zajetjem talne vode v bližini Tovarne nogavic.

Novo napravo so v teh letih zgradili v Preboldu in sosednjih vaseh. Bodoči vodovod za Gomilsko se bo z njim povezal.

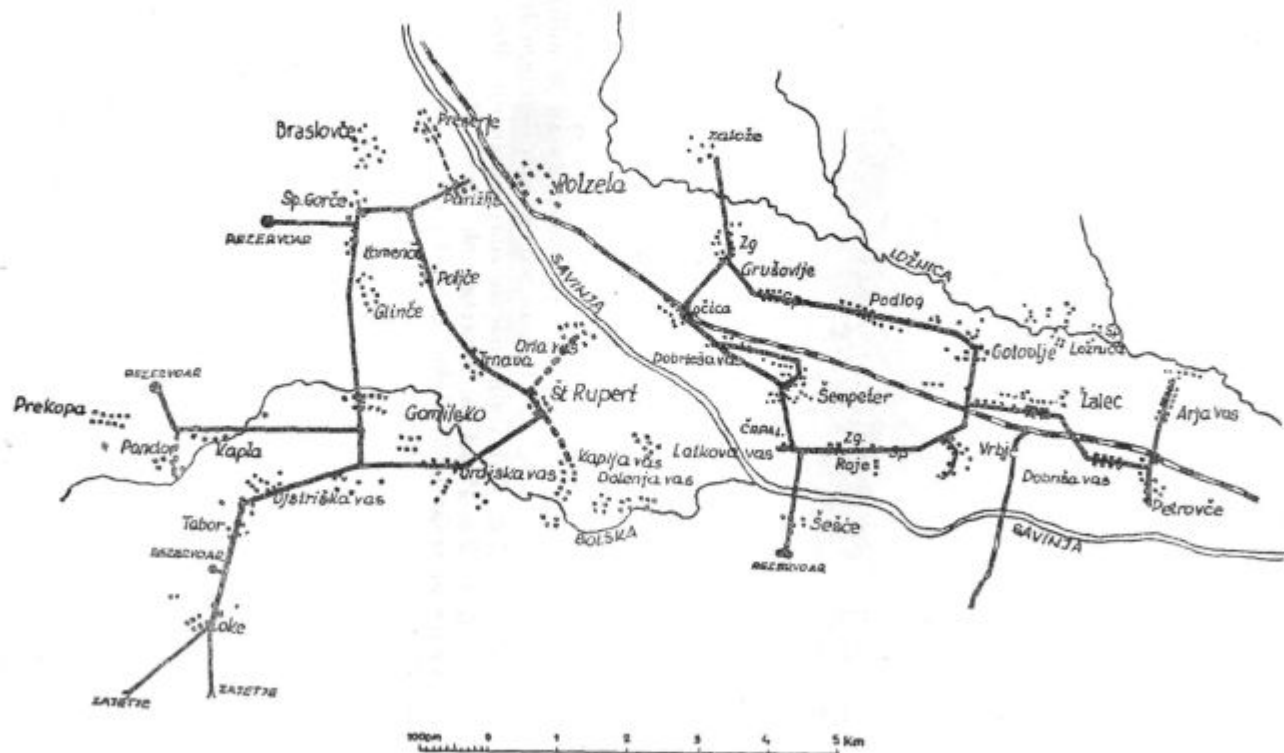
Med večjimi naselji imajo še svoje vodovode: Solčava, Ljubno, Okonina, Nazarje, Vransko, Braslovče, Šmarje pri Jelšah, Sentjur, Bistrica ob Sotli, Kozje, Planina in Rimske Toplice.

Vidimo, da sedanja preskrba s pitno vodo iz vodovodnih naprav nikakor ni zadovoljiva. Porast prebivalstva ter rast življenjske ravni terjajo razširitev obstoječih ter gradnjo novih vodovodov. V glavnem so že naštetih vodovodi, ki jih bo treba obnoviti in razširiti. Navedemo naj še nove gradnje po perspektivnem planu.

Ta čas gradijo skupinski vodovod v Žalecu, ki bo oskrboval 15 naselij s skupno preko 7.500 prebivalci (glej shemo vodovodnega omrežja!). Črpa se talna voda pri Šempetru, rezervoar je pa zgrajen nad Šeščami. Pričakujemo, da bo vodovod prihodnje leto dograjen v celoti. Gradbeni stroški bodo okrog 80 milijonov din.

Mozirje dobi še letos svojo črpalno vodovodno napravo, ki bo oskrbovala tudi Loke in Ljubijo. Prav tako se dokončuje vodovod za Hudo jamo do Debra z zajetjem studencev pod Šmohorjem. Tudi v Prelsko bo še letos pritekla pitna voda po ceveh.

SHEMA GLAVNEGA CEVNEGA OMREŽJA SKUPINSKIH VODOVODOV GOMILSKO IN ŽALEC

Iskanje vodnjaka za žalski vodovod
(Posnel ing. Fr. Lah)

Razen omenjenih obnov ter novih vodovodov pride v prihodnjih letih na vrsto še večje število novih gradenj. V Lokah se koplje vodnjak, ki bo napajal skupinski vodovod Gomilsko za skupno 17 naselij (glej shemo!) s 4800 prebivalci. Stroški bodo znašali 98 milijonov din.

Prepotrebni so vodovoda Lučani, saj zajema desetero družin vodo direktno iz Lučnice. Vodovodne načrte zdaj izdelujejo. Projekti so pa pripravljeni za Zg. Ponikvo, Šmartno ob Dreti, Podsredo, Drensko rebro, Griže in Stopnik. Predelati bo treba predvojni načrt za rogaški vodovod.

Posebno skrb bo treba posvetiti Logarski dolini. Preskrba z vodo je sedaj slaba. Čim bo Logarska dolina dobila električno napeljavo, bo možno zgraditi črpalni vodovod.

Če izvzamemo razširitev celjskega vodovoda, bodo znašali investicijski stroški za rekonstrukcije in gradnje naštetih novih vodovodov okrog 280 milijonov dinarjev. Težnja prebivalstva po preskrbi s pitno vodo iz vodovoda raste iz dneva v dan. »Če smo zmogli za elektrifikacijo, bomo zmogli tudi za vodovod!« Take izjave slišimo iz krajev, kjer ni bilo možno prej graditi vodovoda, dokler ni bilo električne energije za pogon črpalk. Na splošno so pripravljeni prispevati po svojih zmognostih ter tudi najeti posojilo. Za boljšo organizacijo ustanavljajo vodovodne zadrage. Menimo, da je treba taka prizadevanja kar najbolj podpreti.

Urejena vodna preskrba je kajpak v prid predvsem uživalcem vode. Posredno pa ima korist družba sploh, tako pri varčevanju delovne moči kot z zboljšanjem zdravstvenih razmer in ne navsezadnje s sploš-

Rezervoar
za mozirski
vodovod
med gradnjo

(Posnel ing. Fr. Lah)

Rezervoar
za mozirski
vodovod
med gradnjo.
V ozadju
Mozirje

(Posnel ing. Fr. Lah)

nim dvigom življenjske ravni. Zanimarjati pa tudi ne kaže razvoja turizma, za katerega je pogoj dobra preskrba s pitno vodo in v tej zvezi sodobna ureditev sanitarnih naprav.

Po podatkih celjske turistične zveze je bilo lani okrog 500.000 nočitev na področju celjskega okraja. Glede na kritično stanje vodne preskrbe zlasti v Logarski dolini, Mozirju, Lučah in Gornjem gradu pa ni moči vzdigniti turističnih kapacitet, čeprav so za turizem dani vsi ostali pogoji. Domnevajo, da bi se število letnih nočitev dvignilo najmanj za 10 %, če bi se uredila preskrba z vodo. Če računamo dohodek ene nočnine na 980 din, ugotovimo, da je gradnja vodovodov tudi v pogledu turizma ekonomsko utemeljena.

Ako bomo obdržali tempo pri urejanju vodne preskrbe vsaj v obsegu zadnjih let, se bomo kmalu uvrstili med dežele z dobro vodno preskrbo. Dobra in zadostna preskrba s pitno vodo je tudi izraz kulturne ravni kakega naroda. Izza meja pa bodo še raje obiskovali celjsko, po narodi tako lepo in privlačno pokrajino. Kakor se je človek od prazgodovine sem naseljeval le v krajih, kjer je imel na voljo vodo, tako so danes zanj in za oddiha željnega turista bolj privlačni kraji s tekočo vodo.

PROBLEMI DELOVNE SILE ŽELEZARNE V ŠTORAH*

Marjan Žagar

Družbeni razvoj po osvoboditvi nas je vedel preko razdobja giantske izgradnje naše industrije, ki je bila v glavnem načrtna v smeri izgradnje industrije same, manj pa smo se ozirali na nastanitev delovne sile. Danes živimo v nadaljnjem obdobju, ko se naša industrija vrašča v socialistične gospodarske in družbene odnose in se ustvarja socialistično počutje človeka, zato čutimo potrebo, da posledice, ali bolje rečeno geografska dejstva dosedanjega razvoja na okolje ne le zaznamujemo, temveč tudi razčlenimo in v prostoru opredelimo, da bi s tem pomagali najti napotke za nadaljnji socialistični razvoj.

Metode pri študiju vplivov na okolje so nam znane iz primerov ameriške, ruske in nemške hitre izgradnje industrije, naša naloga je le, da za analizo našega razvoja uporabimo ali najdemo metode, ki bi nam koristile za študij v naših specifičnih okoliščinah.

Industrija vpliva na razvoj pokrajine in spreminja njeno zunanjo podobo in notranje življenje. Učinki so najrazličnejši; poleg industrije same se razvijajo v centru in okoli njega še razne druge neagrarne dejavnosti, industrija pa vpliva tudi na spremembe v neagrarnem gospodarstvu in spreminja videz agrarne pokrajine. Študij medsebojnih vplivov je zanimiv, saj z njim spoznavamo življenje in funkcije industrijskih centrov in njihovega agrarnega okolja.

Namen študije ni monografija železarne, tudi ne izbrati vse metode, ki bi prišle v poštev, da bi zadovoljili naslovu, namen je le, podčrtati nekaj fragmentov o študiju delovne sile v tem prostoru. Pri tem, ko smo iskali primerne metode za proučevanje v naših posebnih okoliščinah, smo obdelali nekatere aktualne elemente na konkretnem primeru — v Železarni Štore.

Radiacija vplivov železarne na pretežno agrarno okolico nam bo bolj jasna, če ugotovimo geografski položaj Štor. Leže vzhodno od Celja, v njegovi neposredni bližini, ob železniških progah proti Mariboru in Rogatcu; v isti smeri poteka tudi podolje, tako da so vplivi v to stran najdaljši; dolino Voglajne omejuje na severu srednje visoko, razgibano, močno naseljeno terciarno gričevje, na jugu pa se razpro-

* Izpopolnjena študija po avtorjevem referatu; Vplivi industrije na okolje na V. kongresu geografov Jugoslavije v Titogradu, septembra 1958.

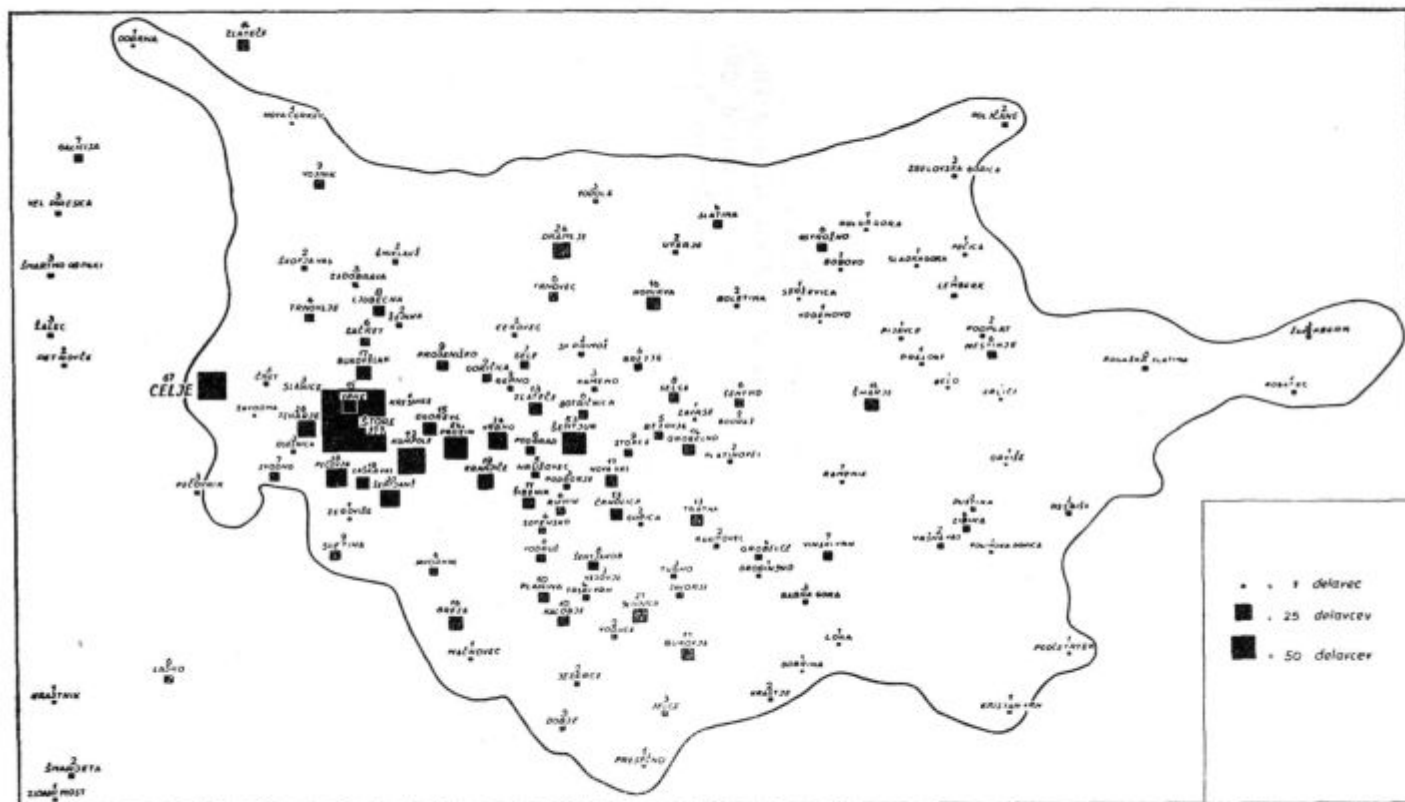
stira do 300 m visoko nad dolinskim dnom skoraj neprometni del Posavskega hribovja.

Lokacijo današnji železarni je določil rjavi premog. Leta 1845. so ga namreč začeli kopati v Štorah, l. 1851 je bila že osnovana železarna za profilno železo in pločevino, leta 1861 pa sta bili dozidani livarna in kovačnica s parnimi kladivi, kjer so pudlali in valjali na valjčnih ogrodjih, delno še lesenih. Da se je ob rudniku razvila železarna, je gotovo povzročila železna ruda v Fužinah blizu Pilštanja. Tam so postavili majhen plavž na oglje in koks ter izdelovali grodelj, ga z vozovi prevažali v Štore in ga tu predelovali s pudlanjem. Prometno odročna in slaba ruda v Fužinah ni ustrezala zahtevam modernega časa, premogovnik v Štorah pa je l. 1925 že tretjič zalila voda in ga niso več obnovili. Livarna v Štorah se je kljub temu razvijala in modernizirala dalje, delala je za potrebe okoliških podjetij in rudnikov in je tako dosegla do začetka druge svetovne vojne do 600 sezonsko zaposlenih delavcev, 350 do 400 pa povprečno zaposlenih.

Po osvoboditvi se Železarna Štore zelo razširi in modernizira, število delavcev se poveča na 1800. Dejansko za to povečanje ne obstajajo neki klasični razlogi; v bližini ni ne železne rude ne premoga. Vendar opravičuje podjetje svoj razvoj z že obstoječimi napravami, ki jih je bilo možno za potrebe obnove takoj uporabiti in izpopolniti, opravičuje ga s povečano potrošnjo, s prekomerno rezervo delovne sile v okolici, deloma z razpoložljivo kvalificirano delovno silo, t. j. s tradicijo livarske stroke, saj je železarna izvažala parne valje za lokomotive v Graz, napajalnike za lokomotive pa v Rusijo. Železarna leži ob važni prometni žili in se namerava preusmeriti v proizvodnjo visokokvalitetnih jekel. Deloma uporablja nove energetske vire (elektroplavž), namerava tudi izkoristiti odpadne produkte pri proizvodnji aluminija in piritne ostanke tovarn papirja, končno pa je omembe vredno tudi dejstvo, da utegnejo biti v bližini ugodne zaloge železne rude. Danes se je število delovne sile, ki jo železarna zaposluje, ustalilo. Prizadevanju, da bi s tem številom delavcev izboljšali in povečali proizvodnjo, je namenjen tudi ta naš doprinos.

Analiza je izdelana po dokaj obsežni anketi, ki je zajela pretežno število delavcev, nadalje po osebнем stiku z delavci in dobrem poznavanju razmer v tem terenu. Anketo so izpolnjevali delavci sami s pomočjo svojih mojstrov. Da bi se delavci izognili poedinim namernim netočnostim pri navajanju svojega premoženjskega stanja, je bila anketa anonimna.

Prvo, kar nas mika, je dnevni dotok delovne sile v železarno (glej sliko I). Če pogledamo sliko, ki nam omejuje neposredno gravitacijsko območje, to je okolico, odkoder hodijo delavci dnevno na delo, nam je takoj jasno, da so Štore mlada industrija ali, bolje rečeno, industrija s povečanim vplivom na okolje. V tovarni so se po osvoboditvi jemali v službo novi delavci iz vedno bolj oddaljenih naselij, novo vodstvo pa je zamenjalo Nemce. Taka naselja, ki pretežno le zaposlujejo delovno silo, delovna sila pa stanuje zunaj njega, ime-

Slika 1. Dnevni dotok delovne sile v železarno (velikost črnih kvadratov ponazarja število delavcev zaposlenih v Železarni Store, ki stanujejo v poedinem naselju, tudi številke pomenijo število zaposlenih v Štorah)

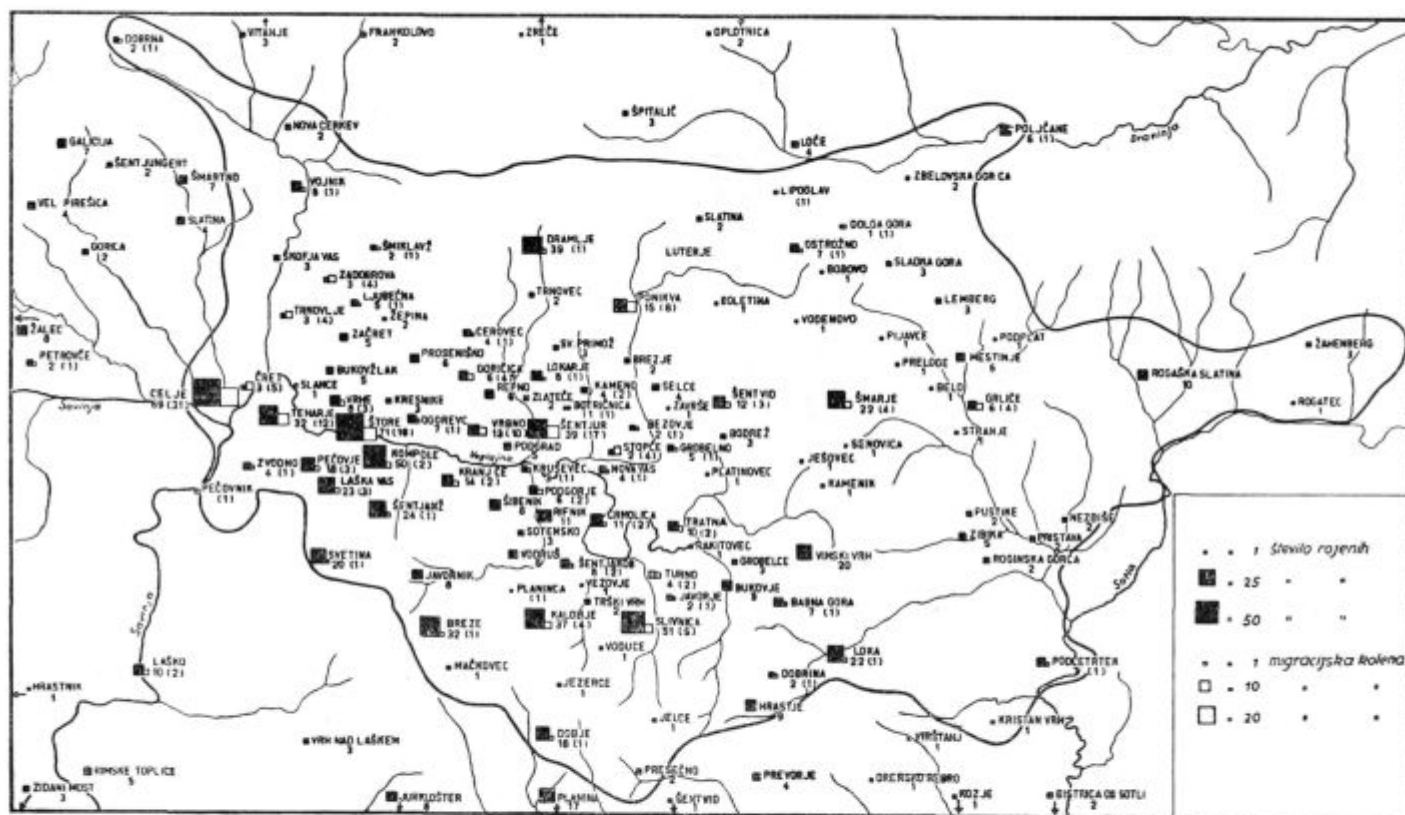
nujejo Švicarji **delovna naselja** (Arbeitsgemeinde), medtem ko so v našem primeru naselja v bližnji in daljnji okolici glede na Štore **stanovanjska naselja** (Wohnungsgemeinde).*

Naselja v gravitacijskem območju so dnevno pod vplivom železarne. Tja se steka del delavske mezde, naselja se urbanizirajo. Pokrajina je agrarno prenaseljena, zato pomeni tovarna rešitev za prebivalstvo, v pogledu težkih stanovanjskih razmer pa okolica rešuje center. Pestra slika dnevnega dotoka v železarno in v še druga podjetja v Celju nam narekuje sklep, da je pokrajina bogat rezervoar odvišne delovne sile, ki se neprestano rekrutira proti centru iz novih viškov, prirodnega prirastka odraslih in zavoljo manjšega povpraševanja po delovni sili doma kot posledice modernih agrokulturnih ukrepov. Seveda bi bilo zanimivo ugotoviti, kolik je rezervni potencial delovne sile v območju železarne in ali bo železarna zmogla zaposliti v nadaljnjih perspektivah razpoložljivo delovno silo ali pa bomo morali misliti na druge možnosti zaposlitve. Da bi nam bilo to jasno, bi morali ugotoviti število prebivalstva po naseljih, velikost agrarne površine in število delovne sile, ki jo zahteva 1 ha zemljišča za sodobno obdelovanje v tej pokrajini. Tako bi dobili rezervni potencial v prirodnem prirastku prebivalstva po naseljih. Tehnizirane obdelovalne metode, ki bodo terjale manjše število delavcev na 1 ha, bi nam pa pokazale še nadaljnje perspektive.

Karta delovne sile nam lahko nakazuje, kako pravilno deliti dohodke železarne družbi, t. j. občinam, kjer stanujejo železarniški delavci. Če to ni izvedeno, obsoja tako občinsko teritorialno razdelitev. Če zarišemo na karto mejo med občinami, nam je razvidno število delavcev, ki stanujejo s svojimi družinami v posameznih teritorialnih enotah. Delavci namreč ustvarjajo svoj doprinos družbi v eni občini, v drugi pa s svojimi družinami stanujejo, živijo ter družbeno, politično in kulturno delujejo. Ta občina upravlja zanje tudi šole, prometna sredstva, komunalne naprave, kulturne institucije itd. V tem primeru je namreč celjska občina zajela Štore, a področje, kjer stanuje in odkoder se rekrutira delovna sila, pripada drugim, manj bogatim, agrarnim, komaj aktivnim občinam (Šentjur, Šmarje).

Če pogledamo karto dotoka delovne sile, je že na prvi pogled jasna ekscentrična oblika področja, katerega delovna sila gravitira k Štoram. Štore ležijo na zahodnem robu svojega gravitacijskega področja, medtem ko prihaja delovna sila dnevno v Štore, oziroma se počasi priseljuje k Štoram iz zelo oddaljenih naselij z vzhoda, v smeri prometnih žil, iz dovolj oddaljenih in prometno težko dosegljivih naselij na severu in severovzhodu ter jugu in jugovzhodu; zahodno od Štor pa je mestni in industrijski center Celje, ki za Štore nima rezervne delovne sile, temveč jo še sam dobiva iz vzhoda, ker zahod nima tako velikega potenciala. Značilno je, da Celje jemlje iz

* Begleittext zur Wirtschaftsgeographischen Karte der Schweiz — Hans Carol, str. 200.

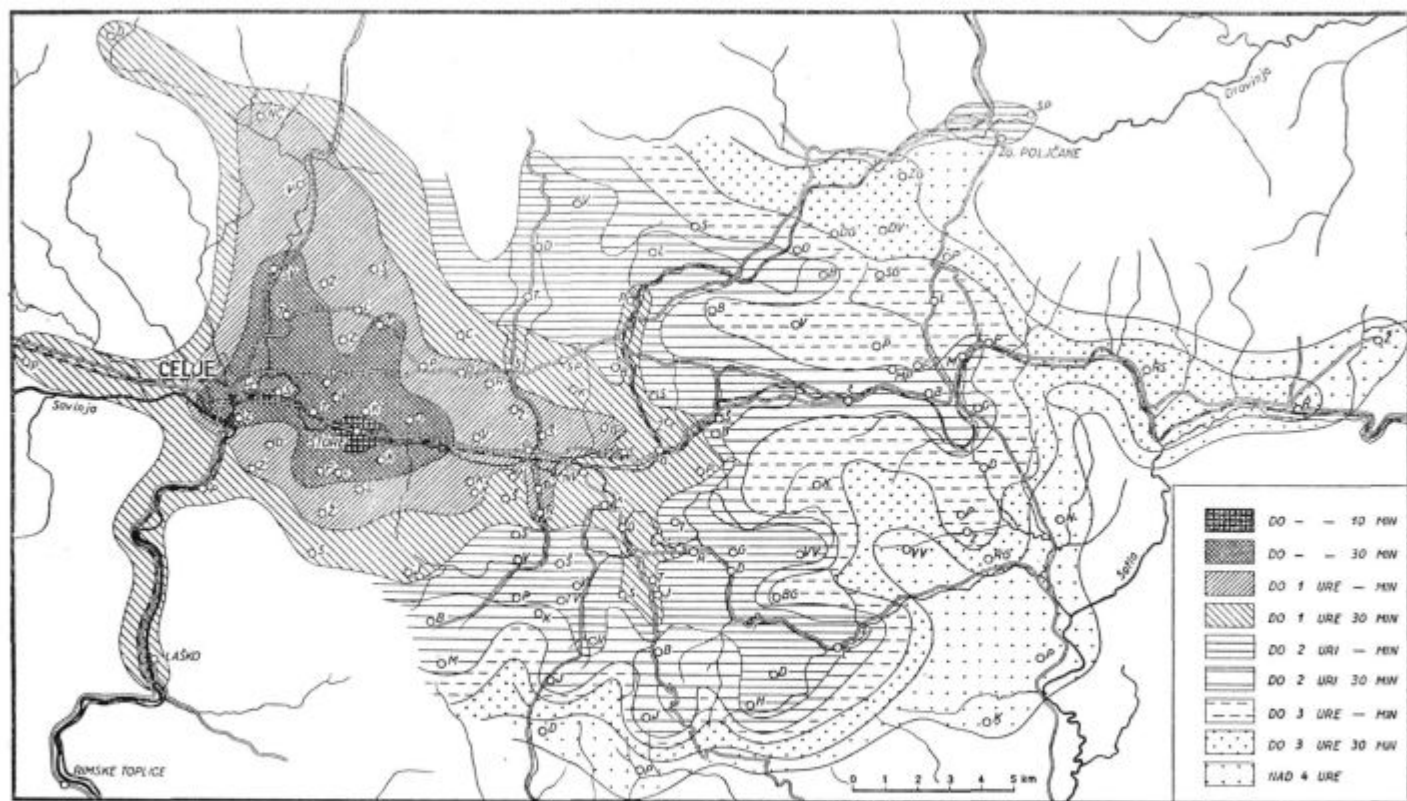
Slika 2. Rojstni kraji zaposlenih v železarni in migracijska kolena (črna površina in številke zunaj oklepajev povedo, koliko štorskih delavcev je rojenih v posameznem naselju, beli kvadrati in številke v oklepaju pa, koliko delavcev je začasno stanovalo v naselju, preden so se selili bliže Štoram. Debelejša črta na karti predstavlja mejo dnevnega dotoka delovne sile iz slike 1.

našega področja predvsem tako delovno silo, ki je Štore ne morejo zaposliti, t. j. žensko delovno silo, nameščence, uradništvo itd. Kolikor pa prihaja iz področja zahodno od Štor vendarle nekaj delovne sile v Štore, ali pa jo je že iz našega področja odtegnil velik mestni center (mislimo Celje). Vendar je v tem pogledu Celje le začasno migracijsko koleno za nadaljnjo migracijo proti Štoram. Nekaj delovne sile, ki se je iz vzhoda preselila v Štore, se je že premaknilo naprej, v bližnja naselja na vzhodu; v tem so bile Štore migracijsko koleno (šolski internat,časne barake, samski dom), odkoder so se delavci priženili v bližnja naselja ali pa so si tam zgradili hišice.

Nadaljnjo problematiko nam kaže karta v Štorah zaposlenih po kraju rojstva (glej sliko 2.). Črne površine na karti nam prikazujejo število delavcev v železarni po rojstnih krajih, a črno obrobljene bele površine nam kažejo migracijska kolena, to je, kje vse so delavci štorske železarne stanovali, odkar so se odselili iz rojstnega kraja in dokler se niso naselili v nadsnji kraj bivanja. Primerjava med karto delovne sile (slika 1.) in karto po rojstnih in migracijskih kolenih nam ponovno potrjuje dejstvo, da so Štore mlado industrijsko naselje s staro industrijo. Le $\frac{1}{7}$ ali 13 % danes v Štorah nastanjene delovne sile je rojene v Štorah, vsa preostala, ki stanuje danes že v centru, pa se je priselila iz okolice, označene na karti. Karta nam kaže tudi širše gravitacijsko območje, to je delavce, ki so rojeni zunaj mej dnevnega dotoka delovne sile, odkoder so se pomikali preko migracijskih kolen ali pa direktno proti centru. Tudi za to širšo zono bi bilo umestno proučiti perspektivni rezervni potencial delovne sile v okoliščinah modernega kmetijstva, urbanizacije in izboljšanja odkupno prodajne mreže ter morebitne preusmeritve kmetijstva. Anketa opozarja tudi na dejstvo v okolici Štor, da se v bližini železarne zaposlujejo kmečki sinovi skoro vseh velikostnih kategorij posesti, medtem ko se iz oddaljenih naselij zaposlujejo šele sinovi manjših posestnikov.

Na sliki 2. prikazana migracijska kolena kažejo smer, kako se je selila delovna sila iz okolice proti centru. Smer je približno ista, v kateri delavci potujejo dnevno na delo. Na periferiji ni migracijskih kolen, delavec si je na svoji dnevni poti v železarno iskal bližje stanovanje in se tako pomikal proti centru. Poleg poslednjega migracijskega kolena, ki ga predstavljajo Štore same in odkoder se delovna sila seli v neposredno okolico železarne, so delavci uporabili za naselitev predvsem urbanizirane stare centre lokalne trgovine kot n. pr. Šentjur, Ponikva in Šmarje. Ta naselja so bila v preteklosti edini centri svoje okolice, danes pa jih delovna sila uporablja le za začasno nastanitev, ko se počasi pomika dalje proti novemu centru, kjer opažamo zategadelj nastanek in porast novih funkcij (trgovina, ambulanta, šole, kulturne institucije, gostinstvo itd.).

Da so Štore zares predvsem delovno naselje, nam zelo nazorno ponazarja slika izohron. Vsebina slike izohron je edinstvena in nam jasno prikazuje nadaljnje naloge železarne, kako bi odpravila tako

Slika 5. Gravitacijsko območje Železarne Štore z izohronami. (Izohrone so izdelane po času, ki ga delavec porabi za potovanje od doma do začetka dela.)

stanje. Slika zopet poudarja, kako je center kot delovno naselje odvisen od okolice s stanovanjskimi naselji železarne. Dejstvo, da prihaja velik del delavcev dnevno iz že kritično oddaljenih naselij, nakazuje zelo aktualne naloge železarne. Dejstvo, da potujejo posamezni delavci za deset do dvanajst tisoč dinarjev mesečne plače osem ur dnevno v tovarno in nazaj, nam potrjuje, da sta rezervna potencia pokrajine in nastanitev delovne sile že kritična problema. Če vzamemo za ilustracijo primer, da bi takemu delavcu plačali kilometrino tako, kot jo plačujemo za službena potovanja, bi znašala le-ta preko $\frac{2}{3}$ delavčevega zaslužka.

Karta izohron nam ne kaže časovne oddaljenosti nekega naselja od Štor (slika 3.), temveč, koliko časa porabi poedini delavec štorske železarne, da pride na delo in se zopet vrne domov. To pomeni, da so vračunana različna prometna sredstva, ki jih za ta potovanja uporabljajo delavci iz različnih naselij, vračunano je tudi čakanje v tovarni, če vlak pride pred začetkom delovnega časa, na povratku domov pa čakanje na vlak itd. Karta je izdelana po anketi in po poznavanju razmer na terenu in v železarni in nazorno kaže naloge železarne v pogledu stanovanjske izgradnje, glede pričetka dela, glede prizadevanja, da bi vplivala na primerno spremembo voznega reda, da bi si nabavila lastna prometna sredstva za hiter prevoz delavcev itd. Da bi nazorneje prikazali to kritično stanje, uporabimo za materialno pomoč še naslednje podatke: Anketiranih je bilo 1330 delavcev, zaposlenih po osem ur dnevno. To pomeni 10.640 dnevno opravljenih delovnih ur v železarni. Poleg teh pa opravijo delavci za potovanja v železarno in nazaj domov še dnevno:

v obe smeri

8.214 km z železnico

314 km z avtobusom

4.694 km s kolesom

54 km z motornim kolesom

4.750 km peš

Za ta potovanja v železarno je dnevno izgubljenih 1.265 ur, to je pred pričetkom dela, kar je zelo pereč problem za železarno, a 2530 ur dnevno za pot tja in nazaj, kar je pereč problem za družbo. Delavci v železarni Štor izgubijo dnevno na času za potovanje na delovno mesto in nazaj poleg opravljenih delovnih ur še 23,3 % tega števila (10.640). Če pa odračunamo vsem delavcem prvo izohrono, ki je neizogibna, t. j. do 10 minut, izgubijo za potovanje dnevno še 2205 ur ali 20,7 % od dnevno opravljenega delovnega časa.

Nekoliko anketiranih delavcev železarne stanuje in dela zunaj našega področja. Tako torej opravijo delavci zaradi izredno neugodnih stanovanjskih in prometnih razmer poleg okroglo 10.000 opravljenih delovnih ur še okroglo 2.500 ur ali 18.000 km dnevno za potovanje.

Po izohronah bi to pomenilo:

do 10 minut	359 delavcev	26,9 %	59,45 delovnih ur		
do ¼ ure	344	„ 25,8 %	180,20	„	„
do 1 „	230	„ 7,3 %	219,20	„	„
do 1 ¼ „	141	„ 10,6 %	216,00	„	„
do 2 „	126	„ 9,4 %	228,25	„	„
do 2 ¼ „	61	„ 4,5 %	160,50	„	„
do 3 „	34	„ 2,5 %	105,25	„	„
do 3 ¼ „	12	„ 0,9 %	38,00	„	„
od 3 ½ ure dalje	13	„ 0,97 %	60,00	„	„

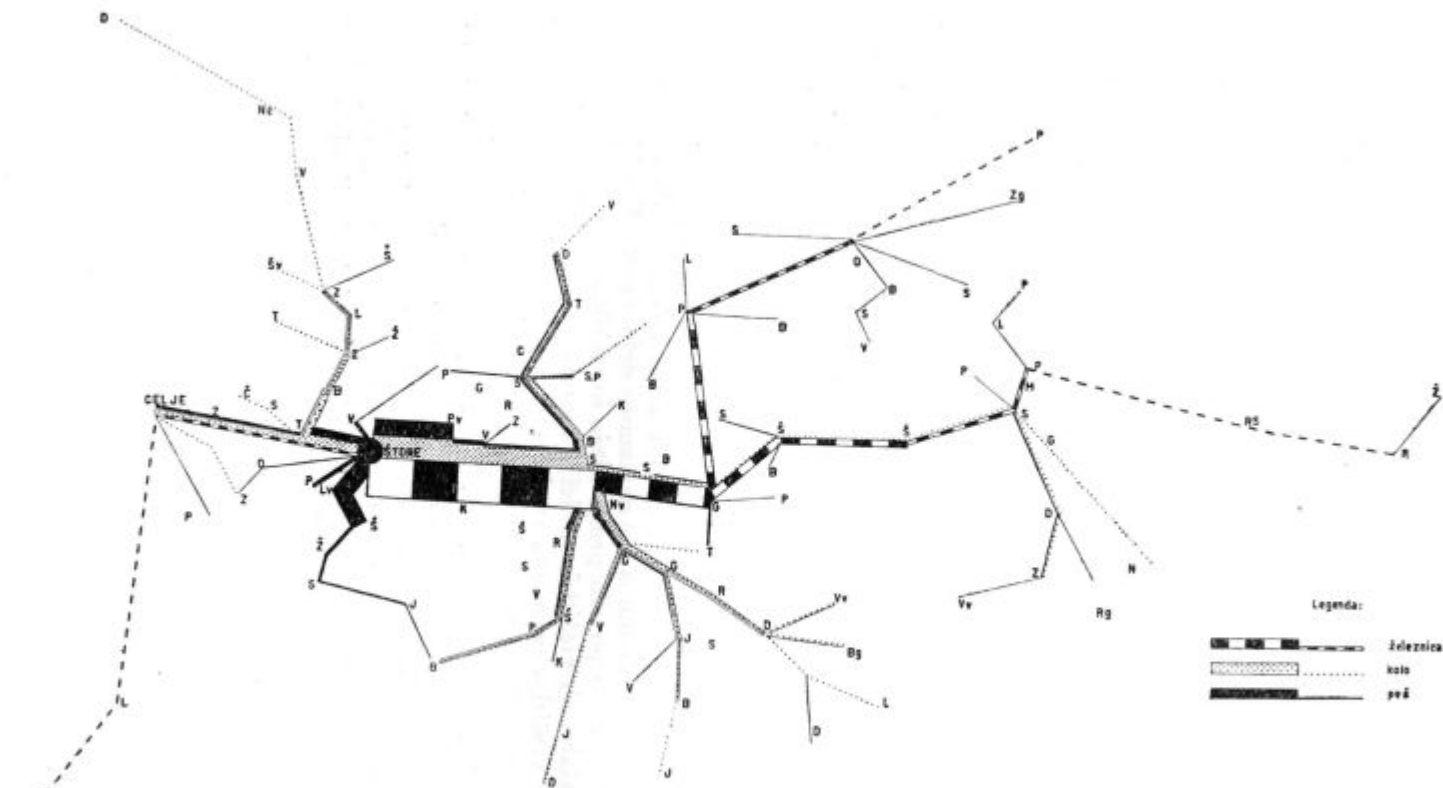
Neprestano selitev delovne sile proti centru in škodljivo oddaljenost od delovnega mesta nam nakazuje tudi zoning, ki je izdelan po podatkih o kvalifikaciji delovne sile in potrjen oziroma dopolnjen s podatke o zaslužku. Vsa naselja, od koder hodijo delavci v tovarno, so ocenjena po principu točkovanja glede na kvalifikacijo in povprečen zaslužek delavcev v vsakem naselju posebej. N. pr.: N — nekvalificiran doprinese naselju eno točko, PK — polkvalificiran dve točki, KV — tri, VK — visokokvalificiran štiri točke, tehnik in uslužbenec pa pet točk, inženir pa je ocenjen s šestimi točkami. Posameznemu naselju doprinesejo njegovi delavci določeno število točk, vsoto delimo s številom delavcev in tako dobimo oceno, ki jo to naselje pomeni za Štore. Te podatke po istem načinu še preverimo in preciziramo s povprečno višino zaslužka štorskih delavcev v naselju. Tak zoning (glej karto 4.) nam pokaže, da stanuje v glavnem nekvalificirana in polkvalificirana, slabše nagrajena delovna sila (NK in PK) daleč od tovarne v zoni 3, pretežno srednjekvalificirana (KV, VK) biva bliže v zoni 2, visokokvalificirana delovna sila (VK, tehnik, inženir) z visokim zaslužkom pa živi v neposredni bližini v zoni 1, to je v Štorah ali v neposredno okolič in v mestnem centru, v bližnjem Celju. Za poslednjo zono (zona 4) lahko označimo področje zunaj meja dnevnega potovanja, odkoder se tudi rekrutira delovna sila, vendar je s tem, ko se zaposli, prisiljena, da se takoj seli bliže. Medtem ko je v bližino preseljena delovna sila že dosegla kvalifikacijo, se le-ta, ki potuje iz oddaljenih naselij, še ni mogla popolnoma odtegniti od polagrarnega gospodarstva, vezana je še na očetovo ali lastno posestvo po ženi in otrocih, ki tu delajo, predvsem pa pomaga na zemlji tudi delavec sam. Tako nastaja vrsta problemov: težaško delo, velika oddaljenost od delovnega mesta, delo na kmetijskem gospodarstvu, nizka strokovna izobrazba, relativno nizek zaslužek, velika utrujenost. Z oddaljenostjo od delovnega mesta pada zaslužek, raste pa fizična zahtevnost dela, nasprotno pa je fizično lažje delo pri strojih ali intelektualna zaposlitev, visoka strokovnost pri

manjši oddaljenosti bolj nagrajena. Nekatera protislovja so naravna in razumljiva. Za tovarno je n. pr. razumljivo: za slabši efekt dela, četudi pri večji utrujenosti, nižji zaslužek. So pa še druga nasprotja, ki so kritična z družbenega vidika, n. pr.: velika utrujenost zaradi dolge poti na delo in slabih prometnih razmer, težavno fizično delo v tovarni in doma na kmetiji, slabše prosvetne razmere, manjša možnost kvalifikacije v primerjavi z delavci bližnje zone, ki opravljajo ob manjši potrošnji energije za potovanje lažje delo, imajo pa višji zaslužek in ugodnejše perspektive. Jasno je, da moramo tej problematiki dodati še zaostalo miselnost oddaljene delovne sile, ki se le s težavo odtrga od kmetijskega gospodarstva.

Naš zoning je sicer izdelan po ekonomskih principih, vendar mu je odraz popolnoma geografski. V prvi zoni opazamo hitro urbanizacijo. Tu nastajajo nove gospodarske in kulturno-prosvetne funkcije z mestnim značajem, zunanji videz naselij se hitro spreminja zaradi stanovanjskih blokov, višjih javnih zgradb v centru in delavskih hišic v bližnji okolici. Ruralni videz izginja. Tudi stari centri v okolici se hitro urbanizirajo pod vplivom železarne, ker je prostora za urbanizacijo v zoni 1 malo. Razen teh sprememb v starih okolišnih centrih opazamo v zoni 2 tudi spremembe v poljedelstvu (intenzifikacija, komercializacija, polproletarska posest, pomoč delavcev v poljedelstvu). Na zunanji videz naselij vpliva denar, zaslužen v železarni. V tretji zoni ni opaziti sprememb, delovna sila se počasi odseljuje iz tega področja v zono 2 in 1. Da bi nam ta naš zoning bil še bolj jasen, predvsem pa da bi bil čim natančneje določen, bi morali proučiti še meje med naselji, kjer se vrši depopulacija, stagnacija in porast prebivalstva. Morda bi bilo dobro misliti v tej zvezi tudi še na nekatere druge populacijske, gospodarsko geografske in naselitvene probleme.

Karta 5 je razpravi dodana v pomoč zato, da bi nam vsaj približno ponazorila obremenjenost lokalne prometne mreže, do neke mere pa tudi glavne smeri peš hoje, saj se vsa pota posameznikov ne dajo vrisati. Na karti je vrisana pot, ki jo opravijo delavci z železnico, kolesom in peš. Del delavcev potuje tudi z avtobusom, vendar tega spričo izredno močnega ostalega prometa ni možno vrisati, saj znaša avtobusna pot v primerjavi z vso ostalo le 0,87 %. Ob tej številki se moramo zamisliti posebno še, če upoštevamo vso do sedaj navedeno problematiko. Avtobus je namreč najhitrejša in najprimernejša prevozna sredstvo za prevoz delavcev, če z voznim redom in smerjo vožnje avtobusov upravlja tovarna sama. Možno je, da se zaradi zadostne razpoložljive delovne sile tovarni ne izplača po gospodarskem računu misliti na lastni prevoz delavcev. Vendar še ostajajo problemi, na katere misli družba; problem utrujenosti delovne sile tu prenaseljene pokrajine, ki mora oddajati delovno silo. Naša socialistična ureditev bi rada odpravila to stanje.

V potrdilo tej problematiki oddaljene delovne sile dajemo še poslednji dokaz, ki ga predstavlja tabela nezgod v tovarni in zunaj nje po oddaljenosti bivanja od delovnega mesta.

Slika 5. Obremenjenost glavnih prometnih smeri po delavcih, ki dnevno potujejo v železarno in se zopet vračajo domov. (Debeline posameznih prometnih odsekov kažejo za vse tri oblike prometa relativno obremenitev glede na število delavcev, ki smer uporabljajo.)

Kako vpliva oddaljenost od železarne na število poškodb:

	Zaposlenih število	%	obratne	Nezgode izven	skupaj	%	
Štore	609	35,8	53	+	4	= 57	9,3
do 5 km	410	22,8	39	+	6	= 45	10,9
5—10 km	372	20,6	47	+	11	= 58	15,6
10—15 km	265	14,7	39	+	6	= 45	17,0
15—20 km	67	3,8	24	+	6	= 30	44,7
20—25 km	77	4,3	16	+	3	= 19	23,3

Tudi podatki o nezgodah nam potrjujejo prepričanje, da je dotok delovne sile v Železarno Štore resno vprašanje, s katerim se bomo morali ukvarjati v bližnji prihodnosti.

Tabela je nazorna in komentar ni potreben. Čim dalje stanujejo delavci od delovnega mesta, tem bolj so utrujeni na delu, tem več je med njimi nezgod. Tako kažejo tudi odstotki po oddaljenosti. Izjema je le največja oddaljenost 20 do 25 km, ki jo zaposleni pretežno premagujejo z železnico, kjer med vožnjo ni nesreč, utrujenost pa ni tako velika, saj je oddaljenost pravzaprav le oddaljenost doma od železniške postaje.

Na zaključku našega razpravljanja lahko ugotovimo, da je Železarna Štore že zaključila tisto fazo razvoja, v kateri je posvečala vso svojo skrb obnovi in izpopolnitvi proizvodjalnih sil, obnovila in povečala svoje naprave, modernizirala proizvodnjo in zaposlila veliko število nove delovne sile ter jo kvalificirala ali priučila za svoje namene. Brez dvoma je ena večjih prihodnih nalog železarne, da sistematično tudi uredi vprašanje dotoka in nastanitev delovne sile. Ko si bo tovarna prizadevala, da še poveča proizvodnjo in storilnost dela, se bo nemara tudi vprašala: ali vložiti investicije v proizvodjalna sredstva ali pa del investicij vložiti v prometna sredstva in v stanovanja. Vprašanje, kaj je v določenem času umestnejše, postaja gospodarsko in družbeno vprašanje.

S tem, da smo opozorili na lokacijo geografskih sprememb, ki jih povzroča železarna, in ugotovili človeška prizadevanja v tem prostoru, smo tudi železarni in družbi pomagali nakazati smer nadaljnji načrtni skrbi za delovno silo. Tako bi omogočila nove, pozitivne ukrepe za ureditev prometnih razmer, stanovanjske izgradnje, življenjske ravni in gospodarskega napredka pokrajine.

Ljubljana, januarja 1959.

PREVENTIVNO DELO V CELJSKEM OKRAJU

Dr. Aleksander Hrašovec

I. UVOD

Vsak dogodek v življenju lahko prikažemo kot rezultanto vseh komponent, ki so na ta dogodek vplivale, bodisi neposredno bodisi posredno. Gotovo je, da so neposredni vplivi močnejši kot posredni, časovno bližji vzroki močnejše komponente kot pa časovno odmaknjeni vzroki, ki so tudi vplivali na dogodek. Vsak dogodek lahko shematično prikažemo, kot prikaže fizik paralelogram sil, z določeno rezultanto; to pa je dogodek.

Vsak tak dogodek pa ni osamljen, ampak je del splošnega družbenega dogajanja, predstavlja komponento v rezultanti družbenega dogajanja in odmika (čeprav navidez še tako neznatno) rezultanto celotnega življenja dotične družbe in države od njenega načrtanega poteka, od smeri, v kateri bi potekala, če ne bi bilo te komponente. Veliko število takih silnic rezultanto bistveno spremeni in tako znatno vpliva na celotno družbo in njen razvoj.

Ravno tako je v proizvodnji, ki je temelj gospodarskega življenja neke družbe in države. V proizvodnji dosegamo optimalne uspehe le, če je rezultanta čim bližja načrtanemu cilju.

Nesporno je, da je kljub današnjemu stanju mehanizacije delo še vedno ena komponenta, ki najbolj bistveno vpliva na optimalni delovni uspeh. Delajo pa živi ljudje z vsemi svojimi pozitivnimi in negativnimi lastnostmi in tako dosegajo boljši in slabši delovni uspeh, nanj vplivajo objektivni in subjektivni vzroki. Vsak delavčev izostanek z dela brez dvoma vpliva na delovni uspeh podjetja in s tem na delovni uspeh celote, od delovnih uspehov celote pa zavisi naša življenjska raven.

Izostanki z dela so lahko pričakovani ali nepričakovani. Z izostanki z dela lahko računamo iz objektivnih razlogov. To so pričakovani izostanki. Ne moremo pa določiti izostankov z dela zaradi subjektivnih razlogov, to so nepričakovani izostanki; ti pa povzročajo naši proizvodnji največ težav.

Pričakovane odsotnosti z dela so odsotnosti zaradi letnih dopustov, državnih praznikov, vojaških in državljskih dolžnosti, porodov

in podobnih vzrokov; nepričakovane pa predvsem zaradi bolezni in nesreč pri delu in izven dela. Resnici na ljubo moramo povedati, da bo vsak dober gospodar računal z nekim določenim številom izostankov z dela zaradi bolezni in nesreč, saj je to nujno in iz objektivnih razlogov utemeljeno (nekake vrste nujno zlo). Vendar se moramo vprašati, ali se to število ne da zmanjšati. Prepričan sem, da je to mogoče, to pa je bistvo vsega preventivnega dela.

Preden preidemo k bistvu stvari, je prav, če pogledamo nekaj statističnih podatkov za celjski okraj.¹

Na območju OLO Celje smo plačali od 1. I. 1958

do 30. IX. 1958

39.574.051 ur

delali so delavci dejansko

33.345.919 ur

izgubili smo torej

6.228.132 ur

Od vseh opravljenih ur smo izgubili 1,98 % ur zaradi bolezni do 7 dni, 3,80 % pa zaradi bolezni nad 7 dni (brez porodov).

Če pa vzamemo podatke za celo leto 1958,² vidimo, da smo zaradi bolezni in nezgod v celjskem okraju izgubili skupno 723.958 delovnih dni, to je pri 8-urnem delavniku 5.791.664 ur, kar je isto, kot če bi preko vsega leta ne delalo 2.522 delavcev,³ in to pri 49.935 povprečno v letu 1958 zaposlenih delavcih.⁴

II. ODSTRANJEVANJE ŠKODLJIVIH VZROKOV — VSEBINA BODOČEGA DELA

Po povedanem je jasno, da lahko na vsako rezultanto tudi načrtno vplivamo. Razumljivo je, da bomo skušali vplivati na vsako škodljivo rezultanto, to pa napravimo najboljše tako, da odstranjujemo vzroke, ki jo povzročajo; če jih pa popolnoma odstraniti ne moremo, pa jih skušamo vsaj omejiti. To pa je vsebina in smisel vsega preventivnega dela.

Če torej motrimo vsak izostanek delavca z dela zaradi bolezni ali nezgode v tej luči, je tudi jasno, da je vsaka bolezen ali nezgoda posledica vrste vzrokov, ki so objektivni ali subjektivni, vrsta pa je takih, kjer se oba elementa prepletata in ostre meje med njima ni možno postaviti. Pravtako je jasno, da objektivnih vzrokov ne bomo mogli popolnoma odstraniti, lahko pa jih omejujemo, kot je po drugi strani jasno, da subjektivne — osebne vzroke lahko omejujemo in jih prej ali slej popolnoma odpravimo.

Pred leti⁵ so pri zavodih za socialno zavarovanje ustanavljali komisije za higiensko tehnično zaščito; njih naloga je bila higiensko tehnična zaščita delavcev na delovnih mestih, torej delo, ki je preprečevalo predvsem nesreče pri delu in poklicne bolezni.

Praksa, ki je naša najboljša učiteljica, pa je pokazala, da je tako pojmovanje preveč ozko, tembolj, ker smo opazovali, da izostaja več ljudi iz dela zaradi bolezni kot pa zaradi nesreč pri delu.

Za leto 1958 kažejo ti podatki tole sliko:⁶

Odsotnost iz dela zaradi	število dni	
nesreč pri delu	106.171	
bolezni	617.787	723.958
porodov	71.592	

Zato so tudi dali delu HTZ komisije drugo vsebino in skladno se tem spremenili tudi njeno ime, sedaj so to komisije za zaščito zdravja in delovnih pogojev zavarovancev. S tem je pa postavljen tudi okvirni program dela teh komisij. Njih naloga je odstranjevati negativne pojave in vzroke, ki vplivajo ne samo na zdravje, ampak tudi na delovne pogoje zavarovancev in s tem na delovno storilnost; torej preventivno delo, kot to običajno imenujemo.

Preventivnega dela pa danes ne moremo več pojmovati kot klasičnega zdravstveno preventivnega dela, kajti danes vemo, da na delovno sposobnost in s tem na uspeh pri delu ne vpliva samo zdravstveno stanje človeka in stopnja tehničnega razvoja, ampak tudi vrsta drugih faktorjev, predvsem delovni pogoji na delovnem mestu samem, okolje, v katerem delavec dela in živi, strokovno in splošno znanje, izobrazba delavca, njegova vzgoja, prehrana, stanovanje, družinske razmere, pogoji prihajanja v službo (prometna sredstva) in še vrsta drugih.

Zato moramo najprej zbrati podatke o škodljivih vplivih, ki so na odsotnost z dela zaradi bolezni ali nezgod vplivali, ko pa jih spoznamo, poiščemo pota in načine, kako jih odpraviti oziroma omejiti.

Dobro se zavedam, da lahko v okviru tega sestavka več ali manj le pokažem na nekatere škodljive posledice, ki mi jih je večletno delo v socialnem zavarovanju pokazalo, težje pa je ugotoviti vzroke, ki so vplivali na to posledico, skoro nemogoče pa je enemu samemu človeku te vzroke analizirati in kategorizirati. Bodoče delo na tem področju bo gotovo še odkrilo nove vzroke, ki ne spadajo v nobeno od opisanih kategorij.

III. ZDRAVSTVENO PODROČJE

Tovrstno delo je bilo dolgo časa edino preventivno delo in ima pri nas sorazmerno bogate tradicije, zato je bilo doslej tudi najuspešnejše. Zgodovinska resnica je, da so n. pr. pri nas pred stoletji razsajale hude kužne bolezni, da je bilo preventivno cepljenje vsega prebivalstva uspešno in da te bolezni ne predstavljajo danes nobenega problema več.

Prav tako je stara resnica, da je preventivno delo najuspešnejši način zdravljenja. Stvar strokovnjakov je, da nam na tem področju pripravijo podrobnejši načrt bodočega dela za naš okraj, poudarjam

pa, da je to delo najuspešnejše v sistemu obratnih ambulant, ki ga določa zakon o obratnih ambulantom v gospodarskih organizacijah.⁷ Po določilih tega zakona⁸ so to zdravstveni zavodi, ki opravljajo preventivno zdravstveno službo v gospodarskih organizacijah in šele sekundarno dajejo zdravniško pomoč svojim delavcem in uslužbencem.

Zakon je tudi predpisal delovno področje obratnih ambulant, zgoščeno povedano so njih naloge naslednje:

1. obratna ambulanta opravlja vso preventivno službo in higiensko nadzorstvo zlasti nad delavskimi stanovanji in prehrano, transportom na delo; organizira patronažno službo in vodi socialno — medicinsko delo med delavci;

2. opravlja tako imenovane prve, periodske in sistematske preglede⁹ (zlasti sistematski pregledi so tipično preventivno delo);

3. proučuje vzroke nezgod in poklicnih obolenj;

4. skrbi za varstvo mladine, žena, nosečnic ter delovnih invalidov;

5. opravlja kurativne naloge.¹⁰

Glavno preventivno delo naj bi obratne ambulante opravljale tako, da stalno analizirajo vzroke, ne samo nezgod in poklicnih bolezni, ampak tudi vseh bolezni v tistem podjetju. To pa lahko uspešno opravi le obratna ambulanta. Koliko je v nekem podjetju na primer želodčnih bolnikov, lahko ugotovi le obratna ambulanta, v splošni ambulanti se ti delavci pregledajo skupno z drugimi zavarovanci in celo upokojenci, nihče ne ugotavlja, koliko jih je iz posameznih podjetij. Še bolj pa to velja za analizo vzrokov; to lahko opravijo le v okviru podjetja, v podjetju oziroma njegovi obratni ambulanti imajo tudi podatke o raznih vzrokih, ki so vplivali na delavčevo bolezen. Seveda pa taka analiza in ukrepi za preventivno delo niso več stvar zdravnika samega, ampak vrste strokovnjakov in končno tudi organov samoupravljanja.

Kako veliko naj bo podjetje, ki ima lahko svojo obratno ambulanto? Po mojem mnenju tu neke norme ni mogoče postavljati, odločilni naj bodo specifični pogoji podjetja, zdravstvena problematika delavcev, tehnološki proces itd.

Na našem področju imamo danes 6 obratnih ambulant, in sicer v Tovarni emajlirane posode, Cinkarni, Rudniku Velenje, Steklarni Rogaška Slatina in Železniško ambulanto, ki pa je le krajevno eksponirana enota Železniškega zdravstvenega doma v Mariboru in torej formalno ni samostojna obratna ambulanta.

Obratna ambulanta Cinkarne je na primer ugotovila, da je število odsotnosti z dela zaradi bolezni in nezgod od leta 1957, ko je bilo povprečno 5,79 % delavcev dnevno zaradi tega odsotnih, lani naraslo na 6,08 %. Pri svojem kurativnem delu pa je tudi ugotovila, zaradi katerih bolezni delavci izostajajo z dela. Značilno za to podjetje je, da ima največ izostankov zaradi nezgod pri delu (31,3 %), sledijo bolezni kosti in drugih gibal s 13,3 %, nato bolezni dihal z 12 %, sledijo bolezni prebavil in jeter z 11,2 %, nato bolezni kože in podkožja z 10,5 % itd.¹¹

Če pa primerjamo podatke za zavarovance vsega okraja, nam kažejo ti drugačno podobo; vidimo, da je največ bolzni dihal (21,59 %), te so v Cinkarni šele na tretjem mestu, tem sledijo v okraju nezgode s 15,79 %, teh je v Cinkarni 31,3 % in so na prvem mestu.

Primerjalni pregled najbolj pogostih bolzni daje naslednjo sliko:¹²

Bolezen	Okrajno povprečje	Cinkarna
Bolezni dihal	21,59 %	12,0 %
Nezgode	15,79 %	31,3 %
Bolezni kože in podkožja	10,40 %	10,5 %
Bolezni jeter in prebavil	10,34 %	11,2 %
Bolezni kosti in drugih gibal	9,92 %	13,3 %
Poškodbe izven dela	7,44 %	5,0 %

V tem se kaže vsa prednost obratnih ambulant, samo take analize pokažejo, kje so glavni škodljivi vzroki in le na ta način jih lahko odpravljamo. Konkretno povedano: Preventivno delo v Cinkarni je treba usmeriti v to, da bodo z vsemi sredstvi omejevali število nezgod pri delu, ki so največje zlo tega podjetja, preventivno delo v okrajnem merilu pa se mora usmeriti v to, da bodo preprečevali predvsem bolzni dihal. Kot sem že poudaril, pa tako analizo najlažje opravi obratna ambulanta.

Naše delo bo uspešno le, če bomo delo obratnih ambulant poglobljali in jih vsepovsod, kjer je to mogoče na novo ustanavljali.

Videli smo tudi, da je brez temeljitih analiz in ugotovitev vsako delo na preventivnem področju jalovo. Že večkrat smo slišali, da pri sedanjem stanju naše zdravstvene službe nismo mogli zajeti in statistično obdelati (to je pa temelj za vsak preventivni ukrep) podatkov o zdravstvenem stanju naših nezavarovanih prebivalcev, zanje nimamo niti najosnovnejših podatkov o njihovem zdravju in bolznih.

Za to pa danes, ko je javna zdravstvena služba že skoraj celo leto edini zdravnik vsega prebivalstva,¹³ nimamo opravičila. Nekaj ugotovitev o organizaciji naše zdravstvene službe navajam še v VII. poglavju.

Morda je velika zapreka za uspešno preventivno delo še to, da sedanji način plačevanja zdravstvenih delavcev ni vzpodbuden. Danes je neprimerno bolje plačan oni zdravstveni delavec, ki dela kurativno, preventivno delo pa ni stimulirano. Res je težko najti objektivne kriterije — a najti jih bomo morali, če bomo hoteli uspeti — po teh naj bo najbolje plačan in nagrajen oni zdravstveni delavec, ki bo najbolje opravljal svojo družbeno vlogo in imel na svojem področju najmanj bolnih ljudi. Ponovno pa poudarjam, da morajo biti ti kriteriji res objektivni, ker je sicer nevarno, da se sicer dober sistem popolnoma izrodi, kot smo že videli v praksi. V takem sistemu pa morajo zdravniki uživati pri pacientih res veliko avtoriteto.

Prav bi bilo, če bi tak sistem vezali tudi na neke dolžnosti zavarovancev. Tako določilo poznajo na primer predpisi holandskega soci-

alnega zavarovanja, tam ima pravico do neplačanih zobozdravstvenih storitev le oni zavarovanec, ki hodi letno dvakrat na zobozdravstveni pregled. Tako vsako okvaro zelo hitro in poceni popravijo. Vem, da je taka primerjava za naše razmere zelo tvegana, navedel sem jo le za primer; prepričan pa sem, da bi vrsto podobnih ukrepov mogli predpisati tudi v naših razmerah.

IV. TEHNIČNO PODROČJE

Tovrstno delo je pri nas precej znano in popularno. Gre za higiensko tehnično zaščito v tistem smislu, ki smo jo pred leti poznali kot glavno, ali skoro lahko rekli, edino obliko dela. Tu je opravila izredno pomembno delo inšpekcija dela, ki je često posegla res po nepopularnih metodah, uspehe smo pa vseeno dosegli.

Značilno je tudi to, da imamo ravno na tem področju največ zakonitih predpisov in seveda tudi sankcij za tiste, ki teh predpisov ne spoštujejo. Poleg splošnega pravilnika o higienskih in tehničnih zaščitnih ukrepov pri delu¹⁴ imamo še 20 specialnih pravilnikov za posamezne stroke in 8 pravilnikov s tehničnimi predpisi za posamezna dela.¹⁵ Ti pravilniki so trdna osnova za bodoče preventivno delo na tem področju.

Če hočemo, da bo tovrstno delo uspešno, pa moramo prav tako poznati škodljive posledice, poiskati vzroke in jih odpravljati. Precej opore nam dajejo analize o nesrečah pri delu po izvoru v letu 1958 v okraju Celje, ki dajejo naslednjo sliko.¹⁶

Skupno je bilo leta 1958 nezgod pri delu	6.971
od tega se je ponesrečilo pri	
1. orodnih strojih	575 delavcev
2. pogonskih strojih	64 „
3. dvigalnih	30 „
4. strojih za dviganje	32 „
5. transporterjih	70 „
6. kotlih	41 „
7. prometnih sredstvih	412 „
8. domačih živalih	22 „
9. strojnih delih za prenos energije	39 „
10. električnih napravah	38 „
11. ročnih orodjih	663 „
12. različnih drugih materialih (opeka, kamen, železo, pločevina, katran, smola)	2.636 „
13. kemičnih snoveh	148 „
14. prahu (organskem, anorganskem)	26 „
15. izžarevanju radioaktivnih snovi	18 „
16. prometnih poti pri delu	851 „
17. na poti na in z dela	791 „
18. raznih vzrokov	533 „

Naravnost v oči bijejo podatki o nesrečah pri ročnih orodjih, neodpušljivo je, da se je 663 ljudi ponesrečilo pri navidez nenevarnih orodjih, kot so sekira, bat, dleto in kladivo. Prav tako je nerazumljivo, da se je lani 851 ljudi ponesrečilo na prometnih delih in poteh v podjetjih. To kaže skrajno brezbržnost nekaterih podjetij do tehnične zaščite, saj bi tovrstne nezgode morale skoro popolnoma odpasti. Opozarjam še na izredno visoko število nezgod na poti na delo in z dela; to kaže našo skrajno pomanjkljivo prometno vzgojo (glej V. poglavje).

Še bolj pa je zanimiva analiza vzrokov nesreč pri delu. Ta daje naslednjo sliko:¹⁷

Skupno je bilo leta 1958 pri delu	6.971 nezgod
Od tega je bilo zaradi:	
1. okvar na strojih	283 nezgod
2. nepravilnega orodja	118 "
3. nepravilne opreme delovnih prostorov	1.020 "
4. tesnih delovišč	433 "
5. pomanjkanja zaščitnih naprav in pomanjkljivih konstrukcij	290 "
6. pomanjkljivih ali neuporabnih osebnih zaščitnih sredstev	365 "
7. pomanjkljive organizacije dela (skupno, podrobno glej VII. poglavje)	617 "
8. osebnih vzrokov pri delavcih (skupno, podrobno glej V. in VI. poglavje)	3.845 "

Res je, da gre na tehničnem področju preventivnega dela predvsem za to, da preprečujemo nesreče in profesionalne bolezni, podoba pa je, da so skoro popolnoma neraziskani vzroki, ki povzročajo bolezni in jih lahko s tehničnimi ukrepi odpravimo. Kot primer navajam revmatična obolenja, katerih vzrok je čisto prepih na delovnem mestu, vlažna tla, vlažni prostori itd.; vse te škodljive vzroke lahko s tehničnimi ukrepi odpravimo (položimo lesena tla v delavnici).

Zdravnik bi moral tehnika v proizvodnji stalno opozarjati na bolezni, ki jih odkriva pri delavcih nekega podjetja in z njim skupno poiskati vzroke te bolezni, skupno bosta ta škodljivi vzrok lahko odpravila. Takšno delo pa je lahko uspešno le v sistemu obratnih ambulant, kajti kot mora dober tehnik tako rekoč »zrasti v podjetju«, mora tudi dober obratni zdravnik do vseh podrobnosti poznati proizvodni proces podjetja, delovne in ostale pogoje delavcev v podjetju. Zdravnik splošne zdravstvene službe pač teh specifičnih pogojev podjetja ne more poznati. Zato bomo morali že pri študiju na univerzi, tako na medicini kot na tehniki, usposabljanje bodoče strokovnjake za to delo in študij temu primerno prilagoditi. Seveda moramo tudi pozneje v praksi te strokovnjake podpirati in jih primerno nagradjevati.

V. VZGOJNO PODROČJE

To področje dela je pri nas še vse premalo znano in zlasti premalo upoštevano, predvsem pa so vzroki, ki spadajo na to področje, še vse premalo raziskani. Gori smo ugotovili, da je od 6.971 nezgod pri delu 3.835 nezgod ali skoro 55% pripisati osebnim vzrokom, to je naravnost porazno, narekuje nam pa nujne ukrepe.

Zanimiva je analiza nesreč pri delu po dnevih v tednu, ki daje naslednjo sliko:¹⁸

skupno se je leta 1958 ponesrečilo	6.971 ljudi
od tega ob ponedeljkih	1.281 ljudi
torkih	1.179 ljudi
petkih	1.131 ljudi
sredah	1.094 ljudi
četrkih	1.088 ljudi
sobotah	995 ljudi
nedeljah	205 ljudi

Nedelja je vendar dan počitka in ob ponedeljkih, ko bi morali delavci priti spočiti na delo, se jih pa največ poškoduje. Gotovo je, da botruje temu v veliko primerih alkohol ali pa delavci ob nedeljah, ko bi morali počivati, doma največ delajo in prihajajo utrujeni na delo. Ne trdim, da to nedeljsko delo pri nekaterih materah z več otroki in gospodinjah ni opravičljivo; neopravičljivo pa je nedeljsko popivanje. Odstranjevanje teh vzrokov je gotovo pomembno preventivno delo na vzgojnem področju.

Če primerjamo starostno strukturo ponesrečencev pri delu s številom zavarovancev v tej starosti, vidimo:¹⁹

	do 18 let	18—30 let	30—55 let	nad 55 let
zavarovancev	3,98 %	42,46 %	50,62 %	2,94 %
ponesrečencev v 1958	5,52 %	50,98 %	41,19 %	2,31 %

Iz tega pregleda vidimo, da se do 18 let starosti procentuelno ponesreči več ljudi, kot bi to ustrezalo številu zaposlenih, precej občutno pa to število narase pri delavcih od 18—30 let starosti; starejših delavcev med 30—55 leti, ki imajo že precej izkušenj in več strokovnega znanja, se procentuelno znatno manj ponesreči, kot je pa zaposlenih.

Gori (IV. poglavje) smo ugotovili, da je osebni vzrok povzročil od 6.971 nezgod skupno 3.845 primerov. Če te podrobneje analiziramo, vidimo, da jih je 1.701 ali 44 % (oziroma 24,4 % od vseh nezgod) povzročilo pomanjkanje sposobnosti ali poklicne izurjenosti, nepoznavanje nevarnosti in precenjevanje lastnih sposobnosti, torej tipični vzroki, ki so posledica slabe strokovne in splošne izobrazbe.²⁰

Žal pa nimamo skoro nobenih analiz o boleznih, ki so posledice raznih vzrokov iz tega področja. Pri vzgoji naših ljudi ne gre samo za čisto strokovno vzgojo, gre tudi — morda pri boleznih v še večji meri — za splošno in zlasti higiensko vzgojo. Znan je primer iz neke celjske tovarne, kjer je lansko poletje število bolnih zelo naraslo, ko so pa zdravniki analizirali vzroke, so ugotovili, da je šlo v glavnem za prehlade in motnje v prebavilih, povzročila pa je to v vročini prekomerno zaužita, preveč mrzla voda. Tega pa zdravstveno in higiensko vzgojen človek ne dela.

Zato naj bi postala tudi higiensko-zdravstvena vzgoja obvezen predmet na naših, zlasti strokovnih in vajenskih šolah.

Stalno naraščajoči promet na naših cestah terja tudi nepotreben krvni davek. Še leta 1956 so v celjskem okraju zabeležili 114 prometnih nezgod, leta 1957 že 196, lani pa je njih število naraslo na 324 nezgod (pri eni se često ponesreči več ljudi!).²¹ Tudi pri analizi v VI. poglavju smo videli, da se je lani od 6.971 nezgod ponesrečilo na poti na delo in z dela 791 delavcev, to je 11,4 % vseh evidentiranih nezgod.

V okviru tega sestavka ne morem nadrobneje razčlenjevati vzrokov tovrstnih nezgod, gotovo pa je, da smo po teh številkah za tak promet še premalo vzgojeni. Zato bomo morali zlasti našo mladino prometno boljše vzgajati.

VI. PSIHOLOGIJA DELA

To področje je žal pri nas še vse premalo znano, tu smo dosedaj napravili premalo ali pa nič. Mislim, da lahko svoje delo uspešno opravlja le tisti delavec, čigar duševne — psihične lastnosti ustrezajo zahtevam delovnega mesta. Delavec, ki teh lastnosti nima, dela ne bo dobro opravljal, ne bo dosegal optimalnih uspehov, še več, kmalu se bo ponesrečil ali pa zbolel.

Danes je sicer predpisan zdravniški pregled za vsakega delavca, preden nastopi delo,²² pri njem ugotavljamo le njegove telesne sposobnosti za tisto delo ali stroko, nihče pa ne ugotavlja njegovih duševnih lastnosti.

Naravnost srednjeveško se mi zdi stališče, da je uspeh pri delu odvisen le od fizičnih lastnosti, to je le od moči in telesnega zdravja delavca; zato ni čudno, da še vedno govorimo o delovni sili ne pa o delavcu. Mislim, da dosegajo optimalne delovne uspehe tisti delavci, pri katerih obe komponenti skladno delujeta, to je fizična in psihična. Ne vem, če ni pri današnji stopnji mehanizacije psihična komponenta pri marsikaterem delu še važnejša od fizične. Zato tudi ne moremo govoriti o preventivi, dokler te osnovne resnice ne sprejmemo in uvedemo v vsakdanjo prakso.

Redka so pri nas podjetja ali jih pa sploh ni, v katerih bi delavca pred nastopm dela poleg zdravnika pregledal tudi psiholog in ugo-

tovil pred nastopom dela obvezno testiranje. Tega dela pa naj bi po mojem mnenju ne opravljale toliko gospodarske organizacije same, ampak posebne poklicne svetovalnice. Upoštevati moramo, da so naši družbeni odnosi drugačni, vsak naš državljan ima poleg svojih pravic tudi neke dolžnosti do družbe, družba kot celota mu je pa dolžna pomagati, da dela res po svojih sposobnostih.

Že v uvodu sem poudaril, da imajo vse škodljive posledice (nezgode, bolezni) svoje različne vzroke, zato tudi preventivno delo na enem samem področju ne zadene bistva stvari. Nezgod n. pr. ne moremo odpravljati samo z delom pri higiensko tehnični zaščiti dela. Če bi namreč bilo temu tako, potem bi danes v tehnično najbolj razvitih in popolnih obratih ne bilo več nezgod. Ameriške statistike nezgod kažejo, da je imela industrija ZDA med drugo svetovno vojno še enkrat toliko izgub na delovnih močeh, kot so bile njihove izgube na vseh frontah skupaj.²³ Avtor knjige, po kateri sem povzel ta podatek, pravilno trdi, da daje odgovor na to vprašanje A. P. M. Fleming v svojem nagovoru obratnim inženirjem na njih kongresu v Manchestru leta 1918, ko pravi: »Gospodje, pozabili smo na faktor v industriji in to je človek. In ta problem zahteva vse glasneje svojo rešitev. Da, mi inženirji vidimo samo stroje, razne naprave in človek se jim mora, hočeš nočeš, prilagoditi in to največkrat nasilno, proti vsem zakonom psihofizike človeka.«²⁴

Naj mi bo dovoljeno, da iz istega vira navedem še nekaj statističnih podatkov:

Ameriške letalske statistike za čas od leta 1928—1938 kažejo, da so vzroki nezgod na 1000 milj letenja v 53,1 % v nesposobnosti letalca, v 27,4 % v slabem materialu in v 19,5 % v ostalih vzrokih, torej pri preko polovici je vzrok človek s svojimi lastnostmi.

Po nemških statistikah za letalstvo za isto obdobje vidimo, da so človekove lastnosti povzročile 54,6 % vseh nezgod.

Avstrijske železnice so objavile za dobo od 1927—1937 statistike, po katerih so vzrok nezgodam v 74 % primerov ljudje s svojimi lastnostmi, v 18 % primerih slab material in le 7 % odpade na tako imenovano pravo nezgodo.

Tudi podatki o vzrokih nezgod za celjski okraj za leto 1958 dajejo podoben odgovor:²⁵

Leta 1958 je bilo	6.971 nezgod
Osebnim lastnostim delavcev lahko pripišemo	3.845 nezgod (55,1 %)
Glavni vzroki teh nezgod so bili (vzroki, ki spadajo v psihologijo dela in vzgojno področje, se prepletajo) pomanjkanje sposobnosti ali poklicne izurjenosti, nepoznavanje nevarnosti	1.701 nezgod
Kršenje delovne discipline	858 nezgod
Psihične napake, karakterne lastnosti, raztresenost, preziranje nevarnosti	962 nezgod

Bolezni ali okvare organov, alkohol, nepravilna prehrana	162 nezgod
Preutrujenost, delo brez odmora, naglica pri delu	66 nezgod
Odnos do dela, nezanimanje	14 nezgod
Nezadosten počitek v prostem času	35 nezgod
Slabo ekonomsko stanje	9 nezgod

Iz teh podatkov vidimo, da pri nas še vse premalo upoštevamo tovrstno delo. Posebej poudarjam, da se vsi podatki in analize nanašajo le na nezgode pri delu, sploh pa še nismo raziskali tovrstnih vzrokov pri boleznih; to delo lahko opravijo le obratne ambulate pri gospodarskih organizacijah.

Premalo tudi upoštevamo psihološko razpoloženje oziroma nerazpoloženje delavca. Iz lastne izkušnje vemo, da so dnevi, ko ne moremo z največjim trudom doseči niti povprečnih delovnih uspehov. Vzroki so ob takih priložnostih bodisi objektivni (telesna bolezen) bodisi subjektivni (psihološko nerazpoloženje). Takih vzrokov je nešteto, n. pr.: bolezen ali smrt v družini, družinski prepir, finančne težave, stanovanjske težave, neuspeh v šoli, skrb za njihovo bodočnost, preveč alkohola itd. Ob takih razpoloženjih dosežemo le minimalne delovne uspehe. To trditev je lahko postaviti, težje pa je predlagati ukrepe za bodoče preventivno delo, zato je to po mojem mnenju najtežje področje preventivnega dela.

Mislim, da je rešitev v toplih, humanističnih odnosih med delavcem in nadrejenim v podjetju; le tak odnos bo take težave lahko premostil. V skrajnem primeru bo kdaj pa kdaj treba žrtvovati celo principe delovne discipline, morda bo bolje ob takih priložnostih delavcu dati izreden dopust, kot ga pa izpostavljati nevarnosti, da se ponesreči. Mnoge gospodarske organizacije so taka vprašanja skušala rešiti v svojih pravilnikih, vendar vseh primerov ne obravnava niti najboljši pravilnik. Pri tem je treba veliko življenjskih izkušenj, predvsem pa toplih človeških odnosov, istočasno pa tudi velike avtoritete nadrejenih, da jih delavci pri tem ne izkoriščajo.

VII. ORGANIZACIJSKO PODROČJE

Končno ne smemo prezreti tega, kako zelo pomembno je organizacijsko področje. Pri tem gre za organizacijo dela, zdravstvene službe, socialnega zavarovanja in končno organizacije vseh komunalnih služb. Že samo bežen pogled v statistiko, (žal imamo le podatke za nezgode, ne pa tudi za bolezni) nam pove, da je pri 6.971 nezgodah v letu 1958 bilo 491 nezgod zaradi neracionalnega dela, slabe organizacije in nepravilnih metod pri delu, 126 pa zaradi pomanjkljive kontrole tehničnih organov podjetja.

Kje so pa vsi izostanki z dela zaradi »bolezni« raznih simulantov in agravantov? Teh podatkov sploh nimamo, vemo pa, da jih je mnogo; nesporno pa je, da vsi ti lahko uspevajo le v slabo organiziranih podjetjih in slabo organizirani zdravstveni službi.

Sicer je znanstveno proučevanje organizacijskih vprašanj pri nas šele v povojih, zato bi lahko ta vprašanja nadrobneje analizirali strokovnjaki.

Ne moremo pa mimo nekaterih organizacijskih slabosti naše zdravstvene službe. Prizadevati si moramo, da tudi našo celotno zdravstveno službo vključimo v naš splošni komunalni sistem; to bomo pa dosegli le tako, da bomo na področju ene občine tako važno panogo, kot je zdravstvo, enotno usmerjali in enotno urejali v enotah, ko so gospodarsko in sociološko zaključene in enotne. Taka enota pa je lahko le občinski zdravstveni dom, tembolj, ker imamo tudi jasna zakonita določila:²⁶

»Zdravstveni domovi in zdravstvene postaje so temeljni zdravstveni zavodi za opravljanje splošne zdravstvene službe, opravljajo celotno preventivno in kurativno zdravstveno službo na svojem območju in se ustanavljajo za območje ene občine, lahko se pa ustanovi več zdravstvenih domov ali zdravstvenih postaj za dele ene občine ali pa skupni zdravstveni dom za območje več občin«.²⁷

Iz teh določil poteka troje:

1. osnovna naloga zdravstvenega doma je preventivno delo, v praksi pa je obratno;

2. na območju ene občine naj bo le en zdravstveni dom, več jih je lahko le izjemoma, v praksi pa je postala ta izjema pravilo;

3. možno je ustanoviti celo za več občin skupen zdravstveni dom (okrajni zdravstveni dom).

Mislim, da je treba predpis, ki velja že več kot 3 leta, v praksi tudi spoštovati in se po njem ravnati.

Poleg tako enotno organiziranih občinskih zdravstvenih domov pa moramo za uspešno preventivno delo razviti in izpopolniti tudi sistem obratnih ambulant, ki jih ustanavljamo poleg zdravstvenih domov, kajti »zdravstveni domovi opravljajo vse strokovne naloge s področja zdravstvene službe, kolikor ne spadajo te naloge po splošnih predpisih v pristojnost ljudskih odborov in drugih državnih organov«.²⁸

Mislim, da bi organizacijsko vprašanje zaradi čimboljše vskladitve dela obeh enot zelo posrečeno rešili tako, da bi občinski zdravstveni dom koordiniral delo vseh obratnih ambulant na svojem področju, tembolj, ker imamo za to tudi oporo v zakonitih predpisih.²⁹

Gotovo je, da bomo morali organizacijsko utrditi tudi naše socialno zavarovanje, kajti dosedanji predpisi omogočajo vse preveč zlorab.

Posebno poglavje pa predstavlja pri našem bodočem delu ureditev raznih komunalnih služb, ki gotovo v nemajhni meri vplivajo

na bolezni in nezgode naših delavcev. Zelo zanimive podatke je dala anketa v Železarni Štore.³⁰

Povprečno je bilo leta 1958 zaposlenih v tem podjetju	1.944 ljudi
v Štorah jih stanuje	627 ljudi
vozi se jih dnevno v službo	1.317 ljudi

torej več kot $\frac{2}{3}$ vseh zaposlenih.

Ti delavci prevozijo dnevno:

z železnico	8.214 km
z avtobusom	314 km
s kolesom	4.694 km
z motorjem	54 km
prehodijo peš	4.750 km
skupno	18.026 km

Za to porabijo dnevno 2.487 ur, to predstavlja 23,3% od dnevnih proizvodnih opravljenih ur in je to enaka izguba v času, kot če dnevno ne bi delalo 311 ljudi.

Posebej so analizirali tudi število ponesrečencev pri delu in primerjali te podatke s tem, kje ponesrečenci stanujejo ter prišli v odstotku izraženo do naslednjih zaključkov:

0 km	5 km	10 km	15 km	20 km	25 km
9,36 %	9,75 %	15,6 %	17,0 %	44,7 %	24,7 %

Ze te številke zgovorno povedo, kako pomembna je za naše delavce ureditev stanovanjskega vprašanja, primernih obratov za družbeno prehrano, to tembolj, ker kažejo podatki iste ankete, da je zdravstveno stanje preko 15 km oddaljenih delavcev slabo in da so z malimi izjemami bolni na prebavilih.

O tem, koliko ljudi se vozi dnevno v službo v celjskem okraju, sploh nimamo podatkov, po približnih cenitvah se vozi samo v mesto Celje dnevno na delo 7.000 do 8.000 ljudi. Vsi ti delavci se neprimerno hranijo, na delo prihajajo po več ur daleč, mnogo jih je zaradi 8 ur dela odsotnih 14—16 ur od doma, nekateri imajo doma še nekaj zemlje in še doma trdo delajo, vse to pa skrajno slabo vpliva na njihov delovni uspeh. To vprašanje skuša posebno energično rešiti Rudnik Velenje.³¹

Iz vsega tega vidimo, da je pri nas posebno pereče stanovanjsko vprašanje, vprašanje primerne prehrane naših delavcev, zlasti samskih in tistih, ki se vozijo na delo. Prilagoditi bomo morali lokalnim razmeram vozne rede in uvesti nove vlake in avtobuse. Pospešeno bomo morali ustanavljati ostale komunalne objekte, ki morajo takoj priti z delom. Tu gre za otroške vrce, pralne servise, krpalnice, dnevna zavetišča, šolske kuhinje, trgovine, pekarnice, z eno besedo vse objekte, ki delovnega človeka, zlasti pa zaposleno ženo in mater, razbremenijo in osvobodijo vseh njenih skrbi in težav, da se lahko res posveti svojemu delu.

VIII. ZAKLJUČKI

Jasno je, da nisem mogel opisati vseh vzrokov, ki negativno vplivajo na zdravje in delovne pogoje zavarovancev in na delovno storilnost, navedel sem primeroma le nekatere od njih.

Mislim, da je naša skupna naloga pri preventivnem delu, da neutrudno iščemo vse vzroke, ki na to vplivajo, jih stalno analiziramo in kategoriziramo v objektivne in subjektivne. Predvsem pa moramo poiskati škodljive, nato pa jih skušamo odstraniti oziroma omejiti.

Kaj pomaga n. pr. ugotovitev zdravnika, da je v Cinkarni od vseh izgubljenih delovnih dni 31,3 % izgubljenih zaradi nezgod pri delu, če ne bosta tudi tehnik in strokovnjak za organizacijo istočasno ugotovila, katere faze delovnega procesa bi izboljšali, da bo to število padlo, psiholog dela pa ugotovil, kaj vse je vplivalo na delavca, da se je ponesrečil? Končno pa bodo morali tudi vsi organi Cinkarne od uprave do delavskega sveta te ugotovitve sprejeti kot napotilo za bodoče delo.

Zato je jasno, da ne bo mogel opraviti vsega preventivnega dela le en sam človek ali sama komisija za zaščito zdravja in delovnih pogojev zavarovancev; gre za skladno delo velikega števila ljudi, predvsem strokovnjakov iz raznih področij dela. Uspeh je zagotovljen le pri tako imenovanem team-work, to je pri harmoničnem delu vrste strokovnjakov in končno vse naše družbe.

OPOMBE

¹ Podatki so iz poročila o gibanju zaposlenih ter o izkoriščanju delovnega časa za obdobje januar—september 1958. Pripravilo Tajništvo za delo OLO Celje za zasedanje zbora proizvajalcev dne 5. XII. 1958.

² Poslovno poročilo Okrajnega zavoda za socialno zavarovanje v Celju za leto 1958, tabela B, izdano v Celju marca 1959.

³ Od 365 koledarskih dni sem odštel 52 nedelj, 10 dni državnih praznikov in (povprečno) 16 dni dopusta, tako da ostane 287 delovnih dni.

⁴ Glej opombo 2, tabela B.

⁵ L. 1952 in sledeča. Glej tudi uredbo o ustanovitvi zavodov za socialno zavarovanje in začasnem gospodarjenju s sredstvi socialnega zavarovanja (Ur. l. FLRJ št. 30/52-342).

⁶ Glej opombo 2, tabela B.

⁷ Zakon o obratnih ambulantah v gospodarskih organizacijah (Ur. list LRS, štev. 4/55-28).

⁸ Člen 1 zakona, ki je citiran v opombi 7.

⁹ Podrobno glej uredbo o opravljanju prvih in periodskih zdravniških pregledov oseb v delovnem razmerju (Ur. l. LRS, štev. 43/55-151).

¹⁰ Glej opombo 7, čl. 4, točka 6—11.

¹¹ Vsi podatki so iz letnega poročila o delu obratne ambulante Cinkarne v letu 1958.

¹² Povzeto po statističnih podatkih oddelka za zdravstveno zavarovanje pri Okrajnem zavodu za socialno zavarovanje v Celju in podatkih po virih v opombi 11.

¹³ Zakon o zasebni zdravstveni praksi v LRS (Ur. l. LRS 43/57-190).

¹⁴ Objavljen v Ur. listu FLRJ šte. 16/47 s spremembami v Ur. listu FLRJ šte. 36/50.

¹⁵ Seznam teh pravilnikov je objavljen v »Informatorov priručnik za kadrovo« šte. 7, 8, 9, Zagreb 1957.

¹⁶ Poslovno poročilo komisije za zaščito zdravja in delovnih pogojev zavarovancev pri Okrajnem zavodu za socialno zavarovanje v Celju za leto 1958, Celje, februarja 1959 — priloga B.

¹⁷ Glej vir v opombi 16, priloga H.

¹⁸ Glej vir v opombi 16, priloga D.

¹⁹ Starostna struktura je vzeta po številu zavarovancev 31. XII. 1956 iz statistike pri Okrajnem zavodu za socialno zavarovanje v Celju, število ponesrečencev pa po viru, navedenem v opombi 16, tabela D. Res je, da je število zavarovancev bilo leta 1958 višje od onega leta 1956, vendar to razmerja ne spremeni.

²⁰ Podatki iz vira v opombi 16, tabela H.

²¹ Po podatkih prometnega oddelka TNZ Celje.

²² Glej opombo 9.

²³ Profesor Mirko Ferenčak: »Psihologija dela« — objavljeno v Delo in zdravje, izdal Okrajni zavod za socialno zavarovanje v Mariboru 1953.

²⁴ Glej vir v opombi 23, stran 10.

²⁵ Glej opombo 16, tabela H.

²⁶ Zakon o zdravstvenih domovih in zdravstvenih postajah (Ur. l. LRS šte. 21/56-93).

²⁷ Cl. 1, 2, 3 zakona v opombi 26.

²⁸ Cl. 4 zakona v opombi 26.

²⁹ Cl. 8, točka 14 zakona v opombi 26.

³⁰ Podatki iz ankete v Železarni Štore, v arhivu Okrajnega zavoda za socialno zavarovanje.

³¹ Glej letno poročilo komisije za zaščito zdravja in delovnih pogojev v RLK. »Kolektiv rudnika se je odločil postaviti dokončno vprašanje pred prizadete, ali biti rudar ali kmet na svojem posestvu. To je narekovala manjša delovna storilnost, česte poškodbe pri delu in izven dela pri teh delavcih«. Poročilo je v arhivu Okrajnega zavoda za socialno zavarovanje v Celju.

CELJSKO TURISTIČNO PODROČJE

Zoran Vudler

I. UVOD

Malo krajin v naši domovini sestavlja tako strnjeno turistično področje kakor Celje z bližnjo in daljno okolico, to je področje sedanjega okraja. To področje je slikovito in pestro ter ima vse pogoje za uspešen razvoj turizma, tako domačega kakor tudi inozemskega. Imenujemo ga tudi celjsko turistično področje.

Na njem se razširja rekreativni, izletniški in zdraviliški turizem, močno je zastopano planinstvo.

Do danes so se uveljavili kot turistični kraji: Celje, Gornji grad, Ljubno, Logarska dolina, Luče, Mozirje, Prebold, Podčetrtek, Rogatec, Slovenske Konjice, Solčava, Šempeter in Velenje. Vsi ti kraji, predvsem pa kraji v Zgornji Savinjski dolini, slove po izrednih prirodnih lepotah in za rekreacijo odlični klimi.

Sloves zdraviliškega turizma pa priznavajo že od nekdaj zdraviliškim krajem Dobrni, Laškemu, Rimskim Toplicam in Rogaški Slatini zaradi izredne zdravilne moči voda.

Iz vseh krajev Zgornje Savinjske doline držijo pota na bližnje in daljne sloveče planinske postojanke, kakor na Mozirsko planino, Smrekovec, Raduho, Korošico, Okrešelj itd., kjer se nam odpre alpski svet.

Vso to pestrost izpolnjujejo bogata lovišča divjačine in rib, prav posebno slovi tudi že preko naših meja poletni športni ribolov na postrvi in zimski na sulce.

Naravnim lepotam se pridružujejo še številni kulturno-zgodovinski spomeniki, predvsem v Celju, Šempetru in Olimju ter spomeniki iz NOB.

Tudi za zimski turizem imamo dobre pogoje. Postopoma se bodo razvila tri zimsko-športna središča: Celje, predel Celjska koča — Svetina in Mozirske planine (Golte).

Naše področje je v resnici lepo in zanimivo.

II. PRVI ZARODKI TURIZMA

O začetkih organiziranega turizma na našem območju imamo kaj pičle podatke — vendar pa vemo povsem zagotovo, da se je pričel pred približno 100 leti — tako kakor tudi drugod v Srednji Evropi. V Logarski dolini je pri spodnjem viru Savinje, Črna imenovanem, obstajalo že leta 1862 znano Erjavčevo gostišče, ki je imelo spominsko knjigo, še danes ohranjeno. V prvih letih se je vpisalo v to knjigo po 50 do 60 obiskovalcev letno.

Prvi znani uradni poseg v turizem je vsekakor sklep celjskega mestnega sveta, ki je leta 1883 izvolil poseben odbor za turistični promet. Odbor je deloval pet mandatnih dob po tri leta. Naloga tega odbora je bila propaganda turizma; odbor je ustanovil tudi posebno posredovalnico za oddajanje tujskih sob, poseben obveščevalni urad. Kaj pestro torišče dela in razvita organizacija. Uspeh teh akcij ni izostal. Turistični promet se je v Celju večal iz leta v leto. Leta 1890, ko je imelo Celje 6.364 prebivalcev, je doseglo število tujcev, ki so v Celju prenočevali 4.600. Zabeležili so okoli 9.000 nočitev. Takrat sta bila v Celju dva hotela, 6 gostiln pa je prav tako imelo tujske sobe. Te je oddajalo tudi 60 hišnih posestnikov.

Z uglednimi letnicami se lahko uvrstijo v evropsko zgodovino zdraviliškega turizma naša zdravilišča. Organizirano zdraviliško delovanje sega v Rogaški Slatini v leto 1801, v Dobrni v leto 1850, v Rimskih Toplicah v leto 1840 ter v Laškem v leto 1852. Tudi Topolšica prične z delovanjem nekako istočasno kakor Laško.

V letih 1880—1908 doživljajo ta zdravilišča lepe čase. V njih se zbira avstrijska in madžarska buržoazija, v lepo urejenih parkih koncertirajo vojaške godbe, v dvoranah so kulturne in družabne prireditve — še danes je v spominu sloviti Anenball v Rogaški Slatini. Takrat seveda zdravilišča niso bila namenjena delovnim ljudem.

Čeprav so zdravilišča že slovela v bivši Avstriji, je ostali turizem še kaj šibak in se je razvil šele v razdobju med obema vojnama — razen v Celju.

Z visokimi obletnicami pa se lahko ponaša tudi planinstvo. Frischaufov dom na Okrešlju so Nemci zgradili že leta 1876, Dom na Korošici 1875, Mozirsko kočjo Slovenci leta 1896. Savinjska podružnica SPD je bila ustanovljena 28. avgusta 1893 v Mozirju — v istem letu kakor osrednja slovenska planinska organizacija v Ljubljani.

III. TURISTIČNA DRUŠTVA IN SORODNE ORGANIZACIJE

Prvo turistično-olepševalno društvo je zaživel v Celju, kjer je bilo društvo ustanovljeno že leta 1871. Za zdaj je znano, da so v nekdanji Avstriji obstajala poleg celjskega društva še društva Laško

od leta 1889, Mozirje od leta 1892, Žalec od leta 1894, Gornji grad od leta 1898, v zdraviliščih pa so delovali zdraviliški odbori. Znana sta odbor v Rogaški Slatini ter odbor v Laškem.

V bivši Jugoslaviji je najprej ustanovilo svoje društvo Celje in sicer 17. februarja 1921. Kasneje so se priključila celjskemu društvu še društvo v Mozirju, Laškem, Solčavi, Gornjem gradu, na Ljubnem, v Žalcu, Vitanju in Rogaški Slatini. Društva so bila včlanjena v Tujsko-prometni zvezi v Mariboru.

Okupacija je prekinila uspešno započeto delovanje turističnih društev. Ob zaključku tega obdobja je treba omeniti še izreden sklep celjskega društva, ki je na svoji zadnji seji v aprilu 1941 sklenilo, da prekine svoje delovanje do časa, ko bo okupator pregnan. Prezreti ne smemo uspešne propagandne dejavnosti teh društev, saj so imeli vsi kraji svoje prospekte in številne stalne obiskovalce. Do začetka druge svetovne vojne hranimo v arhivih kar 78 različnih prospektov.

Po osvoboditvi so turistični delavci takoj prišli za delo. V Celju so se zbrali k prvemu občnemu zboru že 9. oktobra 1945. Celjskemu društvu so sledila nova in nova tako, da so delovala v letu 1958 že turistična društva z naslednjim številom članov:

Turistično društvo	članov
Bistrica ob Sotli	41
Celje	650
Dobrna	176
Frankolovo	87
Gornji grad	60
Laško	204
Ljubno	60
Luče	35
Mozirje	167
Podčetrtek	50
Prebold	62
Rimske Toplice	33
Rogaška Slatina	320
Solčava	23
Šoštanj	68
Šmarje pri Jelšah	110
Vojnik	87
Velenje	35
Zreče	44
Žalec	85
S k u p a j	2.383

Torej skupaj 20 društev z 2383 člani.

Poleg društev pa obstajajo še poverjenišтва CTZ na Vranskem, v Logarski dolini, v Rogatcu, Planini in na Kozjem.

Vsa turistična društva v Sloveniji so od leta 1952 vključena v TZS, društva celjskega turističnega področja pa so se dne 28. avgusta 1954 združila v stalno turistično konferenco s sedežem v Celju, ki se je septembra leta 1954 preimenovala v Celjsko turistično podzvezo, dne 11. novembra 1958 pa se je razglasila v Celjsko turistično zvezo, v kateri so poleg turističnih društev včlanjene še okrajne ribiške, lovške in še nekatere družbene organizacije ter večja turistična podjetja in zdravilišča. Celjska turistična zveza ima 34 juridičnih članov, ki imajo skupaj preko 5000 fizičnih članov.

Doslej je bila prav uspešna propaganda Celjske turistične zveze, ki je že izdala 5 prospektov, od društev pa je izdalo po vojni že 3 prospekte celjsko, dva TD Rogaška Slatina in dva Zdravilišče Dobrna. K uspešnim propagatorjem turizma po osvoboditvi moramo šteti še Planinsko društvo Celje in Okrajno gostinsko zbornico v Celju. Do ustanovitve turistične konference l. 1954 je Pl. društvo Celje skrbelo za napredek turizma v Zgornji Savinjski dolini, obnovilo in povečalo pa je tudi Planinski dom v Logarski dolini, ki je bil med vojno požgan, leta 1958 je zgradilo novo depandanso v Logarski dolini, od leta 1946—1951 pa je obnovilo vse svoje planinske postojanke ter zgradilo tudi objekte na Mozirskih planinah.

Okrajna gostinska zbornica je vložila že precej truda v boljšo ureditev gostišč, oskrbela je številne investicijske programe, skrbi za kader vsa zadnja leta, najtesneje sodeluje s CTZ, vsako leto pa izda skupno s CTZ cenik in pregled kapacitet za celotno področje.

Omeniti je še sodelovanje z Zvezo naravnih zdravilišč Slovenije, ustanovljeno l. 1957, ki ima svoj sedež v Celju. Tudi to sodelovanje je bilo koristno in plodno, saj so pri nas urejeni korektni odnosi med zdravilišči in turizmom.

IV. TURISTIČNE KAPACITETE

Turistične kapacitete si bomo ogledali po temeljito sestavljenih tabelah in sicer za leto 1939 ter za primerjavo še za leto 1957.

Celjsko turistično področje

Primerjalni pregled turističnih kapacitet 1939/1958
(hoteli, zdravilišča, gostišča)

Naziv kraja	Število objektov		sobe		ležišča	
	s prenočišči					
	1939	1958	1939	1958	1939	1958
A. Zdravilišča						
Dobrna	9	5	300	248	492	520
Laško	8	3	123	106	284	270
Rimske Toplice	4	2	209	132	424	280
Rogaška Slatina	23	13	893	548	1560	980
Skupaj zdravil.	44	23	1525	1034	2760	2050

B. Turistični kraji

Bistrica ob Sotli	3	1	6	4	12	8
Celje	7	2	192	47	328	78
Celjska koča	1	1	8	22	23	42
Frankolovo	1	—	1	—	2	—
Gornji grad	5	3	20	17	40	33
Kozje	3	1	3	3	6	6
Ljubno	4	2	21	7	42	14
Logarska dolina	5	3	92	78	296	196
Luče	4	2	16	10	33	20
Mozirje	2	2	10	4	16	9
Planina	6	—	18	—	32	—
Prebold	1	1	31	3	60	9
Podčetrtek	2	2	3	4	6	9
Rogatec	2	1	13	11	21	18
Slov. Konjice	2	1	12	9	23	14
Solčava	2	2	26	33	52	39
Svetina	1	1	5	9	12	24
Šempeter	2	1	6	4	12	8
Šmarje pri Jelšah	2	1	10	6	20	12
Velenje	3	1	9	11	18	25
Vransko	2	1	8	6	14	12
Zalec	2	1	7	5	15	8
Skupaj tur. kraji	62	30	517	293	1087	604

Rekapitulacija

Zdravilišča	44	23	1525	1034	2760	2050
Turistični kraji	62	30	517	293	1087	604
S k u p a j	106	53	2042	1327	3847	2654

Celjsko turistično področje

Primerjalni pregled privatnih turističnih sob in ležišč 1939/1958

Naziv kraja	privatnih sob		privatnih ležišč	
	1939	1958	1939	1958

A. Zdravilišča

Dobrna	60	46	206	100
Laško	26	36	39	64
Rimske Toplice	28	22	52	35
Rogaška Slatina	180	92	436	200
Skupaj zdravilišča	294	196	733	399

B. Turistični kraji

Bistrica ob Sotli	6	—	11	—
Celje	7	2	12	4
Frankolovo	2	2	4	4
Gornji grad	30	22	56	40
Kozje	6	—	12	—
Ljubno	9	35	25	80
Logarska dolina	12	3	24	6
Luče	10	8	18	16
Mozirje	25	20	50	40
Planina	6	—	8	—
Prebold	2	—	4	—
Podčetrtek	4	35	8	75
Rogatec	2	—	4	—
Slovenske Konjice	2	4	4	7
Solčava	12	3	24	6
Šempeter	1	2	2	4
Šmarje pri Jelšah	1	2	2	4
Velenje	2	2	4	4
Vransko	3	8	6	16
Zalec	2	—	4	—
Skupaj turistični kraji	144	148	282	306

Rekapitulacija

A. Zdravilišča	294	196	733	399
B. Turistični kraji	144	148	282	306
S k u p a j	438	344	1015	705

Celjsko turistično področje

Primerjalni pregled kapacitete prehrane in sedežev

Naziv kraja	Število toplih obrokov		Število sedežev	
	1939	1958	1939	1958

A. Zdravilišča

Dobrna	950	800	800	700
Laško	750	600	700	550
Rimske Toplice	650	400	550	350
Rogaška Slatina	1360	1080	1060	910
Skupaj zdravilišča	3710	2880	3110	2510

B. Turistični kraji

Bistrica ob Sotli	110	60	100	80
Celje	800	800	900	900
Celjska koča	50	100	40	100
Frankolovo	40	40	40	40
Gornji grad	100	100	130	130
Kozje	60	30	80	60
Ljubno	100	100	110	110
Logarska dolina	410	260	290	200
Luče	60	30	70	50
Mozirje	180	100	100	90
Planina	30	20	60	40
Prebold	50	20	80	50
Podčetrtek	30	30	50	50
Rogatec	80	60	70	70
Slov. Konjice	120	100	130	90
Solčava	80	80	80	100
Svetina	30	60	30	50
Šempeter	20	20	60	50
Šmarje pri Jelšah	100	80	130	80
Velenje	60	80	110	140
Vransko	60	40	80	60
Žalec	80	90	190	170
Skupaj tur. kraji	2650	2300	2930	2710

Rekapitulacija

Zdravilišča	3710	2880	3110	2510
Turistični kraji	2650	2300	2930	2710
S k u p a j	6360	5180	6040	5220

V zbirniku in v primerjavi pa pokažejo dosedANJI podatki naslednjo sliko:

	Objekti s prenočišči	Gostinstvo sobe	ležišča	Privatne sobe	ležišča	Gostinstvo kosila	sedeži
1939	106	1942	3847	438	1015	6360	5910
1958	53	1327	2654	344	705	5180	5220
izpad	53	615	1193	94	310	1180	690
indeks v %	50	63	69	78	69	82	89

Ko smo pregledali kapacitete na našem področju za leto 1939 napram letu 1958, lahko takoj ugotovimo naslednje značilnosti:

1. hoteli, gostišča in zdravilišča so imela leta 1958 615 manj sob in 1193 manj ležišč kakor leta 1939;

2. privatnih sob je bilo v letu 1958 94 manj kakor leta 1939, ležišč pa 310 manj;

3. prehranbenih kapacitet je bilo leta 1958 1180 manj, sedežev v obratih pa 690 manj kakor leta 1939.

Ti podatki bodo postali še bolj zanimivi, ko bomo v naslednjem pregledu primerjali število gostov v letu 1939 in v letu 1958.

V. ŠTEVILO GOSTOV IN NOČNIN

Izredno težko je bilo zbrati pravilne statistične podatke za leto 1939. Uporabili smo zdraviliške arhive, razpisali smo posebno anketo, upoštevali podatke Turistične zveze Slovenije, zaslišali preko 10 predvojnih hotelirjev in poslovodij večjih hotelov in restavracij, posebej pa smo anketirali še 5 znanih starejših turističnih delavcev na našem področju. Poglejmo številke:

Turistična statistika 1939

(Sestavil Zoran Vudler)

	Obiskovalcev			Nočitev		
	domači	tuji	skupno	domači	tuji	skupno
A. Zdravilišča						
Dobrna	3873	185	4058	59789	2775	62564
Laško	4051	145	4196	48880	1630	50510
Rimske Toplice	1800	170	1970	22680	1600	24280
Rogaška Slatina	6789	1060	7849	94842	21324	116166
Skupaj zdravilišča	16513	1560	18073	226191	27329	253520
B. Turistični kraji						
Celje	16350	2020	18370	41965	5565	47530
Gornji grad	438	2	440	3914	6	3920
Ljubno	420	15	435	3054	255	3309
Logarska dolina	5272	180	5452	13670	1200	14870
Luče	270	10	280	1240	28	1268
Mozirje	350	—	350	2488	—	2488
Prebold	456	48	504	3044	508	3552
Podčetrtek	126	1	127	308	1	309
Rogatec	190	15	205	2714	42	2756
Slov. Konjice	632	62	694	1524	224	1548
Solčava	495	7	502	4756	33	4789
Šempeter	86	2	88	92	5	97
Velenje	158	3	161	452	15	467
Skupaj turistični kraji	22243	2365	25608	79021	7882	86903
C. Ostali kraji						
	5988	152	6140	11967	428	12395

Rekapitulacija

A. Zdravilišča	16513	1560	18073	226191	27329	253520
B. Turistični kraji	22243	2365	24608	79021	7882	86903
C. Ostali kraji	5988	152	6140	11967	428	12395
Skupaj A, B, C	44744	4077	48821	317179	35639	352818

Tem podatkom iz leta 1939 bomo priključili takoj pregled gostov in nočitev za leto 1958, ki jih je zbral Okrajni zavod za statistiko v Celju.

Opozoriti moramo, da podatki za zdravilišči Laško in Rimske Toplice v uradni statistiki niso zajeti. Da pa bo možna povsem pravilna primerjava z letom 1939, smo uradnim podatkom dodali še statistične podatke Celjske turistične zveze za omenjeni zdravilišči. Šele s temi dopolnilnimi podatki bo možna natančna primerjava.

Turistična statistika 1958

(Sestavil zavod za statistiko OLO Celje)

Kraj	Obiskovalcev			Nočitev		
	domači	tuji	skupaj	domači	tuji	skupaj
A. Zdravilišča						
Dobrna	7698	315	8013	102416	1983	104399
Laško	1308	160	1468	5816	833	6649
Rimske Toplice	885	16	901	4584	265	4849
Rog. Slatina	17175	1402	18577	188399	12149	200548
Skup. zdravil.	27066	1893	28959	301215	15230	316445
B. Turistični kraji						
Celje	12884	1127	14011	19551	2090	21641
Gornji grad	389	—	389	2858	—	2858
Ljubno	232	11	243	2100	168	2268
Logarska dolina	5667	244	5911	11083	641	11724
Luče	830	2	832	1283	2	1285
Mozirje	348	11	359	1133	41	1174
Prebold	71	4	75	193	23	216
Podčetrtek	93	4	97	603	24	627
Rogatec	368	—	368	1258	—	1258
Slov. Konjice	650	57	707	1016	89	1105
Solčava	438	6	444	1640	20	1660
Šempeter	141	1	142	189	1	190
Velenje	1775	36	1811	2146	100	2246
Skupaj turistični kraji	23886	1503	25389	45053	3199	48252
C. Ostali kraji	5393	201	5594	10224	738	10689

Rekapitulacija

A. Zdravilišča	27066	1893	28959	301215	15230	316445
B. Turist. kraji	23886	1503	25389	45053	3199	48525
C. Ostali kraji	5393	201	5594	10224	738	10689
Č. Letovanja	1282	—	1282	25040	—	25040
Skupaj A, B, C, Č,	57627	3597	61224	381532	19167	400699
Celjsko turistično področje vključno Zdravilišče Laško in Rimske T.						
Skupaj A, B, C, Č	57627	3597	61224	381532	19167	400699
Zdravilišče Laško	3794	37	3831	77537	679	78216
Zdravilišče Rimske T.	2000	—	2000	40000	—	40000
S k u p a j	63421	3634	67055	499069	19846	518915

In če tako primerjamo podatke 1939 napram 1958 in upoštevamo še naše pripombe glede kapacitet, vidimo znaten presežek gostov, predvsem pa nočitev. Prej večje kapacitete in manj nočitev, sedaj nižje kapacitete in več gostov in več nočitev.

Razlog nam je jasen: sezona pred vojno je trajala izključno dva meseca, medtem ko se je sezona po vojni le podaljšala, sicer za zdaj šele v zdraviliščih.

Pač pa je viden leta 1958 znaten padec inozemskih gostov in nočitev napram podatkom za l. 1939, čeprav se je stanje napram letu 1956 že znatno popravilo, ko je bilo inozemskih nočitev še nekaj tisoč manj. Zanimiv bo tudi naslednji pregled po letih za celotno celjsko turistično področje (podatki po vojni brez zdravilišč Laško in Rimske Toplice).

Leto	Obiskovalcev			Nočitev		
	domačih	tujih	skupaj	domačih	tujih	skupaj
1939*	44.744	4.077	48.821	317.179	35.639	352.818
1948*	36.840	339	37.179	260.577	2.531	263.108
1949*	38.154	458	38.612	292.663	2.010	294.673
1950*	33.741	489	34.230	306.454	2.352	308.806
1951*	37.738	435	37.673	325.330	2.581	327.911
1952	29.735	740	30.475	223.417	1.971	225.388
1953	39.639	1.131	40.770	268.535	3.335	271.870
1954	45.459	1.395	46.854	224.400	5.409	229.808
1955	48.727	2.273	51.000	251.730	11.270	263.000
1956	48.669	1.977	50.646	275.756	7.774	283.530
1957	54.043	2.435	56.478	336.888	12.362	349.250
1958	57.627	3.597	61.224	381.532	19.167	400.699

Sunkovit padec leta 1952 je povzročila ukinitve državnih regresov, padec inozemskih gostov leta 1956 pa nespretno povišanje cen.

Podatke o nočitvah naj izpopolni še naslednji zbirni primerjalni pregled o gostih in o nočitvah:

* podatki CTZ

Podatki za leto 1958 vključno zdravilišči Laško in Rimske Toplice

	Obiskovalcev						Nočitev					
	domači		tuji		skupaj		domači		tuji		skupaj	
	1939	1958	1939	1958	1939	1958	1939	1958	1939	1958	1939	1958
Zdravilišča	16513	32860	1560	1930	18073	34790	226191	418752	27329	15909	253520	434661
Turistični kraji	22243	23886	2365	1503	24608	25389	79021	45053	7882	3199	86903	48252
Ostalo	5988	6675	152	201	6140	6896	11967	35264	428	738	12595	36002
Skupaj	44744	63421	4077	3634	48821	67073	317179	499069	35639	19846	352818	518915
Indeks	141 %		88 %		137 %		157 %		55 %		147 %	

VI. FINANČNI POKAZATELJI

Studija terja tudi finančno razčlenbo. Gotovo, saj je turizem gospodarska panoga. Žal so prav ti podatki zdaj še zelo skopi in nam jih za leto 1939 ni uspelo v celoti zbrati. Podajamo le pregled iztržkov, kakor ga je sestavila Okrajna gostinska zbornica v Celju za leti 1957 in 1958. Čeprav ti podatki ne ustrezajo naši turistični študiji v celoti, nam lahko služijo vsaj za orientacijo.

Iztržek po vrstah storitev in občinah za leto 1957
in 1958 v 000 din

V prvi vrsti so podatki za leto 1957, v drugi pa za leto 1958.

Občina	Alkohol. pijače	Brezalk. pijače	Jedila	Nočnine	Ostale usluge	Skupaj
Celje	305.797	39.742	253.695	33.909	49.550	682.693
	340.657	38.447	297.908	34.634	68.989	780.635
Šoštanj	83.968	16.833	53.619	532	15.559	170.511
	95.306	12.779	51.567	704	18.818	179.174
Mozirje	76.316	8.417	25.944	1.633	8.197	120.507
	85.094	9.438	29.818	2.556	9.241	136.147
Šmarje	71.289	6.726	124.389	41.531	11.942	255.877
	74.604	7.372	141.828	53.772	14.308	291.884
Žalec	87.822	11.795	18.194	116	3.376	121.303
	102.609	11.498	25.923	131	8.762	148.923
Slov. Konjice	42.266	5.527	18.003	270	10.959	77.025
	48.961	6.724	19.169	286	17.842	92.982
Laško	43.828	3.572	18.215	1.047	3.164	69.826
	49.970	3.908	22.958	1.313	4.676	82.825
Šentjur	17.825	1.155	2.300	36	2.597	23.913
	19.533	1.762	3.484	16	3.644	28.439
Skupaj	729.111	93.767	514.359	79.074	105.344	1.521.655
	816.734	91.928	592.655	93.412	146.280	1.741.009
Povečanje	87.623	1.839	78.296	14.338	40.936	219.354
Povečanje v %	12	2	13,3	18,1	38,8	14,4
Strukt. 1957 v %	47,9	6,3	33,8	5,2	6,8	100
Strukt. 1958 v %	46,8	5,3	34,1	5,3	8,5	100

K znesku 1.741.009.000 din moramo prišteti še znesek 10.000.000 din, kolikor cenimo iztržek od zasebnih sob, 163.000.000 din iztržek od prometa in znesek 30.000.000 din, ki ga je iztržila od turistov obrt ter 150.000.000 din, ki jih je iztržila trgovina. Tako smemo oceniti skupni dohodek turizma na znesek 2.094.009.000 din. Od tega cenimo, da je bilo realizirano v devizah 78.000 dolarjev.

VII. KRATKA ANALIZA SEDANJEGA STANJA

Primerjalna pregleda nam pokažeta, da smo število domačih obiskovalcev že presegli, enako tudi domače nočitve, da se je bivanje znatno skrajšalo in da zelo zaostajamo v inozemskem turizmu, čeprav smo tudi število inozemskih nočitev napram letu 1956 povečali že za 50%. To je dosegla s sistematičnim delom in organizirano propagando Komisija za inozemski turizem CTZ. Potrebni ukrepi za napredek inozemskega turizma so že podvzeti.

Številke, ki smo jih dosegli v domačem turizmu, so ob sedanjih kapacitetah že zelo visoke in jih bo možno povečati le, če nam bo uspelo uvesti predsezono in posezono, saj so dosedanje nočitve dosežene predvsem v glavni sezoni, to je v dveh počitniških mesecih, razen v zdraviliščih, kjer se že poznata predsezona in posezona. Glede na naše klimatske razmere pa dvomimo v občutnejši uspeh predsezone in posezone v turističnih krajih. Uverjeni smo, da bomo v inozemskem turizmu dosegli v treh letih predvojno raven.

Posebej moramo ugotoviti, da imamo še vedno zelo slabe prometne zveze, predvsem avtobusne in da primanjkuje sodobnih vozil, naše ceste pa predstavljajo posebno problematiko. Tudi velika večina naših gostišč je kaj skromno opremljena, o razvedrilu gostov pa razen izjem v Rogški Slatini ter v Dobrni sploh ne moremo govoriti. Pripomba velja tudi kadru, ki ga je premalo in tudi kvalitetno ne dosega potrebne ravni. Upajmo, da bo to kadrovsko vprašanje v naših turističnih krajih rešeno že v naslednjih letih, ko se bodo uveljavili novi kvalificirani delavci iz lani ustanovljene gostinske šole v Celju.

VIII. UKREPI ZA IZBOLJŠANJE SEDANJEGA STANJA TER PERSPEKTIVE

Če želimo izboljšati sedanje stanje in doseči nadaljnji razmah turizma, moramo:

- povečati propagando in uvesti dobro informativno službo, posebno skrb posvetiti naši propagandi v inozemstvu;
- uvesti predsezono in posezono;
- izboljšati gostišča in jih urediti;
- sprostiti in obnoviti kapacitete, ki so pred vojno služile turizmu, sedaj pa se uporabljajo v druge namene;
- izboljšati privatne sobe in urediti primeren način oddajanja;

- povečati kapacitete;
- pospešiti rekonstrukcijo rimskih izkopanin v Šempetru;
- sprostiti kapacitete v zdraviliščih, obnoviti zdraviliške objekte in naprave.

Tako smo našli splošno-organizacijske naloge, nujne in neodložljive.

Omeniti moramo še perspektivno izgradnjo naših turističnih središč (izgradnja zdravilišč bo obravnavana posebej).

V ospredje sili problematika:

1. Logarske doline,
2. celjskega rekreativnega zaledja,
3. Šempetra in
4. Prebolda.

Poleg teh glavnih centrov pa se bodo v naslednjih letih razvijali še turistični kraji Solčava, Ljubno, Velenje, Mozirje in Gornji grad.

Pred zaključkom kaže vsaj v nekaj besedah orisati problematiko štirih osnovnih turističnih centrov, ki bi se morali vzporedno razvijati, čeprav ima vsak svojevrstno vlogo v razvoju našega turizma.

Logarska dolina

Potrebuje elektrifikacijo, cesto, vodovod in nove kapacitete.

Celje s svojim rekreativnim zaledjem:

V Celju samem nov hotel in vodovod, v zaledju, ki ima zares lepo perspektivo, je treba dokončati krožno cesto Štore—Svetina—Celjska koča—Celje, novo postojanko pri Svetini in weekend hišice v tem predelu.

Šempeter:

Rekonstruirati je treba izkopenine na sedanjem mestu, ki so atrakcija kulturnega turizma evropske ravni in zgraditi motel.

Prebold:

Je glavna turistična postojanka Spodnje Savinjske doline. Poleg že obstoječega bazena in weekend hišic bi bilo treba zgraditi veliko umetno jezero, potreben je izletniški hotel, restavracija in še več novih weekend hišic.

Povsod so za začetek seveda potrebni solidni urbanistični načrti, ki jih danes kljub letu 1959 še vedno nimamo. Še in še bi lahko naštevali, vendar ne segajmo predaleč, ostati moramo v mejah možnosti.

Tak je bežen pregled v zgodovino in razvoj turizma na celjskem turističnem področju, nadaljnji razvoj pa zavisi od mnogih činiteljev. Upamo vsaj, da se bo turizem na našem področju uspešno razvijal.

Pripis avtorja:

V tej razpravi sem se omejil v glavnem le na turistične kraje; tiste, ki se za naš turizem podrobneje zanimajo, pa moramo opozoriti na razpravo Ludvika Rebevška v Celjskem zborniku 1957, kjer je temeljito obdelana problematika zdraviliškega turizma in zdravilišč. Poznavalce turistične problematike naprošam, da mi sporočijo svoje pripombe in napotke, ki jih bom koristno uporabil pri nadaljnjem turističnem delu.

LITERATURA

Andreas Gubo: Die Geschichte der Stadt Cilli
Th. Fürstbauer: Führer durch Cilli und Umgebung
Tine Orel: Logarska dolina in njen turistični pomen
Tine Orel: Planinske postojanke na celjskem turističnem področju
Ignac Orožen: Celska kronika
Janko Orožen: Celje z zaledjem
Janko Orožen: Zgodovina OTD Celje
Ludvik Rebevšek: Zdravilišča na območju OLO Celje
Rihteršič: Prvi začetki organiziranega turističnega delovanja v Celju
Dr. Fr. Vatovec: Celje v tisku
Zoran Vudler: Turistično gospodarski adresar
Zoran Vudler: Logarska dolina
Zoran Vudler: Turistični kraji celjskega turističnega področja

VIRI

Arhiv OTD Celje
Arhiv CTZ Celje
Arhiv Okrajne gostinske zbornice Celje
Arhiv Zdravilišča Dobrna
Arhiv Zdravilišča Rogaška Slatina
Anketa Celjske turistične zveze
Arhiv Turistične zveze Slovenije
»Planinski vestnik« 1954—1958
Turistični vestnik 1954—1958
Turistične objave 1956—1958
Statistična evidenca CTZ
Statistični godišnjak FLRJ 1955—1958
Statistični letopis Slovenije 1955
Zapiski F. Vajda, A. Tevža, B. Zemljiča, J. Kislingerja, J. Goršiča

Celje, marca 1959.

NASTANEK IN RAZVOJ ZDRAVILIŠČA DOBRNA

Ivan Grobelnik

Zdravilišče Dobrna spada v vrsto vodilnih jugoslovanskih termalnih zdravilišč. Zaradi zdravilne moči svoje termalne vode in uporabe najnovejših sredstev za zdravljenje uživa velik sloves po naši državi in v inozemstvu. Zato je dotok zdravja in oddiha potrebnih letoviščarjev tako velik, da zavzema Dobrna po turistični frekvenci v republiškem merilu drugo mesto in tvori $\frac{3}{8}$ vsega turističnega prometa na celjskem področju. Tako Dobrna na eni strani bogati naš turizem in prispeva izdaten delež gospodarskemu razvoju celjskega okraja, na drugi strani pa zdravstveni turizem pomembno vpliva na izboljšanje življenjskih razmer prebivalstva v siromašni pokrajini ob vznožju Kozjaka. Zaposlitev in oskrba zdravilišča je domačinom poleg gozda in sadjereje poglavitni vir preživljanja.

Vas Dobrna leži 18 km severno od Celja v podolgovati kotlini z nadmorsko višino 395 m. Ozko kotlino v vznožju odrastkov južnoapneniških Alp oklepajo terasasto se dvigajoče gore, preko katerih držijo široka sedla in ozke soteske, polne divje romantičnosti kot n. pr. Zlodejev graben za gradom Dobrnico. Skozi kotlino teče Topliški potok, ki je pritok Dobrnice. Kot vodno sotočje je bilo dobrnsko podolje že od nekdaj prometno področje, saj drži preko njega važen prehod s severa proti Celju. Zdravilišče samo leži nekoliko severno od vasi Dobrne. Obdajajo ga gosti smrekovi in jelkovi gozdovi, zato je zrak čist in svež. Podnebje je subalpsko, ugodno in milo. Ker je kotlina odprta samo proti jugu, je zavarovana pred mrzlimi severnimi vetrovi. Zato znaša srednja letna temperatura 9° C, poletna povprečno 16° C, julijska pa 18,4° C.

V terciarni dobi je bila kotlina v zvezi z morjem. Ko je prišlo do dviga zemeljskih plasti, se je v prelomnici pojavil termalni vrelec, ki po ugotovitvi prof. Petersa prihaja iz dolomitne plasti severno od zdravilišča. Topli vrelec izvira v peščenih tleh pod zahodnim pobočjem vrhov za zdraviliščem, blizu tam je več ležišč rjavega železovca.

Marsikateri gost v zdravilišču se iz leta v leto vprašuje, kdaj je v somraku preteklosti začel topli vrelec služiti človekovemu zdravljenju, kdaj je človek začel uporabljati prirodno vrednost toplic. Če bomo hoteli na to vprašanje odgovoriti, bomo morali poiskati med skromnimi viri, ki so nam na razpolago, nastanek in razvoj zdravilišča.

Prvi prebivalci naših krajev, ki so uporabljali termalne vrelece, so bili Rimljani. Ti so v začetku našega letoštetja zavzeli naše kraje in si podredili domače Ilire in Kelte. Rimski sužnjeposestniški imperij je naše kraje vključil v svoj družbeni in gospodarski red, zato je razvijal v osvojenih predelih vse pridobitve svoje civilizacije. Tudi na našem področju so si Rimljani ustvarili takšne življenjske pogoje, kot so jih bili navajeni v Italiji. Med drugim je služilo njihovu udobju večje število toplih vrelcev, ki so zajeti v kopališčih. Dobrnska kotlina je tedaj ležala blizu najpomembnejšega mesta srednjega Norika Celeje. Na področju Dobrne najdeni rimski spomeniki dokazujejo, da so Rimljani tudi to kotlino poznali. Tako je danes vzidan na zunanji strani podružnice sv. Miklavža nad Dobrno rimski nagrobnik, še dobro ohranjen. V čitljivem napisu beremo, da ga je postavila Avrelija Lupula svojemu možu, vojaku II. italške legije, ki je taborila v Ločici v Savinjski dolini. Na Ravnem bregu je bil najden relief, ki predstavlja duovira iz Celeje, čigar ime ni ohranjeno. Zgodovinar dr. Karlmann Tangl poroča, da je videl še leta 1852 košček rimskega spomenika, ki je bil prislonec ob severno stran župnišča v Dobrni, besedila pa ni mogel razbrati. Še danes pa letoviščar lahko vidi antičnega kamenitega leva, narejenega iz pohorskega marmorja, ki stoji na peščenem podstavku pri gradu Dobrni. Kameniti lev, ki med prednjima šapama drži ovnovo glavo, je bil najden v bližnji okolici in so ga na sedanje mesto prinesli. Omenjene najdbe, čeprav skromne, opravičujejo domnevo, da so Rimljani kotlino poznali; iz nobenega vira pa ni določno razvidno, da bi poznali tudi topli vrelec in ga uporabljali. Verjetno sta tedaj pokrivala kotlino močvirje in gozd ter skrivala vrelec.

Velike spremembe so nastale v naših krajih po 5. stol. Rimsko cesarstvo, ki je temeljilo na suženjskem delu, je propadlo zaradi notranjega razkroja, saj je delo sužnjev postalo ekonomsko nemogoče, delo svobodnih pa so moralno obsojali. Na ozemlju nekdanjega cesarstva so se naseljevala različna ljudstva, ki so se premikala od azijskih step do Atlantskega oceana. Nastopila je doba selitve ljudstev, doba vojn, negotovosti in pomanjkanja. V naših krajih so se naselili slovenski predniki, a niso dolgo živeli samostojno v svojih rodovih in plemenih. Frankovsko-nemška nadoblast je pomenila tudi uvedbo novih družbenih odnosov. Nemški vladarji so naše kraje delili svojim vojakom, ki so za užitek zemlje morali opravljati zanje vojaško službo. Vojaki-fevdalci so spremenili svobodne Slované v podložnike-tlačane, ki so morali obdelovati fevdalčeva zemljišča in so mu bili dolžni dostavljati po določenem razporedu žito, jajca, sir, platno i. dr.

Nemško plemstvo in zemljiško gospostvo fevdalnega tipa se je v naših krajih ustalilo že v 10. stol. Tedaj je spadala dobrnska kotlina v ogromno lastno posestvo mejnih grofov Savinjske krajine. Ko je sredi 11. stol. savinjski krajišnik Viljem II. umrl, je njegova mati grofica Hema poklonila velik del posesti cerkvi, predvsem svoji ustanovi, samostanu Krki na Koroškem, po letu 1072 škofiji. Ogromna posest savinjskih grofov pa je razpadla in Dobrno so dobili grofje Bo-

genski. Krški škof Roman je od njih kupil leta 1147 in 1155 gospostvo Dobrno, da bi zaokrožil svoje posesti.

Do omenjenega nakupa je bila Dobrna zemljiško gospostvo s središčem v utrjenem fevdalčevem dvoru, obdanem z jarkom. Kje je stal, ne vemo. Po nakupu posesti pa je škof zgradil zidan grad imenovan Neuhaus (Novi grad), po katerem so se imenovali odslej škofovi vazali v nekdanji gosposčini Dobrna. Ime Dobrna se je ohranilo za vaško naselje.

Leta 1387 je gosposčino Neuhaus dobil v fevd od krškega škofa Ivana celjski grof Herman II., ki je neutrudno večal zemljiško posest in moč Celjanov. Celjani so Dobrno imeli v posesti, dokler ni leta 1456 rod Celjskih izumrl.

Fevdalno gospostvo je upravljala v 15. stol. rodbina plemičev Neuhaus. Se danes vidimo razvaline njihovega gradu, ki gospodujejo nad mirno dolino in nudijo lep razgled. Žalosten sloves si je v spominu ljudstva pridobil plemič Viljem iz Neuhausa, ki je živel okoli leta 1478. Bil je divji, razuzdan vitez, ki se je veselil le vojnega meteža in lova. Če je moral prenašati domači mir, je slabe volje hodil po gradu in grdo ravnal z ženo. Ta je kmalu umrla in mu zapustila sinka. Neredokdaj se je graščaku jeza ohladila, ko je zagledal lepega otroka. Nekega dne pa se je v jezi spozabil in razbil sinku glavo. Ko se je skesal, je zadnja leta preživel kot menih v celjskem minoritskem samostanu.

Medtem ko so fevdalni gospodje samopašno vladali, so podložniki živeli bedno življenje sredi neprestanih vojn in ropanj. Surova sila, ki je vladala v človeških odnosih, ni imela smisla za udobje. Nobena listina iz omenjenega časa ne omenja uporabe vreleca. Tako tavamo v temi in se moremo v svojem študiju zateči k zgolj približnemu sklepanju. Verjetna je domneva, ki jo je napisal dobrnski cerkveni kronist v 19. stol. Meni, da je bil vrelec zasenčen z gostolistnatimi bukvami in tisočletnimi hrasti ter skrit v močvirju in trsju. Šele v 14. in 15. stol. so začeli krčiti gozd in izsuševati močvirje. Zdi se, da so tlačani, ki so sekali drevje in kopali kanale, prvi odkrili zdravilno moč vode. Verjetno so jo najprej spoznali na svojih živalih, nato pa so vrelec začeli uporabljati v lastni prid. Kdaj se je to zgodilo, ni znano. Zgodovinar dr. Karlmann Tangl je pregledal 2.000 štajerskih listin in ni mogel odkriti začetka uporabe toplice v tej dobi.

Prvič se omenja termalni izvir v urbarjih rodbine Neuhaus iz leta 1582. Zemljiška knjiga (Urbari über di Vesten Neuhaus...) našteva podložnike in njihove dajatve. Začenja z vasjo Dobrna, kjer navaja, da ob toplicah živita dva podložnika. Eden, Blasy Schlosser je imel kopališče, drugi, Wolfgang Arlo pa se omenja kot gostilničar (Wirt). Oba sta plačevala prav majhno najemnino, kar kaže na to, da sta bila kopališče in hiša ob njem malo pomembna. Vsekakor je to prvi trdni podatek o tem, da je bil topli vrelec v rabi. Imenujejo ga »Töpplitz«, nemška substitucija za slovensko besedo toplice — topli vrelec — in moremo sklepati s pomočjo ostalih podatkov, da so ga predvsem uporabljali podložniki, Slovenci.

V 16. stol. je zaradi razvoja denarnega gospodarstva zašlo dobrnsko zemljiško posestvo v krizo. Fevdalni lastniki so se morali zadolžiti. Leta 1582 je Janez Franz iz Neuhausu zastavil gosposčino zaradi prevelikih dolgov plemiču Janezu Helfenbergu, 29. III. 1605 pa jo je kupila njegova sestra baronica Rosina Saurau. Nova lastnica je naslovila na štajerske deželne stanovce prošnjo za denarno podporo, da bi zgradila hišo za kopališke goste. Navedla je, da uporabljajo toplice kmetje, nova stavba pa bi omogočila, da bi se posluževali tople kopeli tudi plemiči. Leta 1608 so deželni stanovci na prošnjo plemstva in celjskega meščanstva dovolili pomoč 600 goldinarjev. Gradnjo je prevzel Adam Linzer, upravnik gradu Lemberg. Leta 1612 zgrajena stavba je imela pod zemljo 3 kleti, nad njimi pa 4 sobe s predsobami, kuhinjo in shrambo. Bila je visokoprtilična stavba, okoli katere je držal lesen hodnik, na katerega se je prišlo po treh stopnicah. Skromna stavba je ustrezala majhnim potrebam, ki jih je imelo tedanje naše plemstvo. Stala je tam, kjer je danes terasa, levo od nje je bil izvirek, za njo hrib. 24. IV. 1613 je kupil gosposčino Janez Gačnik in jo leta 1618 prodal svojemu bratu Matiji. Pod njegovo upravo se je začela za uporabo toplic nova doba.

Neurejen izvirek, ki so ga imenovali v listinah pogosto tudi Wildpadt (divji izvirek), so dotlej, kot rečeno, uporabljali predvsem kmetje. Matija Gačnik pa je leta 1624 zgradil kameniti bazen in namesto prejšnje lesene, zidano hišo. Tako urejene toplice so omogočile dotok plemstva. Bazen, poslopje in okolica so bili razvidni iz 3 risb, narejenih leta 1814, ki jih je imel tedanji lastnik grof Hoyos in opisal l. 1852 dr. Karlmann Tangl v svoji študiji: »Zur Geschichte der Herschaft und des Badeortes Neuhaus«.

Bazen je bil z leseno steno razdeljen v dva dela, globlji del je bil namenjen moškim, plitvejši ženskam. Vanj so držala dvojna vhodna vrata z dvema oblačilnicama. Tudi galerija je bila z lesenimi vrati predeljena. Na steni je visela ura, dve svetniški podobi in križ. Stanovanjska stavba je bila enonadstropna. V osi fasade je imela obokana uvozna vrata. V nadstropju fasade so bila simetrično od osi razmeščena po 3 pravokotna okna, v pritličju pa so gledala okna samo na dvorišče, zato so bili spodnji prostori temačni. Na zapadni strani sta zastirala dvorišče, ki je ležalo za sprednjim stanovanjskim poslopjem, hrib in stavba s pisarno in lekarno, na drugi pa kopališče. Okolica kopališča ni bila urejena. Prostor pred njim ni bil zravnčan, posut je bil s kamenjem in zarastel z grmovjem.

V spomin na ustanovitev kopališča je bil v kamenito ploščo vklešan verz, ki še danes krasi steno bazena. Glasi se:

»Dies Padt ist dem Landt zu Ehrn
Erbaut von dem edlen Herrn
Der mit namen is unterschrieben
Sonst es noch lenger wer vist bliben
Als man zelt 1624 Jar
da er Possessor zu Neuhaus war.

Mathias Gatschnigg

Prevod:

»To kopališče je v čast dežele
zgradil podpisani plemeniti gospod,
sicer bi ostalo še dalje zapuščeno.
To se je zgodilo leta 1624
ko je bil lastnik Neuhausa

Matija Gačnik«

Pod napisom sta vklesana 2 grba: desni rodbine Gatschnigg, levi njegove žene, plemenite Siebenitschki.

Leto 1624 pomeni torej rojstno letnico zdravilišča. Bazen in poslopje sta ohranila svojo podobo do 19. stol. Skromno, kakršno je bilo, je ustrezalo potrebam svojega časa. Po letu 1624 se je povečal obisk plemičev in bogatašev, čeprav stoletje, v katerem je nastalo, ni bilo ugodno za mirno uživanje kopaliških dobrot. V času 30-letne vojne je zaradi povečanih davkov izbruhnil na Štajerskem kmečki upor, ki je hudo prizadejal plemstvo. Lastnik toplic Matija Gačnik se je s sinom Ivanom Matijo odlikoval v bojih z upornimi kmeti. Njegov ugled med plemstvom in duhovščino se je tako dvignil, da je dobil plemiški naslov, kar je nedvomno pripomoglo tudi k ugledu kopališča. Matija Gačnik in njegova žena sta pokopana v župnijski cerkvi v Dobrni, kjer sta v steni kapele vzdignjena oba nagrobnika z njunima grboma.

Zemljiško gosposčino s kopališčem je leta 1643 prevzel njegov sin Janez Matija. Novemu lastniku ni ugajalo ime Gačnik (izvedno iz slovenskega korena gača — kača) in tudi ne grb. Z dovoljenjem cesarja Leopolda I. z dne 21. junija 1666 je ime ponemčil v Schlangenberg, kar je prenesel tudi na grad, ki ga odslej imenuje Schlangenburg. Leta 1678 je zaprosil štajerske deželne stanove za denarno pomoč, da bi obnovil in razširil kopališko stavbo. Dodeljena mu je bila pomoč 1.500 goldinarjev, kaj pa je počel z njimi, kaj je dožidal, ni znano. Po smrti leta 1682 je zapustil prezadolženo posestvo sedmim otrokom. Ko je leta 1729 izumrla štajerska moška veja rodbine Schlangenberg, je Dobrno dobil plemič Janez Gašper Brandenau. Leta 1769 je posestvo pridobila na licitaciji plemkinja Marija Kleopha Theresia Dienersberg, nakar je ostalo do 1847 v rokah te rodbine. Franc Ksaver Dienersberg je bil zadnji lastnik, ki je stanoval v starem Kačjem gradu. Ker predniki gradu niso popravljali, čeprav je bilo nujno potrebno in so se zidovi že pričeli rušiti, se je v potresni noči leta 1772 podrl. Franc Ksaver je zgradil ob cesti na nizkem griču nov grad, ki ga je imenoval s prvotnim imenom Neuhaus (Novi grad). Obdal ga je z lepim parkom. Sedaj v gradu deluje Mladinski dom »Mihe Pinterja«.

Pregled lastnikov in njihovih gmotnih razmer kaže, da obisk toplic ni prinašal znatnejših dohodkov. Nedvomno so na to vplivali družbeno-politični razlogi, pogoste vojne, istočasno je na obisk vplival tudi slab ekonomski položaj zemljiškega plemstva, ki je v 17. in 18. stol. že začelo zaostajati za podjetnim kapitalističnim meščanstvom. K temu je treba prišteti tudi dejstvo, da je bilo tedanje medicinsko

znanje še pomanjkljivo in termalna voda neraziskana. Poleg tega so bila stanovanja v kopališču slabo opremljena in neudobna, hrana slaba in pomanjkljiva. Zato je razumljivo, da so bili lastniki vedno zadolženi in niso imeli sredstev za prezidave in izpopolnjevanja. Sam Franc Ksaver Kajetan Dienersberg je izjavil, da je prevzel kopališče v zelo slabem stanju. Majhno uporabljane toplice izpričuje tudi davek, ki je znašal leta 1768 76 fl. 18 kr. 2dl. Posledica vseh navedenih razmer se kaže v dejstvu, da je ostalo kopališče do leta 1814 v bistvu enako, kot je bilo že leta 1624. V vsej 200-letni dobi ni doživelo pomembnejših predelav, le njegovi leseni deli so se zamenjavali.

Ugodnejše razmere za razvoj kopališča so nastopile v začetku 19. stol. Razvoj kapitalizma, ki so ga tudi v Avstriji pospešile napoleonske vojne in počasi napredujoča industrijska revolucija, je večal bogastvo in vlogo buržoazije. Fevdalne odnose so po letu 1848 zamenjali kapitalistični. Vse širši družbeni sloji so dobivali sredstva in možnost, da obiskujejo toplice. V tem času pa je napredovala tudi medicinska znanost, termalno vodo so preiskali in ugotovili bolezni, ki jih zdravi. Čim številnejši so bili letoviščarji, tem bolj je rasla kapaciteta kopališča z novimi gradnjami in bolj urejenimi prometnimi dohodi.

Že v začetku 19. stol. so v termalni vodi iskali zdravja in si lajšali bolečine številni ranjeni oficirji. Leta 1810 se je v Dobrni dalje časa zadrževal Ludvik Bonaparte, brat francoskega cesarja Napoleona I., ki je dal skalnata tla v bazenu zgladiti, ker so bila nogam nevarna. Obisk je tako narastel, da je leta 1814 topliški lastnik Franc Kajetan Dienersberg dal prednjo stavbo podreti in zgraditi novo enonadstropno stavbo, ker je bila stara preveč podobna samostanu. Obe dvoriščni stavbi je podaljšal in stanovanja na novo opremil. Te spremembe so povečale dohodke kopališča, njegova vrednost je zato rasla. Leta 1819 je Dienersberg ponudil kopališče stanovom v kup za 36.000 fl CM, kar kaže na velik napredek, če upoštevamo, da je njegov oče kupil gospostvo in toplice leta 1770 za 26.000 fl. V naslednjih letih so lastniki kopališča stalno dozidavali. L. 1820 so zasadili glavni drevored od zdravilišča do današnje kavarne. Leta 1847 je kupil toplice grof Janez Hoyos. Takrat sta se prvič ločili gosposčina in toplice, ki so prišle v roke dobrega gospodarja. Hoyos je mnogo zidal. Topliški stavbi je dozidal drugo nadstropje, zgradil odtočne kanale, zdraviliško dvorano, kopališče za tujce in ubožce, stanovanjske hiše za zdravnika in lekarnarja in uredil zdraviliški park ter sprehodne poti po gozdu. Zgrajene so bile kadne kopeli. Bazen so dvakrat dnevno praznili in čistili s krtačami. Nameščen je bil že zdravnik preko sezone. Zdravilišče je razpolagalo s čitalnico, dvorano in biljardno sobo. Grof Hoyos je tudi omogočil redno vozno pošto, ki je vsako jutro odpeljala odhajajoče goste v Celje, popoldne pa pripeljala nove. Slednje je postalo nujno, ker je železniška zveza leta 1846 že dosegla Celje in so prihajali vse številnejši gostje iz vse Avstrije, predvsem iz Gradca. Pomen zdravilišča se je v tem času tako povečal, da ga je leta 1858 odkupila štajerska deželna vlada.

Ta je s številnimi novimi gradnjami večala iz leta v leto kapaciteto zdravilišča. Sezidala je nova gospodarska poslopja, sedanjo vilo Šenoa, v kateri so prostori zdraviliške uprave, leta 1871 sedanji hotel Zagreb, leta 1874 preuredila restavracijo, leta 1872 preuredila desni trakt in stopnišče, leta 1875 kupila kamnolom v Zlodejevem grabnu, da oskrbi zdravilišče z gramozom za ceste in steze po nasadih in sprehajališčih, leta 1876 je kupila sedanji hotel Beograd, leta 1881 zgradila nove oblačilnice, leta 1883 kupila vilo Styria, leta 1889 obokala Topliški potok in napravila leta 1900 vodovod. Pri otvoritvi vodovoda so bili navzoči številni odlični člani avstrijske aristokracije, med njimi kneginja Klementina Metternich. Zdravilišče, ki se je imenovalo Neuhaus, je postalo eno najbolj obiskanih zdravilišč avstrijske monarhije. Leta 1908 je bila zgrajena steklena veranda, zdraviliški bazen pa je bil prenovljen, povečan in obdan z belimi ploščicami. V spomin na to preureditev je dala štajerska dežela vzdati v bazen marmornato ploščo, s katere lahko kopališki gostje še danes berejo naslednje besedilo:

»Im Jahre 1908

hat man diess Bad neu gemacht
gebs Gott es wäre nun zum besten
dem Land und seinen lieben Gästen.«

Prevod:

»V letu 1908
je bilo to kopališče na novo zgrajeno,
daj bog, da bi služilo v blagor
deželi in ljubim gostom.«

Leta 1908 so toplice postale državna last.

Naglo dozidavanje je bilo posledica vse večjega obiska, ta pa je terjal vse rednejšo zdravstveno skrb za zdraviliške goste. Prejšnje termalno kopališče se je spremenilo v zdravilišče z redno nameščenim stalnim zdravnikom. V številnih prospektih, ki so jih izdajali v presledkih nekaj let, lahko zasledimo zanimive ugotovitve o zdravilnosti vode, njenem sestavu, napotke za kopanje, vsaki knjižici pa je bila dodana kratka monografija.

Dotok gostov se je stalno večal. To je razvidno iz kratkega pregleda:

1851	463 gostov	1860-69	600—800 gostov
1852	509 gostov	1870	okoli 1000 gostov
1853	519 gostov	1890-95	1000—2000 gostov
1855	do 500 gostov		

Med 519 gosti leta 1853 je bilo 355 žensk, 68 plemičev, 18 oficirjev, 10 zdravnikov. Največ jih je bilo iz Gradca in sicer 170, iz ostale Štajerske 136. Zanje je bilo pripravljenih 119 tujskih sob, za zabavo pa so prirejali tombolo, koncerte, plese in imeli češko godbo. Med pomembnejšimi gosti one dobe moremo omeniti znane osebnosti, n. pr. znanega zgodovinarja in univ. prof. dr. Karlmana Tangla, ki se je zdravil v

Dobrne leta 1852. Isto leto sta preživela tam prijetne dni baron Jelačić z ženo ter lavantinski škof dr. A. M. Slomšek, leta 1861 pa srbska kneginja Julija Obrenović. Med gosti so prevladovali Nemci, člani avstrijske aristokracije in bogata buržoazija.

Velik dotok gostov v zdravilišče je vplival na strukturo prebivalstva vasi Dobrna. Revni domači kmetje so po zemljiški odvezi našli kot dninarji v zdraviliški službi izdaten vir dohodkov. V Dobrni so nastajali hoteli, trgovine, razne delavnice in ustanove. Leta 1861 pa je dobila šola, ki ji je bilo leta 1867 dozidano 1. nadstropje. Poleg šole je bila v poslopju tudi občinska pisarna, občinski birič in stražnik. Poleg hotelov, trgovine in šolske oziroma občinske stavbe je seveda ostalo vaško naselje s kmečkimi hišami. Rastoči vpliv meščanstva je dal tudi v Dobrni večjo vlogo slovenskemu jeziku. Na občinsko stavbo, kjer je bila šola, so obesili slovenski napis, saj je leta 1876 postal slovenski jezik učni jezik, nemščina pa je bila uvedena kot predmet. Tujim nemškim gostom ni ugajalo prebujanje narodne zavesti. V »Deutsche Zeitung« leta 1894 najdemo članke, ki so usmerjeni izrazito proti slovenskim jezikovnim pravicam v Dobrni. Tako nek avtor očita tamkajšnjem župniku, da kljub dobremu znanju nemščine opravlja obrede v slovenskem jeziku in predlaga, naj bi nemški zdraviliški gostje darovali denar, namenjen za maše, revni šolski mladini. Narodnostna nestrpnost je vidna tudi iz naslednjih besed istega avtorja: »Če pa tudi nemški posestniki obešajo na vrata slovenske napise „Prepovedan prehod“, mi zmanjka ustrezen izraz za tako sramotno ravnanje.«

Razpad Avstro-Ogrske po prvi svetovni vojni je privedel naš narod v skupno jugoslovansko državo, kjer je vladal izraziti centralizem beograjske dvorne kamarile. Prva leta po vojni je spadalo zdravilišče pod pristojnost ministrstva za narodno zdravje, nato ga je upravljala mariborska oblast, končno pa ga je prevzela banska uprava dravske banovine. V času upravitelja Alojzija Jankoviča (1919–1934) so dogradili večje število mansardnih sob, postavili avtogaraže, dovršili kanalizacijo vseh zdravniških zgradb, asfaltirali 1,5 km ceste, ki drži v zdravilišče, obokali del Topliškega potoka od vile »Tavčar« naprej in oskrbeli z vodovodom tudi vas. Ko je leta 1934 prevzel upravo ravnatelj dr. Fran Šter, so začeli s prezidavo Zdraviliškega doma. Tu so nadzidali 3. nadstropje s 65 sobami, s centralno kurjavo in dvigalom, modernizirali restavracijsko kuhinjo in zgradili dodatno 12 kabin. Za Zdraviliškim domom so postavili pralnico, staro pralnico pa predelali v dvorano za kino, ki so ji dodali oder in garderobo za gledališke predstave. Istočasno so prizidali tudi drugim zdraviliškim objektom razne utilitarne prostore. Ob tej veliki modernizaciji, ki je trajala od 1935 do 1937, je banska uprava postavila spominsko ploščo z napisom:

»Dravska banovina
je v službi zdravja in napredka
v letih 1935–1937
to kopališče prenovila in povečala.«

Tako je zdravilišče razpolagalo leta 1939 z 834 ležišči, razmeščeni v 474 sobah, ki so bile delno v zdraviliških objektih deloma v privatnih stavbah (privatne vile, hoteli, pensioni). Vzporedno je raslo tudi število gostov. To kaže naslednja statistika:

1921-25	900—1.600 gostov	1935	3.316 gostov
1926	1.975 gostov	1936	3.315 gostov
1930	2.653 gostov	1939	4.058 gostov
1931	2.589 gostov		

V primerjavi z obiskom v času stare Avstrije moremo ugotoviti, da je letni obisk porastel za več kot trikrat. Seveda se je znižal pritok inozemskih gostov, predvsem Nemcev, ki so v času pred prvo svetovno vojno tvorili večino kopaliških gostov. Vendar je bivša Jugoslavija pospeševala tujski turizem zaradi znatnih dohodkov. Tako so v Dobrno privabili številni prospekti leta 1939 kar 185 tujcev.

Tabela o obisku tujcev:

1933	194	1935	203	1938	201
1934	249	1936	263	1939	185
		1937	320		

Tudi prometne zveze so se zboljšale. Zdravilišče je dobilo redno avtobusno zvezo s Celjem in je razpolagalo z lastnim izletniškim avtobusom. Za udobje gostov so skrbele godbe, strelišče, biljard, knjižnica, plesi. V številnih člankih, priobčenih v raznih časopisih, ter v brošurah so vabili goste, domačine in tujce. Ponovno so analizirali vodo. Ravnatelji, zdravniki in uslužbenci so posvečali veliko skrb higienskim razmeram, redu v zdravilišču in v cvetlični kulturi.

»Slovenec« z dne 1. julija 1928 takole opisuje življenje gostov v zdravilišču: »Hrupnih zabav nimamo v Dobrni, pač pa se prirejajo prijetni prijateljski sestanki v lepih lokalih zdraviliškega doma. Vojaška godba igra dvakrat na dan, v veliki dvorani pa se vrše igre in koncerti. Krasna igrišča in športni prostori nudijo priložnost za vsakovrstni šport. Tudi lovci in ribiči pridejo v bližini Dobrne na svoj račun. Za zvezo z ostalim svetom skrbi izboren avtobus, ki ima zvezo z vsemi vlaki v Celju.«

V »Slovencu« z dne 13. avgusta 1933 najdemo podatek, da je življenje v letošnji sezoni na višku, da je veliko pripomogel zdraviliški orkester pod širokovnim vodjo Jankom Gregorcem, v soboto pa da je gostoval tenorist ljubljanske opere Jože Gostič.

Narodnoosvobodilna vojna in ljudska oblast sta ustvarili temelje za razvoj zdravilišča v novi Jugoslaviji. Z novo družbeno ureditvijo se je uveljavil množični turizem, kar je utiralo razvoju zdravilišča novo smer in skoraj povsem spremenilo pomen Dobrne.

V prvem povojnem letu je služilo zdravilišče kot vojna bolnišnica IV. armije, leta 1946 pa je prišlo v civilno upravo. Postopna decentra-

lizacija oblasti je leta 1955 spremenila Dobrno v zdravstveni zavod Sveta za zdravstvo OLO Celje. V zdravstvenem zavodu so bila združena vsa gostinska podjetja. Nekatera privatna podjetja so bila leta 1948 nacionalizirana: Triglav, Dobrna, Union. Zaradi pereče stanovanjske stiske so v številnih primerih zasedli hotelske sobe uslužbenci. Tako se je v prvih letih po vojni zelo znižala kapaciteta gostinskih obratov, saj so se skrčile na 259 sob s 532 ležišči v letu 1951, a je že leta 1956 zopet dosegla 532 ležišč (475 v zdravilišču, 57 pri privatnikih).

Kljub skrčeni nastanitveni zmogljivosti pa dokazuje letni obisk skokovito rast:

1946	4.577	gostov	1953	5.605	gostov
1947*	6.042	"	1954	4.546	"
1948	5.448	"	1955	4.586	"
1949	7.218	"	1956	5.487	"
1950	6.770	"	1957	5.917	"
1951	7.222	"	1958	5.631	"
1952	5.374	"			

Največ gostov je bilo leta 1951. Tedaj je v primerjavi z letom 1926 imela Dobrna trikrat večji obisk kot pred 25 leti.

Iz statistike pregleda gostov po nacionalnosti je razvidno, da so pred vojno prednjačili Hrvatje in Srbi, šele na tretjem mestu so bili Slovenci. Po letu 1946 pa zavzemajo prvo mesto Slovenci. Število inozemskih gostov se je v primeri z obiskom v bivši Jugoslaviji znižalo za 30 %. Tudi povprečna doba bivanja inozemskih gostov je v letu 1956 padla na 7 dni, torej na polovico povprečka iz leta 1939.

V strukturi gostov prevladuje po vojni kategorija gostov — pacientov, ki jih pošiljajo na balneološko zdravljenje zavodi za socialno zavarovanje. Zdravljenje le-teh traja povprečno 21 dni. Tako je iz podatkov nočnin v zadnjih letih razvidna naslednja udeležba:

Leta 1954 je odpadlo od skupno 51.634 nočnin:

- 22.614 nočnin na zdravstvene zavarovance
- 11.102 nočnin na invalide, člane ZB in spomeničarje
- 17.500 nočnin na samoplačnike
- 558 nočnin na tujce

Leta 1955 je odpadlo od skupno 53.797 nočnin:

- 25.223 na zdravstvene zavarovance
- 9.234 na invalide in borce
- 18.409 na samoplačnike
- 931 na tujce

Leta 1956 je odpadlo od skupno 65.030 nočnin:

- 43.079 na zdravstvene zavarovance
- 3.481 na borce in invalide
- 17.718 na samoplačnike
- 752 na tujce

Leta 1957 je odpadlo od skupno 90.073 nočnin:
 70.102 na zdravstvene zavarovance
 14.714 na samoplačnike
 1.810 na tujce

Leta 1958 je odpadlo od skupno 86.003 nočnin:
 63.083 na zdravstvene zavarovance
 19.940 na samoplačnike
 1.583 na tujce

Sloves Dobrne izpričuje predvsem rastoče število samoplačnikov in pacientov iz inozemstva.

Zaradi naraščajočega dotoka socialnih zavarovancev se povprečni čas bivanja postopoma znižuje in odpade na gosta krajši čas bivanja kot v bivši Jugoslaviji:

1927	22,2 dni	1940	14,4 dni
1928	22,3 „	1946	12,3 „
1933	18,2 „	1950	14,0 „
1936	15,2 „	1951	14,7 „

Že v začetku prejšnjega stoletja je imelo zdravilišče v sezoni lastnega zdravnika. Tako je profesor teoretične medicine v Gradcu dr. Schallgruber leta 1816 opisal posebnosti zdravilne vode in podal njeno analizo. Med indikacijami omenja, da čisti kožo bolezenske nesnage, zdravi lokalne infekcije kože, ohromitve, revmatična obolenja. Takrat Dobrna še ni imela stalnega kopališkega zdravnika, a ga je kmalu nato dobila. Leta 1849 je že omenjen kot kopališki zdravnik dr. Gustav Kottowitz, doktor splošne medicine in kirurgije iz Gradca. Danes je v zdravilišču stalno nameščen zdravnik, nekaj medicinskih sester in bolničark. V zadnjem času so uredili ginekološko in interno ordinacijo z laboratorijem, v lični obsevalnici obsevajo bolnike s soluksom, kratkimi valovi in višinskim soncem. Leta 1956 pa so uvedli zdravilne blatne kopeli s šoto, bentonitom itd., začel je delati oddelek za hidro in termoterapijo. Tako je v zadnjem času zdravljenje s termalno vodo izpopolnjeno z najnovejšimi sredstvi, ki jih sodobno zdravstvo pozna.

V prihodnosti nameravajo razen modernizacije strogega zdraviliškega centra urediti odprti bazen na začetku Dobrne, kjer bi zajeli termalne vrelece. Tu naj bi nastal nov turistični center s hoteli in weekend hišicami, da bo mogel nuditi prijeten oddih tudi tistim, ki ne prihajajo v Dobrno le na zdravljenje.

Zdravilišče Dobrna je po dolgotrajnem razvoju šele v dobi ljudske oblasti našlo pravo razumevanje, da danes lahko uporabljajo zdravilno moč njegovih voda vsi, ki so zdravja potrebni, ne glede na poklic in socialno stanje. Šele danes lahko trdimo z vso upravičenostjo, da zdravilišče resnično deluje v korist vsega ljudstva.

VIRI IN LITERATURA

- Arhiv zdravilišča Dobrna, šolska kronika, domoznanska knjiga ljudske šole v Dobrni, župnijska knjiga, krški urbarji.
- Casopisi: Deutsche Zeitung, Slovenec, Celjski tednik.
- Različni prospekti zdravilišča Dobrna.
- Schallgrubers Aufsätze und Beobachtungen im Gebiete der Heilkunde, Gratz 1816.
- Muchar: Geschichte der Steiermark, 1844.
- Dr. Karlmann Tangl: Beiträge zur Geschichte der Herrschaft und des Badeortes Neuhaus, MhV St. 3, 1852, p. 160/229.
- Puff R. G.: Bad Neuhaus, Marb. Taschenb. 1. 1853, p. 186/229.
- Kottowitz Gustav: Bad Neuhaus, Gratz 1850.
- Paltauf C. S.: Bad Neuhaus bei Cilli, Wien 1883 /II. Aufl.
- Seidl J. G.: Sagen und Geschichten aus Steiermark, Graz 1881.
- Orožen I.: Das Dekanat Neukirchen.
- Woerl L.: Führer durch Bad Neuhaus, Woerls Wörterbuch, 1894.
- Puff R. G.: Wegweiser in sämtliche Gesundbrunnen und Bäder der Steiermark, 1854.
- Šlebinger: Toplice in slatine na slovenskem Štajerskem, IMD 1932.
- Orožen J.: Zgodovina Celja I. 1927.
- Program zavoda za urbanizem k idejnemu projektu za Dobrno, 1952.
- Ing. J. Kosmač: Razvoj slovenskih zdravilišč v zadnjih 50 letih.
- Turistični vestnik št. 9—10/1953.
- Marič B.: Banje u Jugoslaviji, Beograd 1953.
- Rebeušek L.: O pomenu in problematiki prirodnih zdravilišč celjskega področja, Celjski zbornik 1957.

GRADIVO ZA ZGODOVINO RIMSKIH TOPLIC IN OKOLICE

Janko Orožen

Ob stoletnici Aškerčevega rojstva (1936) sem se mnogo bavil z zgodovino njegovega rojstnega kraja in njegove okolice.

Tako je nastal ta spis. Ker se zgodovinsko dogajanje vrši na določenem zemljepisnem področju, sem uvodno poglavje posvetil orisu le-tega. Pri tem sem se poslužil nekoliko širšega okvira, vanj sem vložil opis kraja samega in njegove okolice. Te vrste čtivo je sicer nekoliko težje od navadne zgodovine, vendar bi utegnili zanimati vsaj tistega, kdor pokrajino поблиže pozna.

S svojim zgodovinskim opisom sem zajel posamezne kmetije s kmetijicami, domačijami in domačijicami, ki so se od njih odločile. Ta ali oni bo morebiti mislil, da ne bi kazalo iti do tolikšnih navedb. Toda vprašajmo se, ali n. pr. prebivalci kakega gradu zaslužijo večjo pozornost od prebivalcev skromnega kmečkega doma? Tak zgodovinski opis predstavlja nekako rodoslovje (genealogijo) kmetij, ki ima ustrezno smer v genealogiji rodov. Obe sta upravičeni. V tem vidim nekakšen obračun preko tisoletne zgodovine, obračun v času, ko tudi kmečko gospodarjenje dobiva izrazitejšje kolektivistične poteze.

V besedilu se pojavlja mnogo prilimkov v novejši in starejši obliki. Mnenja sem, da bi utegnili zanimati jezikoslovca.

POKRAJINA

Pokrajina, ki jo imam v mislih, je spodnje Posavinje s hribi, ki ga obdajajo. Njen prirodni okvir sta trojanska in litijska antiklinala z gorskimi gubami, ki so usmerjene od zapada proti vzhodu.

Trojanska antiklinala je na severu, med Celjem in Laškim seče Savinja njene poprej prelomljene gube. Med gubami je najnižja severna, ki poteka tik ob južnem robu Spodnje (srednje) Savinjske doline. Njeno sleme, ki so ga povprečne dolinice popolnoma raztrgale, tvorijo: Zahomec (700 m) nad Vranskim, Tolsti vrh (615) nad Grajsko vasjo, Zvajga (620 m) nad Preboldom, Hom (608 m) nad Grižami, Bukovica (584 m) nad Migojnicami, Hum (576 m) nad Celjem, Miklavški hrib (400 m) in Stari grad (411 m). Miklavški hrib in Stari grad sta tik ob Celju. Med njima se Savinja v ostrem ovinku spušča v sotesko — spodnje Posavinje. S Starim gradom sleme usahne. Druga, prav tako raztrgana guba, je znatno višja in bolj izrazita. Njeno sleme tvorijo: Polhovec (912 m) in Šipek (936 m) nad Trojanami, Jasovnik (770 m) nad Motnikom, Kozica (972 m), Ostrovec (626 m), Krvavica (906 m) in Škrabarjev vrh (850 m) nad Taborom, Reška planina (910 m) in Goljava (837 m) nad Preboldom, Kamnik (861 m) nad Grižami, Kotečnik (771 m) in Slomnik (716 m) nad Libojami. Slomnikov hrbet se spušča proti Savinji. Iz nje se na drugi strani dviga Vipota (527 m), ki prehaja v Tolsti vrh (838 m). Najvišja in najbolj izrazita je tretja, južna guba, njeno sleme od Trojan do Savinje ni nikjer pretrgano in je le mestoma toliko znižano, da je možen lažji prehod. V njenem slemenu so daleč naokrog vidne vzpetosti: Velika ali Čemšeniška planina (1206 m) in Kisovec (1017 m) nad Medijo in Zagorjem, Javor (1131 m), nad

Trbovljami, Mrzlica (1051 m) nad Hrastnikom, Gozdnik (1092 m) nad Zgornjo Rečico in Malič (934 m), ki se spušča proti Savinji. Onstran reke se sleme zopet dvigne in preide v Tolsti vrh. Pri Mrzlici se od glavne gube odcepi stranska, ki poteka najprej proti jugu in se nato obrne proti vzhodu, v njenem slemenu so: Kalski hrib (1006 m), Pleše (956 m), Ostri vrh (864 m), Babe (789 m), Govsko Brdo (812) in Vrh ali Šmihelski hrib (445 m), ki je že nad Savinjo. Onstran reke se sleme dvigne v Hum (585 m) ter se preko Žikovskega Brda (683 m) in Borovca (709 m) usmerja k Tolstemu vrhu. V tej gorski točki se torej združujejo tri gube trojanske antiklinale. Od njene gmote se na severni strani odcepljajo prav kratka stranska slemena, v katerih so Grmada (722 m), Balič (695 m), Srobotnik (705 m) in Bojanski vrh (628 m), sicer se pa združene gube kot enojno sleme nadaljujejo proti vzhodu.

Litijska antiklinala poteka vzdolž Save, njena višja guba je južno od reke, in dosega največjo višino v Kumu (1219 m). Njena severna guba spremlja Savo kot izrazita gorska črta, nad naseljem Savo tvori Sveto goro (849 m), Roviški vrh (932 m) in Jablanski vrh (919 m), med izlivom zagorske Medije in Trboveljščico Konec (673 m) in Zeleno travo (564 m), med Trboveljščico in hrastniškim Bobnom Bukovo goro (514 m) in Vištov vrh (485 m), nad Bobnom in Savinjo Kovk (658 m), hrib Sv. Jurija (791 m) in Turske Gore ali Straški hrib z Golobinjekom (898 m) in Kopitnikom (914 m). Pod Kopitnikom teče Savinja, ki seče gubo med Rimskimi Toplicami in Zidanim mostom. Vzhodno od reke guba oblikuje visoko sleme, v katerem so Veliko Kozje (987 m), Straže (824 m) in Lisca (947 m).

Podobno kakor pri trojanski antiklinali se je tudi od litijske antiklinalne gube na severni strani Turskih Gor odcepila posebna guba, ki pa je ostala manjša, čeprav se je od glavne gube docela odtrgala. Pri tem se je sama posredno razpočila, tako da je na južni strani ostal manjši Osovnik, na severno stran je pa prišla večja Kozjica (520 m).

Gradivo za obe antiklinali se je nabiralo na morskem dnu v geološkem starem veku (ali paleozoiku) in v geološkem srednjem veku (ali mezozoiku). Prvič ga je nagubavanje dvignilo iz morja konec paleozoika, toda zopet so ga preplavili morski valovi, dokončno se je znebil vodnega kritja ob nagubavanju, ki se je vršilo ob prehodu srednjega veka v terciar, starejše razdobje geološkega novega veka ali kenozoika. Nastanek velikih udorov na vzhodu in jugu (Panonskega in Sredozemskega) je omogočil, da je morje odteklo. Izravnane površine gorskih slemen in bolj ali manj ravne terase segalo morje in kako se je zdaj sunkovito, zdaj polagoma suhi svet dvigal nad njegovo gladino.

Paleozoične plasti sestojijo večinoma iz skrilavcev in starih peščencev, v mozaičnih plasteh pa prevladujejo spodaj temnejši dolomit in zgoraj svetlejši apnenec. Pri nagubavanju so se dolomitne in apneniške plasti zaradi majhne elastičnosti na mnogih mestih razpočile, gorotvorne sile so jih poglnele navzgor in v spodnjih delih so prišle na dan paleozoične plasti. To velja zlasti za trojansko antiklinalo, katere temelj je popolnoma paleozoičen in ivorita dolomit in apnenec samo teme slemen in vrhov, a še tu sta pogosto pretrgana. Ob Savinji vidimo štiri ozke dolomitne in apneniške proge, ki jih

dolina seka. Prva sega od Šmiklavškega hriba k celjskemu Staremu gradu, njeno iz vode štrleče skalovje, ki je močno zadrževalo odtok in oviralo plovbo, so v osemdesetih letih preteklega stoletja razstrelili. Druga veže Slomnik z Vipoto; mogočno skalo, imenovano Devina Peč (Devin skok), ki je bila tik nad strugo na njenem zahodnem bregu, so razstrelili šele med obema vojnama, da so uravnali cesto, ki je poprej držala mimo nje. Tretja se kot ozko rebrasto Skrvlovske z Maliča spušča v dolino, tvori na drugi strani (nasproti Tremerjem) oviro, za katero si je reka izkopala svoj znameniti Kotel, omenjen že v urbarjih XVI. stoletja, in se dviga nato proti Tolstemu vrhu. Četrta se kot prav ozek pas javlja v šmihelskem hribu na zapadu in v izrazitih skalah laškega Huma na vzhodu. Na dolinskem dnu jo pokriva mogočna plast proda, ki so ga morali predreti, da so prišli do toplih vrelcev, prihajajočih iz skalne razpoke.

*Nekoliko drugače je na področju litijske antiklinale. Tu pokrivajo triadni dolomiti in apnenci večji del površine. Samo med Zidanim mostom in Rimskimi Toplicami prihajajo ob vznožju in na pobočju Kopitnika na dan paleozoični skrilavci in peščenjaki, ki tvorijo podlago njivam in travnikom Spodnjega in Zgornjega Breznega, Brezovih njiv in Straž (Velikega širja). Toda v Lukoviškem sedlu med Kopitnikom in Stražnikom (659 m) se paleozoični pas zoži v ozko progo, ki se na drugi strani nekoliko razširi in se preko zapadnega dela Senožeti spušča proti Rimskim Toplicam. Apnenec in dolomit pa s Stražnika prehajata v nižjo Grmado ali Fruškov hrib, ki mu tvorita pobočje, zožujeta reki strugo in se izprva ob njej, nato pa nad njo širita prav do Rimskih Toplic. Tudi gmoto Velikega Kozjega, ki je na drugi strani reke, skoraj v celoti pokrivata dolomit in apnenec, samo na severni strani jo je pretrgala paleozoična proga, ki se preko Lokavca širi proti Lisci. Ta ima dolomitno in apneniško sleme, na južni strani pa docela paleozoični temelj. Skalnate stene Grmade in Velikega Kozjega so nekdaj delale velike ovire graditeljem ceste na desnem in graditeljem železnice na levem bregu Savinje (leta 1815—1816, odnosno 1846—1847). Vrelci Rimskih Toplic prodirajo na površje iz dolomitnih skal. Tudi dolomitno in apneniško rebro Kozjice se spušča prav do Savinje, na drugi strani reke pa izgine.

Ko so se dvigale iz morja gube obeh antiklinal, je med njima nastala dolga in široka brazda, segajoča od Ljubljanske kotline preko Moravč, Medije, Zagorja, Trbovelj, Hrastnika, Dola in Sv. Jederti do sedanjega Spodnjega Posavinja in preko njega do sedanjega Posotlja. Tista doba je bila v gorotvornem smislu prav nemirna. Severno od sedanjega Ljubnega ob zgornji Savinji so pričeli delovati ognjeniki, ki so pepel in kamenje raznašali daleč naokrog. Spomin na njihovo delovanje je ognjeniški andezit, ki spremlja starejše kamenje trojanske antiklinale kot ozek pas na obeh straneh Laškega. Še širši andezitni pas je na obeh straneh Tremerja, a v neposredni okolici Celja manjše andezitne kape niso nikaka redkost.

Označeno brazdo označujemo kot Zagorsko-laško kadunjo. Čim je nastala, jo je, kakor sosedne dolinske razpoke, zalilo mlajše morje, ki je bilo medtem napolnilo Panonski udor in prodiralo po razpokah, brazdah in manjših udorih proti zapadu. Morska gladina je pa kolebala, tako da je bila kadunja zdaj morski zaliv, zdaj jezero. Na morskem, oziroma jezerskem

dnu se je nabiralo gradivo, ki so ga donášale pritekajoče vode, in se strjevalo v plasti. Takih plasti je nastalo več. Najnižje so tako imenovane soteške plasti, ki so iz srede terciara, iz periode, označevane kot oligocen. Tekoče vode so tedaj donášale s seboj bogato rastlinsko gradivo, ki so ga sproti zasipale, isto so delale z rastlinjem, ki so ga našle na mestu. Rastlinje, do katerega ni mogel zrak, je začelo zoglenevati in se pretvarjati v premog. Zagorsko-laška kadunja je še danes najvažnejša premogovna pokrajina Slovenije in ena izmed najvažnejših v državi. Na soteških plasteh so se pozneje izoblikovale druge: plast morske gladine in govškega peščenjaka, spodnjega litvanskega apnenca, laškega laporja in zgornjega litvanskega apnenca. Sredino kadunje so končno pokrili miocenski peščenjaki in glina. Ako bi bila površina zemlje mirna, bi ležale te plasti natančno druga nad drugo. Toda mirna ni bila, ampak se je še večkrat gibala, in sicer na severni strani kadunje močnejše ko na južni. Tako najdemo, vsaj v vzhodnem delu kadunje, starejše plasti na površju samo na njeni severni strani kadunje, na južni pa ne več. V Zagorju in Trbovljah so imeli premog v notranjosti vse kotline, od Ojstrega proti vzhodu je pa omejen na severni rob kadunje. Verjetno je v veliki globini tudi v njeni sredini in na jugu, toda našli so ga doslej samo nad Jesenovo ravno zapadno od Rimskih Toplic.

Gorotvornega gradiva, ki se je v kadunji nabralo, je zelo mnogo. Voda in druge prirodne sile so ga preko vekov preoblikovale in napravile hribe in griče, doline, kotlinice in nagnjene planote. Najvišje vzpetosti segajo preko 600 m in so često precej strme. Najznačilnejše med njimi sestojijo iz litvanskega apnenca in laškega laporja, ki sta odpornejša od gline in pešencev. Često prihajata na dan v potokih in potočkih. Značilne, iz laške gline zgrajene in na litvanskem apnencu počivajoče vzpetosti, so Trnov hrib (572 m) na zapadni in Vrh ali Sv. Lenart (588 m) in Sv. Miklavž (497 m) na vzhodni strani Savinje. Nekoliko višje vzpetosti so dalje proti zahodu in vzhodu. Pod Sv. Miklavžem se vzdolž pobočja vleče vrsta razgaljenih apneniških sten, ki pokrajinsko napravljajo vtis, kakor da so nadaljevanje Kozjici, a so v resnici litvanskega porekla.

Ob koncu terciarne dobe je morska oziroma jezerska voda odtekala in v kadunji ter njeni sosesčini se je začel razvijati sedanji sistem tekočih voda. Bilo je v diluvialni ali ledeni dobi. Sava, ki jo je napajal mogočen ledenik Julijskih Alp, je po mnenju strokovnjakov tekla prvotno skozi kadunjo, pri sedanjih Rimskih Toplicah je krenila skozi povprečno razpoko v litijski antiklinali proti jugu in pri sedanjem Zidanem mostu dospela v širšo dolino, po kateri teče še danes. Šele pozneje si je utrla pot skozi podolžno razpoko v litijski antiklinali, ki jo je obdelala in poglobila ter si ustvarila sedanjo strugo. Njeno prejšnjo pot je uporabilo večje število pritokov: Medija, Trboveljščica, Boben z Brnico in tudi Brezniški potok ali Ična (prvotno Ogična, po zaselku Ogeče). Savinja, ki je prvotno tekla iz Savinjske doline mimo današnjega Šmarja in Rogaške Slatine v panonsko področje, je pa pri Celju krenila skozi povprečni prelom v trojanski antiklinali proti jugu in je pri Rimskih Toplicah dospela v prvotno Savino strugo. Skozi prelomnico si je z muko delala pot, zlasti so jo ovirale trde dolomitne in apneniške stene.

Laže je obdelovala paleozoične skrilavce in peščence, a najlaže razmeroma mehke terciarne plasti. Na svoji novi poti je zadevala tudi na majhne kotlinice, ki jih je deloma zasula in izravnala. Take kotlinice so: Tremerska, Laška, ki jo šmihelski pomol deli na dvoje, Sevška, ki jo kozjiški pomol loči od Šmarješko-ogeške. Skozi kotlinice teče reka na njihovi vzhodni strani, zaradi mnogih ovir ima vijugast tek in v strugi mnogo nevarnih mest. V stranskih dolinah so se razvili pritoki Savinje. Iz paleozoične Rečice dobiva Rečico, ki izvira pod Mrzlico in Kalom in se izliva vanjo nad Laškim. Pod Laškim (ob marijagraški cerkvi) dobiva z vzhodne strani Lahomščico, ki izvira pod Št. Rupertom in teče po terciarni dolini in strugi iz litvanskega apnenca skozi Tevče in Lahomno. Pod Sv. Marjeto priteka vanjo Brezniški potok ali Ična, ki izvira pod Babami in teče najprej skozi terciarno kotlino, nato pa skozi v triadni apnenec vrezano sotesko Kozjico. Preden se Ična izliva v Savinjo, prejme z desne strani izpod Malnov (kakor se imenuje eden izmed manjših, severnih vrhov Straškega hriba) prihajajoči Malnski potočič. Samostojno se izliva v Savinjo Borovec ali Ogeški graben, ki izvira med Borovkami (strmim gozdnatim severnim pobočjem Straškega hriba) in Kinclov (drugim izmed manjših severnih vrhov Straškega hriba). Pod Lukoviškim sedlom izvira Stojanškov graben, teče vzhodno od Čerina, z Borovk prihajajočega nižkega hrbta, ki mu grapo loči od Borovčeve grape, in se izliva v Savinjo pod nekdanjo Stojanškovo domačijo. Predhodniki teh potočkov so bili še močnejši. V diluvialni (ledeni) dobi so nanosili prodnat nasip, v katerem si je takrat močnejša Savinja izkopala široko in globoko strugo. Ko se je pozneje umaknila v ožjo strugo, je zapustila nekdanji breg kot teraso. Na terasi so danes Ogeče in ogeške njive. Na podobnem nasipu so tudi Sevce s svojimi njivami, ki jih sečeta z zahoda prihajajoči Sevški graben in Sedražek.

Geološka podlaga takega kraja ne ustvarja samo pokrajinskih oblik, ampak je važna tudi zaradi tega, ker je od nje odvisna kakovost in rodovitnost tal. Naša pokrajina nudi dovolj pestrosti v obojnem oziru. Starejši apnenci, močno razviti predvsem na Straškem hribu, omogočajo nastanek kraških pojavov. Na širokem, v razgibanu planotu izravnanim slemenu hriba najdemo obilo večjih okroglih dolin, ki jih napolnjuje rjavkasta peščena ilovica. Doline so bodisi zarasle z gozdom, bodisi obdelane. Ostala površina ima podobno prst, iz katere tu pa tam štrli kamenje, naj bo že svet njiva ali travnik ali pašnik ali gozd. Mlajši in mehkejši litvanski apnenec daje podobno, toda obilnejšo prst in nima kraških pojavov. Zanimivo ju je opazovati na severni strani Straškega hriba, kjer litvanskemu apnencu v višjih legah sledi triadni apnenec. Paleozoični skrilavci dajejo tanko plast peščene prsti, ki je občutljiva za sušo, ne puščajo pa za seboj na površje kamenja in skal. Zaradi njihove sive barve označuje ljudstvo paleozoične skrilavce kot rženi kamen. Gosti so in odporni. Smo na trdem, mi je odgovoril priden kmet na Senožetih, ko sem ga vprašal, kako zemljo imajo. Laški lapor daje često debelo plast ilovice, ki je ob deževju močno blatna. Vzhodno od Savinje se sliši trditev: Smo v Blatih, a na zapadni strani Savinje, pokrajino vzhodno od reke včasih označujejo kot Zablate, čeprav so tudi sami — na jugu in na severu kadunje — na laškem laporju in ob deževju v obilju blata. Sarmatske

plasti v sredini kadunje so deloma peščene, deloma ilovnate, mnogo je v njih peskovitih sprimkov.

Glinaste terciarne plasti rade drče navzdol po svoji namaščeni in strmi kamniti podlagi. Zato so za terciarni del pokrajine značilni plazovi. Tu in tam srečamo hišno ime Plazovnjak, raztreseno naselje nad postajo v Rimskih Toplicah se imenuje Plazovje, poleg njega je Povčeno. Na bližnjem Zidanem mostu je le ozek pas terciara, ki se med triadnim apnencem vleče po uleknjenem pobočju navzgor na obeh straneh reke. Vendar zaznamuje krajevna kronika velik plaz. V noči od 15. na 16. januar 1877 je na vzhodnem bregu Savinje (v Brišah) zdrčala navzdol velika množina zemlje, odnesla dve hiši in zasula 12 ljudi, uničila progo, zajezila Savinjo, tako da se je v smeri proti Rimskim Toplicam spremenila v veliko jezero, porušila most oljarne na zapadnem bregu Savinje in odnesla s seboj mnogo sodov olja. Prišli so pionirji, vojaki in trboveljski rudarji. Prvi so prekopali zemeljski jez v Savinji, drugi so razkrili in očistili progo, a tretji so med zemljo in kamenjem iskali mrtve ponesrečence.

V Ogečah še vedo za hudo povodenj, ki je leta 1847 podirala hiše in je bila mnogo hujša od povodnji, ki je leta 1934 podirala drevesa in zaspala polja.

Dolinski del pokrajine ima blago podnebje, ugodnejše od Savinjske doline za Celjem. Spomladi in jeseni je nad Savinjo rada megla. Količina padavin je okrog 1300 mm na leto, nevihte se pojavljajo, a leta s hudo točo so redka.

Prvotno je bila vsa pokrajina pokrita z gostim gozdom, ki je s svojimi drevesi zakrival tudi večino skalnatih sten. Ljudsko delo je gozd omejilo in ustvarilo podlago za kmetijsko izrabo zemlje; pašnike, travnike, njive in vinograde. Ko je v osemdesetih letih preteklega stoletja zagospodarila trtna uš, so vinograde začeli opuščati, danes so prav redki, sicer je pa tudi podnebje zanje nekoliko preostro. Nadomeščati so jih začeli sadovnjaki.

Danes najdemo gozd kjerkoli, v dolini ob reki, na pobočju ali vrh hriba, kakor pač nanese. Zanimiva je porazdelitev gozda in obdelovalnih površin na Straškem hribu. Na dnu je obdelan svet, sledi le tu in tam pretrgan pas gozda, nato pride obdelan pas, nad njim je zopet pas gozda, na vrhu je obdelan svet pa tudi gozd.

OŽJA TOPLISKA POKRAJINA

Za ožjo topliško pokrajino moramo šteti dvojno kotlino, Sevško in Šmarješko-ogeško, ter pobočja na obeh straneh Savinje.

V vsej tej pokrajini ni ne ene večje naselbine. Razvili so se sami zaselki, ob njih so nastale posamezne samotne kmetije. V naselitvenem pogledu prevladuje zapadna stran Savinje. Tu je na terasi nad Savinjo nastal zaselek Seve, po njem je nagnjena kotlina dobila svoje ime. Južno od Seve je nad izlivom Ične v Savinjo nastala Sv. Marjeta, ki zavzema severni konec Šmarješko-ogeške kotline. Na južnem robu te kotline so na terasi Ogeče, medtem ko so na jugovzhodnem odrastku tik nad reko Rimske Toplice. Zahodno od Ogeč so med Kopitnikom in Osovnikom Dinje Laze, zapadno je

pod njimi Resenova ravan, že ob potoku (Ični) je Bilbaj. Nad Toplicami so na pobočju Senožeti, nekoliko više in bolj proti zahodu je Borovo, onostran sedla med Kopitnikom in Stražnikom je Lukovica. K toplišskemu področju spada še tudi Dolenje, ki je pod Lukovico onstran Stražnika. Na levi strani Savinje, kjer se svet hitreje vzdiguje, je nasproti Kozjici Strensko in nasproti Rimskim Toplicam (nad postajo) Loka. Nad Loko je Povčeno, južno od Loke je najprej Globoko in nato Brestovnica. Nad Globokim in Brestovnico so Leskovec in Lože in nekoliko dalje, tik pod Sv. Miklavžem, je Vodiško. Dodajmo še Gračnico ob izlivu potoka istega imena v Savinjo. To je svet, ki spada v neposredno topliško področje. Malo ga je, komaj nekaj sto duš živi tu.

POLITIČNO-UPRAVNI OKVIR

V narodnem govoru pokrajina nima skupnega imena. Tudi v fevdalnih zgodovinskih virih ga ne najdemo. V njih se dolgo pojavljajo samo posamezna naselja.

V cerkvenih virih zadenemo najprej na oznako okolica (Gegend, pagus), s katero so združevali v celoto raztresena naselja. Že v prvi polovici 18. stoletja. Nadaljnje korake je v tem smislu naredila državna uprava, ki je izza druge polovice 18. stoletja začela jemati vajeti v svoje roke. Že za Marije Terezije je uvedla popisne ali konskripcijske občine (1771), ki so obsegale posamezna naselja ali njihove skupine glede na enotno številčno oznako hiš. Za Jožefa II. so uvedli davčne občine, ki so jih za Franca I. (1825) pretvorili ali po potrebi tudi združili v katastrske občine. Topliške pokrajine pri tem niso obravnavali kot zemljepisno in gospodarsko enoto. Stvarno kaj takega niti še ni bila. Niti ne moremo reči, da bi bili pri tem v posebnem obsegu odločilni gosposki ali cerkveni vidiki. Neko prirodno logiko je pa nova razdelitev vendarle imela. Na desni strani Savinje so dali Sevcam posebno popisno občino. V drugi popisni občini so združili Toplico (s toplicami in kmetijami) s Senožetmi in Borovcem. Širok pas, ki je spremljal Ično, so dodelili popisni občini Belo. Na levi strani Savinje so severni del (Strensko, Loke, Globoko in Povčeno) priključili popisni občini Plazovje, medtem ko so na južni strani združili Brestovnico, Leskovec in Lože v popisni občini Lože, Vodiško in Škofce pa v popisni občini Vodiško. Pozneje nastale davčne in katastrske občine so v naši pokrajini sovpadale. Popisni občini Toplico in Belo so združili v katastrski občini Belo, Sevece so priključili katastrski občini Sv. Jedert. S svojimi obrobniimi deli pripada naši pokrajini tudi katastrska občina Sv. Štefan, ki so ji dodelili obsežno ozemlje, segajoče od Črdenca pri Dolu preko Turja in Črete na zgornji del severnega pobočja Straškega hriba. Na vzhodni strani Savinje so pa uredili katastrski občini Plazovje in Lože. Ker so katastrske občine podprli s katastrskimi mapami in zemljiško knjigo, zato žive še danes. Popisne občine so pa leta 1953 na novo razmejili in uredili, pri čemer so upoštevali izpremenjene sedanje razmere.

Katastrske občine so služile skoraj izključno samo državnii upravi, le v majhni meri se je začelo v njih uveljavljati načelo ljudske samouprave z napol voljenimi napol od državnega oblastva imenovanimi občinskimi predstojniki (rihtarji) in občinskimi odborniki.

Važen korak na poti k ljudski samoupravi je bila uvedba tako imenovanih političnih občin, ki jih je rodila revolucija leta 1848. Te občine so ustanovili leta 1850. Državno vodstvo je postavilo načelo, da morajo katastrske občine v nove politične občine preiti kot celota, bodisi posamezno, bodisi združeno. Oziraje se na kataster je bilo to načelo praktično in pravilno. Toda našo pokrajino so s tem pustili razkosano. Kar je je na zapadnem bregu Savinje, je prišlo pod politično občino Sv. Krištof, ki je segala od celjske okolice do hrastniške postaje ter je združila katastrske občine: Tremerje, Rečico, Sv. Jedert, Belo, Marno, St. Štefan in Sv. Jurij (segajoč od vrha Kopitnika do hrastniške postaje). Svoje ime je dobila po cerkvi sv. Krištofa, ki stoji na nizkem Gramenu blizu Laškega, v Laškem (pri postaji — na svojem ozemlju) je imela občina svojo pisarno. Kar je pokrajine na vzhodnem bregu Savinje, so jo izprva priključili trški občini v Laškem, šele leta 1873 so ustanovili občino Marija Gradec, ki je sicer bila nekoliko manjša od Krištofove, vendar je obsegala več katastrskih občin: Rifnigozd, Lahomno, Plazovje, in Lože. Svoje ime je dobila po cerkvi istega imena, ki stoji na stožčastem gričku ob izlivu Lahomščice v Savinjo, pisarno je pa imela v Laškem (v trgu). Medtem sta nastali tudi cerkvena in šolska občina, prva leta 1789, druga po uvedbi novega šolskega zakona (1869) z listino o všolanju. Tako cerkvena kakor šolska občina sta zajeli obe strani reke, v bistvu celotno pokrajino. Njuno ozemlje je bilo torej deloma v Krištofovi in deloma v marijagraški občini.

Tako je ostalo do nastanka nove Jugoslavije. Sicer je že leta 1927 Matevž Deželak predlagal, naj bi iz župnij Sv. Marjete in Sv. Jedert osnovali posebno občino, vendar se to ni dalo izvesti. Samo občino Marija Gradec so leta 1938 priključili Laškemu. Okupator je topliško pokrajino upravljal kot posebno občino. Nova Jugoslavija je izprva ostala pri krajevnih ljudskih odborih, ki so se oblikovali za narodnoosvobodilne borbe. Leta 1946 so z združitvijo krajevnih ljudskih odborov ustanovili občino Rimske Toplice, ki ni zajela samo obeh kotlin in pobočij nad njimi, ampak vso dolino spodnje Gračnice z Brestovnico, Leskovcem, Ložami, Vodiškim, Škofcami in Brodnico na severni in Lokavcem na njeni južni strani. Po Rimskih Toplicah je občina dobila svoje ime. Leta 1955 so občino vključili v laško komuno.

Prvotno so imenovali kraj, kjer prihaja na dan topla voda, Toplico. To ime je gotovo starejše od kopališča. V Otokarjevem urbarju, ki je nastal med letoma 1265 in 1267, stoji: in Toplitz. Ta oznaka pomenja kmetiško naselje v bližini izvira, gotovo Ogeče, ki se sicer ne navajajo. V oglejski listini iz leta 1486 čitamo: apud balneum naturale in Toplica (»pri prirodnih toplicah v Toplici«). Schmutz, pisec Štajerskega leksikona, pozna leta 1822 samo Töplitz in Toplico. Schallgruber, ki je prvi napisal knjižico o Rimskih Toplicah, govori leta 1816 o toplicah v Laškem (»das Bad zu Tüffer«). Misli gotovo na Rimske Toplice, kajti pravih Laških Toplic tedaj še ni bilo (začele so se šele leta 1854). Macher, ki je drugi napisal knjižico o Rimskih Toplicah, leta 1826 zanje že uporablja rimsko ime, toda v smislu prilastka: rimske toplice pri Laškem (»das Römerbad nächst Tüffer«). Puff, ki je tretji napisal knjižico o Rimskih Toplicah, združuje leta 1847 obe oznaki, toda pridevnik »rimske« mu je še vedno samo prilastek: rimske toplice pri Laškem (»das Römer-

bad Töplitz nächst Tüffer«). Ko je Puff pisal svojo knjižico, so bili odkriti že mnogi spomeniki, ki so pričali o rimski preteklosti toplic. Malo prej so toplice prišle v druge roke in novi lastniki so jih kratko-malo začeli označevati kot Rimske Toplice. Novo ime, ki je opozarjalo na slavno preteklost, jim je služilo kot mikavna in uspešna reklama. Vendar je ljudstvo še dolgo poznalo Toplico, najstarejši rod ve zanje še danes. Prvi pisec šolske kronike pri Sv. Marjeti, nadučitelj Jožef Kokalj, v sedemdesetih in osemdesetih letih preteklega stoletja zavestno loči Rimske Toplice (Römerbad) kot toplice od kraja Toplica (Teplitz). Isto razlikovanje najdemo v župnijskih matičnih knjigah (do 20. stoletja) in v raznih službenih spisih. Celo popisna občina je bila: Toplica. Današnja raba je pa deloma ravno nasprotna: govore na kratko o toplicah, kadar mislijo na kopališče, a z izrazom Rimske Toplice po potrebi označujejo tako kopališče kakor tudi kraj, vso širšo okolico. Šola pri Sv. Marjeti je v Rimskih Toplicah in občina je nosila njihovo ime. Pri Sv. Marjeti je bilo zaradi župnijske cerkve in šole nastalo nekako krajevno središče, ki je bilo močnejše od Rimskih Toplic, katerih kopališče je bilo v rokah privatnika — tujca. Danes so se razmere spremenile, Rimske Toplice zmagujejo ne le s svojo stvarno veljavo, ampak tudi s svojim imenom. Odkrito rečeno, ime Toplica mi je simpatičnejše, toda mrtvih ne moremo oživeti. Morda pa le še ni popolnoma mrtvo.

ZAHODNA STRAN SAVINJE

Sevce

Sevce (= Selce) so zaselek, ki je nastal severno od Kozjice na diluvialni terasi kotlinice, ki se polagoma dviga od Savinje proti Trnovemu hribu.

Sevce se prvič javljajo v Otokarjevem urbarju (1265—1267), in sicer kot Zeltz, toda imele so tedaj samo eno kmetijo, ki je bila županska. Zaradi župana smemo domnevati, da je bilo v zaselku stvarno več kmetij, niso pa bile zasedene.

Po laškem urbarju iz leta 1524 je bilo v zaselku 5 gospodarstev, in sicer ena županska, tri navadne kmetije in ena kočarija. Na županski kmetiji je gospodaril Andrej Zupan, na prvi navadni kmetiji Jurij, na drugi Andrej, Nikolajev sin, na tretji Janez in na kočariji Gregor.

Po laškem urbarju iz leta 1582 je bilo v zaselku 5 kmetij. Jurij Zupan je gospodaril na svoji kmetiji, Luka Dremšek na kmetiji Matija Stergarja, Matevž Ribič in njegov brat sta bila na kmetiji svojega očeta Lovrenca, Urban Ribič in Mihael Kodrun sta pa imela vsak svojo kmetijo.

V obeh urbarjih se zaselek navaja kot Selltz. Te kmetije so spadale pod laško gosposčino. Razen tega je bila v zaselku še ena kmetija, ki je pripadala celjskemu minoritskemu samostanu.

Konec XVIII. in v začetku XIX. stoletja je bilo na Sevcih 6 kmetij. Več stoletij je torej ostalo število kmetij neizpremenjeno. Prvotna slika razporeditve domačij je ohranjena še danes. Tri se vrstijo na južni strani Sevskega

potoka od spodaj navzgor in tri na severni strani, toda te so pomaknjene za eno kmetijo niže. Najnižja izmed njih, tista, ki stoji ob cesti, je bila minoritska, vse ostale so pa bile laške.

Na južni strani potoka je najvišje Kranjčeva domačija (urb. št. 332, vl. št. 124, h. št. 5). Leta 1759 je na njej gospodaril Štefan Zupan in leta 1781 je kmetijo prevzel Jožef Kranjc. Njemu so sledili: Franc Sluga (leta 1817), Martin Sluga (leta 1841), Martin Sluga (leta 1860), Matevž in Eva Sluga (leta 1874), Jožef in Amalija Sluga (leta 1906), Franc in Amalija Majcen (leta 1930). Kranjčevo je očitno nekdanja županska kmetija, na kateri sta v 16. stoletju gospodarila Andrej Zupan (1524) in Jurij Zupan (1582).

Pod Kranjcem je Dremškova domačija (urb. št. 333, vl. št. 141, h. št. 6), ki je bila v XVI. stoletju last Matija Stergarja in je leta 1852 na njej gospodaril Luka Dremšek. Poznejši gospodarji so bili: Gregor Dremšek (leta 1750), Gašper Dremšek (leta 1789), Jurij Dremšek (izza leta 1810), Ignacij Dremšek (izza leta 1819), Martin Dremšek (izza leta 1846). Leta 1857 je kmetija prišla na dražbo. Kupil jo je Ožbalt Belej (Maželj). Ta jo je leta 1862 razprodal med sosede. Sosed Kranjc (Martin Sluga ml.) je kupil 10 oralov zemlje in domačijo, sosed Merzlak (Valentin Mlakar) 7 oralov in sosed Lovrenc Pintar 4 orale, Jakob Pintar je kupil gozd, ki je meril 3 orale, in Jožef Kokalj pozneje, leta 1867, ostanek kmetije.

Ker je Kranjc z zemljo kupil tudi domačijo, je bilo mogoče kmetijo, čeprav v zmanjšanem obsegu, obnoviti. To sta storila Matevž in Eva Sluga, ko sta leta 1906 izročila posestvo sinu in snahi, Jožefu in Amaliji Sluga. Dremškov del kmetije sta si tedaj pridržala, leta 1914 sta ga sicer tudi izročila Jožefu in Amaliji, toda leta 1938 ga je od teh dveh dobil sin Jožef, poročen z Angelo, roj. Zupan, medtem ko sta na temeljni kmetiji že gospodarila Franc in Amalija Majcen, roj. Sluga. Zaradi začasne zveze s Kranjčevo kmetijo so jeli okrnjeno Dremškovo označevati kot Spodnje Kranjčevo, medtem ko se je zgornje kmetije oprijelo ime Zgornje Kranjčevo.

Pod Dremškom je Pintarjeva domačija (urb. št. 336, vl. št. 95, h. št. 7). Leta 1750 je na njej gospodaril Gregor Zamuda, a leta 1789 Tomaž Peklar. Poznejši gospodarji so bili: Andrej Peklar (izza leta 1798), Lovrenc in Terezija Peklar (izza leta 1833), Franc in Marija Pintar, roj. Oplaznik (izza leta 1875). Staro domače ime je Falentič.

Na severni strani potoka je najvišje Mažljeva domačija (urb. št. 335, vl. št. 142, h. št. 3). Leta 1750 je na njej gospodaril Mihael, Petrov sin. Poznejši gospodarji so bili: Simon Velej (leta 1789), Anton Velej (izza leta 1790), Ožbalt Velej (izza leta 1824), Anton Velej (izza leta 1861), Neža Velej (izza leta 1887), Martin Knez in Neža, roj. Velej (izza leta 1888) Janez in Helena Knez.

Pod Mažljem je Merzlakova domačija (urb. št. 334, vl. št. 78 in 79, h. št. 1). Leta 1750 je gospodaril na njej Marko, Petrov sin. Poznejši gospodarji so bili: Anton Dornik, Peter Dornik (izza leta 1780), Martin Dornik (izza leta 1811), Valentin Mlakar in Jera, roj. Dornik (izza leta 1863), Jožef in Marija Mlakar (izza leta 1897), Martin Mlakar in Justina, roj. Veber (izza leta 1939).

Od tega posestva sta se v drugi polovici XVIII. stoletja odcepili dve kmetijici, ki sta nosili urbanialni številki 334a in 334b. Na prvi je po Jožefin-skem katastru gospodaril Simon Peklar, a na drugi Matevž Peklar. Obe kmetijici je kupil Valentin Klenovšek, drugo leto 1791, a prvo leta 1793. Njegova hči Ana se je leta 1837 poročila z Martinom Dornikom in dobila za doto obe kmetijici, ki sta se tako povrnili k temeljni kmetiji.

Najniže, tik ob cesti, ki spremlja Savinjo, je *Debelakova* domačija (Celje, eksmin. gosposč. urb. št. 38, vl. št. (—) stara 69 (pozneje 141, sedanja 282, h. št. 2). Leta 1789 je na domačiji gospodaril Jožef Hercog. Poznejši gospodarji: Matija Velej (izza leta 1849), vdova Agata (izza leta 1864), Agata in njen drugi mož Janez Zupan (izza leta 1866), Matevž Zupan in Terezija, roj. Podpečan (izza leta 1894), Terezija sama (izza leta 1898). Posestvo je leta 1900 prišlo na dražbo. Velik del zemljišč so pokupili sosedje. Tedaj je sodišče izbrisalo staro urbarialno in vložno številko ter hišo in ostanek zemljišč pripisalo na nekdanjo Dremškovo številko (333 in 141). Nadaljnji posestniki ostanka: Ignacij in Marija Lončina (1900), Josip Topolovšek (izza leta 1901), Franc Jarh in Marija (izza leta 1904), Anton in Marija Kozlevčar (izza leta 1909), Andrej in Frančiška Žagar (leta 1910), Neža Močnik (izza leta 1910), ki jo je dala v dolgoletni najem šentjedrskemu šolskemu upravitelju Pukmeistru in njegovi družini. Pred nekaj leti so po lastničinem naročilu kmetijo razprodali. Hišo in nekaj ohišnice je kupil mizar Karel Cvikl, ki je že poprej v hiši stanoval. S tem je nekdanja velika Debelakova kmetija končala svojo prvotno zgodovino. V hiši je bila gostilna izza prevoznih časov.

Lepe, nekoliko peščene sevške njive so deloma na Peskih, južno od naselja, in deloma na Grobeljcih, severno od naselja. Nad naseljem je gozd-nato Hrastje, ki prehaja zgoraj v lepo planotico Vrtače, kjer se vidijo na površju jame, izvirajoče od hudojamskih rovov, na južni strani potočka so Mlake, ki na drugi strani slemenčka prehajajo v Reber, na severnem delu Rebri so bili nekdanj sevški vinogradi. Travniki so bolj ob robih njiv pod Hrastjem in pod Kozjico, pa tudi ob obeh potočkih.

V novejšem času so na obrobju sevškega sveta nastale tri domačijice. Prva je na Vrtačah. Tam sta leta 1908 Vinko in Jera Verini kupila od Merzlaka precej sveta in si zgradila domačijico. Leta 1927 sta jo prevzela Janez Kozole in Alojzija, roj. Verini, a leta 1938 Jožef Knez in Angela, roj. Verini. Druga je pod Kozjico. Tam sta leta 1924 Anton in Frančiška Kuder kupila precej Kranjčeve zemlje in si zgradila večjo hišo. Izza leta 1930 ji je lastnik Franc Sluga. Tretja domačijica je nastala na mestu bivše zidanice nad Rebrimi. Zgradil jo je Kreže, od njega jo je kupil Kapla, zdaj jo ima Tovornik.

Toplica — Ogeče — Sv. Marjeta

Glavno kmetiško naselje v Ogeško — šmarjetski kotlini so Ogeče, ki so nastale na diluvialni terasi pod severnimi odrastki Straškega hriba — Cernom, Kinclom in Malni.

V Otakarjevem urbarju (1265—1267) se Ogeče še ne navajajo. Govori pa se o Toplici (Toplitz), kjer naj bi bili 3 kmetje brez župana. Mišljene so pa

vendarle Ogeče. Na Toplicah so se verjetno že kopali, bilo je poleg toplic najbrž že tudi graščinsko posestvo, toda kmetov poleg toplic še ni bilo, kajti kmetije, ki jih tu pozneje srečamo, so bile vse dominikalne ali gosposčinske in so kot take nastale šele po letu 1542. Ker tudi tretjega naselja, Sv. Marjete, tedaj še ni bilo, je nujen sklep, da ime Toplica označuje kmečko naselje Ogeče.

V laškem urbarju iz leta 1524 se pa Ogeče že pojavljajo pod pravim imenom. Imele so tedaj eno župansko in 5 navadnih kmetij ter en mlin. Na županski kmetiji je gospodaril Mihael Zupan. Izmed kmetov je bil Boštjan na Lovretovi kmetiji. Ostali kmetje so bili: Pongrac Kovač, Andrej Kerč, Jurij Za potokom in Blaž. Mlin je imel Andrej Zupan.

V laškem urbarju iz leta 1582 je županska kmetija že razdeljena. Ostalih kmetij je bilo šest, mlini pa so bili trije. Na prvi polovični županski kmetiji je gospodarila Marina kot naslednica Helene, na drugi polovični županski kmetiji je pa bil Tomaž. Ostali kmetje so bili: Matevž Ribič, Simon Pevec (na kmetiji Urbana Kovača), Jurij (sin Nikolaja Kovača), Boštjan (na kmetiji Gregorja Šoštarja), Martin Ptič (Primožev sin) in Simon Potušek. Lastniki mlinov so bili: Nikolaj Veber (ki je plačeval davek tudi od hiše in novin), Simon Tanc (ki je bil na Tomanovem topliškem mlinu) in Gregor Šoštar (ki je imel davek tudi od vrta).

Tudi Sv. Marjeta se leta 1524 že javlja. Cerkev je tedaj že stala. Nastala je pa na ogeškem svetu, ki je segal do Pešjega hriba, dolinske soteske med Savinjo in vzhodnim pobočjem Kozjice (Dražno pečjo), kjer je mejil na sevško posest. Še iz današnjega razbitega posestnega stanja je to razvidno. Drugič se javlja cerkev sv. Marjete leta 1542 v vizitacijskem zapisniku.

Leta 1524 je bila poleg cerkve kmetija, na kateri je gospodaril Štefan Kača. S kmetijo sta bila združena dva mlina, od katerih je bil eden pust. Leta 1582 je bil lastnik kmetije neki Peter, a gospodaril je na njej Peter Guzej, tokrat je pripadal kmetiji samo en mlin. Kača leta 1524 ni imel nikakih davščin, Guzej jih je pa 1582 plačeval samo v denarju: od kmetije je dajal 45 krajcarjev na leto, od mlina pa 13 krajcarjev in 2 pfeniga.

Še terezijanski kataster (15) navaja za Sv. Marjeto samo enega kmeta, Matijo Podmenika (urb. št. 413), franciscejski kataster Sv. Marjete sploh ne pozna in navaja posestnika te kmetije, Andreja Malšeka, v okviru katastrske občine Belo (h. št. 5), a v spisku iz leta 1820, ki je priložen temu katastru, je Andrejev drugi naslednik Mihael Malšek (ki je sledil Pavlu leta 1794) naveden kot Ogečan.

Občutek, da je Sv. Marjeta poseben kraj, ob začetku XIX. stoletja torej še ni bil močen. Franciscejski urbar pač navaja, da je gosposčinski urad za vso kotlino in okolje (na desnem bregu Savinje) pri Sv. Marjeti. Toda še cerkvene matične knjige iz početka XIX. stoletja štejejo k Ogečam Črešnovarja (poznejšega Šverigo — Dernovška) in Oplaznika, ki sta mnogo bliže cerkvi kakor sklenjenim Ogečam. Pri Črešnovarju najdemo tudi navedbo, da je v Spodnjih Ogečah (domačija je bila tik ob desnem bregu Ične). — Tu se bom opiral na novejšo stanje, domačije, ki so se priključile cerkvi, bom štel k Sv. Marjeti.

Sv. Marjeta. V podružniški dobi je bila za cerkvijo majhna hišica, v kateri je stanoval duhovnik, kadar je prišel iz Laškega. Verjetno je v njej bival tudi mežnar, če ni morda te službe izvrševal kateri izmed sosednih kmečkih ljudi. Ko je cerkev dobila stalnega duhovnika (1789), so zgradili tudi župnišče in gospodarsko poslopje. Nekoliko pozneje so postavili pred župniščem klet, med župniščem in Malškom pa mežnarijo.

Iz tistih časov, če že ne od prej, je tudi bivša vinogradna hiša ogeškega Potuška, ki je na severni strani župnijskega gospodarskega poslopja.

V srednjem veku je nasproti glavnemu vhodu v cerkev stala že navedena Malškova domačija z mlinom, ki so mu iz Ične dovajali vodo po posebni strugi. Na Malškovem so gospodarili (že navedeni): Štefan Kača (1524), Peter (pred letom 1582), Peter Guzej (1582), Matija Podmenik (1750), Andrej Malšek (1789), Pavel Malšek (do leta 1794), Mihael Malšek (izza leta 1794). Poznejši gospodarji: vdova Helena Malšek (izza leta 1859), Jakob Ben (izza leta 1885), Jožef Ben in Frančiška, roj. Ramšak (izza leta 1890), Janez Kocen (izza leta 1890), Janez Kocen (izza leta 1891), Jernej in Alojzija Purg (izza leta 1897), Karel Purg (izza leta 1919) z Alojzijo, roj. Dernovšek (izza leta 1924). Pri hiši je bila razen mlina (v posebni stavbi) že od nekdaj gostilna.

Malškov sosed na ogeški strani je bil že navedeni Črešnovar - Šveriga - Dernovšek. Njegova domačija (h. št. 7 in 2) stoji na desnem bregu Ične tik nad mestom, kjer se vanjo izliva Malnski potočič. Črešnovarjevo je bilo gotovo med starimi ogeškimi kmetijami. Prvi znani gospodar je bil Gašpar Črešnovar, čigar ime je bilo na glavnem oltarju stare župne cerkve. Terezijanski kataster (leta 1751) navaja Gregorja Črešnovarja kot kmeta z urbanialno številko 406. Konec XVIII. stoletja se je kmetija razcepila.

Že leta 1789 je na Črešnovarjevi kmetiji gospodaril Martin Celinšek. Njemu je sledila vdova Ana, vnovič poročena Kandolf. Nadaljnji posestniki: Anton Celinšek (izza leta 1807), Martin Celinšek (izza leta 1836), Marija Celinšek (izza leta 1860). Leta 1870 sta kupila kmetijo Jurij in Agata Teršek, ki sta imela poprej svoj dom na Gračnici (pod Senožetmi). Jurij je prinesel k hiši novo domače ime Šveriga. Bil je zidarski mojster in je zidal šmarješko šolo. Leta 1899 sta prevzela kmetijo Franc Dernovšek, ki je prišel iz Drage (pri Hrastniku) in Marija, roj. Teršek. Kmetija je ob razdelitvi prvotne Črešnovarjeve kmetije dobila urbanialno številko 406 a, pozneje si je od odcepljenega dela pridobila še nekaj sveta (kot 406 f), a vrh tega se je leta 1883 okrepila tudi s svetom razpadle Pirčeve kmetije na Ogečah (407 f). Pri hiši je bila že od nekdaj gostilna, vendar so jo lastniki včasih dali v najem.

Odcepljeni del kmetije, ki so si ga pridržali Črešnovarji, je obdržal staro urbanialno številko 406, njegova domačija je pa dobila hišno številko 15. Za njo se je uveljavilo hišno ime: Hrastničan (sedaj Drakslerjevo). Leta 1789 je bil gospodar Luka Črešnovar. Njemu sta leta 1790 sledila Matija in Elizabeta Črešnovar. Nadaljnji gospodarji so bili: Jakob Sirk (izza leta 1820), Terezija Sirk (izza leta 1851), Gregor Potušek in Marija, roj. Šoper (izza leta 1865), Janez Kocen (izza leta 1885), ki je posestvo kupil na dražbi, a si je leta 1891 pridobil tudi Malškovo.

Glede na današnjo naseljitveno sliko lahko k Sv. Marjeti prištevamo tudi Slančevo kmetijo. Njena domačija je ob Malnskem potočku nekoliko nad Črešnovarjem — Šverigo (urb. št. 405, vl. št. 47 in 48, h. št. 12, mlin št. 6). Leta 1753 je na kmetiji gospodaril Matija Logar, leta 1789 pa Mihael Logar. Poznejši lastniki so bili: Anton Logar (iz leta 1831), Matija Teršek, s Črešnovarjevega, in Frančiška, roj. Logar (iz leta 1889), Alojzij in Apolonija Teršek (iz leta 1929).

Malškovo, Črešnovarjevo in Terškovo so jedro in ogrodje sedanji Sv. Marjeti. Na njihovi in deloma na še v sedanjem smislu ogeški zemlji so nastale druge domačije.

Na Malškovem

Leta 1875 je ob cesti, ki drži proti Ogečam, Jakob Zupan odkupil nekaj sveta in zgradil na njem hišo (urb. št. 413 d, vl. št. 64, h. št. 34). Vanjo je prenesel gostilno, ki jo je imel prej pri Črešnovarju. Leta 1886 mu je postala solastnica žena Apolonija, roj. Vrečko. Leta 1923 sta posest prevzela Gregor Pušnik in Eva, roj. Zupan. Ljudska oznaka gostilne: pri Polončki ali pri Jak(et)u.

Nasproti Zupanu, ob cesti proti Ogečam in proti mostu, je bila njiva. Njo je leta 1885 kupila Marjeta Zelič, zgradila na njej hišo (urb. št. 413 3, vl. št. 177, h. št. 26), ki je v novejši dobi dobila nadstropje in otvorila v njej trgovino, imenovano: pri Marjeti. Leta 1919 jo je prevzela hči Marija, por. Tičar, in leta 1939 jo je dobil Marijin sin Leon Tičar.

Malškovi kmetiji je pripadal tudi svet med Črešnovar-Šverigo in Slancem, ki sta ga leta 1897 kupila Franc in Marija Jarh ter si postavila domačijo. Leta 1927 ji je postal lastnik Konrad Jarh, tedaj kaplan v Zavrču, a leta 1938 sta jo prevzela Alojzij in Marija Jarh.

Malškov je bil tudi svet pred šolo, kjer si je leta 1931 Ivana Zupančič postavila hišico.

Znatno škodo je Malškovo utrpelo leta 1880, ko se je od njega odcepil mlin (dom. št. 245). Za doto sta si ga pridobila Martin in Helena Pečnik, leta 1919 ga je prevzel Janez Pečnik.

Posestvo je izgubilo večino zemljišč, pač pa je pri hiši ostala stara gostilna. Janez Kocen, lastnik Malškovega, se je okrepil na drugi strani s tem, da si je pridobil Črešnovar-Hrastničanovo. Med to domačijo in Savinjo si je postavil žago s hišico. Povečal je tudi staro Hrastničanovo hišo in med njo in žago zgradil še eno, manjšo (h. št. 32 in 29). V večji hiši, ki je stala ob cesti, si je uredil pekarno.

Črešnovar - Hrastničanovo

Janez Kocen se je bil oženil z Ivano Kaličevo, kuharico v dolskem župnišču, ki je že iz leta 1870 bila lastnica Hrastničanove hiše in dela zemljišč. Ko se je Kocen z ženo razšel, se je kot gospodar omejil na Malškovo in žago, ženi je pa prepustil obe hiši. Zeni Ivani je leta 1897 sledila hči Amalija Kalič, ki se ji je bila rodila pred zakonom. Ona je leta 1908 prodala obe

hiši Karlu Ulagi in Frančišku, manjšo s pogojem, da pripade kupcu šele po njeni smrti. Za postarano Amalijo sta polnih 15 let skrbela Karlov brat Tomaž in žena Marija, rojena Pliberšek. Po Amalijini smrti jima je zato Karel dal manjšo hišo. V večji hiši sta si Karel Ulaga in žena uredila trgovino. Ko sta si na Ogečah postavila nov dom, sta leta 1916 hišo in trgovino prodala Janezu Biderju. Temu so sledili: Anton in Alojzija Bregar (leta 1924), Nikolaja Železnik (leta 1934), Zvonko Draksler in Marija, roj. Krištofič (leta 1935).

Že Kocenov prednik Gregor Potušek je leta 1876 prodal od Črešnovar-Hrastničanovega vinograd in precej druge zemlje nadučitelju Jožetu Kokalju. Ta si je ob cesti nad cerkvijo in sedanjo šolo zgradil hišo. Sadovnjak za to hišo, ki si ga je pozneje pridobil Jožefov sin Franc Kokalj, je zasadil nadučitelj Franc Pečar.

Del te zemlje, ki je za Zelič-Tičarjevo domačijo ob cesti nasproti žagi, je leta 1888 kupil Janez Zupan (Debelak s Sevc). Po cesti je tedaj potekala rudniška železnica. Debelak je imel redno tri pare konj, en par je uporabljal doma na kmetiji, z dvema paroma je pa vozil »lore« (rudniške vozičke) navzgor proti Breznemu. Da bi si to delo olajšal, je na kupljenem zemljišču zgradil večje poslopje, ki je imelo spodaj hlev za konje, zgoraj pa sobo za hlapca in prostor za seno. Toda že leta 1890 je rudnik na Breznem kupila Trboveljska premogokopna družba, ki je obrat prenesla v Hudojamo, kjer ga je kmalu skoraj popolnoma ustavila. Konji niso bili več potrebni. Zato so precej veliko poslopje prezidali v enonadstropno hišo. Leta 1900 jo je prevzel sin Janez Zupan ml., ki si je v njej uredil čevljarstvo obrt.

Leta 1929 sta si krojač Karel Cepuš in žena Karolina kupila od Antona Bregarja nekaj sveta in sta si tik ob žagi postavila hišico.

Nekak zaključek v zgodovini Malškove in Črešnovar-Hrastničanove posesti je nastal, ko je Jernej Purg leta 1919 razložil tudi Malškovo domačijo in žago. Prvo je dal sinu Karlu, a drugo sinu Feliksu. Za Feliksom je žago prevzela Marija roj. Šerganova iz Borovega, Marija jo je izročila sestri Marjeti, poročeni z Edvardom Groznikom.

Črešnovar - Šveriga - Dernovškovo

Tudi to posestvo je precej žrtvovalo za razširitev Sv. Marjete, vendar se je v bistvu ohranilo.

Že leta 1789 je visoko na pobočju Kozjice kupil nekaj zemlje Jurij Oplaznik in si postavil domačijo (urb. št. 406 f, vl. št. 38). Poznejši lastniki: Andrej Oplaznik (izza leta 1807).

Leta 1909 je nekoliko niže kupila nekaj Črešnovar-Šverigovega sveta Helena Jakopič, ki je prišla z Dinjih Laz in si zgradila domačijo. Leta 1929 jo je prepusila hčeri Veri, poročeni z Ivanom Dečkom. Domačijo je med drugo svetovno vojno uničila bomba.

V novejšem času (leta 1934) sta ob cesti proti Ogečam na koncu Sv. Marjete na Črešnovar-Šveriga-Dernovškovem zgradila večjo hišo Anton Olet in Antonija, roj. Cilenšek. Leta 1939 jo je prevzela Anica Božič iz Trbovelj. V hiši se je naselila pekarna.

Slančev o

Na Slančevem je nastalo majhno naselje treh domačij ob vhodu v Kozjico. Prvo izmed njih je leta 1913 na severni strani potoka zgradil Mihael Zupan, bivši lastnik lepega Zeličevega posestva na Loki nad postajo. Leta 1922 jo je kupil železniški uradnik Alojzij Agrež in je prvotno majhno kočo nadomestil z lepo in večjo hišo. Na južni strani potoka sta se naselila mizar Frnac Logar ml. (leta 1933) in sodar Franc Klepej (leta 1947).

V dolinskem koticu ob Maluškem potočku si je leta 1918 na Slančevem zgradil hišico Alojzij Repin. Tudi hiša, ki si jo je okrog leta 1910 v ozadju Ogeč postavil Lubej, je na Slančevem.

Na Korenišniku je pa Slančev o dalo svet za cerkev v Lurdu, zgrajeno leta 1885/1886.

K razširitvi Sv. Marjete so precej pripomogle tudi nekatere kmetije, ki so ogeške še v sedanjem smislu.

Pod poznejšo Jakopič-Dečkov o domačijo je bila deloma vinogradniška posest ogeškega Ocepka. Od njega jo je kupila Barbara Friš in si postavila hišo. Leta 1881 sta jo od nje prevzela Jakob Friš in Marjeta, roj. Šergan. Leta 1926 jo je vdova Marjeta darovala orožniku Antonu Šerganu. Leta 1940 sta jo kupila Jožef Kodrun in Justina, roj. Celinšek.

Potuškovo je dalo svet za dve domačiji. Najprej za Janžkovo. Župnik Janžek si je leta 1897 zgradil svoj dom nad župniščem na vznožju Hrastja. Tu je pozneje preživel svoj pokoj. Za njim ga je prevzela leta 1918 Antonija Planinc. Leta 1935 sta ji sledila Oton Planinc in Ana, roj. Döring. Iz za leta 1945 je hiša del Splošnega ljudskega premoženja.

Nekoliko pred vhomom na šmarjetski most sta si na Potuškovem leta 1932 postavila svoj dom mesar Anton Plahuta in Amalija, roj. Flis.

Na Bogilčevem (Lokovškovem) so leta 1887 zgradili novo šmarjetsko šolo. Na vsem pobočju za šolo in cerkvijo so bili nekoč ogeški vinogradi.

Majhno naselje je nastalo na Pešjem hribu na meji ogeškega in sevškega sveta. Prvo hišico je leta 1903 tik pod cesto zgradil čevljar Anton Mlakar, leta 1940 jo je izročil sinu Ferdinandu in Mariji, roj. Kolander. Svet je kupil od Bogiliča. Drugo hišico je leta 1903 nad cesto na Pokarjevem zgradila Jera Velej in jo leta 1927 prodala Martinu Tehovniku in Mariji, roj. Vengust. Ko so tik pred drugo svetovno vojno razširjali cesto, so prvotno hišico podrli in nekoliko više zgradili novo. Poleg te hišice je nastala tretja, zgradil jo je na Merzlakovem Anton Pintar (s Sevc) leta 1932. Anton jo je izročil hčeri Mariji, poročeni z Ivanom Knezom, Brezjanovim od Sv. Jederti.

Nekoliko više, v dolinici med Hrastjem in Dražno pečjo, si je leta 1923 na Pokarjevem postavil svoj dom Janez Lubej.

Ogeč e

Na sedanjih Ogečah je bilo sredi XVIII. stoletja, ko je nastal terezijanski kataster, sedem kmetij: Potuškova (urbar. štev. 410), Kandolfova (urb. št. 412), Farjeva (urb. št. 404), Bogilčeva (urb. št. 409), Logarjeva (urb. št. 408), Ocepkova (urb. št. 411) in Pirčeva (urb. št. 407).

Ako k tem kmetijam prištejemo še Črešnovarjevo in Slančev o, ki sem ju obravnaval že pri Sv. Marjeti, dobimo za naselje v smislu tedanjega časa

devet kmetij, eno več, kakor jih je bilo v XVI. stoletju. Že v prvi polovici XIX. stoletja se je od teh kmetij odcepilo nekaj kmetijic in v novejši dobi je ob obrobju nastalo mnogo novih domačij in domačijic.

Potuškovo (urb. št. 410, vl. št. 53, h. št. 14) je edina izmed ogeških kmetij, ki ji nekatere gospodarje lahko imenoma določimo do XVI. stoletja: Leta 1524 je na njem kmetoval Jurij Za potokom. Leta 1582 se je gospodar pisal Simon Potušek in leta 1753 Boštjan Potušek. Leta 1789 sta bila na kmetiji Mihael in Elizabeta Potušek. Naslednji gospodarji so bili: Franc Potušek (izza leta 1808), Mihael Potušek (izza leta 1850), Jakob Potušek (izza leta 1870), Janez Privšek in Helena, roj. Potušek (izza leta 1922), Helena sama (izza leta 1944), Miloš Veršič.

Pri kmetiji je bil hišni mlin, poleg katerega si je leta 1934 Franc Kaluder (iz Rečice) uredil svojo kovačnico.

Kmetija je imela pri svoji vinogradniški posesti dve pristavi (s hišo), eno (že navedeno) poleg župnijskega gospodarskega poslopja pri Sv. Marjeti in drugo na Dinjih Lazih (nad lurško cerkvijo).

Kmetija se je v bistvu ohranila nedotaknjena. Poleg zemljišč, ki jih je za gradnjo odstopila pri Sv. Marjeti, je nekaj žrtvovala tudi na obrobju novejših Ogeč.

Leta 1906 sta »Za goro« nad Slancem pred vhodom v Malnski dolinski kotiček Amerikanec Jožef Knapič in Marija pridobila precej sveta in zgradila hišico. Nadaljnji lastniki: Franc in Marija Jarh (leta 1915), ljubljanski trgovec Peter Šterk (izza leta 1916), Irena Plavšič (izza leta 1924), Mijo Radoševič (izza leta 1932). Šterk je iz hišice napravil vilo.

Na nasprotnem koncu ogeškega sveta, blizu Rimskih Toplic, nad poznejšo gostilno pri Lipi, si je leta 1895 Helena Jevšnik kupila stavbišče in ga prodala Alojziju Šerganu. Ta je postavil bajto. Nadaljnji lastniki: Jožef Prešiček (izza leta 1898), Mihael in Marija Majcen (izza leta 1901), ki sta bajto nadomestila s hišico, je bil znan čevljar, ki je šival tudi po kmetih daleč naokrog. Odšel je v Ameriko. Čevljar je tudi Mihael Pavčnik, ki je dobil hišico na dražbi.

Samo malo bliže naselju si je leta 1912 zgradil hišo Jožef Magdalenc. Od njega sta jo kupila Mihael Zupan (z Gašperinovega) in Marija (1916). Leta 1929 sta jo prevzela Franc Anderluh in Katarina, roj. Zupan.

Na Potuškem stojita tudi obe hiši, ki sta nastali južno od pokopališča, prvo je leta 1933 zgradil Jožef Repin, drugo pa leta 1940 Ivan Završnik. Tudi Čanžekovo, postavljeno okrog leta 1930 v ozadju Ogeč, stoji na Potuškovem.

Kandolfova domačija (urb. št. 412, vl. št. 101, h. št. 16) je nekoliko nad Potuškom ob Ogeškem potoku. Leta 1753 je tu gospodaril Gregor Peklar, a leta 1789 Urban Sovre. Njemu je sledil Blaž Kandolf. Leta 1810 sta prevzela kmetijo Pongrac Rižner in Neža, roj. Kandolf. Leta 1838 sta kmetijo izročila Jakobu Aškercu, ki je prišel s Hrušovarjevega v Senožetih, in Tereziji roj. Kandolf. Njima je sledil Franc Aškerc. Nadaljnji lastniki: Jakob in Antonija Radišek (1883), Boštjan Zelič (izza leta 1884), Antonija Witlaczik, roj. Suppan (izza leta 1886), Mihael Ožek in Terezija (izza leta 1890), Mihael in druga žena Marija, roj. Štor (izza leta 1911), Marija in njen drugi mož Martin Mastnak (izza leta 1921), Franc Jančar in Marija roj. Ožek. Pri hiši sta bila

nekoč mlin in kovačija. Hišno ime je bilo Kovač in Mlinar, po Mihaelu. Ožeku so uporabljali tudi hišno ime pri Mihlu. Kmetija je imela tudi vino-gradniško in gozdno posest nad Sevcami, pridobil si jo je bil Aškerčev predhodnik Rižner.

Farjeva domačija (urb. št. 404, vl. št. 58, h. št. 18) je na ovinku ceste, ki vodi skozi naselje. Leta 1753 je tu gospodaril Mihael Jarh, leta 1789 Jožef Jarh, leta 1812 Anton Jarh. Nadaljnji lastniki so bili: Pongrac Jarh (izza leta 1846), Mihael Jarh (izza leta 1872) z Uršulo, roj. Borina (izza leta 1875), Janez Zupan (izza leta 1908).

Farjeva kmetija se je že sredi XVIII. stoletja znatno zmanjšala s tem, da se je od nje odcepilo Turkovo (urb. št. 404 c, vl. št. 195, h. št. 22). Prvi znani posestnik Turkove kmetije je bil Mihael Parašuh. Za njim sta jo leta 1775 prevzela hči Marija in njen mož Jožef Podreberšek. Nadaljnji lastniki: Mihael in Marija Podreberšek (izza leta 1821), Jakob Podreberšek (izza leta 1847), Jernej Kajtna in Marija (izza leta 1901), Mihael Kajtna in Marija, roj. Novak (izza leta 1922).

Ko so po prvi svetovni vojni pri Kovaču opustili mlin, si ga je napravil Turk, in sicer visoko v grabnu. V novejšem času so postavili novo hišo in pri njej mlin, onega v grabnu so pa opustili ter prodali poslopje Frančiški Knez, ki si ga je preuredila v hišico. V staro Turkovo hišo so prišli Stoparji.

Na Turkovo sta nad cesto, ki drži proti toplicam, pred drugo vojno nastala Gasilski dom in Franca Verka hišica.

Farjevo je pa razen Turkovega v XVIII. in v početku XIX. stoletja utrpelo še več izgub. Marsikatero parcelo je odstopilo sosedom in okolnim kmetom. Kar je še ostalo, je Janez Zupan po letu 1908 skoraj v celoti razprodal. Domačijo in nekoliko ohišnice je kupil Karel Cepuš ml., ki je še istega leta posest prodal Juriju Brezovšku (Rihtarjevemu z Lukovice).

V veliki Farjevi hiši je bila некоč gostilna.

Bogilčeva domačija (urb. št. 409, vl. št. 118, h. št. — leta 1789 — 19 in 20) je vzhodno od Farjeve na obeh straneh ceste. Veliko enonadstropno hišo so pred več ko 100 leti sezidali delavci, ki so gradili železnico, kot nagrado za hrano in stanovanje, ki so ju imeli pri Bogilču. V XVIII. stoletju je bil pri kmetiji mlin št. 5. Velik hlev spominja ne samo na veliko kmetijo, ampak tudi na prevoznništvo, ki je vzcvetelo po zgraditvi nove ceste ob Savinji (1816). Dobro je uspevala tudi gostilna, ki je bila prvotno v stari hiši nad cesto. Leta 1753 je na kmetiji gospodaril Matija Zagajšek, leta 1789 pa Matija (Matevž) Lokovšek. Za njim je bila na kmetiji vdova Uršula. Nadaljnji lastniki: Jakob Lokovšek (izza leta 1812), Jurij in Neža Lokovšek (izza leta 1836), Jurij Lokovšek in druga žena Helena, roj. Osterman (izza leta 1862), Helena sama (izza leta 1876), Jožef Lokovšek in Ana, roj. Kranjc (izza leta 1902), Ana sama (izza leta 1927), Jožef Lokovšek in Veronika, roj. Daniel (izza leta 1950), Jožef sam (izza leta 1950).

Od Bogilčevega se je že v XVIII. stoletju odcepilo Hrušovčanovo (urb. št. 409 a, h. št. 17). Hrušovčanova domačija je nasproti Farjevi na drugi strani ceste. Prvi znani lastnik je Martin Teršek, njegov naslednik je bil Jurij Teršek, ki ga navaja jožefinski kataster (leta 1789). Leta 1828 sta kmetijico kupila Jakob Aškerc in Terezija, roj. Kandolf. Ko sta od Terezijine matere

in očima prevzela še sosednje Kovačevo, sta imela v svojih rokah znatno posest. Leta 1869 sta jo izročila hčeri Luciji in zetu Jožefu Ožeku, ki je bil Špenglov v Zabrežu. Ker je bil Jožef Ožek na postaji skladiščnik »pokar«, se je domačije oprijelo ime »Pokar«. Leta 1904 je prevzela posest hči Lucija, ki je po poroki leta 1908 sprejela kot solastnika moža Martina Skorjo. Leta 1930 je postala lastnica Jožefa Skorja, roj. Cvek. V hiši je bila od leta 1907 do 1948 gostilna.

Tudi Pokarjevo ni ostalo celo. Omenili smo že svet, odstopljen za Velej-Tehovnikovo in Pintar-Knezovo domačijico na Pešjem hribu. Prav tako je kmetijica izgubila nekaj sveta docela na drugem koncu. V Stojanškovem grabnu tik pod toplicami je Franc Aškerc leta 1880 izročil nekaj Hrušovčanovega sveta sinu Martinu, dninarju, in njegovi ženi Mariji, roj. Gorišek. Martin je tu zgradil kočico. Leta 1892 mu je sledila Marija sama, leta 1913 sta jo kupila Franc in Neža Pušnik in nekoliko povečala, leta 1920 ji je Franc postal gospodar sam, leta 1931 jo je prevzel Alojzij Pušnik in leta 1939 jo je kupil Franc Andič, ki mu je leta 1950 postala solastnica Milena, roj. Tovornik.

Drug kos zemlje sta leta 1906 zapadno od prejšnje gostilne pri Lipi in tik nad novo državno cesto od Pokarjevega odcepila Martin in Marija Stegenšek (Amerikanca) in zgradila domačijo, a sta jo leta 1908 prodala Blažu Terglavu in Jožefi roj. Peklar. Leta 1933 je postala lastnica Jožefa sama. Od nje sta jo prevzela Alojzij Zelič in Marija (1954).

Razen že omenjenega stavbišča za šolo pri Sv. Marjeti in za Mlakarjevo na Pešjem hribu ter Hrušovčan-Pokarjevega se je od Bogilčevega odcepilo še to in ono.

Tako sta leta 1913 nad cesto proti toplicam onstran sedanjega Gasilskega doma kupila stavbišče Alojzij in Marija Mihelič in sezidala hišo, v kateri sta hotela imeti trgovino. Leta 1917 sta jo prodala Francu in Marjeti Zupan.

Leta 1915 sta si na vzhodni strani ceste pred Farjem kupila stavbišče Karel in Frančiška Ulaga in si zgradila hišo.

V ozadju naselja si je na Lokovškovem zgradil hišo železničar Frece (1954).

Leta 1932 je na zahodni strani ceste, ki drži iz Sv. Marjete v Ogeče, kupil več parcel Srečko Razpotnik, ki jih je prodal Slavku Kokolju. Na teh parcelah so si zgradili svoje hiše: Kozmos (zdaj Tovornik), Jožefina Drstvenšek, Franc Drnovšek in Karel Ožek.

Bogilčev mlin je bil ob Malnskem potočku med Slancem in Šverigo. Ta mlin je od kmetije dobila hčerka Mimika, ko se je poročila z laškim organistom Alojzijem Groznikom. Po moževi smrti je na mestu mlina sezidala hišico, v katero se je preselila. Njena hči Terezija se je poročila z Maksom Teršekom, Slančevim, po poklicu kovačem. Sedaj sta na domačijici sin Edi Teršek in Jožefa.

Leta 1891 je župnik Janžek kupil za cerkev Bogilčev gozd. Precej Bogilčevega gozda so si pridobili tudi lastniki Rimskih Toplic. Leta 1921 je Miha (Karel) Kajtna kupil zgornjo Bogilčevo hišo.

Logarjeva domačija (urb. št. 408 vl. št. 77, h. št. 21) je nad Bogilčevo. Leta 1753 je tu gospodaril Jožef Kovač. Nadaljnji lastniki: Tomaž Kovač, Mihael Kovač (iz za leta 1778) Franc Kovač (iz za leta 1831), Barbara Kovač (leta 1867), Marija Potušek (iz za leta 1868), Jožef Potušek (iz za leta 1871), Janez Potušek (iz za leta 1903) in Antonija, roj. Tehovnik (iz za leta 1921), Jožef Potušek in Ivana, roj. Volarič (iz za leta 1923).

Kmetijo so si leta 1868 pridobili Potuški: Mati Marija jo je uporabila za šolanje svojega sina Jožefa, ki je postal duhovnik, in jo je pozneje tudi njemu izročila. Jožef Potušek je prepustil kmetijo nečaku Janezu in hišo nad cesto nečaku Alojziju, mizarju.

Deli Žagarjeve kmetije so že v XVIII. stoletju prišli k Učakarjevemu (nad Lurdom) in k Stojanškovemu (pri toplicah).

Ocepkova domačija (urb. št. 411, vl. št. 60, h. št. 24) je v ozadju naselja. Leta 1753 je tu gospodaril Marko Borina, a leta 1789 Jožef Ocepke. Nadaljnji gospodarji so bili: Janez Majcen, Ignacij Majcen (iz za leta 1812), Luka Majcen (iz za leta 1848), Marija, roj. Jevnik, solastnica (iz za leta 1876), Marija in njen drugi mož Jožef Terbovc (iz za leta 1878), Jožef sam (iz za leta 1899), Martin Bračič in Terezija, roj. Terbovc.

Ocepkovo se ni mnogo cepilo. Omenil sem že, da je na njegovem zemljišču pri Sv. Marjeti nastala Friš-Šergan-Kodrunova domačija.

V najnovejšem času si je nad cesto, ki drži proti toplicam, malo pred gasilskim domom in Verkom na Ocepkovem zgradil svoj dom Ferdinand Zeleznik (1934).

Pirčeva domačija (urb. št. 407, h. št. 23) stoji med Turkovo in Ocepkovo bolj v ozadju naselja. Na kmetiji je leta 1753 gospodaril Jurij Pirc, a leta 1789 Mihael Radišek. Nadaljnji lastniki: Anton Radišek (iz za leta 1801), Luka Radišek (iz za leta 1840), Jera Radišek (iz za leta 1879), Jakob in Antonija Radišek (iz za leta 1879).

Kmetija že iz za II. polovice XVIII. stoletja ni bila cela. Od nje se je odcepilo Hribškovo (urb. št. 407 c, vl. št. 61, h. št. 25), ki je na lepem hribčku na vzhodni strani naselja. Na Hribškovem je leta 1789 gospodaril Andrej Borina. Nadaljnji lastniki: Jurij Borina (iz za leta 1802), vdova Marija (iz za leta 1818), Anton Borina (iz za leta 1853), Marija Borina, por. Šergan (iz za leta 1855), Janez Androjna in Uršula, roj. Ačkun (iz za leta 1904), Uršula sama (iz za leta 1943), Stanko Sotler in Antonija, roj. Androjna (iz za leta 1947).

Ko sta Pirčevo prevzela Jakob in Antonija Radišek, je nastopila zanje zadnja ura. Popolnoma so ga razkosali.

Hišo je leta 1884 kupila Marija Pust. Njej je leta 1910 sledila Notburga Volaj, ki se je leta 1919 poročila s Francem Rožancem, iz za leta 1935 je bila lastnica Notburga sama, njen sin je nedavno posest prodal.

Nekaj sveta je kupila Marija Oliva, žena pismonoše (1885). Sredi naselja si je z možem zgradila hišico. Leta 1905 sta ji postala lastnika Ferdinand in Marija Tičar, leta 1917 so jo kupili Jančarjevi, ki so jo povečali in kmalu nato združili s sosednim Kovačevim.

V bližini toplic je leta 1882 pod cesto kupil svet Jurij Pintar, ki je zgradil tam hišo, v kateri je nastala gostilna »Pri lipi«. Nadaljnji lastniki:

Uršula Pintar (iz leta 1896), Ferdinand Pintar (iz leta 1922), Ivan in Marija Keršič (iz leta 1929), Ivanka Schaubach, roj. Zavašnik (iz leta 1930), Ivan Kristan (iz leta 1932), Frančiška Kristan, roj. Ilaš (iz leta 1943).

Druge dele zemljišča so kupili: Janez Kocen, Jakob Zupan, Jurij Teršek (vsi od Sv. Marjete), Bogilič, Jurij Pintar, Ferdinand Vančura (poštar) in drugi.

Ako pregledamo v celoti sedanje Ogeče, lahko ugotovimo naslednje:

Od prvotnih kmetij, ki so se ohranile iz srednjega veka in se nam javljajo v terezijanskem katastru, se jih je ohranilo pet: Potušкова, Kovačeva, Bogilčeva, Logarjeva in Ocepčova, čeprav so tudi te bolj ali manj načete. Po odcepitvi, izvršeni iz sredine XVIII. stoletja (časa, ko je nastal terezijanski kataster) so nastale tri kmetijice: Pokarjeva, Turkova in Hribškova. Njihove domačije se po zunanosti ne ločijo od časovno starejših. V novjšem času je na odcepljenih zemljiščih nastalo več manjših domačij. Izmed njih sta neposredno v naselju dve: Ulagova in Olivova. Ob gozdnem robu, v ozadju zaselka, so tri: Canžkova, Frečetova in Lubejeva. V jarku je koča Knezove, bivši Turkov mlin. Hiše za pokopališčem (Repinova in Završnikova) in pred Potuškom in zahodni strani ceste (Kozmos-Tovornikova, Drstvenškova, Drnovškova in Ožekova ter hiša Šterk-Plavšič-Radoševičeva) nakazujejo zvezo s Sv. Marjeto.

Hiše Zeleznikova, Verkova, Gasilski dom, Zupanova in Majcen-Pavčnikova na južni strani ceste ter kot njihovo nadaljevanje na severni strani ceste (na Devcih) Tergrav-Zeličeva in Pintarjeva Lipa pa nakazujejo zvezo z Rimskimi Toplicami. Nekoliko iz vrste stoji tik nad novo cesto moderno poslopje vojaške bolnišnice, ki ga je zgradil Gustl Tajhmajster.

Popolnoma propadli sta dve ogeški kmetiji: Farjeva in Pirčeva. Spomin nanje sta še samo domačiji. Taka je bila pot največjega kmetiškega naselja v pokrajini.

Dinje Laze

Dinje Laze so novejši zaselek, ki je nastal na sedlu, ki loči Osovnik od Straškega hriba in drži preko njega iz Ogeč mimo cerkve v Lurdu pot v Jesenovo ravan, k Bilbaju, v Čreto in Turje.

V Dinjih Lazah je bila v začetku preteklega stoletja samo ena kmetijica. Ostali svet so pa zavzemali vinogradi, ki so jih obrobjali pašniki in gozdovi.

Kmetijica je bila dominikalna in je nastala v gozdu, ki so ga izsekali v prvih stoletjih novega veka. Njena domačijica je bila na vrhu sedla sredi grmovja na njegovi južni strani. Nosila je hišno ime Breze, stanovalci so bili Brezetovi (dom. št. 248, vl. št. 105, h. št. 10). Leta 1789 je tu gospodaril Blaž Zeleznik. Nadaljnji lastniki so bili Simon Zeleznik (iz leta 1811), hči Neža, por. z Markom Jakopičem (iz leta 1834), Jurij Jakopič (iz leta 1867), Marija Jakopič (iz leta 1881), Helena Jakopič (iz leta 1903).

Helena je sezidala niže, bliže sredini slemena, sedanjo lepšo hišo, kjer je hotela imeti gostilno. Vendar si je premislila, kupila pri Sv. Marjeti (kakor je že bilo navedeno) od Šveriga svet in si tam napravila novo domačijo. Na Dinjih Lazah je leta 1909 prodala kmetijico Mariji Čakš, ki je prišla iz

Šmarij pri Jelšah. Marija se je leta 1929 poročila s Francem Gaberškom (stari Gozdnikarjem z Globokega). Mož je leta 1943 umrl. Vdova Marija je posest izročila moževi nečakinji Mariji in njenemu možu Alojziju Gorišku.

Na severni strani sedla so iz pristave, ki je bila last kmeta Vovka v Jesenovi ravni, napravili hišico, ki sta jo za Prelogarjem prevzela Justina Bratun in Franc Troha.

V bližini je bila nekdanj Farjeva klet, »Slepa Micika« si je iz nje napravila hišico. Danes se vidijo samo še zidovi.

Nekoliko niže na šmarjetski strani sta bili poprej zidanica kmeta Učakarja, ki ima svoj dom nekoliko višje, in pristava ogeškega Potuška. Zidanica je bila zgoraj in pristava spodaj, pod pristavo so se začenjale Dole, ki se spuščajo navzdol do spodnjega vhoda v sotesko Kozjice.

Stari Učakar (Stopar) je dal zidanico in okolni svet (bivši vinograd) sinu, ki je posest prodal. Kupec, Alojzij Plahuta, je iz zidanice napravil hišo.

Potuškova pristava je bila precej velika in je vedno kdo na njej stanoval. Okrog nje je bilo precej sveta. Leta 1914 je Potušek to posest prodal Janezu Vengarju in Marjeti, roj. Volkar. Sedanja lastnika sta Valentin Vengar in Cirila, roj. Reberšek.

Dinje Laze se danes skrivajo v obilju sadnega drevja.

Jesenova raven

Preko sedla v Dinjih Lazah pridemo v Jesenovo raven. Tu prehaja pobočje Straškega hriba na eni in Osovnika na drugi strani v lepo in široko dno, kjer sta sredi polj in travnikov dve kmečki domačiji: Jesenovčanova in Vovkova. Obe sta bili nekdanj služni laški Weixelbergerjevi gospoščini in sta v naslednjih desetletjih dajali davščine v širje, kajti Weixelbergerjev laški dvorec in širška graščina sta imela istega lastnika.

Na Jesenovčanovi kmetiji (urb. št. 61, vl. št. 28 in 27, h. št. 38 in 4) so bili dolgo Bastiči. Leta 1753 se navaja Gregor in leta 1789 Anton Bastič. Nadaljnji lastniki: Tomaž Bastič (izza leta 1800), Andrej Bastič (izza leta 1850), Janez in Marija Bastič (izza leta 1888), Janez sam (izza leta 1892), Gregor Rupnik, s Cuckovega v Turju, in Antonija, roj. Bastič (izza leta 1895), Franc Rupnik in Elizabeta, roj. Podgoršek (izza leta 1931).

Na Vovkovem (urb. št. 60, vl. št. 30, h. št. 39) so gospodarili Vovki. Leta 1753 se kot lastnik navaja Urban Vovk. Poznejši lastniki: Mihael Vovk, Andrej Vovk (izza leta 1804), Blaž Vovk (izza leta 1816), Franc Vovk (izza leta 1847), Marija Vovk (izza leta 1901), Anton Selič in Neža (izza leta 1902), Franc, Marija in Antonija Selič (izza leta 1952).

Bilbaj

Ime Bilbaj označuje dve kmetiji, ki sta bili včasih združeni pod Bilbajevim imenom: Bilbajevo in Klenovšek-Južnova. Nastali sta v dolini ob sotočju Ične in Jephovca, ki prihaja iz Starega žleba, strme debri v severnem pobočju Straškega hriba. Obe kmetiji sta bili po starem v Klenovem. Z uvedbo popisnih občin je prišla Bilbajeva pod Sv. Štefan in Klenovšek-Južnova pod Belo. Bilbajeva kmetija je imela mlin in žago.

Na Bilbajevem (urb. št. 374, vl. št. 37, h. št. 14) je leta 1747—1748 gospodaril Luka Fajdiga, leta 1753 Boštjan Črešnovar, leta 1789 Jurij Bilbaj (Wilwain = Bilbanj), Juriju je sledil Andrej Črešnovar. Nadaljnji lastniki: Luka in Neža Žveplan (izza leta 1811), hči Neža poročena s Tomažem Jakopičem (izza leta 1834), Franc in Helena Jakopič (izza leta 1876).

Na Klenovšek-Južnovem (urb. št. 376, vl. št. 25, h. št. 37) je leta 1751 gospodaril Peter v Sevcih, in leta 1789 Janez Klenovšek. Nato je Anton Klenovšek komaj zagospodaril in že mu je leta 1791 sledil brat Valentin Klenovšek. Nadaljnji gospodarji: Franc Klenovšek (izza leta 1816), Mihael Klenovšek (izza leta 1854), Anton Kmet (izza leta 1860), Marija Kmet (leta 1875), Franc Jakopič (izza leta 1876), ki je bil po očetu gospodar na Bilbajevem in je zdaj združil obe kmetiji ter nanje prenesel skupno Bilbajevo ime. Leta 1896 je kmetiji prevzel Franc Jakopič ml., izza leta 1898 oženjen s Frančiško, roj. Ožek. On je leta 1907 Bilbajevo prodal in gospodaril poslej samo na Klenovšek-Južnovem. Moral si je sezidati novo hišo, kajti prejšnja hiša je po združitvi obeh kmetij propadla. Leta 1911 mu je sledila Frančiška sama, a leta 1939 sta posest prevzela Franc Železnik in Jožefa, roj. Jakopič.

Na prvotni Bilbajevi kmetiji so si drug za drugim sledili naslednji gospodarji: Valentin in Marija Zupan (izza leta 1907), Jožef in Neža Kandolf (leta 1912), Neža (izza leta 1912) z drugim možem Janezom Blatnikom (izza leta 1916), Miha Golavšek in Marija, roj. Pečnik (izza leta 1923), Janez in Neža Blatnik (izza leta 1925), Franc Pajk (leta 1926), Blaž Zupančič (izza leta 1927) s Frančiško, roj. Tomelj (izza leta 1935).

Od Bilbaja je leta 1898 tik pod strmim bregom na levi strani potoka Marija Šopar kupila nekaj sveta in zgradila hišo, v kateri je otvorila gostilno in trgovino. Leta 1920 sta jo prevzela Franc in Julijana Šopar, a leta 1935 sta jima sledila Alojzij Košič in Marija.

Na Bilbajevem si je med cesto in potokom leta 1935 zgradil večjo hišo Anton Selič ml. Hišo je namenil za gostilno in trgovino.

A globlje v Kozjci si je oče Anton Selič, gospodar na Volkovem, že pred vojno zgradil mlin, ki mu je med vojno prišel zelo prav, a po vojni je s pomočjo sinov zgradil še žago. Uvedel si je tudi lastno elektrarno, da bi mu gnala mlin in žago.

Učakarjevo

Nad lurško cerkvico se dviga Lanišnik ali Učakarjev hrib. Na njegovem temenu je nastala novejša dominikalna gozdna kmetija (dom. št. 244, vl. št. h. št. 11), ki si je že v 18. stoletju pridobila tudi nekaj ogeškega Logarjevega sveta. Na kmetiji je leta 1789 gospodaril Jurij Učakar in leta 1820 Andrej Učakar. Poznejši lastniki: Jurij Učakar (izza leta 1849), Jožef in Ana Stopar (izza leta 1896), Jožef Stopar ml. in Marija, roj. Žužek, Karel Stopar in Pavlina, roj. Kladnik.

Kopunovo

Nekoliko više je med pobočjem Straškega hriba in nadaljevanjem Lanišnikovega slemena strmo podolje, vrh katerega je Kopunova domačijica. Kmetijica je deloma dominikalnega, deloma vinogradniškega postanka (dom.

št. 249, gorska št. 992, h. št. 9). Znani lastniki: Tomaž Žveplan (do leta 1804), Jurij Žveplan (izza leta 1804), vdova Jera Žveplan (izza leta 1857), Anton Brezovšek, Franc Brezovšek in Marija, roj. Veligovšek. Leta 1879 sta kmetijico kupila na dražbi Peter in Barbara Deželak, leta 1895 jo je kupil Anton Ivšek in leta 1932 sta jo prevzela Anton Bastič in Helena roj. Ivšek.

Borovo

Borovo je sleme, ki veže Čerin z Borovkami, pobočjem Straškega hriba. V strmini na spodnjem delu so bile nekdanj vinske gorice. Danes zavzemajo njihovo mesto travniki in sadovnjaki in zidanice treh vinogradov so zamenjale hišice. V spodnjo se je umaknil stari Blaj, ko je prodal kmetijico nad toplicami. Zdaj sta ji lastnika Martin Tabornik in Marija, roj. Vengust. V srednjo, ki je nastala iz Hribškove zidanice, se je bila zatekla stara Marija Vovk, ko je prišla njena kmetija v Jesenovi ravni na nič. Za njo ji je bila lastnica Notburga Majcen, danes je pa v posesti Leopoldine Mastnak. V obeh hišicah so zdaj najemniki. Tretja hišica pripada Turkovi kmetiji na Ogečah in prebiva v njej rodbina enega izmed Kajtanov, ki so zdaj na kmetiji. Te domačijice že niso več videti kot zidanice. Taka je pa ostala četrta izmed njih, vinograd in ta zidanica sta bili nekoč last Gregorja Kaluže (Firšta) v Gorah, zdaj pa sta Borovšakova.

Nad bivšimi vinogradi je vrh Borova Borovšakova kmetija s hišo, ki preko sadnega gaja ponosno zre v dolino. Borovšakova kmetija (dom. št. 254, vl. št. 67, h. št. 6) je po svojem postanku dominikalna, gozdna in sorazmerno mlada. Precej se je povečala s tem, da si je pridobila nekaj Pirčevih zemljišč. Pri hiši je bil nekoč mlin, v bližini teče po strmi debri Ogeški potok, ki izvira malo višje. V terezijanskem katastru se kmetija posebej ne omenja, prištevali so jo med topliške kmetije, o katerih se v katastru govori samo na splošno. Po jožefinskem katastru je bil leta 1789 na kmetiji Jernej Borovšak. Nadaljnji gospodarji: Jurij Borovšak (izza leta 1831), Peter Šergan (izza leta 1842), ki je prišel iz Gor, Jurij Šergan in Marija, roj. Jančič (izza leta 1879), Jakob Šergan in Julijana, roj. Reberšak (izza leta 1924), Stanko Šergan in Angela, roj. Vrtačnik.

Vzhodno od Šergana sta še dve večji vinogradniški domačiji. Prva je bila nekdanj zidanica Matevža Mejača, nato pristava kmeta Dergana. Končno je postala last Borovšakova, kot doto jo je dobila hčerka Marija, ki se je oženila z rudarjem Francem Plahuto (leta 1924). Sosedna domačijica je nastala iz zidanice nad vinogradom, ki ga je kupil senožeški Valentin Tabor (»Tabrov Falent«), ki je lahkomišeln prodal kmetijo lastnici Rimskih Toplic. Stara Tončka se je brigala zanj. Ko tega ni več zmogla, je njima obema stregla Marija Jordan. Posestvece je dobila za nagrado. Sedaj mu je lastnica hči Ivanka, ki živi v Beogradu kot žena železniškega uradnika Holika.

Senožeti

Senožeti so zaselek, ki zavzema sredino severnega pobočja Stražnika. Po Otokarjevem urbarju so bile v Senožetih (in Wisen) tri kmetije.

Urbar iz leta 1524 pozna samo dve senožeški kmetiji, eno župansko in eno polovično navadno, na prvi je kmetoval Primož Zupan, na drugi pa Andrej.

Dva kmeta navaja tudi urbar iz leta 1582. Prvi izmed njiju, Urban Rifi, župan, je bil na Povšetovi kmetiji, drugi, Matevž, je pa bil Blažev zet.

Terezijanski kataster ima prav tako samo dva kmeta. Prvi izmed njiju, Jurij Tabor, je imel urbarialno številko 345, drugi, Marko Borina, pa urbarialno številko 346.

Toda ob popisu hiš leta 1771 sta obstajali še dve nadaljnji kmetiji, Knezova, ki se je odcepila od Tabrove, in Hrušovarjeva, ki se je odcepila od Borinove (p. d. Derganove). Možno je, da je ta ali ona izmed obeh novih kmetij stvarno obstajala že pred nastankom terezijanskega katastra, toda v pravnem pogledu gotovo veljajo navedbe katastra.

Na Derganovem (urb. št. 346, vl. št. 69, h. št. 9) so gospodarili: Marko Borina (leta 1753), Martin Borina (leta 1789), Franc Borina (izza leta 1795), Jakob Borina (izza leta 1830), Mihael Borina (izza leta 1890), Jakob Borina in Marija, roj. Ožek (izza leta 1899), Jožef Magdalenc (leta 1907), Jožef Jan (leta 1907), Janez in Jožefa Senica (izza leta 1908), Janez Senica (izza leta 1948).

Na Hrušovarjevem (urb. št. 346, vl. št. 66, h. št. 5) je leta 1789 (po jožefinskem katastru) gospodaril Pongrac Hrušovar. Leta 1795 sta prevzela kmetijo Matija Aškerc ni Uršula, roj. Derčun, ovd. Hrušovar. Nadaljnji lastniki so bili: Franc Aškerc (izza leta 1815), Anton Aškerc (izza leta 1850), Agata Aškerc (izza leta 1885). Leta 1917 je Agata Aškerc, por. Kmet, posestvo kot ustanovo Matevža in Agate Kmet izročila v uživanje šmarješkemu župniku. Na kmetiji je bil poslej najemnik. Po končani drugi svetovni vojni je ljudska oblast posestvo proglasila kot del Splošnega ljudskega premoženja in ga nato vrnila Aškerčevi rodbini. Že leta 1820 je Franc Aškerc od Tabrovega dokupil njivo »pod Lokoje«.

Na Tabrovem (urb. št. 345, vl. št. 70, h. št. 10) so gospodarili: Jurij Tabor (leta 1751), Boštjan Tabor (leta 1789), Gašper Tabor (izza leta 1820), Jožef Tabor (izza leta 1850), Valentin Tabor (izza leta 1892), Janez in Agata Logar (izza leta 1894), Apolonija Logar (izza leta 1936).

Na Kneževem (urb. št. 345 a, vl. št. 71, h. št. 11) je leta 1789 gospodaril Tomaž Pavlinc. Naslednji gospodarji: Matija Pavlinc (izza leta 1794), Matija Pavlinc ml. (izza leta 1835), Jurij Pavlinc (izza leta 1856), Melhior in Ivana Prebevšek (izza leta 1889), Jurij in Helena Podpečan (izza leta 1892), Jožef Podpečan in Uršula, roj. Mlakar (izza leta 1912).

Lukovica in Dolenje

Lukovica leži med Kopitnikom (Straškim hribom) in Stražnikom na južni strani sedla Pleše. Dolenje je pa pod Lukovico in sega preko dolomitnih in apneniških skal do ceste in Savinje. Lukovica in Dolenje sta spadali prvotno pod laško gospoščino, toda Otokarjev urbar ju še ne omenja. Še v srednjem veku sta prišli pod Loko. Urbar iz leta 1524 Lukovico pač omenja, toda samo kot točko, ležečo na meji med laško in loško deželno sodnijo.

Terezijanski kataster navaja štiri lukoviške kmete: Martin Knapič je imel urbarialno številko 102, Florijan Gajžla 103, Nikolaj Švik 104 in Janže Verstovšek 105.

Jožefinski kataster uporablja krajevno ime Lukovica v mnogo širšem obsegu in navaja zanjo trinajst kmetov.

V početku 19. stoletja so bile na Lukovici v prvotnem in sedanjem smislu še štiri kmetije: Mrzlakova z urbarialno številko 104, Štempetova z urbarialno številko 102, Gajžletova (Rihtarjeva) z urbarialno številko 103 in Kandolfova z urbarialno številko 105. Leta 1889 sta se urbarialni številki 103 in 105 združili v Rihtarjevi dvojni kmetiji.

Na Mrzlakovem (urbar. štev. 104, vlož. štev. 61) je leta 1753 gospodaril Nikolaj Švik. Konec stoletja so se gospodarji pisali Tabor. Kot prvi Tabor se navaja Janez, njemu je sledila vdova Marjeta, ki je leta 1818 izročila kmetijo hčeri Mariji, por. Lamper. Leta 1849 je kupil kmetijo Jakob Zeleznik s Pleskega pri Trbovljah, ki je imel za ženo Evo. Leta 1859 je ostal Jakob sam. Leta 1894 sta prevzela kmetijo Jožef Zeleznik, ki je leta 1897 vzel kot solastnico ženo Frančiško, roj. Ojsteršek. Leta 1916 je Jožef padel v vojni in posestvo je prevzela Frančiška sama. Nadaljnji lastniki: Franc in Marija Zelič (izza leta 1917), Jernej Kapelar in Marija, roj. Zelič (izza leta 1922), Antonija Mastnak (izza leta 1926), Alojzij in Ana Kukovič (izza leta 1929).

Mrzlakovo je že v 18. stoletju na spodnjem koncu lukovškega sveta, na širokih njivah, odstopilo precej zemlje novi Okrožnikovi kmetijici (urb. št. 104 1/3, dom. št. 105 1/3, vl. št. 73 in 74, h. št. 23). Na tej kmetijici je v začetku 19. stoletja gospodaril Matevž Volovšek. Od njega jo je leta 1816 prevzel zet Martin Tabor. Nadaljnji gospodarji: Anton Tabor (izza leta 1837), Franc in Marija Tabor (izza leta 1873), Marija sama (izza leta 1893), Martin in Ana Tabor (izza leta 1910), Mihael Aškerc in Neža, roj. Podpečan (izza leta 1913), Julijana Zelič, roj. Podpečan (izza leta 1913 — Nežina sestra, ki je v stiski priskočila na pomoč), Mihael Aškerc (izza leta 1940), Avgust Aškerc (izza leta 1947).

Miha Aškerc je leta 1917 kmetijico povečal s tem, da je od Mrzlakove kmetije, ki je tedaj prehajala v druge roke, kupil vinograd in še nekaj parcel.

Od Mrzlakove kmetije se je prav tako na širokih njivah odcepilo tudi Golobovo (urb. št. 104 2/3 in dom. št. 88, vl. št. 35, h. št. 22), ki je južno in nekoliko niže od Okrožnikovega. Do leta 1817 je na kmetijici gospodaril Tomaž Florjan (imenovan Jesih). Nadaljnji lastniki: Janez Slane (izza leta 1817), Andrej Slane (izza leta 1832), Lucija Slane (izza leta 1840, izza leta 1842 z Jakobom Kramarjem kot solastnikom), Martin Stožir in Helena Kramer, roj. Gorišek (leta 1886), Aleksander Peklar in Marija (izza leta 1887), Rajmund Kordon in Marija (izza leta 1901), Emil Drobnič (izza leta 1922), Franc Narat (1926), Jože in Liza Golob (1928), štešan Plavšak (izza leta 1929) in Helena Bevc ter Marija Senica (izza leta 1933).

Na Štempetovem (urb. št. 102, vl. št. 39, h. št. 24) je leta 1753 gospodaril Martin Knapič. Konec XVIII. in v začetku XIX. stoletja je bil na kmetiji Jakob Knapič, leta 1807 jo je prevzel Martin Knapič. Nadaljnji

lastniki: Blaž Knapič (iz leta 1832), Antonija Knapič (iz leta 1866), Jakob in Terezija Lipovšek (iz leta 1901), Terezija sama (iz leta 1921), Jakob Lipovšek in Marija, roj. Dremelj (iz leta

Na Gajžlovem (urb. št. 105, vl. št. 13, h. št. 25) je leta 1753 gospodaril Florijan Gajžla. V začetku XIX. stoletja so bili na kmetiji Kurniki, ki so se po domače imenovali Gajžla. Jurij Kurnik (imenovna tudi Bergomaž) je leta 1815 z Gašperjem Brezovškom zamenjal Gajžlovo za Rihtarjevo na Brezovih njivah (nad Savinjo v Velikem širju). Kmeta sta s kmetijama zamenjala tudi hišno ime: Rihtarjevo se je preselilo na Lukovico in Gajžlovo na Brezove njive. Gašperju Brezovšku je leta 1839 sledil Tomaž Brezovšek.

Tomaž Brezovšek si je leta 1889 pridobil tudi Kandolfovo (urb. št. 105, vl. št. 11, h. št. 26). Na tej kmetiji je leta 1753 gospodaril Janez Verstovšek (= Brestovšek). V začetku XIX. stoletja so bili na njej Kandolfi: Martin Kandolf jo je leta 1807 prepustil Andreju Kandolfu. Leta 1837 jo je prevzel Jernej Kadolf, leta 1889 jo je kupil Tomaž Brezovšek.

Leta 1897 sta združeno Rihtarjevo in Kandolfovo kmetijo kupila Franc in Helena Kapelar. Leta 1914 je zagospodaril Franc sam, leta 1921 je prevzel posest Franc Kapelar ml. Leta 1922 sta jo kupila Franc in Zofija Pograjc. Ta dva sta posest ločeno prodala.

Kandolfovo je leta 1924 kupil Jakob Gregorič, leta 1950 sta ga prevzela Franc Gregorič in Marija, roj. Perc.

Rihtarjevo je pa leta 1927 od Pograjca kupil Ivan Leben. Leta 1928 sta si ga v zameno pridobila Jakob in Neža Črešnovar. Leta 1937 sta ga prevzela Franc Črešnovar in Terezija, roj. Perkovič.

K Rihtarjevemu je spadalo tudi posestvece (urb. št. 83, vl. št. 12, h. št. 56), ki je bilo deloma vinogradniškega značaja in je ležalo ob južnem robu lukoviškega sveta. Ko je Ana Brezovšek, roj. Biderman, vdova po Tomažu, leta 1897 obe kmetiji prodala, si je to posestvece pridržala. Za njo sta ga prevzela hči Marija in mož Jožef Kajtna (leta 1906). Iz leta 1913 je gospodarila Marija sama, iz leta 1934 ji je bil ob strani drugi mož Franc Kozole, iz leta 1947 je gospodarica zopet sama.

V Dolenjem so bili prvotno trije kmetje, ki so imeli urbarialne številke 97, 98 in 99: Ben, Brezovšek in Majcen. Benova in Brezovškova domačija sta bili v ozadju skalnatega rebra, ki spe spušča proti Savinji. Majcenova domačija je bila na Brezovi ravni, kakor so nekoč imenovali planotico pod Grmado.

Benovem (urb. št. 97, vl. št. 99, h. št. 16) so iz leta XVIII. stoletja gospodarili Beni: Martin Ben je leta 1808 prepustil kmetijo Tomažu Benu. Od Tomaža jo je leta 1832 prevzel Jurij Ben. Leta 1842 je postal lastnik Leopold Maček. Leta 1869 jo je kupil Oskar Sartori, lastnik cementarne v Zidanem mostu. On jo je prepustil Hrvatski eskomptni banki. Leta 1902 sta jo kupila Martin in Marija Kokotec, ki sta iz Uničnega prinesla Učakarjevo (Zandovo) hišno ime. Leta 1922 sta prevzela posestvo Franc in Antonija Kapelar.

Na Brezovškovem (urb. št. 98, vl. št. 8, h. št. 17) so v XVIII. stoletju gospodarili Kerni. Matevž Kern je leta 1808 prepustil kmetijo Antonu Brezovšku. Od tega jo je leta 1828 prevzel Jožef Brezovšek. Nadaljnji lastniki: Jakob Brezovšek (iz leta 1854), Neža Brezovšek (iz leta 1874 solastnica),

Janez Kokotec in Marija, roj. Brezovšek (izza leta 1897), Franc Kokotec in Marija, roj. Štor (izza leta 1940).

Na Majcenovem (urb. št. 99, vl. št. 85; h. št. 15) so v XVIII. stoletju gospodarili Majceni. Franc Majcen je leta 1815 prepustil kmetijo Matiji Majcenu. Nadaljnji gospodarji: Miha Teršek (izza leta 1832), Jurij Teršek (izza leta 1845), Helena Volaj (izza leta 1892), Valentin Peklar (izza leta 1907), Franc Rozman (izza leta 1911), Mihael in Franc Vozel (leta 1917), Franc Kočevar (izza leta 1917), Anton Pečnik (izza leta 1926), Alojzij in Alojzija Starc (izza leta 1929).

Od Benove kmetije se je že v XVIII. stoletju odcepilo Kandolfovo (urb. št. 97 1/2, vl. št. 81, h. št. 25), ki je na zgornjem koncu dolenskega sveta, na lukoviški meji, tik pod Okrožnikom. Konec XVIII. stoletja je na kmetiji gospodaril Pongrac Kandolf. Njemu je sledil Mihael Kandolf. Od tega je leta 1817 prevzel kmetijo Matija Kandolf. Leta 1853 sta si jo pridobila Jakob in Neža Ben, leta 1898 sta jo kupila Franc in Karolina Pečar, leta 1914 jo je prevzel Franc sam, leta 1920 sta jo podedovala Leopold Pečar in Mira, roj. Kranjc, leta 1927 je postala last Spodnještajerske ljudske posojilnice v Mariboru, leta 1950 sta jo kupila Franc in Terezija Kapelar, leta 1956 jo je kupil Rudolf Zeleznik, ki jo je leta 1958 prodal Karlu Zeliču.

Franc in Karolina Pečar sta tudi od Brezovška kupila znatno, v bistvu vinogradniško posest, ki je tik pod Kandolfovim. Tudi ta posest je preko sina in snabe prešla na mariborsko Spodnještajersko ljudsko posojilnico. Od nje sta jo leta 1950 kupila Jurij in Marija Heferle. Leta 1954 si jo je pridobil Ernest Hraštnik. Leta 1957 jo je kupil Rudolf Zeleznik, ki je ni prodal (kakor Kandolfovo), ampak si jo je pridržal.

Brezovškovo se je bilo na tej strani zmanjšalo že v XVIII. stoletju, ko se je od nje odcepilo Zupanc-Stritarjevo (urb. št. 89 2/2 in 103 1/3 vl. št. 78, h. št. 28), ki si je pridobilo nekaj zemlje tudi od Gajžla-Rihtarjevega. Domačija je pod Zeleznikom, toda že na južni strani potočka, ki prihaja izpod Kopitnika. Kmetijo je ustanovil Martin Zupanc. On jo je leta 1782 izročil bratu Matiji. Leta 1828 jo je prevzel Jožef Zupanc st. in leta 1859 Jožef Zupanc ml., leta 1860 jo je dobila Marija Zupanc. Nadaljnji lastniki: Matija Vodišek in Marija, roj. Očkun (leta 1885), Ivana Golob (izza leta 1885), Jožef Dremelj in Frančiška, roj. Golob (izza leta 1919), Neža Golob (izza leta 1848), Valentin in Helena Knavs (izza leta 1840), Helena sama (izza leta 1945), Jožef Stritar (izza leta 1949).

V Dolenjem so bili nekdanj lepi vinogradi, ki so dajali grozdje z debelimi jagodami. Ko je bil Franc Pečar še lastnik dvojnega posestva, se je pridno bavil z vinogradništvom, razen tega je gojil tudi sadje. Njegova spodnja posest je bila nekdanj del vinske gorice. Nanjo še danes spominjajo hišice, ki so naslednice nekdanjih zidanic. Pod Pečarjevo spodnjo, zdaj Zeleznikovo domačijo, so se vzdolž pobočja razvrstile od juga proti severu.

Prva izmed njih je Peklarjeva (gorska št. 4, vl. št. 31). Okrog leta 1800 je na njej gospodaril Pongrac Vodišek. Nadaljnji lastniki: Jožef Vodišek (izza leta 1807), Luka Kaluža (izza leta 1851), Jakob Holešek (izza leta 1885), Marija Peklar (izza leta 1902), Valentin Peklar (izza leta 1925).

Druga je Dolančeva (gorska št. 1247, vl. št. 4). V prvi polovici XIX. stoletja je na njej gospodaril Jurij Zupanc. Nadaljnji lastniki: Neža Zupanc (leta 1848), Valentin in Helena Knavs (izza leta 1840), Helnea sama (izza leta 1877), Miha Borina (izza leta 1877), Katarina Borina (izza leta 1891), Jurij in Marija Heferle, (ki sta pozneje prešla na Spodnje Pečarjevo, izza leta 1919), Janez in Lucija Glavan (izza leta 1928), Janez sam (leta 1930), Jožef in Marija Dolanc (izza leta 1931), Marija Kušcar, roj. Dolanc (izza leta 1947).

Tretja je Ižančeva (gorska št. 1251). Leta 1798 jo je po bratu Simonu Kovaču prevzela Jera, žena Jakoba Koširja. Nadaljnji lastniki: Marjeta Košir (izza leta 1852), Jožef Stopinšek in Uršula Ben (1853), Uršula sama (izza leta 1866), Martin Ben (izza leta 1866), Marija Ben (izza leta 1916), Terezija Kramar (izza leta 1919), Franc Kramar in Marija, roj. Znidarič (izza leta 1920), Jožef in Rozalija Ižanc (izza leta 1931).

Cetrta je Učakarjeva (gorska št. 1248, vl. št. 3). Prvi znani lastnik Franc Borina. Nadaljnji lastniki: Mihael Borina (leta 1890), Jakob Borina (izza leta 1833), Jožef Klenovšek (izza leta 1862), Jernej Slutej (izza leta 1866), Aleš Peklar (izza leta 1906), Marija Učakar (izza leta 1930).

Razen prvega, ki je bil loški, so bili tu vinogradi laški.

Ze omenjena skalnata reber, preko katere se dolenski svet spušča proti Savinji, je posebno divja na južni strani. Tam so odsekali široko skalnato steno in napravili slikovito sotesko, skozi katero drži cesta. Severno od te soteske se skalnato pobočje nekoliko zlekne, tu je nad cesto nastalo več hišic, ki so vsaj deloma naslednice nekdanjih kleti in jih zdaj večinoma skriva pred našimi očmi sadno drevje.

Prva izmed njih je Benova (Kapelarjeva). V njej stanujejo Podbreznikovi.

Druga je bila nekoč Brezovškova (Kokotčeva), leta 1938 sta jo kupila Ferdinand in Antonija Fiedler in jo takoj prodala sedanjemu lastniku Mihaelu Klenovšku.

Tretja je nastala na Brezovškovem in ji je sedaj lastnik Alojzij Kajtna.

Cetrta je že starejšega postanka in je prav tako na prvotno Brezovškovem svetu. Leta 1878 je Jera Kurent kupila stavbišče in zgradila hišico. Leta 1894 sta jo kupila Gašper in Marija Kovač. Leta 1908 ji je postal lastnik Franc Kačič. Leta 1913 sta jo kupila Franc in Marija Lubej. Franc Lubej je domačijo obnovil in povečal ter zasadil okrog nje toliko raznovrstnega drevja, da je danes zavita v drevesni gaj. Lubej je bil tudi navdušen in podjeten ribič.

Lubejev сосед na topliški strani je Korpez, nad njim sta pa Cvikl in Menih.

Korpezovo (gorska št. 147 1/2, vl. št. 58, h. št. 52). Leta 1771 je imel to posestvece Gregor Maček. Sredi XIX. stoletja je bil na njem cestar Janez Kamnikar. Leta 1878 si jo je pridobil Urban Petek. Nadaljnji lastniki: Karel Tehovnik in Ana, roj. Pavčnik, ovd. Petek (izza leta 1897), Valentin in Marija Zibert (izza leta 1919), Jožef in Frančiška Korpez (izza leta 1921). Staro hišno ime je bilo Maček, nekaj mlajše pa Kamnikar.

Cviklovo (vl. št. 91, h. št. 49) sta si leta 1880 pridobila Aleksander in Marija Peklar. Nadaljnji lastniki: Tomaž Juteršek (izza leta 1887), Lucija Zupanc (izza leta 1892), Matija in Uršula Dobovičnik (izza leta 1893), Anton in Frančiška Cvikl (izza leta 1903), Anton Cvikl ml. (izza leta 1923), Anton Cvikl st. (izza leta 1926), Frančiška in Marija Cvikl (leta 1926), Marija sama (izza leta 1927).

Na Menihovem (gorska št. 147, vl. št. 52, h. št. 14) je bil leta 1771 vinograd šmarjetske cerkve. Nadalje manjkajo poročila. Izza leta 1877 je gospodarila na posestvecu Magdalena Pajer. Nadaljnji lastniki: Janez Pajer (izza leta 1884), Viktor in Jožefa Nasko (leta 1890), Mihael in Marija Menih, roj. Igrišnik (izza leta 1891), Anton in Ana Stare (izza leta 1928), Ana sama (izza leta 1932), izza leta 1934 drugi mož Janez Prvinšek kot solastnik, Rudolf in Helena Plahuta (izza leta 1938).

Korpezova, Cviklova in Menihova kmetijica so bile prvotno v bistvu vinogradniškega značaja in so spadale pod jurkloštrsko gosposčino. Korpezovo se je odcepilo od Menihovega.

Tudi glede Menihovega se navaja (1771), da je na Brezovi ravni (»Brezovem ravnuc«).

Gračnica

Kot Gračnico označujemo po starejših virih raztreseno naselje, ki je na desnem bregu Savinje nasproti izlivu Gračnice. V kamnitem apneniškem pobočju so leta 1946—1949, ko so na drugem bregu gradili železnico, lomili kamen in ga po mostu, ki so ga tedaj postavili, spravljali na ono stran. Most je odnesla voda leta 1877, ko je plaz pri Zidanem mostu napravil iz Savinje jezero, ki je segalo do Rimskih Toplic. Mosta niso obnavljali, ker sta tedaj že stala šmarješki rudniški in topliški most. Preko reke so začeli voziti s čolnom. Prvotno je bila v Gračnici samo ena kmetija, podložna jurkloštrski gosposčini, Derčunova, a ta je bila velika.

Derčunova domačija (urb. št. 171, vl. št. 54, h. št. 13) je nekoliko nad Savinjo ob sedanji cesti. Konec XVIII. stoletja Derčunov že ni bilo več. Na kmetiji je gospodaril Gregor Maček. Od njega jo je leta 1803 prevzel zet Franc Senica, leta 1816 mu je sledila vdova Marija, roj. Maček. Leta 1823 je postal gospodar Jožef Senica. Leta 1849 je kmetijo na dražbi kupil Gustav Adolf Uhlich. Leta 1854 jo je prodal Angelu pl. Gianichesiju (ki je kupil od njega tudi pivovarno v Laškem). Še istega leta je kmetija znova prišla na dražbo. Kupila sta jo Valentin in Marija Peklar. Leta 1868 jo je prevzel Janez Peklar in leta 1872 jo je dobila Jožefa Peklar. Franc Peklar, ki je Jožefi sledil leta 1903, je kmetijo leta 1904 prodal Vincencu in Frančiški Stožir pa se na Jesenicah posvetil hotelirstvu. Nadaljnji lastniki: Jernej in Ivana Stušek (leta 1906), Valentin in Neža šantej (izza leta 1907), Martin in Frančiška Plahuta (izza leta 1909), Franc Flis in Frančiška, roj. Plahuta (izza leta 1930).

Leta 1930 se je od Derčunovega ločila kmetijica z domačijico ob Savinji in čolnom preko reke (vl. št. 168, h. št. 48). Stari Plahuta si jo je zadržal za preužitek in prepisal na ime sina Venceslava.

Nekaj let pozneje (1935) je Derčun (Franc Flis) prepustil bivši železniški kamnolom nad cesto cestarju Francu Sorčanu, da ga je iztrebil in postavil na njem domačijo, ki ji je z vrtom in sadnim drevjem napravil prijetno okolje.

Največji del je pa Derčunovo izgubilo že prej: Od nje se je odcepilo Šverigovo (urb. št. 171 a, vl. št. 84, h. št. 46), zavzemajoče gozdno jaso, ki se po bregu navzgor vleče proti Senožetim. Novo kmetijico sta leta 1872 ustanovila Jurij in Agata Teršek, imenovana šveriga. Že prej (leta 1870) sta bila kupila Črešnovarjevo pri Sv. Marjeti in mu dala šverigovo hišno ime. Jurij, že vdovec, je leta 1899 izročil Črešnovarjevo zetu Francu Dernovšku in hčeri Mariji. Leta 1909 jima je prepustil tudi kmetijico na Gračnici. Nova lastnika sta jo že naslednje leto prodala Tomažu in Mariji Podmenik, tema dvema sta leta 1924 sledila Filip Mihevc in Marija, roj. Podmenik.

Lukovica, Dolenje in Gračnica so bile izza srednjega veka mejno področje med laško in loško gosposčino. Preko Savinje je na njuno ozemlje segala jurkloštrska gosposčina, ki si ni pridobila samo Derčunovega in dveh vinogradniških posestev, Menih-Korpezovega in Cviklovega, ampak je ob Savinji posegla tudi proti Zidanemu mostu in zajela veliko Merzlak-Popevnjakovo kmetijo, ki se je pod Dolenjim začenjala pri že navedeni cestni soteski in se nad Savinjo širila preko spodnjega dela Brezovih njiv. Merzlak-Popevnjakovo kmetijo sta poznej kupila Oskar Sartory, lastnik cementarne, in Hrvatska eskomptna banka ter je le deloma zopet prišla v kmečke roke. Meja med laško in loško gosposčino je bila hkrati meja med obema deželama sodnijama, laško in loško. Kar je bilo jurkloštrskega na desnem bregu Savinje je na tem področju prišlo pod loško sodnijo. To je bilo odločilno tudi za poznejšo uvedbo popisnih in davčnih ali katastrskih občin. Lukovica, Dolenje in Gračnico so priključili Velikemu širju, ki je tu mejilo na Belo. Cerkevna meja se je samo približno ravnala po tej razmejitvi. Ko so ustanovili župnijo v širju, so ji priključili Lukovico, Gračnico, Dolenje in Brezove njive, pozneje so štiri prvotne lukovške kmetije na njihovo željo pač prišle k Sv. Marjeti, spodnje kmetijice so pa ostale pod širjem. Isto se je zgodilo z Brezovimi njivami in večjim delom Dolenjega, samo Lubej, Korpez, Menih in Cvikl so ostali pri Sv. Marjeti.

Moderna občinska meja (določena leta 1849) je sledila meji obeh katastrskih občin. Tudi v najnovejši dobi niso te občinske meje spremenili. Po njej se ravna tudi meja šolskega okoliša.

VZHODNA STRAN SAVINJE

Kakor v zemljepisnem tako se tudi v zgodovinskem in naselitvenem pogledu vzhodna stran Savinje loči od zahodne. Ker tu ni nikake kotlinice, se niso razvila nekoliko večja naselja. Naproti Savinji bolj ali manj nag njenih pobočjih in razgibanih tercialnih terasah, ki segajo do šmiklavških skal in peči, so nastala prva majhna naselja, ki sestoje iz večinoma močno razmaknjenih starejših domačij, ob robih njihovih zemljišč so se jim pridružile manjše, novejše lastnice, ki segajo deloma še v XVIII. stoletje, deloma so pa iz najnovejših dni.

V srednjem veku so prvotno vsa ta naselja pripadala laški gosposčini. Toda v Otokarjevem urbarju se ne omenjajo, kakor rečiška manjkajo v njem tudi naselja med Lahomščico in Gračnico, vsekakor so pomotoma izpadla, kajti mož, ki je iz podrobnih zapiskov sestavljal celotni urbar, ni sam poznal niti krajev niti njihovih imen. Najdemo pa ta naselja v okrog leta 1300 nastalem odlomku habsburškega urbarja, toda ne vseh.

V odlomku se omenjajo Brestovnica (Bristownitz), Povčeno (Ploezeno) in Modrič ob Savinji (Modriz). V Brestovnici je bilo šest, v Povčenu pet in v Modricah pet kmetov, povsod nekoliko več za enega ali dva, kakor jih je bilo v drugi polovici XVIII. in v začetku XIX. stoletja ter danes. Med Povčenim in Modričem, ki spada danes bolj v laško kakor v topliško področje, se navaja naselje »Lueterndorf« s sedmimi kmetijami, ki obsega lahko samo Globoko, Loke in Strensko. V imenu »Lueterndorf« se skrivajo gotovo popačene Loke. Sestavljalce urbarja prvotnega zapisa ni razumel in ga ni pravilno čital, saj je tudi sestavljač Otakarjevega urbarja Kolk zapisal kot »Polz« in Turje kot »Thovrme«. V odlomku tudi ne najdemo Leskoveca, Lož in Vodiškega, ki leže na isti terasi kakor Brestovnica, samo v njenem višjem tik pod šmiklavškimi skalami ležečem delu.

V poznejših stoletjih se je graščinska pripadnost razbila. Večina naselij (Strensko, Globoko, Povčeno, Leskovec, Brestovnica, Lože) je ostala pod laško gosposčino in jih najdemo v velikih urbarjih poznejših stoletij. Loke in Vodiško so prišle pod Jurklošter, a ena kmetija na Globokem (Kokolova) in ena v Brestovnici (Kosova) je pripadla nadžupnijski gosposčini v Laškem.

Strensko

Strensko leži nasproti Pešjemu hribu in Kozjici na levem bregu Savinje. Prvotno kmečko naselje obsega štiri domačije, ki so nad Savinjo v nekoliko ubočenem udolju. Po urbarju iz leta 1524 je obsegalo Strensko (Stranßdorf) pet kmetij, toda samo tri posestnike. Zore Zupan (župan Zore) je posedoval dve kmetiji, svojo in pusto (nezasedeno) kmetijo Andreja Mikica. Janže je imel prav tako dve kmetiji, svojo in drugo, pusto, Janže, Jakob sin, je imel samo svojo kmetijo.

Po urbarju iz leta 1582 je bilo v Strenskem pet kmetov, izmed katerih je imel vsak svojo kmetijo. Kmetje so bili: Jurij, sin Jurčeta Zupana, Mihael na Benediktovi kmetiji, Matevž, Jernej — na kmetiji Jurija Lorberja, Martin Borina — na dodatni kmetiji Jurija Lorberja.

Po terezijanskem katastru je bilo v zaselku prav tako pet kmetij. Na njih so gospodarili: Urban Zupan (urb. št. 14), Tomaž, Mihaelov sin (urb. št. 15), Tomaž Plazovnik (urb. št. 16), Jakob, Jernejev sin (urb. št. 17) in Gregor Borina (urb. št. 18). Izza konca XVIII. stoletja so pa bile v zaselku samo štiri kmetije, kajti dve (urb. št. 15 in 16) sta se združili.

Gašparin (urb. št. 14, vl. št. 65, h. št. 4 [3]). Stara županska kmetija je bila Gašperinova. Na njej gospodari (že navedeni) župan Zore (1524), Jurče Zupan in njegov sin Jurij (1582). Poslej so ji pa bili gospodarji: Gašper Zupan (1789, po jožefinskem katastru), Anton Zupan (izza leta 1789), Anton Zupan ml. (izza leta 1825), Mihael in Marija Zupan (izza leta 1876),

Andrej Zupan in Eva, roj. Culk (izza leta 1909), Eva sama (izza leta 1929), Jože Pozin in Terezija, roj. Zupan. Hišno ime Gašperin izvira očitno od Gašperja Zupana.

Šukovo (urb. št. 15 in 16, vl. št. 14, h. št. 3). V tej kmetiji sta se združili urbarialni številki 15 in 16. Konec XVIII. stoletja (1789) sta bili že združeni. Tedaj je na združeni kmetiji gospodaril Urban Cvek. Njegovi posestni nasledniki so bili: Jakob Cvek (izza leta 1808), Blaž Cvek (izza leta 1837), Vid Cvek (izza leta 1848), Jožef Cvek (izza leta 1893), izza leta 1895 z Marijo, roj. Ograjenšek, Valentin Cvek in Marija, roj. Škerjanc (izza leta 1927).

Janžič (urb. št. 17, vl. št. 20, h. št. 1). Na tej kmetiji so gospodarili: Jakob, Jernejev sin (po terezijanskem katastru — 1751), Gregor Košič (po jožefinskem katastru — 1789), Janez in Marija Košič, Martin Košič (izza leta 1820), Matevž Košič (izza leta 1841), Franc in Marija Dvoršak (izza leta 1877), Neža Dvoršak (izza leta 1883), Janez in Helena Kolander, p. d. Šlapotin iz Zirovnice nad Loko (izza leta 1886), Jožef in Frančiška Zupan (izza leta 1887), Mihael in Marija Zupan (izza leta 1903), Ivan Zupan (neugotovljeno). V začetku XIX. stoletja so uporabljali hišno ime Gregec, ki spominja na Gregorja Košiča. Izza Jožefa Zupana se je udomilo hišno ime Jožko.

Borina (urb. št. 18, vl. št. 9, h. št. 2). Ime Borina se drži kmetije že izza XVI. stoletja (Martin Borina — leta 1582). Po terezijanskem katastru je na njej gospodaril Martin Borina. Njegovi nasledniki ko bili: Jožef Borina (leta 1789), Tomaž Borina (izza leta 1799), Gašper Borina (izza leta 1823), Jožef Borina (izza leta 1837), Martin in Neža Borina (izza leta 1878), Matija Borina in Marija, roj. Knez (izza leta 1920).

V znatni oddaljenosti okrog dokaj redkega jedra naselja so nastale manjše lastine. Ob cesti med lesenim šmarjetskim mostom in naseljem je tik ob železnici zidana pritlična hiša (vl. št. 96, h. št. 5), ki jo je leta 1887 sezidal Jožef Zupan (Gašperinov) in je imel v njej gostilno, ki so ji nadeli ime »kačje gostilne«. Jožef Zupan, ki se je priženil na Janžičevo, je hišo prodal Neži Balan, roj. Pintar, in njenemu drugemu možu Matevžu Tancu. Leta 1931 sta kupila hišo Karel in Ana Dvoršak, ki sta prikupila tudi sosednje nekdanje Zeličevo grmovje in napravila iz njega lep sadovnjak.

Manjše domačije so na severnem obrobju naselitvenega jedra, prve so v dolini (v Ribniku), nadaljnje so se pa povzpele na široko rebro, ki tvori mejo proti Modriču in ga na vrhu položno teme veže z deloma skalnatim rebrom, ki loči strenski svet od loškega. Domačijice na rebro so središča manjših kmetij, ki so v bistvu vinogradniškega značaja.

V Ribniku, med Savinjo in železnico, je skupina treh domačijic. Najniže je Vengustova. Stoji na Šukovem. Janez in Amalija Cvek sta jo dobila za doto. Nadaljnji lastniki: Janez in Ana Vengust (izza leta 1913), ki sta domačijico kupila, ko sta prejšnja lastnika odšla v Ameriko, Jakob Rajšek in Ljudmila, roj. Vengust (leta 1928), Ferdinand Vengust in Terezija, roj. Cvek (izza leta 1928), Ferdinand in druga žena Jožefa, roj. Rebov (izza leta 1938).

Nekoliko više je novejša hišica, ki jo je na Gašperinovem postavil Franc Mlakar.

V sosesčini je nekoliko starejša Dvoršakova domačijica. Postavil jo je Franc Dvoršak, ko je leta 1877 prodal Janžičevo in postal železničar. Njegovi nasledniki: hči Rozalija Dvoršak (iz za leta 1891), Franc in Marija Dvoršak (prvotna lastnika, iz za leta 1920), Karel Dvoršak in Antonija, roj. Šinkovec (iz za leta 1932).

Na pobočju nad Dvoršakom je bil nekdaž župnijski vinograd. Kurat Vinkovič ga je poklonil cerkvi. Njegov naslednik se ga je branil, češ da malo rodi in stane delo preveč, toda na škofovo povelje ga je moral sprejeti. Pozneje ga je kupil Jurij Ulaga, rojak iz Velikih Goreljcev. On ga je prodal sosedu Dvoršaku. Vinogradna hišica je medtem propadla.

Nekoliko više je na napetem pobočju samotna Jančičeva kmetijica (gorska št. 276 in 319, vl. št. 40, h. št. 13), ki je bila prvotno Borinova vinogradniška posest. Jurij in Cecilija Borina sta jo kupila od brata Martina, a sta jo leta 1921 prevzela Janez Jančič in Marija, roj. Borina.

Na vrhu so bile tri kmetijice: Podlesnikova, Pugelšekova in Pintarjeva.

Podlesnikova kmetijica (urb. št. 17 a, dom. št. 13, gorska št. 38, h. št. 14) je deloma vinogradniškega in deloma gozdnega postanka in se je v XVIII. stoletju odcepila od Janžičeve kmetije. V jožefinskem katastru (leta 1789) se javlja kot lastnik Jožef Podlesnik. Nadaljnji lastniki: Mihael Podlesnik (iz za leta 1808), vdova Helena (iz za leta 1818), Matija Podlesnik (iz za leta 1845), Matevž Cilenšek (iz za leta 1846), Andrej in Marija Kačič (iz za leta 1894), Adam in Julijana Kačič (iz za leta 1905), Alojzij Kačič in Marija, roj. Jesenšek (iz za leta 1940).

Pugelšekova kmetijica sega do početka XIX. stoletja. Jedro sta ji bila Lipovškov vinograd in gozd. (Gorska št. 282, dom. št. 10, vl. št. 17, h. št. 30). Leta 1805 je Andrej Zelič kupil to posestvece od Valentina Vrečka (Lipovška). Nadaljnji gospodarji: Gregor Ožek (iz za leta 1856), Ožbalt Kotnik (iz za leta 1845), Janez Deželak (iz za leta 1854), Vincenc in Marija Deželak (iz za leta 1879), Ignacija Lamovšek in Karolina, roj. Deželak (iz za leta 1929).

Jedro Pintarjeve kmetijice je nekdanji Janžičev vinograd (urbar. štev. 17/5, vlož. štev. 3). Kot prvi lastnik se navaja Gregor Pintar (iz za leta 1882). Sledili so mu: Marija Pintar, roj. Lovšin (leta 1909), Jožef Pintar (leta 1917) in Helena, roj. Vastič, kot solastnica (leta 1932).

Nad veliko skalo, ki je že na meji med strenskim in loškim svetom, je v XVIII. stoletju nastala Jakopičeva kmetijica. Njena domačija je bila prvotno nekoliko više, kakor je sedaj. Svoj svet je dobila od Gašperinove kmetije, a se je kasneje (1807) še okrepila s šukovimi zemljišči (urb. št. 14 a in 14 b, gorska št. 245 in 282, vl. št. 100 in 85, h. št. 8). Lastniki: Gašper Celinšek (v jožefinskem katastru — 1789), Jakob Celinšek (iz za leta 1795), Jožef Celinšek (iz za leta 1830), Martin Celinšek (iz za leta 1880) in Frančiška, roj. Pečnik (iz za leta 1882), Martin Celinšek in Frančiška (iz za leta 1892), Jurij Celinšek in Alojzija, roj. Kajtna (iz za leta 1922).

Skoraj na vrhu slemena je nastala Puhova prvotno deloma vinogradniška kmetijica (vlož. štev. 109), ki se je odcepila od šukove kmetije. Vid Cerek si jo je leta 1893 pridržal za preužitek. Sledila mu je vdova Neža

Cvek (izza leta 1895). Za njo sta jo prevzela Janez Cvek in Amalija, roj. Podmenik, ki sta leta 1900 šla v Ribnik. Na kmetijici so si pa sledili: Martin Cvek in Marija, roj. Skale, Marija sama (izza leta 1901), Jurij Puh (izza leta 1906) kot solastnik, Karel Puh in Marija, roj. Požin (izza leta 1950).

Še nad Puhom je nad strmo skalo, ki gleda proti Povčenu, Vršičanova prvotno vinogradniška kmetijica, ki se je za doto odcepila od šukove kmetije in že spada k Plazovju. Lastniki: Jernej Cvek, Franc Cvek, Leopold Zolger.

Loke

Loke leže nasproti Sv. Marjeti in Ogečam na lepi planoti, ki se položno spušča proti Savinji.

Na Lokah sta bili dve večji kmetiji, Zeličeva in Lipovškova, prva je bila spodaj in druga zgoraj. Še danes je vidna meja, ki je ločila obe kmetiji. Med obema hišama je globok vodnjak, za katerega so bili pogosti prepiri, kajti na Lokah je zaradi gibljivega sveta primanjkovalo vode. Zeličevo je v terezijanskem katastru dobilo številko 193, a Lipovškovo 194.

Obe kmetiji sta bili služni jurkloštrski gosposčini in sta obstajali do leta 1882.

Na Zeličevi kmetiji (vl. št. 34, Loke 8) je leta 1771 (po jurkloštrski zemljiški knjigi) gospodaril Boštjan Zelič, a leta 1789 (po jožefinskem katastru) Jurij Zelič. Leta 1803 je posestvo prevzela Marija, por. Pust. Leta 1831 je postal gospodar Martin in leta 1859 Jurij Zupan (z Gašperinovega v Strenskem).

Na Lapočnici (ki spada pod Globoko) je imela kmetija vinograd, nekaj druge zemlje in hišico (s hišno številko: Loke 9). To posest je kot urb. 193 (vl. št. 59) često uporabljal kak član Zeličeve rodbine. Leta 1789: Andrej Zelič, izza leta 1797 Andrejev polbrat Luka Zelič, izza leta 1840 Martin Pust, izza leta 1871 Marija Pust; izza leta 1884 Matevž Dernovšek, izza leta 1888; Janež Kocen, izza leta 1897: Jernej in Alojzija Purg, izza leta 1897 Marija Kokotec, izza leta 1916 Andrej Kokotec.

Nekaj Zeličevega sveta je kot urbarialna številka 193 a kupil Gustav Uhlich že leta 1845, a ga je deloma moral odstopiti državi za železnico.

Leta 1882 je kmetijo kupil Karel Holzmüllner, tedaj gostilničar pri Skalni kleti, nekdanjem Spodnjem Blaju. Leta 1882 jo je prevzela Justina Holzmüllner, poročena z generalom baronom Urbanom. Kmetiško hišo je zamenjal udobnejši gosposki dom. Kmetijo so začeli označevati kot Generalovo. Leta 1910 jo je kupil Henrik Falter, lastnik jurkloštrske graščine. Ta jo je leta 1911 prodal Lujzi Reiter, ovd. Uhlich, solastnici toplic, a od nje jo je leta 1922 prevzela hči Amalija Thomich.

Lipovškovo (vl. št. 70, h. št. 7). Leta 1771 je na kmetiji gospodaril Valentin Vrečko, za njim jo je prevzel Valentin Vrečko ml. Nadaljnji gospodarji so bili: Andrej Vrečko (izza leta 1793), Marko Vrečko (izza leta 1819), Jakob Vrečko (izza leta 1852), Marko in Marija Vrečko (izza leta 1857), Luka Vrečko (izza leta 1867), izza leta 1875 z Marijo, roj. Čibej. Leta 1882 je Vrečku pogorel kozolec. Ni ga obnavljal, ampak je kmetijo prodal Francu Kranerju. Od tega jo je še istega leta (1882) kupila Lujza Uhlich.

Poslednji Zelič — Zupan je umrl kot siromak, Lipovšek (Vrečko) si je pa na Teharjih kupil drugo posestvo z mlinom in žago.

Ko je Lujza Uhlich (Reiter) pozneje (1911) kupila tudi spodnje (Zeličevo posestvo), je imela v rokah skoraj vse Loke.

Del Lipovškovega je manjkal. Že leta 1866 je Karel Holzmüllner kupil od Vrečka svet, kjer je zgradil gostilno, ki sta jo leta 1885 kupila poštar Ferdinand Vančura in žena Jožefa. Vančura je prizidal vzhodni trakt in vanj preselil pošto. Odtod ime Nova pošta. Leta 1905 je posest prevzela Jožefa Schönwälder, a leta 1918 jo je kupil Karel Uhlich.

Razen tega se je bila od Lipovškovega že v XVIII. stoletju odcepila Zagoriškova kmetijica, ki se navaja z imenom Lipovškove pol kmetije in z urbarialno številko 194 $\frac{1}{2}$ h. št. 6). Kaže, da jo je ustanovil Valentin Vrečko starejši, ko je temeljno kmetijo izročil sinu Valentinu ml. Polkmetijo je leta 1799 prepustil nečaku Antonu Vrečku, leta 1836 jo je prevzel Anton Vrečko ml. Leta 1877 se je polkmetija zmanjšala za en oral zemlje, ki jo je kupil Janez Kocen (od njega jo je prevzel Jurij Teršek-Sveriga). Glavni del polkmetije je kot urb. 194 $\frac{1}{2}$ b (vl. št. 47) leta 1879 kupil Friderik Mali. Leta 1910 sta jo prevzela Ivan Šket in Katarina, roj. Mali. V hiši je bila gostilna, a Šket je bil vrh tega mizar. Leta 1915 je posestvo kupila Ida Haas in leta 1928 ji je postal solastnik mož Jožef Korber, inženir.

Po ponovni osvoboditvi je celotna nekdanja Zeličeva in Lipovškova posest (brez Nove pošte in gozdov) v skupni površini nad 40 ha prišla v sestav državnega posestva. Okras lepega posestva je zlasti sadno drevje. Pomanjkanje vode so leta 1956 premagali s tem, da so nad poslopji napravili rezervoar, kamor s črpalko tlačilko črpajo vodo iz Savinje. S tem so se rešili kapnice, ki so jo poprej zbiral v dveh vodnjakih.

Globoko

Globoko je nad Savinjo vzhodno od Lok. Zaselek je ostal pod laško gosposčino, samo ena kmetija (Kokolova) je prišla k laški nadžupnijski gosposčini.

Po urbarju iz leta 1524 so bile na Globokem štiri kmetije. Eno je imel Jurij Zupan. Matija je bil na polovični kmetiji, razen tega je pa obdeloval tudi dve pusti (nezasedeni) kmetiji.

Leta 1582 so pa bile zasedene vse štiri kmetije. Prvo je posedoval Blaže, sin Jurija Zupana, drugo Matija, Jeronimov sin, tretjo Jurij, Matijev sin, in četrto Matijev sin Jakob, a obdeloval jo je brat Jurij s tretje kmetije.

Po terezijanskem katastru (1751) so bile v zaselku prav tako štiri kmetije. Prvo (urb. št. 19) je posedoval Jurij, drugo in tretjo (urb. št. 20 in 21) Valentin Crešnovar, a četrto (urb. št. 22) Adam Topličar (Toplišek).

Leta 1789 (jožefinski kataster) je na urb. št. 19, h. št. 15, gospodaril Jakob Zupan, na urb. št. 20 in 21, h. št. 16, Anton Knez, a na urb. št. 22, h. št. 18 Boštjan Toplišek.

Zadnji Toplišek je bil Jožef. Leta 1799 je prišlo posestvo na dražbo in kupil ga je Jurij Knez, Antonov sin, ter ga priključil k urbarialnima številkama 20 in 21.

Poslej so se kmetije razvijale na naslednji način:

Zupanovo kmetijo, s hišnim imenom Kokotčevo, je leta 1804 prevzel Jurij Aškerc, ki je bil poročil Jakobovo hčer Heleno. Jurij je umrl pred Heleno. Po Helenini smrti je leta 1829 prevzel kmetijo sin Andrej. Leta 1858 jo je izročil hčeri Neži, ki se je poročila s Tomažem Kosmom. Leta 1869 jo je prevzel Tomaž sam. Leta 1872 sta kupila kmetijo Martin in Frančiška Lokovšek, leta 1892 jo je prevzel Martin sam. Nato so jo imeli: Alojzij Pintar (izza leta 1900), Martin Lahomšek (izza leta 1902), Jožef in Neža Lahomšek (leta 1903), Franc in Marija Gaberšek (izza leta 1903), Janez Gaberšek in Neža, roj. Groznik (izza leta 1920). Gaberšek, izvirajoč izpod Gozdnika (nad Rečico), je prinesel s seboj novo hišno ime Gozdnikar.

Kmetija se je znatno povečala že leta 1839. Andrej Aškerc je namreč tedaj kupil od Knezovega urbarialno številko 20.

H kmetiji, ki je gotovo prvotna županska kmetija, je pripadal tudi mlin, ki je bil ob potočku tik nad sedanjo cesto. Tam je bila hišica, kamor so hodili stanovat preužitkarji. Ko je Martin Lokovšek prišel na nič in je moral kmetijo prodati, se je preselil v to hišico. Mlin je opustil in otvoril gostilno. Leta 1902 je posest prevzel Jožef Lokovšek, a leta 1946 Vincenc Flis, ki se je k hiši priženil.

Na Knezovem sta Antonu leta 1810 sledila Jurij Knez in »bodoča žena« Marija Zupan, ki je bila doma iz Tremelij. Razen že navedene izgube urb. št. 20 (leta 1839) je od kmetije leta 1844 odpadla tudi urb. št. 22 (Topliško). Kupil jo je Jakob Radišek (Peklač), ki je moral svojo topliško posest prodati Uhlichu.

Jurij Knez in žena Marija sta na zmanjšani kmetiji (urb. št. 21) gospodarila do leta 1869. Tedaj jo je prevzel Anton Aškerc (s Senožeti), ki se je bil že leta 1954 poročil z Agato Knezovo. Leta 1883 je kupila kmetijo Agata Aškerc, leta 1917 je neki del prodala Andreju Kokotcu z Gračnice, a večji ostanek je izročila župnijski cerkvi kot mašno ustanovnico, leta 1945 je postala posest del Splošnega ljudskega premoženja.

Ocepljeno Topliško je živelo kot samostojna kmetija. Na njej so gospodarili: Jakob Radišek, ki je prinesel s seboj hišno ime Peklač (izza leta 1844), Marija Radišek (izza leta 1848), Jožef Lokovšek (izza leta 1882), Marija Lokovšek, roj. Andre (leta 1886), Janez Požin, drugi mož, izza leta 1886 kot solastnik, Jera Požin, roj. Dremšak (izza leta 1928).

Kokoljeva domačija (urb. št. 3; vl. št. 2, h. št. 11) pa stoji nekoliko ločeno od ostalega naselja, bliže Lokam. Ne ve se, kdaj je kmetija pripadla nadžupnijski gospoščini. Konec XVIII. stoletja je na kmetiji gospodaril Janez Kokol, zapustil jo je sinu Antonu. Za Kokoli so s sosednega Zupanovega (Kokotčevega) prišli na kmetijo Aškerc. Jurij Aškerc jo je kupil in izročil najprej sinu Mihaelu in nato sinu Matevžu, ki se je okrog leta 1829 oženil z Marijo Močnik iz Veniš. Nadaljnji lastniki: Franc Aškerc (izza leta 1846), Martin Aškerc (izza leta 1907), izza leta 1911 z Ano, roj. Hrastnik, kot solastnico, Ana sama (izza leta 1936), Jožef Aškerc in Gabriela, roj. Rajh (izza leta 1953).

Na Globoškem svetu je nastalo nekaj manjših domačij. Štiri so za cesto, na Grobeljcah, na Kokot-Gozdnikarjevem.

Prva (vl. št. 117) je nastala leta 1904. Zgradil jo je Matija Kostanjšek, ki je otvoril v njej trgovino. Sledili so mu: Mihael Ravnak (leta 1907), Alojzij Jelenc (leta 1909), izza leta 1925 z ženo Frančiško, roj. Požin, Frančiška sama (izza leta 1929).

Tri nadaljnje so nekoliko južneje zgradili nad cesto: Zdravko Kuhar (leta 1930, za njim Štefan Soje — 1931), Ignacij in Marija Repin (leta 1929) in Alojzij Pušnik (leta 1939).

Majhno naselje je nastalo na Lapočnici, ki jo gozdič loči od niže ležečega temeljnega naselja.

Razen že omenjene Zelič-Kokotčeve domačije, ki je razen Zeličeve obsegala tudi Derčunovo (Peklarjevo) vinogradno posest, so se tu razvile tri domačijice. Najstarejša je zgornja, katere jedro je vinogradniškega značaja (vl. št. 90, gorska št. 297, h. št. 297). Leta 1794 jo je od Antona Zupana prevzel Jernej Verbovšek. Nadaljnji lastniki: Matevž Rataj (izza leta 1822), Florijan Šlaf in Uršula Rataj (izza leta 1858), Uršula sama, drugič poročena z Jurijem Ožekom (izza leta 1885), Fortunat Hohkraut in Katarina roj. Ožek (izza leta 1898), Jožef in Marija Ulaga (izza leta 1907), Jožef sam (izza leta 1922), Jožef Ogrinc in Marija, roj. Ulaga (izza leta 1929).

Maló niže je na Gozdnikarjevem svetu Jakob Ulaga leta 1869 zgradil hišico (vl. št. 83, h. št. 14). Poznejši lastniki: Jera Ožek (izza leta 1877), Franc Paradižnik (izza leta 1894), Karel Paradižnik in Helena, roj. Požin (izza leta 1930). Samo malo više sta na od očeta dobljenem svetu zgradila domačijico Franc Paradižnik ml. in Jožefa, roj. Jurgel (vl. št. 138, h. št. 9). Tej domačijici se je zdaj pridružila še tretja, ki jo je zgradil sin Franca Paradižnika ml., Vlado.

Vsa Lapočnica je zavita v sadno drevje.

Nad gozdom pod Leskovcem je imel Zupan (Kokotec) vinograd z zidanico. Jakob Ulaga je namesto zidanice postavil hišico, ki zviška zre v dolino. Leta 1880 sta jo kupila Valentin Majcen (znani čevljar Polanšek) in žena Marija. Nadaljnji lastniki: Friderik Pfajfer in Eva, roj. Majcen (izza leta 1890), Alojzij in Marija Golob (izza leta 1910), Jurij Vavpotič (izza leta 1920), Ivan Zavrnšek (izza leta 1922), Franc in Marija Planko (leta 1940), Albin in Julijana Cirer (izza leta 1940). Ko je Majcen tu prodal, je kupil bajto nad Lipo in jo prezidal v hišico.

Povčeno

Povčeno je nad Globokim, od katerega ga loči pas gozda. Z obrobniimi deli sega Povčeno pod peči v slemenu, ki ga ločijo od Strenskega, na drugi strani na rebro, kjer meji na leskovški svet. Oblika v urbarju iz leta 1524 (Polschno) dokazuje, da je bilo prvotno ime Polžno — svet, ki polzi, na polzenje spominja tudi ime Povžin — Požin.

Po urbarju iz leta 1524 so bile v Povčenu štiri kmetije, toda kmeta sta bila samo dva, vsak izmed njiju je imel dve kmetiji: Primož Zupan in Matej.

Leta 1582 je bilo v zaselku isto število kmetij, kmetje so pa bili trije: Štefan, sin Jakoba Zupana, Primož, Mihaelov sin — na Potuškovih kmetiji, in Florijan, Mihaelov sin na dveh kmetijah.

Po ternzijanskem katastru so bile leta 1751 v Povčenu štiri kmetije in vsaka izmed njih je bila zasedena. Simon Zupanc je imel urbarialno številko 34, Pongrac Dernovšek 35, Andrej Pintar 36 in Tomaž Plazovnik 37.

Izza konca XVIII. stoletja so se kmetije razvijale na naslednji način:

Dremšakova (urb. št. 37, gorska št. 272 a, 260, vl. št. 22, 23, 24, h. št. 40). To je kmetija, na kateri je leta 1751 gospodaril Tomaž Plazovnik. Poznejši gospodarji so bili: Jernej Dremšak (leta 1789, po jožefinskem katastru), Matevž Dremšak (izza leta 1806), Martin Dremšak (izza leta 1829), Jurij Dremšak (izza leta 1850), Martin Dremšak (izza leta 1891), izza leta 1897 z Marijo, roj. Knez, Ivan Dremšak (izza leta 1934), Veronika in Bernarda Dremšak (izza leta 1951), Franc Požin in Veronika, roj. Dremšak.

Po Miklavžu Dremšaku je prišlo v navado hišno ime Miklavž. S kmetijo sta se združili tudi dve kočariji: prvo, Verbovškovo, ki še stoji ob potoku, v Mlakah, je pridobil Jurij Dremšak, a drugo, vinogradniško lškarijotovo (Hohkrautovo), ki je bila nad zaselkom, pa Martin Dremšak (1909).

Ovsenjarkovo (urb. št. 36, gorska št. 289, vl. št. 58, h. št. 2 (4)). To je kmetija Andreja Pintarja po terezijanskem katastru. Poznejši gospodarji so bili: Mihael Pintar (1789, po jožefinskem katastru), Jernej Pintar (izza leta 1809, za Mihaelom in Marijo), Boštjan Povžin (izza leta 1836), Adam Povžin (izza leta 1880), Janez Povžin (izza leta 1914), izza leta 1919 s Heleno, roj. Lah. V začetku XIX. stoletja se v matičnih knjigah navaja hišno ime: Povčne.

Valuhovo (urb. št. 35, vl. št. 37, h. št. 1 (3)). To je kmetija Pongraca Dernovška po terezijanskem katastru. Poznejši lastniki so bili: Jožef Dernovšek (1789, po jožefinskem katastru), Andrej Dernovšek, Janez Dernovšek (izza leta 1813), Tomaž Dernovšek (izza leta 1816), Janez Jurgel in Terezija, roj. Dernovšek (izza leta 1859), Janez Jurgel in Marija, roj. Knez (izza leta 1897), Franc Knez in Helena, roj. Jurgel (izza leta 1940).

Primoževo (urb. št. 34, gorska številka 241, 252, vl. št. 67, h. št. 3 (2)). To je kmetija Simona Zupana v terezijanskem katastru in skoraj gotovo tudi Štefana, sina Jakoba Zupana (1582) in ena izmed kmetij Primoža Zupana (1524). Hišno ime Primož izvira pač od Primoža Zupana. Poznejši gospodarji so bili: Mihael Zupan (leta 1789, po jožefinskem katastru), Mihael Zupan ml. (izza leta 1795), Luka Zupan (izza leta 1825), Franc in Marjeta Zupan (izza leta 1871), Janez in Frančiška Štokovnik (izza leta 1909), Franc Martinc (izza leta 1914), Julij Jevšovar (leta 1920), Anton Zeleznikar (izza leta 1921) z Ano, roj. Zagar (izza leta 1925), Franc Ogrizek (izza leta 1926), vdova Marija Ogrizek (izza leta 1928), Rudolf Tovornik in Rozalija, roj. Zemljak.

Na obrobju povčenskega sveta je nastalo nekaj kmetijic, ki so že starejšega postanka in v bistvu vinogradniškega značaja.

Pod skalo (na severni strani zaselka) je nastala Topoletova domačijica (dom. št. 18, gorska št. 262, 264, vl. št. 72, h. št. 7 (5)). Po jožefinskem katastru je bil leta 1789 na kmetijici Boštjan Teršek. Naslednji gospodarji so bili: Andrej Teršek (izza leta 1812), Janez in Ana Pintar (izza leta 1820), Marjeta Knez (izza leta 1858) in Jakob Ulaga, njen mož, izza leta 1861 kot solastnik,

Jakob sam (iz za leta 1864), Martin Ulaga (iz za leta 1871), Jožef in Marija Ulaga (iz za leta 1897), Janez in Jožefa Brajda (iz za leta 1915), Jožef in Marija Ulaga (iz za leta 1915), Jožef sam (iz za leta 1922, že lastnik na globoški Lopočnici), Avgust Ulaga (iz za leta 1936), Karol Petek in Marija Kajbič (iz za leta 1939), Ana Petek in ml. Karel (iz za leta 1949). Hišno ime Topole je Jakob Ulaga že našel na domačijici. Topoletova rodbina je znana po glasbeni nadarjenosti svojih članov.

Proti vrhu povčenskega sveta si sledi še pet manjših domačij:

Breznikarjevo (vl. št. 129, h. št. 16 (6)). Bivša Primoževa vinogradna posest. Lastniki: Miklavž Zupan (iz za leta 1911), Franc Zupan (iz za leta 1919), Miklavž Zupan (iz za leta 1926), ki je pozidal novo stavbo, Edvard Breznikar in Marija, roj. Hochkraut (iz za leta 1949).

Klepejevo (vl. št. 125). Bilo je prav tako nekoč Primoževa vinogradna posest. Lastniki: Franc in Marjeta Zupan (iz za leta 1871), Franc sam (iz za leta 1924), Miklavž Zupan (iz za leta 1926), Požgan Marija, roj. Romih (leta 1932), Angela Klepej (iz za leta 1932).

Obe domačijici sta bili odcepljeni od Primoževega za doto.

Medveškovo (gorska št. 170 a, vl. št. 57, h. št. 8 (8)). Od Ožekovega v Zabrežu, ki je nad Povčenim, odcepljena posest z vinogradnim jedrom. Lastniki: Jernej Flis, Jurij Flis (iz za leta 1810), Marija Flis (iz za leta 1838), Jožef Ulaga (iz za leta 1852), Mihael in Eva Peganc (iz za leta 1862), Mihael sam (iz za leta 1865), Martin Ulaga in Helena, roj. Dremšak (z urb. 51, iz za leta 1867), Jožef Pfajfer in Marija, roj. Kokotec (iz za leta 1876), Jožef sam (iz za leta 1898), Marija Pfajfer (iz za leta 1900), Anton in Neža Boštele (iz za leta 1899), Ivan Medvešek in Marija, roj. Boštele (iz za leta 1928).

Kočenčevo (urb. št. 51 i, gorska št. 239, 265 in 270, vl. št. 11 in 12, h. št. 9 (9)). V jedru vinogradna kmetijica je bila že konec XVIII. stoletja odcepljena od Ožekove kmetije v Zabrežu. Jožefinski kataster navaja kot lastnika Štefana Zvancerja. Njemu je leta 1811 sledil vnuk Luka Zvancer. Nadaljnji lastniki: Peter Celinšek in Barbara, roj. Zvancer (iz za leta 1861), Peter sam (iz za leta 1922), Marija Celinšek (leta 1927) Jurij Podkoritnik, Karel Zupanc in Marija (iz za leta 1927), Karel Knez (iz za leta 1933), Alojzij in Ana Knez (iz za leta 1938).

Kačenskega (urb. št. 51 b, g. št. 265, h. št. 15 (10)). Urbarni del odcepljen od Ožekovega. Na vinogradniškem delu iz za leta 1869 Franc Ožek in Marija, roj. Knez, na urbarnem iz za leta 1876. Nadaljnji lastniki: Vincenc Ožek (iz za leta 1903) in Frančiška, roj. Dremšak (iz za leta 1903), Vincenc sam (iz za leta 1906), Ivana Kapun, roj. Medvešek (iz za leta 1948).

Povčeno sega na severu na širok hrbet s Koštrunovo pečjo, ki ga loči od Strenskega in Plazovja, na vzhodu meji na planoti nad skalami na Zabrežu, a na jugu ga drug hrbet loči sosednega Konca in Leskovca. Vrh hrbta, Zakl, že spada pod Konec, niže ležeče Bukovje pod Leskovec. Med potokom in temenom rebra je bila gmajna, tradicija o njeni delitvi in postavljanju mejnikov je še ohranjena. Prej so tam pasli, odkar ni mladine za pašo, jo je začel preraščati gozd.

Brestovnica je južno od Globokega, loči ju ozka gozdna proga. Nastala je na planoti, ki se ob cesti hitro, pozneje pa bolj polagoma dviga. Na južni strani jo obrobja iz triadnega apnenca sestojee Kozje, ki se kot reber spuša v dever, po kateri teče Gračnica. Reber sama še spada k Brestovnici.

Po urbarju iz leta 1524 je štela Brestovnica (Brestownitz) dva kmeta, Andreja Zupana in Lenarta, ki sta imela vsak po tri kmetije, tako da je bilo v zaselku v resnici šest kmetij, kolikor jim ima že Otakarjev urbar.

Leta 1592 je imel zaselek pet kmetij, a kakor leta 1524 dva kmeta. Urh Zupan je gospodaril na županski in na dveh dodatnih kmetijah, Andrej pa na kmetiji Lenarta Kokotca in še na eni drugi.

Po terezijanskem katastru so pa bile na Brestovnici (Berstovnica) 3 kmetije: Mihaela Golobavška z urbarialno številko 23, Primoža Terška z urbarialno številko 24 in Tomaža Kokotca z urbarialno številko 25.

Te tri kmetije so pripadale laški gosposčini. Toda bila je še četrta kmetija, ki je bila podložna laški nadžupnijski gosposčini. Imela je urbarialno številko 8 in so na njej izza XVIII. stoletja gospodarili Terški. Ta kmetija je prešla od laške gosposčine k nadžupnijski po letu 1582, kajti med tedanjimi petimi kmetijami je gotovo šteta.

Izza XVIII. stoletja je bil naselju naslednji posestni razvoj:

Jerenčakovo (urb. št. 123, vl. št. 28, h. št. 1) je kmetija Mihaela Globavška. Poslej so na njej gospodarili: Jurij Kokotec, Gregor Kokotec (izza leta 1811), Franc Kokotec (izza leta 1858), Ignacij Kokotec in Jožefa (izza leta 1890) in Antonija, roj. Maček (izza leta 1931).

Martinškovo (urb. št. 24, vl. št. 27, h. št. 2). To je kmetija Primoža Terška v terezijanskem katastru. Poslej so na njej gospodarili: Jurij Teršek, Marija, por. z Jurijem Kokotcem (izza leta 1808), Anton Kokotec (izza leta 1831), Anton Kokotec in Marija, roj. Deželak (izza leta 1884), Anton Kokotec in Terezija, roj. Knez (izza leta 1923).

Pohlinovo (urb. št. 25, vl. št. 23, h. št. 4). To je kmetija Tomaža Kokotca v terezijanskem katastru. Naslednji gospodarji so bili: Luka Knez, Anton Knez (izza leta 1795), Gregor Knez (izza leta 1853), Andrej Knez (izza leta 1846), Franc Knez in Helena, roj. Kokotec (izza leta 1876), Helena sama (leta 1906), Janez in Frančiška Knez (izza leta 1907), Frančiška sama in drugi mož Ignacij Zupanc (izza leta 1921), Frančiška sama (izza leta 1938), Franc Zupanc in Ivanka, roj. Jelen (izza leta 1955).

Kosovo (nadžupn. urb. št. 8, vl. št. 39, h. št. 5) je kmetija, ki je bila podložna nadžupnijski gosposčini. Na njej so gospodarili: Gregor Teršek, Janez Teršek (izza leta 1833), Martin Teršek (izza leta 1854), Jožef in Marija Klepej (leta 1883), Luka Pintar (izza leta 1884) z Marijo Pintar (izza leta 1885), Andrej Reberšak in Marija (izza leta 1886), Martin Polanc in Antonija (izza leta 1902), Antonija sama (izza leta 1924), Franc Mejač in Frančiška, roj. Polanc (izza leta 1949). Hišno ime Gložjek je Andrej Reberšak prinesel s seboj iz Harij. Za zadnjega Terška je zašla sicer velika kmetija v težko krizo. Leta 1880 je bil pri sodišču dvakrat vpisan sekvester. Tedaj se je mnogo odprodalo. Posestvo sta na dražbi kupila Jožef in Marija Klepej, toda posest se je šele ustalila, ko sta kmetijo kupila Andrej in Marija Reberšak.

Pod zaselkom ob Leskovškem potočku nekoliko nad cesto je imel Teršek mlin in okrog njega precej zemlje. Mlin in zemljo je leta 1884 kupil Mihael Kuštrin (vl. št. 60). Nadaljnji lastniki: Janez Kocen (1888), Julijana Potušek (iz leta 1887), Gregor Potušek (iz leta 1922), Amalija Potušek (iz leta 1924), Franc Celinšek (iz leta 1944), Jožefina Hohkraut, roj. Celinšek (iz leta 1946). Ker je bilo premalo vode, so potuški mlin opustili. Sedanji lastniki so hišo povečali in obnovili, vendar jim je leta 1954 povodenj prizadela mnogo škode. Za domačijo je prišlo v navado hišno ime Grebenčan.

Nekoliko niže, tik nad cesto, so Celinški zgradili drugo hišo, ki je zdaj last sina Martina. A na bližnjem slemenu sta si Franc in Jožefa Hohkraut postavila lep dom. Prodala sta ga Frideriku Bevcu in Jožefi. Friderikov delež je zdaj del Splošnega ljudskega premoženja, medtem ko je Jožefin delež kupil Anton Robič.

Precej zemlje je leta 1884 kmetija izgubila tudi na južni strani, pod Kozjem. Kupila sta jo Jožef in Marija Klepež ter si zgradila domačijo. Nadaljnji lastniki: Franc in Marija Zelič (iz leta 1901), Janez in Frančiška Štukovnik (iz leta 1912), Anton in Jožefa Vodišek (iz leta 1916), Janez Knez in Štefanija, roj. Zveplan (iz leta 1934). Domačija je dobila hišno ime Gunšek.

Nizko, toda strmo vzpetino, ki Gunškovi domačiji zapira pogled na cesto, je kupil Martin Hohkraut in si na vrhu zgradil domačijo.

V Ložah so imeli Kosi obsežno vinogradno posest, ki je že leta 1852 začela prehajati v tuje roke, večji del so si pozneje (1871, 1882) pridobili Ulage.

Selska gmajna je bila tik nad Kosom. V bližini Leskovškega potočka, ki teče ob zapadnem robu zaselka, povzročajo veliko škodo plazovi, ki mešajo zlasti travnike na Lopati.

Lože

Lože so na isti planoti ko Brestovnica, toda više, pod Šmiklavškimi stenami.

Po urbarju iz leta 1524 so bili v zaselku štirje kmetje, a kmetij je bilo pet. Matija Zupan je imel dve kmetiji, Janez Zupan polovično, Martin in Jernej, Jakobov sin, po eno celo.

Leta 1582 je bilo v zaselku prav tako 5 kmetij, a tudi kmetje so bili štirje: Matija, Kantine sin, je imel župansko kmetijo Matije Vrestovška (Brestovška) in še drugo, dodatno, Jurij Berglez je imel kmetijo Pavleta Bobniča, Klement in Jurij, sinova Andreja Otavnika, pa vsak svojo.

V terezijanskem katastru najdemo pet kmetij, a tudi štiri kmete. Jakob Ožek je bil na urbarialni številki 26, Jurij Črešnovar na urbarialni številki 27, Boštjan Volavšek na urbarialnih številkah 28 in 29, Adam Ratej na urbarialni številki 30.

Izza konca XVIII. stol. se je posest razvijala na naslednji način: Urbar. številki 26 je bil že v začetku XIX. stoletja pridružen glavni del urbarialne številke 29, medtem ko je drugi del 29 a postal samostojna kmetijica, a tretji del (29 b) je ostal pri urbarju 28.

Flisovo (urb. št. 26 in 29, vl. št. 9, h. št. 8). To je kmetija Jakoba Ožeka, pomnožena z glavnim delom druge kmetije Boštjana Volavška v terezijanskem katastru. Nadaljnji lastniki: Janez in Marija Kokotec, Matija Kokotec (izza leta 1808), Matevž Deželak in Marjeta, roj. Kokotec (izza leta 1843), Martin Deželak in Justina, roj. Lapornik, Matevž Deželak in Neža, roj. Laporik. Janez Kokotec se je na kmetijo priženil od Martinška v Brestovnici, Matevž Deželak se je priženil iz št. Lenarta, bil je narodno zelo zaveden mož in je hodil na tabore. Drugi Matevž Deželak je bil v stari Jugoslaviji oblastni poslanec, med narodnoosvobodilno vojno je že leta 1941 sprejemal pod svoj krov partizanske borce in organiziral njihovo prehrano; bil je z rodbino izseljen.

Cehovinovo (urb. 28 in 29 b, vl. št. 53, h. št. 7) je posest Boštjana Volavška v terezijanskem katastru, vendar zmanjšano za glavni del urbarnalne številke 29. Poznejši lastniki: Jožef Cehovin (izza leta 1802), Jakob Volavšek (izza leta 1821), Anton in Marija Volavšek (izza leta 1874), Marija sama (leta 1894), Jožef Lapornik in Frančiška, roj. Deželak (izza leta 1894), Jernej in Ana Lapornik (izza leta 1931). Jakob Volavšek je bil kmečki bogataš, toda sin Anton je premoženje zapravil in se je po nesreči ubil v Sovpoti pri Marijagradcu. Jožef Lapornik, ki je kmetijo kupil, je kot marijagraški župan vodil vztrajno in uspešno borbo za pravico slovenskega dopisovanja z uradi. Za domačijo se uporablja tudi hišno ime Mišjek. Lapornik je bil namreč Mišjekov iz Lok pri št. Lenartu.

Lapornikovo (urb. št. 30, vl. št. 35, h. št. 6). To je kmetija Adama Rateja v terezijanskem katastru. Poznejši lastniki: Jurij Jurgel, Luka Jurgel (izza leta 1810), Martin in Uršula Jurgel (izza leta 1814, Matija Vrečko (izza leta 1817), Tomaž Vrečko (izza leta 1827), Matija Vrečko (izza leta 1836), Martin Pavčnik in Marija, roj. Vrečko (izza leta 1833), Mihael Pavčnik (izza leta 1831), Jožef Pavčnik in Frančiška, roj. Jančič (izza leta 1897), Frančiška sama (izza leta 1936), Jožef Jelenc in Antonija, roj. Jančič (izza leta 1947).

Bezgovškovo (urb. št. 27, vl. št. 41, h. št. 11) je kmetija Jurija Črešnovarja, v terezijanskem katastru. Poznejši lastniki: Urban Črešnovar, Martin in Uršula Kosem (izza leta 1809), Anton Rebou (izza leta 1856), Mihael Rebou in Marija, roj. Svečnik (izza leta 1897), Jožef Rebou (izza leta 1940). Kosma, Martin in Uršula, sta bila bogataša. Denar sta shranjevala doma in vzeli so jima ga roparji. Otrok nista imela in sta posestvo izročila rejencu. Bezgovškovo je v Bezgovcu. Nad njim se začenjajo kamenite stopnice, ki jih je leta 1857 dal vsekati v skalo šmiklavški župnik Ripšl.

Požarškovo (urb. št. 29a, vl. št. 37, h. št. 22) obsega del nekdanje urb. št. 29. Hišna številka (22), ki neposredno ne nadaljuje ostalih hišnih števil v naselju, kaže, da je kmetijica nastala po letu 1771, ko so hiše označili s številkami. Lastniki: Lovrenc Požaršek, Matija Požaršek (izza leta 1806), Mihael Požaršek (izza leta 1815), Franc Požaršek in Marija, roj. Cepuš (izza leta 1883), Jožef in Eva Požaršek (izza leta 1910), Franc Požaršek in Marija, roj. Deželak (izza leta 1952). Kmetija je bila majhna in so se njeni lastniki vedno bavili s kakim rokodelstvom. Odtod tudi hišno ime: pri Bognarju. Poleg njega se uporablja ime: pri Mili. Govore tudi: na Gmajni. Očividno

je domačija nastala na gmajni, onostran triadnega apneniškega slemena je gozdnata reber, ki se spušča v deber Gračnice.

Kmetije so v novejši dobi ostale skoraj popolnoma cele. Nekaj je odpadlo ob Gračnici.

K Ložam spada tudi nekdanja vinogradniška in gozdna posest brestovniškega Kosa pod steno Jelenko, ki je na zapadni strani Lož. To posest so si večinoma pridobili Ulage. V Lože je prišel kot prvi Jakob Ulaga. Ko je Topoletovo v Povčenem, kjer se je bil priženil že leta 1858. leta 1871 izročil sinu Martinu, je od Martina Teršeka (Kosa) kupil del njegove vinogradniške in gozdne posesti v Ložah (dom. št. 25, gorska št. 221 in 252, vl. št. 48, h. št. 15) in si postavil domačijico. Njemu so sledili: Mihael Ulaga in Terezija, roj. Šon (leta 1887), Terezija sama (leta 1906), Anton Ulaga in Marija, roj. Flis (leta 1925).

Drugi del Kosove vinogradniške in gozdne posesti je bil že leta 1852 kupil Luka Oberžan (imenovan Podpeški Luka), in si zgradil domačijo (dom. št. 20, gorska št. 224, vl. št. 32, h. št. 12). Njemu so sledili: Jera Ulaga (leta 1895), Štefan Soič in Cecilija, roj. Ulaga (leta 1896), Anton Ulaga in Marija, roj. Flis (leta 1936).

Anton in Marija Ulaga sta torej združila obe kmetijici in domačijici.

Tretji del Kosove vinogradniške posesti sta Jakob in Marija Ulaga kupila leta 1882. Vendar ga je Jakob leta 1909 prodal Jožefu Kokotcu in Antoniji, a od teh dveh ga je leta 1914 kupil Franc Klepej (z Vodiškega).

Nadaljnji del Kosove posesti v Ložah (vl. št. 79, h. št. 25) sta si leta 1903 kupila Jakob in Helena Topolovšek in ga še istega leta prodala Mihaelu Cepušu in Mariji, ki sta si postavila domačijico. Njemu so sledili: Terezija Ulaga (leta 1907), Rudolf Plahuta in Helena, roj. Ulaga (leta 1913), Franc Terbovc (leta 1935), Andrej in Matilda Pušnik (leta 1939). Začasno je bil torej tudi ta del v rokah Ulagovega rodu.

Leskovec

Leskovec je na širokem rebbru med Povčenom in Ložami.

Leta 1524 je imel Leskovec (Leskobitz) dva kmeta in tri kmetije: Luka Zupan je imel eno kmetijo. Janže pa dve.

Leta 1582 so bili v zaselku trije kmetje, ki so imeli po eno kmetijo. Jurij Zupan je bil na svoji in Martin Martoloz (Merthaloß) na kmetiji svojega očeta, Lovre Tanc, Jurijev sin, je imel kmetijo do preklica.

Tudi po terezijanskem katastru so bili v Leskovcu trije kmetje in tri kmetije: Štefan Črešnovar je imel urbarialno številko 31, Gregor Rataj 32 in Mihael Knez 33.

Že v drugi polovici XVIII. stoletja se je marsikaj izpremenilo. Največja je postala Leskovškova kmetija, ki je prvotni urbarialni številki 33 (kmetiji Mihaela Kneza iz leta 1751) pridružila še dele ostalih dveh kmetij (kot urb. št. 31 a, 31 b, in 32 a, vl. št. 24, h. št. 15). Mihaelu Knezu je leta 1807 sledil kot gospodar Mihael Knez ml. Nadaljnji gospodarji: Knez Franc (izza leta 1832), Franc Knez ml. in Jožefa (izza leta 1877), Franc sam (izza leta 1896), Franc Knez najml. (izza leta 1923) z Marijo, roj. Lapornik (izza leta 1928), Stanislav Knez (izza leta 1952).

Na Ratajevi kmetiji (urb. št. 32, vl. št. 51, h. št. 19) so Gregorju Rataju terezijanskega katastra sledili še štirje Rataji: Anton, Janez (izza leta 1797), Janez in Marjeta (izza leta 1823), Mihael (izza leta 1850). Leta 1869 je Mihael Rataj prodal kmetijo Martinu Vodišku. Leta 1886 sta jo prevzela Jožef Selič in Apolonija, roj. Vodišek, leta 1901 Anton Selič in Terezija, roj. Kajtna, leta 1951 Franc Selič in Marija, roj. Zavšek. Po Martinu Vodišku je nastalo hišno ime: Martinač, pri Martinu, uporablja se pa tudi ime Bardjek.

Ožekovo (urb. št. 31, vl. št. 40, h. št. 18) je kmetija Štefana Črešnovarja v terezijanskem katastru. V začetku XIX. stoletja je na kmetiji gospodaril Jožef. On jo je leta 1814 prodal Mihaelu (ali Gregorju) Ožeku. Ožek je zašel v tisko in leta 1820 je prišla kmetija na boben. Nekaj so si pridobili kmetje iz okolnih naselij, glavni del, domačijo in precej parcel, je pa kupil sosed Janez Rataj.

Poslej sta bili Ratajeva in Ožekova kmetija združeni 49 let (do 1869). Tedaj je Mihael Rataj prodal Ratajevo in si obdržal Ožekovo, kjer je gospodaril do leta 1899. Tedaj se je k hiši priženil Janez Ožek. Temu je leta 1938 sledil Franc Ožek.

Leskovškovo in Ratajevo sta zgoraj, prvo na vzhodu, drugo na zahodu, Ožek je pa nekoliko nižje.

Nad Leskovškom in Ratajem je domačija Zgornjega Bardjeka z manjšo kmetijico. Prej so bili na kmetiji Knezi, sorodniki Leskovških. Sedanji lastnik je Franc Zveplan.

Vodiško

Planota pod šmiklavškimi stenami se vzhodno od Lož še nekoliko dvigne do komaj opazne terenske grede, nato se pa vzravna. Tu je jedro Vodiškega, sestoječe iz treh prvotnih kmetij. Prva je na gredi, ostali dve sta na vzravnani planoti. Nekoliko vzhodneje prekinja planoto vidnejša greda, ki prehaja s strmega pobočja pod Sv. Miklavžem, se na drugi strani dvigne v izrazitejšo vzpetost in kot strma reber spusti proti Gračnici. Na vzhodni strani te grede je četrta prvotna vodiška kmetija.

Vodiškega ne najdemo ne v habsburškem urbarju iz konca XIII. stoletja ne v velikih laških urbarjih XVI. stoletja. Tedaj je že pripadalo jurkloštrski gospoščini. Zato ga pa omenja cenilni spisek te gospoščine iz leta 1542. Toda navaja samo enega vodiškega kmeta: Gregorja (Gregor von Woditz). Ena izmed štirih prvotnih kmetij je bila služna beneficiju sv. Martina v laški nadžupnijski cerkvi. V sredi XVIII. stoletja ji je bil lastnik Jurij Kajtna.

Prvotne jurkloštrske kmetije so bile: Cvekova, Zoharjeva in Vodiškova. Cvenkova in Zoharjeva domačija sta bili na planoti, prva na južni, druga na severni strani v majhni vdolbinici, Vodiškova je bila za vzhodno gredo.

Cvekova kmetija (vl. št. 6, h. št. 3) je nastala iz dveh kmetij, ki sta imeli urbarialno številko 241 in 242 in iz vinogradniške posesti z gorsko številko 95. V začetku XIX. stoletja je bila dvojna kmetija razdeljena. Urbarialno številko 242 je za Jožefom Cvekom leta 1808 dobil Gregor Cvek. Poznejši lastniki: Mihael in Neža Cvek (izza leta 1833), Elizabeta Cvek (leta

1844), Anton Cvek (izsta leta 1844), Uršula Cvek, roj. Jančič (izsta leta 1854), Anton Cvek in Ana, roj. Draksler (izsta l. 1881), Franc Cvek in Ana, roj. Kaušar (izsta l. 1898), Ana sama (izsta l. 1915), izsta leta 1919 poročena s Francem Lipovškom, Franc Sergan in Antonija, roj. Rebov (izsta leta 1934). Številko 241 je leta 1804 za Primožem Vodiškom dobil Anton Vodišek. Leta 1820 se je pa razdelila, nekaj je je prišlo nazaj k Cvekovemu, nekaj je je pa dobil Zohar.

Zoharjeva kmetija (urb. št. 243 in 241 1/b, gorska št. 86, h. št. 2) je razen svoje imela tudi nekaj prvotno Cvekove zemlje. Konec XVIII. stoletja: Jurij Rezec. Leta 1811 Marija in Marija Gorišek, 1829: Ignacij Gorišek, 1847: Anton Gorišek, 1851: Mihael Gorišek, izsta leta 1862 z Nežo, roj. Klepej, Neža sama (izsta leta 1884), Mihael Gorišek in Veronika, roj. Zorko (izsta leta 1894), Maks in Marija Tabor (izsta leta 1906), Anton Sternad (leta 1908), Janez in Marija Centa (izsta leta 1909), Jožef Prašnikar in Pavla, roj. Centa (izsta leta 1926), Blaž Lapornik in Frančiška, roj. Mrak (izsta leta 1937). Po Janezu Centi je nastalo hišno ime: Cencelj.

Vodiškova kmetija (urb. št. 240, vl. št. 18, h. št. 5) je bila velika in jo smemo, že glede na ime, šteti za najstarejšo v Vodiškem. Na njej so gospodarili: Gregor Vodišek (do 1794), Jurij Vodišek (do 1825), Jurij Vodišek ml. (do 1859), Ferdinand Vodišek (izsta leta 1859), izsta leta 1863 z Marijo, roj. Kuez, Marija in njen drugi mož Jakob Klepej (izsta leta 1872), Jakob Klepej ml. in Julijana, roj. Hrastnik (izsta leta 1911).

Beneficiju Sv. Martina podložna Kajtnova kmetija (urb. št. 1, vl. št. 26, h. št. 11), ima svojo domačijo na Gredi, kakor imenujejo zahodno gredo. Na njej so gospodarili: Jurij Kajtna (sredi XVIII. stol.), Marija Kajtna (izsta leta 1867), izsta leta 1871 z možem Tomažem Knezom, Franc Knez in Marija, roj. Knez (izsta leta 1909), Jožef Klepej in Helena (izsta leta 1942).

Iz sveta prvotnih kmetij sta nastali dve novejši kmetiji: Deželakova in Festingarjeva.

Deželakova domačija (vložna štev. 82), je na planoti vzhodno od Cveka in Zoharja. Tu je bila poprej Vodiškova koč. Leta 1885 sta Karel in Marija Deželak kupila od Vodiška to koč. in toliko sveta, da ga je bilo za srednjo kmetijo. Nekaj zemljišč sta kupila tudi od Cveka. Po ženini smrti (leta 1902) je gospodaril Karel sam. Leta 1920 sta prevzela kmetijo Karel Deželak ml. in Marija, roj. Seme. Izsta leta 1931 je gospodarila Marija sama, a leta 1935 sta zagospodarila Franc in Karolina Povše.

Festingarjeva kmetija (urb. št. 240 a in 241 4/6, vl. št. 56, h. št. 1), je nekoliko starejša od Deželakove. Ustanovil jo je Martin Volavšek, ko je leta 1880 in 1883 kupil zemljo deloma od Vodiškove in deloma od Cvekove kmetije. Nadaljnji lastniki: Neža, roj. Zelič, kot solastnica (izsta leta 1903), Marija Stravs, roj. Volavšek (izsta leta 1933), Karel Petan in Marija, roj. Fabjančič (izsta leta 1939), Ivan Kopriva (izsta leta 1940).

V sestavu raztresenega zaselka so nastale tudi tri lastninice.

Dve sta na Gredi. Spodnja je pod Kajtnom in je nastala leta 1885 na Vodiškovem. Tedaj sta Martin Hohkraut in Helena kupila tu Vodiškovo koč. in nekaj zemlje. Karel si je zgradil primerno domačijo. Sledil mu je leta 1905 Jernej Hohkraut, ki je leta 1909 sprejel ženo Heleno, roj. Zupan, kot

solastnico. Leta 1915 je kupil lastnino Karel Deželak in jo leta 1925 izročil zetu Mihaelu Krašovcu in svoji z njim poročeni hčeri Antoniji. Domačijo so začeli označevati kot Krašovčevo.

Na isti gredi, toda na zgornji strani Kajtne in ceste, ki prihaja iz Lož, si je leta 1922 Franc Deželak, sin Karla Deželaka, zgradil domačijico. Ko je kot rudar odšel v Srbijo, je dal posestvece v najem nekemu Ribničanu.

Tretja lastnina je dobila svet od Žoharjeve kmetije. Domačijica stoji nad Žoharjem in jo je zidar Adolf Šmit postavil svojemu sinu. Adolf je bil zidar in tesar. Ker je bil doma na Brinškovi kmetiji pod šmiklavško cerkvijo, se je tudi nove domačijice prijeló Brinškovo ime.

Gračnica

V zgodovinskem smislu naselja tega imena ni. Saj je do Gračnice preko Kozja segal svet brestovniških, loških in vodiških kmetov. Ob potoku na severni strani tudi ni bilo nobene stavbe. Nastale so šele v novejšem času in tvorijo močno raztreseno naselje Gračnico. Stari Gračnici, ki je na drugem bregu Savinje, se je pridružila novejša Gračnica, ki je zares ob Gračnici.

Ob izlivu Gračnice, kjer se svet na obe strani razširi, je na severni strani potoka dom Andreja Kokotca. Posest je nekdanj pripadala Martinškovi kmetiji na Brestovnici, a jo je Marija Kokotec leta 1884 vzela za preužitek. Leta 1916 jo je dobil sin Andrej Kokotec. V hiši je bila nekdanj gostilna in v prizidku trgovina. Že Marija Kokotec je posest razširila s tem, da je v globoški Lapočnici leta 1897 od Purga kupila nekdanji Zeličev vinograd s hišico. Andrej in žena Marija sta leta 1904 dokupila še sosedno Peklačevo (Derčunovo) vinogradno posest. Končno je Andrej leta 1917 kupil dele Aškerčeve (Knezove) posesti na Globokem. Po gospodarju je nastalo hišno ime »Andrejček«.

Na drugi strani potoka je tik ob železnici znana Majenova gostilna, ki je nastala že tedaj, ko so gradili železnico. Spadala je poprej pod laško župnijo in občino, v novi Jugoslaviji je z Lokavcem vred prišla k rimskotopliški občini oziroma k laški komuni. Isto velja za tovarno lesnih izdelkov.

Globlje v soteski je imel nekoč Čehovin hišico. Ko je vdova zadnjega Volavška, Marija, Čekovinovo prodala, si je hišico pridržala, se preselila vanjo in se poročila z Jožefom Klenovškom. Leta 1904 jo je izročila sinu Jerneju Volavšku, rudniškemu mizarju v Hrastniku, in snahi Heleni. Leta 1906 jo je kupila Rozalija Pajer. Leta 1912 je šla hišica dvakrat iz rok v roke, dokler je nista kupila Anton in Alojzija Bregar, ki sta jo povečala in v njej otvorila trgovino. Leta 1940 jo je prevzel Avgust Bregar. V hiši je trgovina še danes. Samo malo niže je druga, manjša Bregarjeva hišica, nekdanja Kosova koča.

Na nasprotni strani ceste je tik nad Gračnico hišica, ki je nastala na Lapornikovem. Lastniki: Valentin in Ana Vodišek (izza leta 1882), Helena Klugej (izza leta 1907), Anton Jančič (izza leta 1909) in Alojzija, roj. Perše (izza leta 1915), Jožef Buček (izza leta 1926) in Slavko Buček (izza leta 1953).

Na nasprotni strani potoka je malo niže velik mlin, ki ga je poškodovala usodna povodenj leta 1954. Ta mlin je pripadal Parašuhovi kmetiji,

ki je zavzemala ves kot med Savinjo in Gračnico in je bila tako velika, da je sedaj na njenem svetu sedem posestnikov.

Še globlje v soteski sta nad cesto in potokom dve hišici. Prva je nastala na Zoharjevem. Svet je leta 1906 kupil Peter Blatnik. Leta 1907 je postala lastnica Veronika Gorišek in leta 1944 Pavlina Sušak. Sedanji posestnik je Peter Bohak.

Druga hišica je nastala na Vodiškovem. Leta 1912 jo je zgradil Peter Blatnik, leta 1926 jo je prevzel Martin Blatnik, leta 1937 mu je postala solastnica Terezija, roj. Gaberšek.

Nasproti tej hišici se izliva v Gračnico Lokavški potok. Ob izlivu je večja Blatnikova gostilniška domačija z mlinom in žago. Ob potoku je pot v osrčje Lokavca, ki nas vodi proti Lisci.

Toplice

Toplice v Rimskih Toplicah so uporabljali že Rimljani. Ker jih noben rimski pisatelj ne omenja, je verjetno, da niso bile splošno znane. Razvajeni prebivalec velikega Rima je bil navajen toplega podnebja in se ni hodil zdraviti v kraj, kjer je bilo podnebje hladnejše. Vseeno si je pa v teh toplicah marsikateri Rimljan iz province pridobil zdravje. O tem priča mnogo predmetov, ki so jih našli pred 115 leti, ko so toplice preurejali in prezidavali, deloma pa že tudi prej. Med temi predmeti so ostanki stavb, mozaiki, novci, okraske, posodje in druge raznovrstne priprave za vsakdanjo rabo. Zlasti važna je pa najdba enajstih zaobljubnih (votivnih) spomenikov, med njimi petih, ki imajo še dobro ohranjene napise. Štirje izmed njih so posvečeni vodnim nimfam, eden pa samo boginji zdravja, darovali so jih gostje, ki so si v toplicah povrnili zdravja. Zaobljubne spomenike dopolnjuje odkritje zidanega dovodnega kanala in dveh trdnih kamnitih bazenov, izmed katerih je eden še danes v temelju današnjega bazena.

S propadom rimske oblasti so propadle tudi toplice. Toda novi slovenski naseljenci so za tople vrelece vedeli, saj Otokarjev urbar naselbino, ki je nastala v bližini, na Ogečah, označuje kot Toplico.

Ko se je pri nas utrdila tuja oblast, si je laška gosposčina toplice in svet okrog njih pridržala zase — kot gosposčinsko ali dominikalno posest.

Kakor so se menjavali lastniki gosposčine, tako so se menjavali tudi lastniki toplic. Da bi jih laže uporabljali, so zgradili najpotrebnejše kopalniške naprave in stavbe za stanovanja. Pri preurejanju in prezidavanju pred 115 leti so na pobočju nad sedanjim glavnim topliškim poslopjem zadeli na mogočne zidove in na zoglelene plasti, ki so bile gotovo ostanek srednjeveških topliških stavb. Turki so jih bili porušili, a lastniki so jih obnovili. O toplicah samih izrecno prvič govori neka oglejska listina iz leta 1486. V njej generalni vikar Butius de Palmudis za dobo treh let dovoljuje laški gosposčini, da lahko duhovnik na prenosljivem oltarju čita mašo v cerkvah, ki so jih poškodovali nejeverniki (Turki) ali ki imajo poškodovane oltarne menze, v laškem gradu ob času nevarnosti in sovražnega napada, a na prazniške dneve tudi v toplicah v Toplici, zaradi verske vzpodbude katerega

koli gospoda, vseh spoštovanih plemičev in ostalih ljudi, ki prihajajo v toplice, da bi si očuvali zdravje ali ozdraveli, saj zaradi oddaljenosti od župnije sicer ne bi mogli biti pri maši... (nec non apud **balneum naturale in Toplica** pro devotione alicujus domini vel alterius honesti nobilis sive cujuscunque persone infirme, qui ad balneum ipsum pro sanitate conservanda vel recuperanda accederint et se conferent et missam diebus festivis alibi ob distantiam ab ipsa plebe audire non possint).

Ko je bila ta listina izdana, so bile toplice z laško gosposčino vred že nad 30 let v rokah Habsburžanov, ki so si jih pridobili, ko so celjski grofje izumrli (1456). Kakor ostala posestva so Habsburžani dajali v najem tudi toplice, in sicer ločeno od laške gosposčine. Vendar se občutek pravne zveze z gosposčino ni izgubil. Ko je cesar Ferdinand II. leta 1620 prodal gosposčino baronom Mosconom, so bile v prodajo vključene tudi toplice. Leta 1665 so Mosconi prodali gosposčino in toplice grofu Janezu Vajkardu Vetterju Lilijskemu. Marija Kristina Julija, vdova po drugem Vetterju, grofu Mihaelu, se je drugič poročila z grofom Janezom Jožefom Wildensteinom. V svojem testamentu je leta 1730 odredila, naj bo gosposčina fideikomis njene rodbine. V začetku XIX. stoletja je gosposčina zopet prišla v roke grofov Vetterjev.

Dotlej toplice niso posebno uspevale. V poročilu, ki ga je pred sestavo terezijanskega katastra gosposčinska uprava poslala vladi, je navedeno, da donajajo malo dohodkov, ker imajo malo sob in malo gostov. Vendar so pod Vetterji in Wildensteinom toplice nekoliko oživele. Popravili in razširili so stare topliške zgradbe in postavili tudi nekaj novih. V začetku XIX. stoletja je živela močna tradicija, da je to delo opravil eden izmed Wildensteinov, verjetno prvi, grof Janez Jožef.

Zadnji laški Wildenstein, grof Kajetan, je leta 1810 prodal toplice Celjanu Antonu Gurniku oziroma njegovi ženi Kristini, ki jo stara zemljiška knjiga navaja kot lastnico. Tako so toplice iz fevdalnih prešle v meščanske roke. Vendar je Gurnik že leta 1814 prodal toplice Laščanu Janezu Vorličku in njegovi ženi Mariji. Kupna cena je bila 25.000 goldinarjev. V prodajo je bila vključena tudi topliška kmetija.

V gospodarskem pogledu je tvorila kmetija glavni del topliške posesti. V službenih spisih Vorlička označujejo kot kmeta. Njegova kmetija je obsegala nad 50 oralov zemlje in je bila lepo zaokrožena. Na severu je segala do Savinje, na zahodu do Stojanškovega grabna, na vzhodu se je pa širila preko bregov. Za kopališkimi zgradbami so bila kmetiška gospodarska poslopja. Okrog poslopij so bili travniki in pašniki, za njimi na južni strani njive in travniki, v ozadju, na višjem delu pobočja, pa gozd. Na spodnji, severni strani poslopij je bil najprej vrt, pod njim je bila na vzhodu njiva, medtem ko na zapadu še ni bilo gozda, ampak je travnik segal prav do Stojanškovega grabna. Že v vrtu se je potoček, sestojč iz vode Suhega grabna in kopališkega odtoka, delil na dvoje, en krak se je samostojno odtekal v Savinjo, drugi se je pa štekal v Stojanškov graben. Ob Savinji so bile njive, travniki in pašniki, na prvem gričku nad sedanjo cesto je bil majhen vinograd, ki je imel zapadno sonce, a za njim se je košatil majhen gozdiček.

Vendar to ni bila celotna toplotiška gosposčinska (dominikalna) zemljiška posest. Nekdaj je bila znatno večja. Ko je leta 1542 vlada natančno določila višino dajatev od kmečkih (rustikalnih) posestev, so graščaki začeli ustvarjati kmetije iz zemlje, ki so jo dotlej neposredno obdelovali, iz gosposčinske ali dominikalne zemlje. Tako so nastale gosposčinske (dominikalne) kmetije, ki so jih lastniki gosposčin do Marije Terezije po mili volji obdavčevali. Tako je bilo pri toploticah. Na obrobju toplotiške gosposčinske kmetije so ustanovili 4 gosposčinske kmetije. Kdaj se je to zgodilo, ni mogoče reči, gotovo po letu 1542. Ti gosposčinski ali dominikalni kmetje (dominikalisti, napram drugim, ki so jih imenovali rustikaliste) so bili tudi pomožna moč najemniku oziroma lastniku toplotic; medtem ko so ostali laški kmetje (rustikalisti) imeli na leto povprečno po tri dni tlake, so delali ti kmetje na toplotiški kmetiji ali pri toploticah samih po 20 dni na leto. Pri tem so imeli majhne kmetije.

Te kmetije so bile naslednje: Stara Blajeva (Belejeva), Peklačeva, Spodnja Blajeva, Frančeva in Borovšakova.

Domačija Starega Blaja je bila komaj 150 m jugovzhodno od toplotic, kjer se začenja gozd. Sestajala je iz zidane hiše in gospodarskega poslopja. Ob poti, ki mimo nje vodi skozi gozd, Blajev križ še danes spominja na stare gospodarje. Blajevo posestvo je merilo okrog 11 oralov in se je na gorski strani zajedalo v toplotiško posest.

Peklačeva domačija je stala nad sedanjim dnevnim kopališčem v majhni dolinici na južni strani ceste. Domačija je obsegala zidano hišo in dve gospodarski poslopji, eno zidano in eno leseno. Kmetija je obsegala okrog 10 oralov zemlje in se je z dolinske strani zajedala v toplotiški svet.

Kakih 250 m vzhodno od Peklača je bila na spodnji strani ceste domačija Spodnjega Blaja. Obsegala je zidano hišo z dvoriščem in zidano gospodarsko poslopje. Posestvo je merilo okrog 7 oralov in je bilo v notranjosti prvega ovinka, ki ga Savinja dela pod sedanjo postajo.

Kakih 500 m jugovzhodno od Spodnjega Blaja je bila pod cesto Frančeva domačija, sestojeca iz zidane hiše in dveh gospodarskih poslopij. Posestvo je bilo večje: njive in travniki so bili v notranjosti drugega Savinjinega ovinka, pašnik in gozd sta pa bila nad cesto — v Rebri.

Bolj oddaljena je bila Borovšakova kmetija, ki jo smemo samo s pridržkom šteti med prejemnike deleža neposredne toplotiške kmetije. Nastala je pod Borovkami na sedlu, preko katerega gorsko pobočje prehaja v nižji Cerin, vsekakor na tleh iztrebljenega gozda. Kmetija je obsegala nad 30 oralov zemlje.

Nekaj dominikalne toplotiške zemlje je dobil tudi Stojanšek, čigar domačija, obstoječa iz zidane hiše in zidanega gospodarskega poslopja, je bila zapadno od Stojanškovega grabna, nasproti sedANJI Stari pošti, medtem ko je bil nekoliko više, že v jarku, mlin.

Proti koncu XVIII., a zlasti v začetku XIX. stoletja so na zdravniško pobudo začeli posvečati toploticam veliko pozornost. Doživele so jo tudi naše toplotice. Leta 1777 je v sestavu večjega preglednega dela prvi podal sicer nepopolno analizo njihovih vode dunajski profesor Ivan Henrik p. Kranz. Popolnejšo in točnejšo analizo sta podala zdravnika dr. Jožef Schallgruber

in dr. Matija Macher. Vsak izmed njiju je izdal o Rimskih Toplicah posebno knjižico, prvi leta 1816, a drugi leta 1826. Mnogo se je zanimal za toplice tudi celjski lekarnar Baumbach.

Glavna kopališka poslopja so že tedaj tvorila sklenjeno skupino. Na sredi je bilo poslopje, v katerem sta bila dva bazena, eden za gospodo in eden za siromake. Voda je prihajala z dvoriščne strani iz treh izvirov. Preden je pritekla v gornji (gospodski) bazen, so jo tudi zajemali in pili. Na vzhodni strani je bilo prizidano poslopje z jedilnico, iz katerega je bilo moči priti na sprehajališče, na zahodni strani je bil prizidan »grofovski« in na južni »knežji dom«. Poslopje s kuhinjo in shrambami je zaprt hodnik vezal z jedilnico. Vseh sob za goste je bilo tedaj samo 38, zato pa je bila kopališka sezona razdeljena na 6 period ali turnusov, ki so trajali po 24 dni. Kopanje se je vršilo po strogo določenem redu, zdravnik je prihajal iz Celja.

Pravi preobrat v zgodovini toplic je nastal leta 1840, ko jih je v imenu svoje žene Amaliije kupil bivši tržaški veletrgovec Gustav Adolf Uhlich. Vorlička sta jih dala v izgubo, dobila sta zanje samo 21.000 goldinarjev. Vendar kupec vse vsote ni takoj izplačal. Nekaj je ostalo na dolgu, a ta je bil izbrisan šele leta 1899. Vse vsote Vorlička nista niti prejela, kajti ko sta toplice prodala, so bile obremenjene z vsoto 5.000 goldinarjev na ime Wildensteinovega fideikomisa, t. j. v korist njegovega takratnega imetnika grofa Vetter Lilijskega. Uhlich se je znebil tudi te obremenitve.

Uhlichu so ostali gospodarji toplic do nastanka nove Jugoslavije in so jim dali propagandno ime Rimskih Toplic. Amaliija Uhlich je bila pravna lastnica toplic do svoje smrti: leta 1881. Mož Gustav Adolf je umrl že pred njo. Za njim ji je pomagal gospodariti sin Gustav. Adolf ml. je umrl že l. 1882 in živi v spominu starejših ljudi kot mož, slep na eno oko. Gustav Adolf ml. je bil dvakrat poročen. Za drugo ženo si je vzel bivšo hišno Lujzo. Ona se je po moževi smrti drugič poročila s postajnim načelnikom Reiterjem, po rodu Celjanom, ki pa je služboval na nemškem Štajerskem). V spominu starejših ljudi še živi kot Reiterica, označujejo jo pa tudi kot »topliško gospo«. Bila je odločna in egoistično-gospodarska ženska. Gustavovi dediči so bili: vdova Lujza, sestra Hermina, poročena z lemerškim graščakom in celjskim odvetnikom dr. Hermanom Langerjem (oziroma po njeni smrti mož in trije otroci) ter štirje mladoletni otroci — Rudolf, Amalija, Ida in Karel. Za vse številne dediče sta upravljala posest Reiterica in dr. Langer.

Lujzi Raiter je pripadla vloga, da pripravi združitev vse posesti. Leta 1896 je s starejšim sinom Rudolfom kupila deleže vseh sopoestnikov. Ona si je pridržala pet osmin, a sinu je dala tri osmine. Tako je ostalo 13 let. Leta 1909 je Lujza od svojih petih osmin izročila Rudolfu še eno osmino, a preostale štiri osmine je dala najmlajšemu otroku Karlu. S tem sta postala brata Rudolf in Karel solastnika. Karel je leta 1915 kupil Rudolfovo polovico in postal s tem lastnik sam. Oženil se je s Celjanko Šarloto Janičevo. Starejši ljudje še govore o njih kot o starih Uhlichih. Zadnji privatni gospodar toplic je bil Karlov in Šarlotin sin dr. Gustav Uhlich, ki je od staršev prevzel posest leta 1934.

Čim so Uhlički prevzeli toplice, so sklenili, da jih v duhu dobe preurede, modernizirajo in napravijo iz njih donosno podjetje. Temeljno delo je v imenu svoje žene Amalijske opravil prvi izmed njih, Gustav Adolf. Lotil se je celotnega preurejanja. Svetovalca sta mu bila Karel Henn, ki ga je namestil kot stalnega topliškega zdravnika in ravnatelja, ter Viljem Leitmaier, ki mu je bil hkrati knjigovodja ali kontrolor, projektant in stavbni vodja. Najprej so uredili tako imenovano treterijo, poslopje na južni strani dvorišča, v katerem so bile kuhinje in shrambe, dvignili so ga za nadstropje. Ker so v zunanjo steno vzdali spomenik boginje zdravja (imenovali Valetudo) in rimskega leva, ki so ga pripeljali iz Laškega, so poslopy dali ime »rinski dvor«. Nato so posvetili posebno skrb pravemu kopališkemu poslopy, uredili so dotok vode vanj in zgradili štiri bazene, ki so si sledili od juga proti severu; prvi je bil velik bazen z galerijo za gledalce; za osnovo mu je služil nekdanji rimski bazen, ki je bil tako trden, da ga niso mogli popolnoma razbiti, drugi je bil bazen za kopalce z ranami, tretji bazen za siromašne, a četrti, ki je stal na mestu porušenega »knežjega dvora«, je bil luksuzno opremljen in s poligonalno kupolo prekrit posebni bazen. Ob strani posebnega bazena so v stranskem prostoru postavili dve kopalni kadi, narejeni iz kraškega marmorja. Nad eno izmed njih so vrezali ime Napoleonove sestre Karoline, bivše napolitanske kraljice, češ da se je tu kopala. Napis ne more biti popolnoma točen, kajti Karolina je umrla že leta 1839, verjetno je pa bila poprej kopališki gost. Stanovanjsko poslopje nad kopališko zgradbo so vzdignili, tako da je postalo dvonadstropno, s tem so povečali število sob za goste na 100. Povečali in obnovili so tudi prizidano restavracijsko poslopje. Sijajen salon, ki je bil visok dve nadstropji, je poslikal slikar Frisch. Ob strani so uredili konverzijsko in biljardno sobo, v poslednji je bil antični muzejček. V okolici toplic so podrli vsa stara kmetiška poslopja. Na bivših travnikih, pašnikih in njivah je nastal topliški park, kjer so zasadili eksotična drevesa, ki so še danes prava redkost. Murvini nasadi, ki jih je Uhlich zasadil, se pa kakor drugod v naših krajih niso obnesli niti tu. V gozdu so nastale lične steze. Tik nad restavracijo so prejšnjo kapelo nadomestili z novo, ličnejšo. Vsa ta dela so bila opravljena v štiridesetih letih.

Pozneje, leta 1856, so sredi parka zgradili trinadstropni Zofijin grad, ki so mu dali obliko nemških grajskih stavb in je imel nad 50 sob. Nove preureditve so izvršili leta 1873 in 1874. V kopališču so pustili samo velik bazen, a na mestu odpravljenih treh ostalih bazenov so zgradili 12 velikih in štiri majhne kabine, ki so jih razvrstili okrog prostora s kupolo, v katerem je bil poprej posebni bazen. Ta svetli prostor je postal vestibul. Na sredo so postavili kip nimfe, a v steno so vzdali štiri (že navedene) nimfam posvečene spomenike, ki so bili dotlej na dvorišču. Prostor ima še danes obliko, ki so mu jo dali tedaj, in učinkuje kot antično svetišče.

Takrat so natančneje preštudirali tudi same izvire. Ugotovili so, da je v triadnih dolomitnih skalah, katerih plasti padajo proti severu, več paralelnih razpok. Iz njih poleg manjših prihajata dva močna izvira. Zajeli so samo oba večja. Prvemu so dali ime Amalijin vrelec. Bil je na dvorišču, njegova temperatura je znašala 38,4° C. Drugi je bil v podvozu ob podolžni

strani velikega bazena. Pri njem so izmerili nekoliko manjšo temperaturo: 36,30 C. Krstili so ga kot Rimski vrelec.

Tedaj so podrli tudi »Grofovski dom« in na njegovem mestu zgradili »Hrvatski stan«. A dve hiši so postavili nad »Rimskim dvorom« na mestu, kjer je nekoč stal hlev, manjšo, imenovano vrtno hišo, so namenili za stanovanje samcem, večjo so pa določili za lastnike tople in njihove družinske člane.

Sledilo je še to in ono. Leta 1878 so na Derganovem zapadno od Senožeti zajeli studenec in zgradili do tople vodovod. Na desnem bregu Stojanškovega grabna so zgradili »Staro pošto«, v kateri je bila zares pošta, dokler je ni poštar Vančura preselil v »Novo pošto« pod postajo, poleg tega pa tudi restavracija za netopliške goste. Malo više so pa postavili cvetličnjak.

Napraviti je bilo treba tudi pota in čim so začeli graditi Južno železnico proti Ljubljani (1846), tudi most preko Savinje. Ob mostu so postavili hišico, kjer je mitničar pobiral mostnino od ljudi, ki niso bili topliški gostje. Proti koncu avstrijske dobe so mesto prejšnjega lesenega zgradili nov, toda ozek betonski most.

V dobi stare Jugoslavije so Uhlich dodali glavni topliški zgradbi še tretje nadstropje in z dozidavo na vzhodu izenačili oba stranska trakta. A najpomembnejše delo iz tega časa je zgraditev dnevnega kopališča med Savinjo in cesto, ki ga še danes, zlasti ob nedeljah, obiskujejo kopalci od blizu in daleč, celo iz Zagreba.

Trn v peti so bile Uhlichom sosedne kmetije, ki so jih skušali pridobiti. Pri nekaterih so prišli do cilja samo po ovinkih.

Kot prvo je padlo Peklačevo (dom. št. 253). Tedanji lastnik Jakob Radšček je dobil leta 1844 zanje samo 950 goldinarjev. Umaknil se je na nekdanje Topliško na Globokem, ki ga je kupil od Jurija Kneza, tasta Antona Aškerc in prenesel tja Peklačevo hišno ime. Na mestu stare Peklačeve domačije so Uhlich uredili »švicarijo«. Stari ljudje še pomnijo, da so tja nosili mleko.

Še prej je padla kmetijica Spodnjega Blaja (dom. št. 251). Tu je do leta 1792 gospodaril Boštjan Velej. Njemu sta sledila Martin in Jera. Ona sta leta 1835 prodala kmetijico Mariji Šerl, ki se je pozneje poročila z nekim Majcenom. Nadaljnji lastniki: Franc in Marija Unger (izza leta 1851), Viktor Brausewetter in Jožef Püttner (izza leta 1854), Feliks Kurmanowicz (leta 1874), Gustav Machts (izza leta 1875), Janez in Neža Gallas (leta 1878), Ignacij Pippal (leta 1879), Adelajda Pippal (izza leta 1880), Janez Schneider (izza leta 1884), Gustav Hermann (izza leta 1888). Šele leta 1899 je prišla ta posest v roke Uhlichovih: kupila sta jo Rudolf Uhlich in žena Emilija. Njuna naslednika sta postala inž. Rudolf Uhlich ml. in sestra Emilija Uhlich, por. Daniek.

Spodnja Blajevina je bila važna posest. Nekmečki posestniki so imeli tu gostilno. Po kleti, ki so jo napravili v veliki skali poleg hiše, so jo imenovali Skalno klet (Felsenkeller). V gostilni so se radi zadrževali tiho-tapci s tobakom. Poleg hiše je bil hlev za menjavanje konj, kajti odkar so leta 1816 zgradili cesto, je bil mimo živahen promet. Vendar je opešal, ko je

leta 1849 začel na nasprotni strani reke voziti vlak. Nekmečki lastniki so zgradili sedanjo mogočno stavbo in prejšnje gospodarsko poslopje, ko ni bilo več prevozov, uredili kot stanovanjsko hišo. Ime Skalna klet so zamenjali z imenom Savinjski dvor, »Sannhof«.

Na tej strani je bila v nevarnosti tudi Frančeva kmetija (dom. št. 250, gorska št. 291 in 295, h. št. 12). Tu je do leta 1802 gospodaril Anton Derčun. Od njega sta jo prevzela Mihael in Elizabeta Peklar. Leta 1832 je sledil Valentin in leta 1859 Franc Peklar. Nadaljnji lastniki: Franc Paher (izza leta 1859), Jožef Paher in Agata, roj. Podreberšek (izza leta 1879), Agata sama (izza leta 1900), Agata in drugi mož Franc Železnik (izza leta 1892), Jožef in Amalija Magdalenc (izza leta 1903), Jožef Magdalenc sam (leta 1915), Jožefina Gangl (leta 1915), Jernej in Helena Hohkraut (izza leta 1915). Kmetija je ostala, pač pa so ji Uhliči vzeli gozd »V rebri«.

Uhliche je močno bodla kmetija Starega Blaja (dom. št. 252), ki je bila tik nad toplicami. Tu je sredi XVIII. stoletja gospodaril Gašper Velej. Njemu so sledili: Matija Velej (leta 1769), Jurij Velej (leta 1816), Matija Velej (leta 1836), Jurij Velej (leta 1869). Jurij se je držal trdno do leta 1880. Tedaj je prodal hišo in nekaj zemlje Olgi Lönhard. Od nje je leta 1905 kupil hišo in košček zemlje Dunajčan Rudolf Stuhwald, medtem ko je drugi del zemlje kupila Lujza Reiter. Stuhwald je na mestu majhne stare hiše zgradil novo v obliki vile. To vilo je od Stuhwalda kupil upokojeni šolski upravitelj Karel Korošec.

S tem se je Uhlichom izmaknila. Pač pa so posredno dobili v svoje roke bivše Blajevo gospodarsko poslopje. Leta 1884 ga je Blaj prodal dr. Hermanu Mayrhoferju, kopališkemu zdravniku. On je poslopje podrl in na njegovih temeljih zgradil večjo vilo. Ko sta leta 1901 kupila to posest Lujza Reiter in sin Rudolf, sta imela že znaten del Blajevine.

Nekaj zemlje si je bil Blaj pridržal, a še to je leta 1915 kupila šarlota Uhlich. Navedena vila je znana kot bivališče »starih Uhlichov«, Karla in šarlote. Nakup te vile in sosednih zemljišč je omogočil, da so park razširili do nje. Dva zmaya, ki čuvata vhod na dvorišče, so pripeljali iz Laškega, kjer sta bila poprej v zdraviliškem parku. Njivo, ki je bila poprej nad Blajevo hišo in gospodarskim poslopjem, je prerasel gozd, ker je niso več obdelovali.

Ko je Blaj prodal svoje posestvo, je odšel v vinograd v Borovem, kjer si je iz izdanice napravil hišico.

Nič manj napoti ni bila Uhlichovim Stojanškova kmetijica, ki je zapirala pot proti Ogečam. Kar dobro se je držala. Šele leta 1876 je Stojanšek prodal nad cesto nekaj sveta topliški hišni Mariji Czerny, ki si je tu postavila hišico. Od Marijinega naslednika Franca Czernega je leta 1891 kupila to posest Marija Oliva. Ona jo je še istega leta prodala Uhlichom in Langerju. Ob vходу v jarek sta leta 1880 kupila nekaj zemlje dolgoletni topliški hlapec Matevž Kmet in njegova žena Agata, roj. Aškerc. Delček te posesti je leta 1922 kupil celjski trgovec Karel Loibner in zgradil lično hišo, v kateri je imel trgovino in gostilno. Med zadnjo vojno je to hišo porušila bomba.

Uhliči so se jezili, da se jim je ta komadič Stojanškove kmetije izmuznil iz rok. Leta 1882 so pa vendar kupili samo domačijo, preostala

zemljišča in mlin, ki je bil malo nad cesto. Mlin in hišo so Uhliči podrli. Skoraj na istem mestu, kjer je stala stara hiša, so zgradili novo in otvorili v njej gostilno. Gostilničar Šoline je bil hkrati kovač. Koval je v kovačnici, ki so jo Uhliči postavil v gozdu malo nad cesto. Tudi novo hišo so Uhliči leta 1925 podrli in postavili tam hlev. Pri tem so zadeli na močno rimsko zidovje in velik mozaik, ki so ga pustili v zemlji.

Onstran Stojanška si je na nekdanji gozdni parceli ogeškega Pirca Pintarjev iz Seve zgradil domačijo in otvoril gostilno Pod Lipo.

Uhliči so posegli tudi bolj daleč v hrib. V devetdesetih letih je Reiterica kupila od senožeških kmetov znatne gozdne dele in je s tem nad toplenicami razširila topliško gozdno posest. Vsak izmed treh kmetov je bil prizadet. Od Tabra (Logarja) je leta 1896 kupila celo vse posestvo, za višjo ceno, kakor ga je bila odkupila, ga je skesanemu kmetu sicer vrnila, toda pridržala si je gozd in dve njivi. Ti gozdovi so omogočili, da so se znatno razširila topliška gozdna pota. Toda Reiterica in Karel Uhlich sta kupila nekaj gozdov nad Ogečami (Purkovih in Bogilčevih), kjer tega učinka ni bilo.

Že v začetku so si Uhliči pridobili tudi precej gozdov v Lokavcu. Tudi sicer so posegali na levi breg Savinje. Že leta 1844 je Gustav Adolf Uhlich kupil nekaj sveta od Zeliča, a ga je moral deloma odstopiti državi, ko so gradili železnico. Lipovškovo je kupila Lujza Uhlich leta 1882. Zelo jo je pa bolelo, ko je zvedela, da je jurkloštarski graščak Falter kupil generalovo (nekdanje Zeličevo) za razmeroma nizko ceno. Že naslednje leto (1911) ga je kupila od njega, on je bil plačal 22.000 goldinarjev, a ona mu jih je odštela 32.000. Na posestvu se je naselila. Leta 1925 je izročila to posest hčeri Amaliji, vdovi po ulanskem majorju Arturju Tomiću (ki se na nagrobniku pri Sv. Marjeti označuje kot Artur Thomich pl. Prandazo).

Sledilo je Zagoriškovo. Leta 1915 ga je od Janeza Šketa kupila Reiteričina hči Ida, vdova po majorju Haasu. Po njej sta ga prevzela hči Ida ml. in njen mož leitersberski ing. Jožef Korber. »Novo pošto« je kupil Karel Uhlich leta 1918.

Uhliči so dobro gospodarili. Zapravljali niso, a niso si niti pritrgovali. Toplice so očitno mnogo nesle. Za preureditev si je bilo treba denar izposoditi, toda kar lahko so ga vračali. Gostje so se v Rimskih Toplicah dobro počutili. Prihajali so vanje aristokrati in meščani, samo kmeta in proletarca ni bilo videti. Največ je bilo Nemcev iz raznih krajev monarhije. Obiskovali so toplice tudi Tržičani, saj Uhliči so imeli s Trstom stare zveze. Manjkalo ni niti Madžarov. Celo Zagrebčani so bili med gosti. Hrvatski stan spominja nanje. Redki niso bili niti gosti iz Amerike. Dunajsko pisateljsko društvo je s ploščo ovekovečilo spomin na dramatika Grillparzerja, ki je večkrat bival tu. Senzacija za goste in okolico je bila angleška princezinja in pruska prestolonaslednica Viktorija, ki se je mudila v Rimskih Toplicah leta 1879 in je iz njih delala izlete v sosedne kraje.

In vpliv na kmečko okolico? Bil je bolj neugoden kakor ugoden. Videli smo, da so se kmetje morali umikati topliškim lastnikom. To je bilo v gospodarstvu. Kar so proizvodov zaradi toplec prodali, te škode ne odtehta. Nič manj nepovoljen ni bil moralni vpliv. Kmetje so opazovali lahko živ-

ljenje gospode, ki se je družilo z uporabo nemškega jezika. Bili so proti takim vplivom še premalo utrjeni, zlasti izpočetka, pozneje je bilo bolje.

Med vojno je zdravilišče mnogo trpelo, zlasti na koncu.

Nova Jugoslavija je določila Rimske Toplice za zdravljenje pripadnikov ljudske armade. Poslopja in kopališče je obnovila (1948/1949), samo za bivši Zofijin grad je zmanjkalo sredstev. Zato je pa pritegnila k zdravilišču novo na ogeških Devcih tik nad Savinjo ležečo stavbo. Tudi nevojaške osebe lahko toplice uporabljajo. Stanovanja dobe pri Stari pošti in pri privatnikih. Prav posebno jim je na razpolago že omenjeno dnevno kopališče nad Savinjo. Rimske toplice kot vojaško zdravilišče je 10 let upravljal dr. Jože Dolanc. Sledil mu je dr. Barle.

PROMET

Popolnoma odrezana od sveta pokrajina nikdar ni bila. Toda po skromni cesti, ki je izza srednjega veka po sledovih stare rimske lokalne ceste ob Savinji šla od brega do brega, se je vršil le skromen, večinoma tovarni promet. Živahneje je postalo, ko so v letih 1815—1816 zgradili vzdolž Savinje novo cesto, za tedanje dobo veledelo. Težki vozovi so se pomikali po njej. Pri Spodnjem Blaju so dobili gostilno in zgradili velik hlev. Ta prevozniška doba je trajala kratko časa, do zgraditve železnice (1849). Poslej so prevažali le še topliške goste, če jim je bila bolj všeč vožnja z zapravljivčkom ali kočijo kakor z vlakom.

Graditev železnic je prinesla v pokrajino precej zaslužkov. Za podzidovanje proge in zavarovanje bregov je bilo treba mnogo kamenja. Vožnja je dajala kmetom zaslužek. Jakob Volavšek (Čehovin) v Ložah je tedaj obogatel, tudi mnogi drugi so si opomogli. Ceno je dobil tudi les za pragove. Kdor ni imel voza in živine, si je zaslužil z ročnim delom. Denar obogati, a tudi zapeljuje. Sicer je pa železnica postala trajni vir za zaslužek ljudem, ki jih kmetije niso mogle preživeti ali ki jim kmečko delo ni prijalo. Ohranjen je še spomin na dve kantini, ki sta nastali, ko so gradili železnico, ena je bila na Strenskem (pri Kačjem gospodarju), a druga pod Brestovnico (pri Majcenu).

RUDARSTVO

V sami pokrajini ni nobenega rudnika, vendar se je je rudarstvo v znatni meri dotaknilo. V bližnjem Lokavcu so izza dobe Marije Terezije kopali svinčeno rudo. V začetku XIX. stoletja je nadaljeval to delo rudarski strokovnjak Heipel, vendar ga je opustil, ko je opazil, da ne bo posebnega uspeha. V dvajsetih letih je v lokavški rudnik vložil znatna sredstva precej lahkoverni baron Gadolla. Prodl je globoko v zemljo, zgradil topilnico in nekaj stavb. Uspeha ni bilo. Kaj prida niso izkopali niti v prvi svetovni vojni. Drugače je bilo s premogovništvom. Že v početku XIX. stoletja so mnogi poskušali kopati premog v Rečici (Hudi jami) in v Govcah (na Breznem). To so bili početki. Do pravega rudarjenja je prišlo šele v petdesetih letih, ko si je na obeh straneh pridobil več rudniških jam Pavel pl. Putzer, utemeljitelj rudarsko-železarskega podjetja v Štorah. Najprej si je za težišče izbral Hudo jamo. Hotel je zgraditi do Laškega rudniško železnico. Kmetje

in lastnik leta 1854 »otvorjenih« toplic v Laškem mu niso hoteli odstopiti zemlje. Vrgel se je na nasprotno stran. Brezno si je izbral za središče. Ob lčni je leta 1862 do Rimskih Toplic zgradil železnico. Preko Savinje je moral napraviti most, ki so ga uporabljali tudi pešci, čeprav so jim to zabranjevali. Navzdol je šlo samo, navzgor so prazne »lore« (vozičke) vlačili konji. Prvi premog, ki ga je železnica pripeljala do Rimskih Toplic, je kupil Uhlich. Putzerju, ki je prišel na nič, je leta 1789 sledil bogati Dunajčan Henrik Drasche pl. Wartinsberg. Jamske mere si je dal na novo potrditi. Od Uničnega do Savinje jih je bilo 60. Zaradi nastale krize je Drasche leta 1881 rudnik prodal. Kupil ga je tedanji jurkloštrski graščak Edvard Geipel. V tem času se pojavlja zanj ime: rudnik v Rimskih Toplicah. Ko je Geipel leta 1890 prodal rudnik Trboveljski premogokopni družbi, se je rudarsko delo odmaknilo od naše pokrajine, kajti družba je središče preselila v Hudo jamo, kjer je pa delala le bolj malo. Rudniško železnico do Rimskih Toplic so dvignili, njeno traso in most so uporabili za cesto. Vendar rudarska tradicija v kraju ni izginila.

INDUSTRIJA

Edino industrijsko podjetje je tovarna lesnih izdelkov (zlasti podpetnikov), ki jo je v Gračnici ustanovil jurkloštrski graščinski veleposestnik Henrik Falter v družbi z dr. Antonom Božičem in inž. Hochstädterjem, da bi izkoriščal les, ki so mu ga dajali veliki gozdovi. Nekoliko desetlin ljudi je v tej tovarni našlo skromen zaslužek. To je bilo v dobi stare Jugoslavije.

ŠOLA

Ko se je rodil pesnik Aškerc, pri Sv. Marjeti še ni bilo šole. Ustanovil jo je leta 1839 kurat Martin Godina. Pri Bogiliču na Ogečah je najel sobo in je 4. novembra začel poučevati. Ker mu je pa bilo na Ogeče predalet, je pripravil župljane do tega, da so leta 1846 nasproti župnišču postavljeno klet obokali in na oboku zgradili učno sobo.

Ker je bil Godina bolehen, je prosil knezoškofijski ordinariat v Mariboru, naj se pri Sv. Marjeti namesti učitelj. Ordinariat je posredoval pri namestništvu v Gradcu in 29. oktobra 1861 je bilo odrejeno, da se zakonito ustanovi (aktivira) enorazredna šola. Nato je bil z dekretom z dne 31. oktobra 1865 imenovan absolvirani učiteljski kandidat Jožef Kokalj kot podučitelj pri Sv. Marjeti. Še isto jesen je začel poučevati. Stanoval in hranil se je prvo leto v župnišču. Naslednje leto so pa nasproti cerkvi stoječo mežnarijo nadzidali in jo določili za učiteljsko stanovanje. Kokalj je bil hkrati tudi cerkvenik in organist. Leta 1868 je postal stalni učitelj. Dohodki so mu bili v bistvu organistovski. Po sprejetju novega šolskega zakona leta 1869 je Kokalj postal redni učitelj in šolska oblast je izdala odlok, da ga ne smejo več uporabljati za mežnarja. Iz tega je nastal spor s cerkveno upravo. Saj je učitelj stanoval v stanovanju, ki je bilo prvotno mežnarjevo, tudi šola je bila na cerkvenem temelju. Cerkev si je potlej z organisti pomagala, kakor je vedela in znala. Ker so imeli majhne dohodke, se na mestu niso držali.

Jožef Kokalj je bil dober učitelj. Starejši ljudje se ga še danes s hvalečnostjo spominjajo. Njegova šola je pa le imela napako. Preveč je gojil nemščino. Učitelj je mislil na praktično korist, pozabil je pa na škodo, ki je zaradi tedanjih razmer morala nastati; narodna zavest, ki se je šele začela probujati, je mnogo trpela. To je bilo zelo prav topliški gospodi, ki si je znala pridobiti znaten vpliv na šolo. Ta vpliv je izvrševala preko krajnega šolskega ogleda, preko krajnega šolskega sveta, zlasti pa z materialnim podpiranjem. Še za stare šole je bil od leta 1863—1869 krajevni šolski nadzornik Anton Aškerc, pesnikov oče. Toda po uvedbi nove šole je okrajni šolski svet imenoval za krajnega šolskega nadzornika, laškega trgovca Franca Tibra. Ko se je osnoval prvi krajni šolski svet, je bil Tiber izvoljen tudi za novega načelnika. Leta 1872 je kot načelnik odstopil in njegov naslednik je postal Jurij Zupan (Zelič) iz Lok. Po enem letu je Zupanu sledil Jurij Pavline (Knez) s Senožeti. Leta 1873 je pa postal načelnik krajnega šolskega sveta poštar in gostilničar Ferdinand Vančura (Wantschura) in je ostal na tem mestu dvanajst let. Čeprav je bil Vančura po rodu Slovan, je vendar pripadal krogu topliške gospode in je bil Nemec po mišljenju in dejanjih. Kot načelnik se ni prav nič zatajeval. Večkrat je prihajal k pouku in topliški gostje so bili včasih z njim. Učitelja so hvalili zlasti zaradi uspehov v nemščini. Ob zaključku šolskega leta so prirejali šolske veselice na Potuškovem travniku pod pokopališčem. Ob takih in podobnih priložnostih so učence tudi pogostili, dajali so jim celo vino ali pivo. Vančura je nastopal kot »šolski oče«. Na prvi taki veselici (leta 1876) je bil tudi Gustav Adolf Uhlich, ki je bil tedaj župan Krištofove občine. Osebnost je delil sadje in klobase. Z zbirkami, tombolami in prireditvami so si dobili potreben denar. Kadar je kaj ostalo, so dajali ubožnim otrokom tudi obutev in obleko.

Do leta 1879 so trajale velike počitnice od 15. septembra do 2. novembra, potlej pa od 1. septembra do 15. oktobra. Neprilike so delale razne nalezljive bolezni, zaradi katerih je bilo treba šolo večkrat zapreti. Posebno hudo je bilo v novembru 1878. Tedaj je pri Podlesniku v Strenskem v enem tednu umrlo pet otrok.

V šestdesetih letih (do 1868) je obiskoval šmarješko šolo poznejši pesnik Anton Aškerc.

Za šolo godnih otrok je bilo tedaj nad 100. Po listini o všolanju so bili iz treh občin. Največ iz občine Sv. Krištofa: s Sevc, od Sv. Marjete, z Ogeč, Toplice, Jesenove ravni, Borovega, Dinjih Laz in Črete. Precej jih je bilo iz občine Marijagradec, bili so iz Strenskega, Lok, Globokega. Nekoliko jih je bilo iz občine Loka, bili so iz Lukovice. Spodnje in Zgornje Gračnice in iz Lokavca (dela ob Savinji). Ta šolski okoliš je ustrezal zemljepisnim razmeram in se je leta 1935 malo spremenil: tedaj so mu pridelili še Brestovnico in Povčeno, ki sta bili poprej všolani v šmiklavško šolo. Sorazmerno s številom otrok so določali tudi delež, ki so ga posamezne občine morale prispevati za šolo.

Na Sv. Krištof je odpadlo okrog 75, na Marijagradec okrog 20 in na Loko okrog 5 %. Ko so leta 1928 ves jugozapadni del Sv. Krištofa priključili Dolu, tedaj je ta občina (za Čreto) prevzela nekaj nad 2 % stroškov. Ko je

bila leta 1937 občina Marijagradec združena z Laškim, je mestna občina Laško prevzela tudi marijagraški delež za šmarjetsko šolo.

Zaradi velikega števila otrok je bilo takoj po uvedbi nove šole treba misliti na novo zgradbo. Vprašanje se je počasi reševalo, ker občine niso imele denarja.

Šmarješki krajni šolski svet si je leta 1875 izposloval pri Štajerski hranilnici možnost, da si lahko na 30 let izposodi pri njej 2550 goldinarjev. Na pomoč so priskočile tudi toplice. Tam so v sedemdesetih in osemdesetih letih prirejali tombole, veselice in zbirke v korist šmarješki šoli. Gustav Uhlich je v svojem testamentu volil zanjo 300 goldinarjev. Tako se je nabralo nad 3000 goldinarjev.

Medtem se je bil poravnal spor s cerkvijo. Novi župnik Edvard Janžek je stavil sprejemljivo ponudbo: mežnarija in šola se vrneti cerkvi, ko se zgradi novo šolsko poslopje; za staro šolo se da 100 goldinarjev odškodnine. Krajni šolski svet je to ponudbo rad sprejel.

Leta 1884 je krajni šolski svet kupil nad cesto na severnem koncu sv. Marjete za stavbišče Bogiličevo njivo v izmeri 1200 kvadratnih sežnjev. Tu so se namenili zgraditi dvorazredno šolo s stanovanjem za vodjo in drugo učno moč ter vsemi potrebnimi prostori. Načrt je pripravil celjski inženir Hiegersberger. Stroški so bili preračunani na dobrih 10.000 goldinarjev. Vse tri občine, Sv. Krištof, Marijagradec in Loka, so se jih izprva otepale, vendar so končno morale nanje pristati.

Dne 5. septembra 1886 so položili temeljni kamen za novo šolo. Gradnjo je prevzel Jurij Teršek (Šveriga), a zidarska dela je izvrševal mojster Dellameja iz Laškega.

Preden so leta 1887 šolo dogotovili, je na seji krajnega šolskega sveta šolski vodja Kokalj prečital pismo dr. Langerja, solastnika toplic. V tem pismu obvešča dr. Langer krajni šolski svet, da mu uprava toplic izroča knjižico Celjske hranilnice, v kateri je bilo za šolo naloženih nad 3.000 goldinarjev, samo pod pogojem, da se z vpisom v zemljiški knjigi zajamči, da se bo na višji stopnji v šoli vedno poučevala nemščina. Šolski vodja Kokalj in načelnik krajnega šolskega sveta Vančura sta zagovarjala to zahtevo. Proti njej je odločno nastopil župnik Janžek in je izjavil, da pride stvar v časopise, kar toplicam ne bo v korist. Šolski možje so potegnili s šolskim vodjem in načelnikom, samo Mihael Zupan (Gašperin s Strenskega) je glasoval za župnikov predlog.

Vendar stvar ni bila večjega pomena, ker se je poslej nemščina na šoli v smislu zakonitih odredb poučevala kot predmet, učni jezik je pa bila slovenščina. Pomanjkljiva narodna zavednost uglednejših ljudi v kraju in občini, ki se je pokazala pri tem vprašanju, se je vendarle popravila. Saj sta bili občini Sv. Krištof in Marijagradec med tistimi, ki so leta 1889 zahtevale, naj bo v slovenskih šolah nemščina samo neobvezni predmet. Pri tem preobratu je imel poleg Janžeka znatno zaslugo tudi šentjedrski župnik Ceh Robert Vaclavik. Celjski nemški list ju je zaradi tega močno napadal. Popolnoma izkoreniniti se pa v starejšem rodu tuja miselnost vendarle ni dala. Topliška gospoda jo je še vedno podpirala.

Šolski vodja Kokalj ni dočakal, da bi poučeval v novi šoli. Med šolskim letom 1886/87 je zbolel in v juliju je prišel na šolo suplent Ivan Zemljak. Dne 7. avgusta 1887 je Kokalj umrl, veličasten pogreb pa je pričal o veliki priljubljenosti, ki si jo je bil pridobil.

V jeseni 1887 se je pričel pouk že v novi šoli. Do velike noči 1887 je poučeval suplent Ivan Zemljak. Tedaj je kot provizorični nadučitelj prišel na šolo Franc Pečar, dotlej definitivni nadučitelj na Humu pri Ormožu. Dodelili so mu provizorično podučiteljico Viljemino Rischner. S tem je šola postala dvorazredna. Viljemina Rischner je poučevala tudi ročna dela. V oktobru 1890 sta Pečar in Rischnerjeva postala definitivna.

V novem in lepem šolskem poslopju so bili ugodni pogoji za pouk. Ko je bila zgrajena, šola ni imela učil, pa tudi ne šolarske in učiteljske knjižnice. Pečar je dal šoli svoj pečat. Na njegovo pobudo je krajni šolski svet preskrboval potrebna sredstva za nabavo učil in knjig za šolarsko in učiteljsko knjižnico. Največjo skrb je Pečar posvečal kmetijskemu pouku. Dečke je vzgajal v dobre poljedelce, sadjarje in vinogradnike, deklice je pa učil, kako se goje zelenjava in cvetlice. Njegov sadni in zelenjadni in cvetlični vrt je bil okras šole. Konec leta 1896/97 je s ponosom napisal v šolsko kroniko, da mu je trta pri šoli dala 30 litrov zelo dobrega amerikankega vina, prvega v okraju. Hotel je v kraju obnoviti vinogradništvo, ki ga je bila uničila trtna uš. Vzdolž vrta je zasadil mnogo raznovrstnih matičnih dreves, ki mu jih je brezplačno dal sosed, šentjedrski učitelj Jožef Šeligo, prav tako imeniten sadjar. Matična drevesa so dajala cepiče. Prizadevanje Pečarja, Šeliga in Kropēja, nadučitelja v Zidanem mostu, so mnogo pripomogla k temu, da je še dandanes pokrajina tako sadovna.

Sestav krajnega šolskega sveta se je nekoliko spremenil. Vančura je nehal biti načelnik krajnega šolskega sveta, pač pa je bil do prve svetovne vojne krajni šolski nadzornik. Načelstvo je prevzel od njega Janez Kocen, gostilničar in pek, temu so pa razmeroma hitro sledili drugi uglednejši možje v kraju. Pred prvo svetovno vojno so izvolili za načelnika župnika Edvarda Janžeka, ki je bil tedaj že v pokoju. Pečar je krajni šolski svet znal pridobiti za šolo in njene potrebe. Učenci so knjige in učne pripomočke večinoma dobivali zastonj. K temu sta precej pripomogla tudi okrajni šolski svet in topliška gospoda.

S toplic je tudi sicer še vedno prihajala šoli znatna pomoč. Zlasti značilna je skrb tržaškega trgovca Davida Luzatta, ki je bil več ko deset let topliški gost. Vsako leto je na Terezijini planoti pri toplicah priredil tombolo. Njen dobiček je daroval šoli, ki je preko zime dajala ubogim otrokom opoldne juho in kruh, preko leta pa žemlje. Kuhala je brezplačno Pečarjeva žena Leopoldina. Ko Luzatta ni bilo več, je tombolo priredilo topliško vodstvo samo, tople juhe otroci sicer niso več dobivali, pač pa vse leto žemlje. Precej je ostalo tudi za šolske potrebščine, tu in tam tudi kaj za obutev in obleko.

Franc Pečar je služboval do 30. decembra 1913, ko je bil upokojen. Rischnerjeva mu je na šoli pomagala do 14. avgusta 1897, ko je odšla v Studence pri Mariboru. Njena naslednica je bila Ana Steska. Ta je bila na šoli do 19. septembra 1907, ko je bila premeščena v Štore. Steski je za

nekoliko mesecev sledila Ana Pirc-Gabrič, a o veliki noči 1908 je prišel na šolo Karel Drofenik, ki je ostal na njej do 9. decembra 1914, ko je odšel v Trbovlje. Ko ni bilo na šoli nobene učiteljice, je poučevala ročna dela Jožefina Kavšek iz Laškega.

Ko je Pečar odšel v pokoj, je prišel na šolo suplent Robert Ivanuš. Dne 2. maja 1914 je pa prevzel nadučiteljsko mesto Karel Korošec, ki je prišel iz Reke nad Trbovljami. Kot drugo učno moč so mu dodelili ženo Eleonoro, roj. Vodušek, ki je trboveljsko mesto zamenjala s šmarješkim. Korošec je vodil šolo preko svetovne vojne. Izprva je moral razširiti pouk nemščine, kasneje ga je pa omenil, izjavljajoč v šolski kroniki, da spričo splošne bede ni niti dovolj časa za materinščino in druge nujnejše predmete. Vendar je imel Korošec težko stališče, vojne težave so pritiskale nanj in razumel se ni s krajnim šolskim svetom, tudi ne z njegovim načelnikom župnikom Janžekom. Sredi vojne 1916/17) je Korošec začel pisati šolsko kroniko v slovenskem jeziku, očitno je hotel izraziti svoje nasprotovanje do dogodkov in avstrijske vladavine.

V začetku leta 1919, ko je že bila Jugoslavija, je dobil Korošec polletni dopust in vodstvo je prevzela Eleonora Vodušek-Korošec, ki so ji v pomoč poslali Karla Drofenika. Korošec je bil v februarju premeščen v Koprivnico. Stopil je kmalu v pokoj in je po drugi svetovni vojni umrl v svojem domu (Zgornjem Blajevem) tik nad Rimskimi Toplicami.

Dne 1. oktobra je bil za nadučitelja nameščen Drago Majer, ki je prišel iz Podsrede. Eleonora Vodušek-Korošec je v decembru 1921 odšla v Trbovlje. Na njeno mesto je prišla Olga Ille, toda že v septembru 1923 je dobila službo na šoli v Blagovni in k Sv. Marjeti je prišla Gabriela Pukmeister, ki je ostala pri Sv. Marjeti do 1. novembra 1931, ko je odšla v Blanco. Na njeno mesto je prišla najprej Mira Radin iz Radeč (v decembru 1931), ki jo je še istega meseca zamenjala Alojzija Razpotnik.

Ko se je šolski upravitelj Majer potegoval za to, da postane šola trirazredna, je prišlo do začasne krize v krajnem šolskem odboru (kakor se je izza 1. junija 1927 imenoval prejšnji krajni šolski svet). Vendar je Majer krizo premagal in dosegel cilj. Za šolsko sobo so priredili prejšnje učiteljevo stanovanje. Kot tretja učna moč je v začetku šolskega leta 1932/33 prišla iz Gornjega grada Martina Pleskovič. Ko je Razpotnikova 5. maja 1935 odšla v Zidani most, je Pleskovičeva učila dva razreda, dokler ni 27. junija prišla na šolo Bogomila Možina-Flis.

Majer je vodil šmarješko šolo skoraj 18 let in je njeno delo v pedagoškem pogledu mnogostransko izpopolnil. Kakor nekdanj Pečar tako se je tudi on zelo brigal za kmetijski in gospodinjski pouk. Dodal je pa še mnogo novega. Za njegovega vodstva so učenci vsako leto priredili kako igro, združeno s primerno akademijo, ne glede na narodne praznike, ki so jih vedno primerno obhajali. Pozneje se je pridružil še Miklavžev večer, ki ga je šola prirejala skupno s Sokolskim društvom in je obsegal igrico in obdarovanje otrok. Sredstva, ki so jih dobili z igro in akademijo, so vsako leto uporabili za izlet, učenci nižje stopnje so šli kam blizu, učenci višje stopnje so pa imeli daljše izlete. Vzgojno so vplivali na mladino z organizacijo »Mladih junakov« (ki je gojila treznost), s Podmladkom Jadranske straže,

s čitanjem Našega roda in knjig Mladinske Matice, ki so si jih učenci sami naročili, z gojitvijo mladinske telovadbe pri Sokolu, ki sta jo vodila upravitelj in učiteljica, s kopanjem dečkov v poletnem času, ki ga je nadziral upravitelj sam, s poukom ročnega dela.

Šolsko leto je redno trajalo do Vidovega dne in se je začinjalo 1. septembra.

Konec šolskega leta 1936 je šel Drago Majer v pokoj. Slovo od mladine je bilo zelo prisrčno. Nekaj časa je šolo vodila Martina Pleskovič. Dne 9. oktobra je pa prevzel vodstvo Alojzij Kozelj, ki je prišel iz Jurkloštra. Ko je septembra 1938 Bogomila Možina-Flis odšla na višjo pedagoško šolo, je ostal najprej na šoli sam s Pleskovičevo, 18. oktobra 1938 je pa prišla na pomoč še tretja učna moč, Ana Zidar iz Lemberga. Ana Zidarjeva se je 31. avgusta 1939 vrnila v Lemberg in 24. avgusta je bil k Sv. Marjeti od Sv. Jederti premeščen Miroslav Čekada.

Kozelj je vodil šolo v začrtanih smernicah. Delo je prekinila vojna.

Okupator je tudi v šmarješko šolo poslal svoje ljudi, ki so poučevali otroke v treh turnusih. Ko so prišli, jih otroci niso prav nič razumeli. Delo okupatorjevih učnih moči je bilo omejeno skoraj izključno na vajo v nemščini, na prepevanje nemških pesmi, na telovadne in podobne nastope. Okupator je ustanovil tudi otroški vrtec. Namestil ga je v Završnikovi hiši za pokopališčem, ki jo je v ta namen dvignil, lastnik je bil namreč izgnan. Sredi vojne so postala tla prevroča in šolsko delo je prenehalo. Šolsko poslopje je pogorelo.

Po končani vojni je upravitelj Kozelj zopet prevzel vodstvo šole. Vrnil se je tudi učitelj Čekada (umrl 1958). Tretje učno mesto so druga za drugo zavzemale učiteljice: Ilica Jančič (eno leto), Marija Mrzel (dve leti), Hiel Ana (tri leta), Zdenka Železnik-Stopinšek, ki je prišla za njimi, je na šoli še danes.

Ker je bilo šolsko poslopje med vojno poškodovano, so izprva učili v Završnikovi hiši, nekaj časa tudi na Novi pošti. Leta 1947 so v šolskem posloppu obnovili streho in dve učilnici in pouk so prenesli vanjo, leta 1952 je bilo obnovljeno vse poslopje v celoti.

Število otrok je naraslo na preko 150, vsako leto jih je šolo zapustilo okrog 15, zdaj jih odide na laško višjo osnovno šolo tudi po 20.

Razen pesnika Antona Aškercja je iz šmarješke šole odšlo v višje šole še več učencev. Doštudirali so skoraj vsi. Naj slede vsaj imena tistih, ki so po končanih študijah stopili v življenje pred drugo svetovno vojno ali kmalu po njej. Kot duhovniki: Jožef Potušek, Konrad Jarh, Tomaž Ulaga (sedaj profesor), Boštelet; kot učitelji (učiteljice): Jožef Jarh, Justina Jarh, Karolina Pečar (umrla kmalu po nastopu službe), Milka Ulaga; kot profesorji: Drago Ulaga, Emil Ulaga, Anton Aškerc, pesnikov nečak (ravnatelj učiteljskega v Celju); kot juristi: Jože Ožek (umrl tik pred končanimi študijami), dr. Emil Gaber, sodnik, dr. Maks Šnuderl (prvotno odvetnik, zdaj univ. profesor prava in politik, njegov oče je bil v toplicah oskrbnik, mati je pa bila Pintarjeva, s starši je stanoval pri Pintarjevi Lipi); kot višji železniški uradniki: Franc Jarh, Jože Ulaga, Franc Kokalj, Leopold Pečar; kot zdravniki: dr. Pečar; kot novinar in uradnik: Leon Tičar.

Ta seznam nikakor ni popoln, saj jih je še mnogo, ki so srednjo šolo če že ne v celoti, pa vsaj deloma dovršili in so se dobro uveljavili v življenju. V letih po vojni jih je odhajalo na študije čimdalje več. Vsekakor je vidno, da Aškerčev rojstni kraj tudi v kulturnem pogledu ni zaprt.

CERKEV

Na ogeških tleh je konec srednjega veka nastala cerkev Sv. Marjete. Prvič čitamo o njej v urbarju laške gosposčine iz leta 1524. Bila je podružnica laške pražupnije. Pri cerkvi se je vsako leto vršilo proščenje na dan sv. Marjete. Prihajali so kramarji s stojnicami. Gosposka je morala poskrbeti za njihovo varnost. V ta namen je moral vsak izmed sedmih ogeških kmetov dati po 6 krajcarjev in pogačo. Tako stoji v urbarju iz leta 1582.

Prvotna šmarješka cerkev je bila majhna in preprosta. Najdemo jo narisano v Gajšnikovi kroniki laške dekanije iz prve polovice XVIII. stoletja. Sredi stoletja so cerkev povečali. Povišali so prezbiterij in podaljšali ladjo. Za presbiterijem je bila tedaj lesena koča, v kateri so prebivali duhovniki, ki so izmenoma prihajali iz Laškega opravljat cerkvene obrede.

Leta 1789 je dobila Sv. Marjeta stalno duhovnijo (lokalijo) z lastnimi matičnimi knjigami. Državna oblast je ukinila leta 1786 v Dragi (nad hrastniško postajo) ustanovljeno lokacijo in mesto nje ustanovila šmarješko. Leta 1873 so to lokacijo povzdignili v samostojno župnijo.

Svoje področje je nova lokalija dobila iz štirih župnij.

Iz radeške župnije so ji dodelili: Lukovico, široke njive, Dolenje, Brezove njive, Zgornjo in Spodnjo Gračnico;

iz dolske župnije: naselje v Grabnu in Jezeru, iz šentjedske župnije: Jesenovo ravan in še nekaj drugih domačij;

iz laške župnije: Senožeti, Toplico, Sv. Marjeto, Sevce in Strensko.

Vsa lokalija je dobila s tem 579 ljudi.

Leta 1796 so ji dodelili od malo poprej (1787) pri Sv. Miklavžu ustanovljene lokalije: Loke in Globoko (razen Zupan-Kokotca, ki je hotel ostati pod Sv. Miklavžem).

Pozneje so se izvršile še manjše izpremembe:

Leta 1810 je bila na levem bregu Save iz radeške župnije definitivno izločena lokalija v širju. Njej je šmarješka lokalija morala prepustiti: Lukovico, široke njive, Dolenje in Brezove njive. Leta 1862 je pa Lukovica prišla nazaj. Ko je tega leta škof Anton Martin Slomšek imel birno pri Sv. Marjeti, so ga Lukovčani prosili, naj jih znova priključi tej župniji. Škof je njihovi prošnji ustregel.

Leta 1870 je škof priključil Sv. Marjeti Creto (iz dolske župnije), posestnika Južno (Bilbaja na levem bregu Ične — iz šentjedske) Zupana — Kokotca in čuvajnici 247 in 248 iz šmiklavške župnije.

Leta 1936 je dobila Sv. Marjeta od Sv. Miklavža v Brestovnici številko 16 in leta 1937 številki 18 in 29.

Duhovniki šmarješke lokalije (župnije) so bili:

Franc Ks. Turner, bivši kapucin (1789—1805),

Ivan Legat (1805—1806),

Feliks Mušič (1807—1817),

Jožef Vinković (1817—1859). Bil je Hrvat iz Čakovca in je leta 1854 imel svojo zlato mašo.

Gašper Cenc, provizor (1859).

Martin Godina (1859—1866). Leta 1866 je stopil v pokoj in je do svoje smrti (1892) prebival v Potuškovih hiši za župniščem. Mnogo se je bavil z zdravstvom in je bolnikom često uspešno pomagal.

Blaž Rotnik (1866—1870).

Ivan Košir, provizor (1870).

Dr. Jožef Šuc, provizor (1870—1871).

Matija Cank (1871—1878, do leta 1873 kurat, poslej župnik).

Matija Frece, provizor (1878—1879).

Gašper Zupanc (1879—1881).

Edvard Janžek (1882—1892, prvičkrat).

Anton Aškerc, provizor (od 2. maja 1892 — 24. septembra 1892). Aškerc je imel pri Sv. Marjeti novo mašo kot bogoslovec 3. letnika dne 15. avgusta 1880. Župnik Gašper Zupanc govori o njej v župnijski kroniki: Za avgustovimi dnevi z nevihtami in točo je prišel zelo lep 15. avgust. Ker se ni nihče spominjal, da bi bila kdaj pri Sv. Marjeti nova maša, so jo tokrat proslavili z velikim sijajem. Dekan in kanonik Anton Zuža je v spremstvu duhovnikov iz sosesčine in ovenčanih deklet ob spremstvu dobro izvežbane godbe spremil novomašnika iz župnišča v cerkev, kjer je imel slavnostno pridigo dolski župnik Anton Žičkar. Do leta 1892, ko je prišel za provizorja, v svojo rojstno župnijo, je Anton Aškerc notranje dozorel. Med starimi ljudmi se je še ohranil spomin na njegovo duhovniško delovanje pri Sv. Marjeti. V lurski cerkvi je pridigoval, da je bila Marija taka ženska, kakor so druge. Na dan, ko bi morala biti pri Sv. Marjeti birma, je Aškerc z otroki pri pokopališču pričakal škofa, ki je prišel od Sv. Miklavža. Škof se za Aškerca še zmenil ni in je kar odšel v zakristijo. Tja se je napotil tudi Aškerc. Škof ga je ostro prijel in ljudje, ki so bili pred zakristijo, so točno slišali odločne Aškerčeve besede: Napravite, kar hočete! Ljudem ne bom nikdar govoril neresnice!

Dne 17. julija je bil patrocinijski sv. Marjete in Aškerc ga je proslavil na poseben in kakor je sam zapisal v župnijsko kroniko spomina vreden način: on sam je pridigoval, mašo je bral prof. Lang z Ogrskega, a asistiral je »kandidat sv. teologije in prefekt vikar cerkve sv. Križa v Varšavi,« duhovnik Peter Michalski. Oba gosta sta se vpisala v župnijsko kroniko. Dne 11. septembra je Antona Aškerca obiskal »kolega njegov, g. Simon Gregorčič, pesnik z Gradišča pri Gorici«. Aškerc ga je na povratku spremil do Ilirske Bistrice.

Ivan Nep. Kunej (od 24. sept. 1892—1895).

Edvard Janžek (1895—1913, drugič, vmes je bil župnik v Sevnici). Janžek se je rodil v Podgorju pri Slovenjem Gradcu leta 1844 kot sin učitelja. Oče mu je umrl v Trbovljah leta 1846, kot dijak je bil Janžek pod vplivom trboveljskega župnika Jožefa Hašnika, pesnika, komponista in rodoljuba. V Celju in Mariboru, kjer je obiskoval gimnazijo, je sodeloval pri dijaških listih in nabiral naročnike za Janežičev Slovenski Glasnik. Še kot bogoslovec je pisal pesmi, poslej pa ne več, toda bil je domoljub do smrti in je v

narodnostnem pogledu vzpodbudno vplival na svoje župljane in občane. Leta 1913 je stopil v pokoj, preživel ga je v hiši, ki jo je bil postavil pod bregom nad župniščem. Umrl je leta 1931.

Franc Trop (1913—1926).

Anton Medved, provizor (1926—1927).

Jakob Bohak (1927 do danes); ko je prišel okupator, se je moral naskrivaj umakniti v Stično.

Ko je bila ustanovljena lokalija, je duhovnik Franc Ks. Turner, dve leti bival pri Bogiliču na Ogečah. Nato se je preselil v župnišče, ki so ga medtem zgradili. Pozneje (1821) so zidali tudi mežnarijo. Malo prej so postavili gospodarsko poslopje in nekoliko pozneje klet.

Leta 1804 je udarilo v stolp in ga poškodovalo. Ob popravilu so ga dvignili za seženj. Ob tej priložnosti je padel z odra zidar Martin Dergan s Senožeti in se ubil.

Prvotno je bilo okrog cerkve pokopališče. Leta 1831 so ga premestili na južno stran naselja, na Malškovo in Farjevo njivo, kjer je še danes.

Župnik Janžek je leta 1905 in 1906 staro cerkev povečal, dvignil in na novo opremil.

Župnik Janžek je leta 1885 na Korenišniku zgradil cerkev Lurd.

Župna cerkev je imela večje zvonove iz leta 1874, lurška pa jih je dobila po zgraditvi. Med prvo svetovno vojno so v vsaki cerkvi pustili samo po enega. Pozneje so odvzete zvonove nadomestili z novimi.

Ker je bila kuracija (župnija) mlada, cerkev ni imela mnogo zemljišč. V bližini župnišča sta bila dva vrta, a med pokopališčem in Ogično dve njivi, vendar je eno že leta 1814 odnesla voda. Ko so v Borovcu delili gozdove, je tudi cerkev dobila večjo postat. Kmetje so vsako leto poskrbeli za to, da so imeli v župnišču kurjavo. Manjši kmetje so pripravljali drva v gozdu, večji so jih vozili domov. Ko je kurat Vinković gozd izsekal in les prodal v Zagreb, je nastala stiska. Vendar so kmetje poslej sami dajali drva, dokler gozd ni zopet podrastel. Leta 1917 je cerkev dobila Hrušovarjevo (Aškerčevo) posestvo na Senožetih in v Globokem. Ker je imel stari gozd silo neugodno lego, so ga upravitelji cerkve prodali, meneč, da za potrebe župnišča zadošča lep gozd nad Globokim. Vinković je ob smrti volil cerkvi kot ustanovo vinograd v Strenskem.

Sicer je pa župnik dobival iz verskega fonda okrog 300 goldinarjev na leto, župljani so mu dajali biro in plačevali pristojbine za verske obrede (štolo). Ker je bila župnija majhna, so bili dohodki razmeroma skromni.

LJUDSKO ŽIVLJENJE

V kmečkem življenju pokrajine opazamo sredi preteklega stoletja velik prelom. Dotlej je ljudstvo živelo samo zase, vpliv graščine je bil v bistvu kmetijskega, a cerkve predvsem verskega značaja. Vpliv mesta je bil neznaten. Poslej je kmet počasi stopal iz svoje omejitve. Pridobljena svoboda mu je dajala večjo gibljivost, ki jo je polagoma in strahoma jel izkoriščati. Cesta in zlasti železnica sta mu odpirala pot v svet, dovajali sta mu tudi tuje ljudi in mu jih omogočali spoznavati. Še večjega pomena so bile toplice.

Privedle so v kraj poleg tujih gospodarjev in njihovih služabnikov še mnogo tujih ljudi, ki so se v bližini toplic v pokrajino zajedli in izpodrivali naš svet. A kopališki gostje so tujerodni vpliv še stopnjevali. Ni dvoma, bil je deloma ugoden, a v veliki meri tudi neugoden. Pretežno gospodarskega in socialnega značaja je bil vpliv rudnika in industrijskih podjetij, ki so polagoma nastajala v sosesčini.

V fevdalni dobi je bila celica ljudskega življenja kmetija in kmetije so bile sorazmerno stalne. Res so do Marije Terezije razlikovali kupne ali dedne in zakupne kmetije. Toda stvarno so tudi zakupne kmetije iz gospodarskih razlogov večinoma obravnavali kot kupne (dedne), ob smrti lastnikov so jih navadno prav tako podeljevali otrokom. Če se je pa že iz kakega vzroka rodbina menjala, je kmetija vendarle ostala cela in je okrog sebe zbirala drugo rodbino.

Ako bi merili z današnjim merilom, bi se nam moralo čudno zdeti, kako so kmetije mogle prehraniti vse svoje ljudi. Iz rojstnih knjig lahko vidimo, da so imeli kmečki starši skoraj redno kopico otrok. Zaradi neugodnih zdravstvenih razmer jih je res mnogo pomrlo, toda mnogo jih je tudi ostalo. Ljudje, ki so doživeli visoko starost, tudi 100 let, niso bili taka redkost. Izmed odraslih sinov se je eden oženil doma in prevzel kmetijo, bratje in sestre so se deloma poženili in pomožili na druge kmetije. Toda vsem to ni bilo mogoče. Ta in oni je postal kmečki obrtnik, le redkim se je posrečilo priti v mesto. Neoženjeni bratje in sestre so ostajali doma. Srečavamo jih kot gostače, ki so navadno znali kako obrt, in kot dekline v drugih hišah. Umevno je, da so bile stare kmečke hiše često polne ljudi. Poleti se to ni posebno čutilo, ker so ljudje itak bili mnogo zunaj, spali so pa kjerkoli, pozimi je seveda bilo težje. Ker je bilo mnogo odraslih neoženjenih ljudi, je bilo tudi sorazmerno mnogo nezakonskih otrok, sicer so jih navadno gledali po strani, toda življenje je bilo močnejše od sramu in kesanja.

Iz katastrskih map iz leta 1825 vidimo, da so bile kmečke hiše zares majhne in večinoma lesene. Izmed zidanih so se mnoge ohranile v prvotni ali predelani obliki do današnjih dni. Imajo majhna okna in se nam često zde kot igrače.

Kmetije so ostajale cele. Do Marije Terezije se je sorazmerno malo razdelilo. Bili so predpisi, ki so to zabranjevali. Pa tudi kmetje so bili tako zrasli z zemljo, da bi jim bilo razdeljevanje težko. Gospodi je bilo to prav, saj so samo velike kmetije lahko redno plačevale davke, dajale davščine in izvrševale obveznosti, med katerimi so bile tudi delovne.

Državne davke so kmetje plačevali izza XVI. stoletja, pobirala jih je gosposka. Ko so jih leta 1542 uredili, so se ravnali po velikosti in vrednosti kmetije. Za veliko kmetijo so šteli tisto, ki je bila ocenjena s 60 funti (goldinarji), od take kmetije je znašal letni davek 1 funt, t. j. 1,66 % celotne vrednosti. Polovične in četrtinske kmetije so plačevale sorazmerno manj. Ko je pozneje vrednost denarja padla in so bile kmetije vredne številčno dvakrat, trikrat toliko, so z enakim množiteljem pomnožili tudi davek. Za Marije Terezije so določili, da znaša kmečki državni davek 10 $\frac{3}{4}$ % dohodkov.

To je bil samo del oddaj. Tudi graščina je od kmetov dobila del davščin v denarju. Redna denarna davščina je bil urbarialni davek. Druge

davščine so se navadno vršile v pridelkih, toda včasih so jih izpreminjali tudi v denar. Bile so določene z urbarji in jih izza leta 1542 niso smeli dvigati, in sicer pri starih (rustikalnih) kmetijah, pri novih (dominikalnih) kmetijah pa zemljiški gospod glede njihove višine ni bil vezan. Kadar je gospodar umrl, je bilo treba plačati graščini (mrtvaščino) ali mortarij, ob prevzemu posestva pa priznavalnino ali lademij, ki je znašal 10% vrednosti.

Poleg tega je bila tlaka, ki pa pri laški gosposčini ni bila velika, kajti gosposčina je imela prav malo lastne obdelovalne zemlje. Od nekdaj je znašala tlaka 3 dni na leto. V urbarju iz dobe Marije Terezije so o njej neka nadrobnejša določila. Mnogim kmetom je bila tlaka celo zmanjšana. Tako so morali kmetje na obeh straneh Savinje pokositi velik travnik v Modriču (med Strenskim in Marijagradcem), posušiti in spraviti seno, na vsakega je prišlo na leto pol dne ročne in pol dne vozne robote. Župani, ki so kot nekaki zastopniki graščine v posameznih okoliših (uradih) javljali svojim tovarišem kmetom, kdaj bo treba oddati žito in kdaj priti na delo, so morali z gospodo 5 do 6 dni na lov. Več ko polovica kmetov si je tlako sploh odkupila.

Mali dominikalni kmetje pri Toplici (Rimskih Toplicah) so pa morali po odredbi topliškega gospodarja opraviti na leto 20 dni ročne tlake. Sicer je pa bilo določeno, da morajo vsi neodkupljeni kmetje po potrebi pomagati pri popravi graščine in pri hišnih delih.

Pod loško gosposčino je bila tlaka znatno večja, vendar pri posameznih kmetih različna, nekateri so delali po 4 dni v vinogradu in po 8 dni pri mlačvi, drugi so delali z roko po 20 dni, a so vrh tega morali prebiti na lovu 10 dni, tretji so nekoliko dni delali z rokami in nekoliko dni vozili.

Ker so bili vinogradi vpisani posebej, se je od njih posebej dajala davščina, bodisi v vinu bodisi v denarju.

Poleg tega so kmetje dajali tudi cerkveno desetino, na katero vsaj po obliki spominja poznejša bira.

Izza dobe Marije Terezije so se polagoma rahljale podložniške vezi, dokler niso leta 1848 odpadle. Pripravljala se svoboda, to se je javljalo tudi v rastoči možnosti razdelitve v prodaje kmetij. V terezijanskem katastru so navedene kot cele celo take kmetije, ki so bile že krajšo dobo razdeljene. Jožefinski kataster pa je te in še novejše razdelitve priznaval. Starejše lastnine so se že v tem času odcepile od večjih kmetij, navadno so od njih dobile obrobno zemljo, često vinograde in parcele okrog njih. Tedaj so nastale starejše lastninice okrog Strenskega, Povčena in Lož, pri Sv. Marjeti, pred Lukovico in Dolenjem. Njihovi lastniki so bili mali kmetje ali kmečki obrtniki. Prisilna prodaja na dražbi je bila še redka.

Po letu 1848 pa je bilo precej drugače. Leta 1868 je izšel celo zakon, ki je popolnoma ukinil vse omejitve o razkosavanju zemlje. Gospodariti v svobodi je bilo težko, bilo je treba poskrbeti za plačilo davkov, dote itd. Denar se je težko dobil, cene živine in pridelkov so bile nizke. Porajale so se novosti v gospodarjenju in navadah. Okrog leta 1850 so začeli opuščati leseni plug, izmed strojev so najprej uvajali vejnice, mlatilnice so sledile šele proti koncu stoletja. Treske je zamenjal petrolej, hodno platno in raševino tovarniško blago. Sladkor in kavo in še kaj drugega so začeli kupovati

v trgovinah. Vse to je stalo denar. A nastajajoče gostilne so zapeljevale, videz gospode, ki je prihajala v toplice, kjer ni nič delala, je na ljudi kvarno vplival. Mnogi so postali lahkomišelní. Pri tem so s svojimi družinami slabo živeli. Samo nekaj kmetov je bilo v pokrajini, ki so imeli vse leto dovolj žita, drugi so pred žetvijo kupovali moko, pogosto so pa jedli ovseni kruh. Odkar je v osemdesetih letih odrekla trta, tudi domače pijače ni bilo, dokler si kmetije niso vzgojili več sadja. Pri tem so se odpirala vrata v svet, ki je nudil možnost zaslužka. Bilo je torej objektivnih vzrokov dovolj, da so kmetije propadale, pogosto so pa delovali subjektivni vzroki. Skoraj v vsakem naselju je šla kaka kmetija, njeno zemljo so si večinoma razdelili sosedje, ako je domačija ostala, se ji je zemlja močno zmanjšala. Pri toplicah so skoraj brez sledu izginile Peklačeva, Spodnja in Zgornja Belajeva in Stojanškova kmetija, na Sevcih je šla najprej Dremškova in pozneje Debelakova kmetija, na Lokah so propadle vse tri kmetije, Zeličeva, Lipovškova in Zagoričnikova, na Ogečah je propadla najprej Pirčeva in nato še Farjeva kmetija, pri Sv. Marjeti je izgubila skoraj vso zemljo Malškova kmetija, na Brestovnici je doživelo nesrečo Kosovo, v Povčenem Primožičevo.

Cela vrsta kmetij je sicer v bistvu ostala, toda popolnoma so se menjale rodbine na njih. Na Senožetih, Lukovici, v Dolenjem ni razen Aškerčeve, ki jo moramo šteti za naslednico Hrušovarjeve, niti ene prvotne rodbine. Tudi v drugih naseljih se je znaten del rodbin zamenjal, tako da na večini kmetij ni starih rodbin niti po moški niti po ženski liniji. Sicer so pa tudi trdnjše kmetije dajale svojo zemljo za nastanek malih domačij in lastnic. Največ seveda v dolini, med Sv. Marjeto, Ogečami in Toplicami, a tudi drugod. Njihovi gospodarji so skoraj izključno rudarji in železničarji, deloma aktivni, deloma upokojeni. Obdelovanje zemlje jim je postranski posel. Ti so se oprijeli rodni tal. Usoda tistih, ki so izgubili kmetije, je bila često žalostna, ostali so siromaki. Kus na Brestovnici, Zelič in Zagoričnik na Lokah so prav izraziti primeri. Drugi so se znašli, ta in oni si je kupil kaj drugega, potomci so pa šli po svetu, kjer so dajali svojo kri rudnikom, tovarnam in tujim poljem. To je bilo često združeno s tragiko zanje in za domače: Ko je Matevž Zupan (bivši Debelak na Sevcih) odhajal v svet, je oče Janez, ves prevzet od žalosti, zaklical za njim: Rajzaš v večnost!

Ni dvoma, da je življenje večino kmetov naučilo, kako je treba gospodariti v okoliščinah, ki se mnogo hitreje izpreminjajo, kakor so se izpreminjale nekoč. To je propadanje kmetij zajezilo. Njihov položaj je pa v znatni meri olajšalo dejstvo, da si je odvišni naraščaj mogel najti kruha pri železnici, v jami, pri obrti in industriji, doma in drugod.

VIRI IN LITERATURA

Ta spis je nastal skoraj izključno na osnovi prvih virov. Uporabil sem: Otakarjev urbar iz leta 1265–1267 in izvlečke iz Habsburškega urbarja (oboje v izdaji Alfonza Dopscha v delu *Die landesfürstlichen Gesamturbare der Steiermark im Mittelalter*, 1910), velika laška urbarja iz leta 1524 in 1582, zemljiško knjigo laške nadžupnijske gospoščine iz konca XVIII. stoletja in jurklostrske gospoščine iz leta 1771, terezijanski, jožefinski in (deloma) franciscejski kataster, franciscejsko (ali staro) in novo zemljiško knjigo, zbirko kmetiško-posestnih aktov (do leta 1850 v celjskem arhivu, izza tega leta v trboveljski zemljiški knjigi), šmarješko župnijsko in šolsko kroniko.

Izmed tiskanih virov sem poleg IV. zvezka dela Ignacija Orožna *Das Bisthum und die Diöcese Lavant*, 1881, uporabil predvsem Schallgruberjev in Puffov spis o Rimskih Toplicah. Nekaj manjših podatkov imam tudi od drugod.

Razume se, da sem svoje izsledke preizkušal na terenu, ki sem ga obiskal in prehodil ne vem kolikokrat. Z mnogimi ljudmi sem se v ta namen razgovarjal. Prav noben razgovor, če še tako kratek, ni bil brez uspeha. Rojaki velikega epika se zelo zanimajo za zgodovino svojega kraja in gojijo, ne samo stari, ampak tudi mladi, spomine na preteklost. Niti navesti ne bi mogel vseh, ki so mi dajali podatke, morda so bili najplodnejši pogovori z Antonom Mlakarjem (na Pešjem hribu), s Karlom Ulago (na Ogečah), s Karlom Dvoršakom (v Strenskem), s Požinom na Globokem, z Dremšakovimi v Povčenem in z Matevžem Deželakom v Ložah. Marsikateri pogovor mi je posvetil v globine ljudskega življenja. Žal sem se moral omejiti, ako bi se bil spuščal v vse tančine, ne bi bil nikdar gotov. Vendar bi si kdaj želel obdelati kako naselje kmečko ali delavsko ali mešano do vseh nadorbnosti. Vsako posamezno polno življenje je roman, ne samo pesniški, ampak resničen, iz medsebojne povezave ljudi pa nastane skup romanov. V zgodovini še ne prodramo dovolj v notranjost, saj še zunanjeja okvira ljudskih skupnosti v zgodovinskem razvoju nismo dovolj obdelali. Mnogo ljudi bi lahko tu zastavilo svoj trud. Mnogo virov je sicer uničenih, toda pota so še vedno odprta. Naši mladi zgodovinarji in narodopisci naj bi jih združno nastopili.

ŠEST GRAFIK STEFANA DELLA BELLE

(Vzeto iz razprave »Celjska grafična zbirka«)

Milena Moškon

V Italiji so se med lepoto belega antičnega marmorja, med pretehtanost renesančnih kompozicij in razkošnost razgibanega baroka vpletli tudi drobni grafični listi Stefana della Belle. V tej deželi, kjer so kiparji, arhitekti in slikarji ustvarjali edinstvena dela v zgodovini umetnosti, so nastale tudi črno-bele mojstrovine, ki so sicer majhne, a polne življenja — veselega in otožnega — takšnega, kakršno je pač bilo tam v sedemnajstem stoletju.

Stefano della Belle sodi med najvidnejše osebnosti italijanske grafike. Rodil se je 18. 5. 1610 v Firencah v kiparski družini, kjer se je brez dvoma naučil prvega risanja. S šolanjem je pričel, kot je bilo tedaj običajno v zlatarskih delavnicah, šele nato je bil sprejet pri slikarjih Oraziju in Giov. Batt. Vanniju ter Cesaru Dandiniju, kjer je predvsem razvil in utrdil svoje znanje v risanju ter se naučil ravnanja z grafičnimi tehnikami.

Že v zgodnji mladosti je vzbudil pozornost pri Lorenzu Medici, ki mu je kot nadarjenemu umetniku omogočil študijsko bivanje v Rimu (1633—1639). To mesto ga je navdušilo z vsemi svojimi umetnostnimi ustvaritvami, pa tudi takratnim življenjem Rimljanov.

Iz Rima je kot znan risar in grafik odšel v Pariz, kjer je živel do leta 1650. Tu je delal predvsem za znana založnika Israela Henrietta in Langloisa. Medtem je potoval v Amsterdam, kjer je verjetno spoznal Rembrandta, saj nekateri poznavalci njegovih grafik celo domnevajo, da je velikega slikarja upodobil na enem izmed listov ciklusa »Diverses testes & figures« iz leta 1650 (V 309). Ta domneva pa je s pomočjo primerjave številnih Rembrandtovih avtoportretov skoraj neverjetna. Po povratku iz Pariza je della Bella ostal v Italiji, zadrževal se je zlasti v Firencah. Tam je tudi umrl 12. 7. 1664.

Grafične umetnine Stefana della Belle so nastajale pod francoskim vplivom. Francija je bila namreč malo pred tem in istočasno z delovanjem della Belle na višku grafičnega ustvarjanja, saj je bil to čas velikega Callota in njegovih sodobnikov. Zlasti v zgodnjih delih se je della Bella močno naslonil na svojega vzornika Callota, ki ga je pri-

tegnil poleg drugega tudi s smislom za originalnost, za svojstven način prikazovanja masovnih scen, duhovito izražanje ter tudi za mojstrsko risbo.

V primeri s tedanjimi italijanskimi umetniki je bil della Bella mnogo samostojnejši, saj predstavlja kljub francoskim vplivom samo-svojo umetniško osebnost. Zanimive so njegove kompozicijske zamisli in to, da je znal tudi na neverjetno majhnih formatih ter s tem na minimalnem prostoru prikazati ljudi, ki so, čeprav majhni, polni dinamike in notranjega življenja. Tega načina izražanja tedanja italijanska umetnost, ki si je prizadevala predvsem biti monumentalna, ni poznala.

Della Bella je bil veseljak, poln nemirne fantazije in velikopotezen človek, ki je ljubil prostranost, čeprav jo je moral utesniti v majhen, a perspektivno globok prostor.

Njegova dela so lahko nastajala le na podlagi temeljnih opazovanj, pa če je šlo za dramatični ali tihi, intimni prizor in izraz.

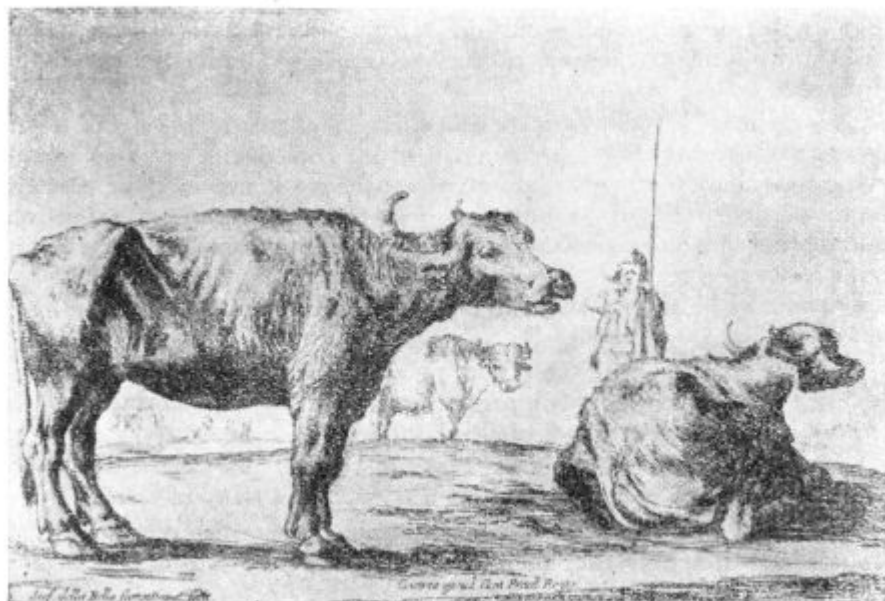
Rad se je približal človeku, katerega je študiral vse, dokler ni končal izrednih potrebnih umetnin. Prav tako je študiral tudi živali, najrajši od vseh govedo in konje.

Njegov način dela in podajanja je razumljiv, v izpeljavi linij včasih skoraj igriv. S slikarskim znanjem je često dosegel v celoti in tudi v posameznih detajlih čudovite efekte. Zanimivo pri njem je, da prizorov, ki so vzeti iz realnih dogodkov, ni nikoli prikazal tako, da bi končno učinkovali neugodno, tudi če je delal lovske, vojne, teatralne prizore ali prizore iz siromašnega življenja tedanje Italije.

Literatura navaja, da je v življenju naredil nekaj nad tisoč listov. Med temi je le 28 listov religioznega značaja. Svet s to tematiko ni ustrezal njegovemu značaju. Njega je zanimal predvsem žanr, slovesnosti in obredi, študije ljudi in živali, vedute iz Italije, Francije, Holandske, ornamentika in drugo. Ustvaril je več ciklusov kot n. pr. »Prihod polinezijskih poslancev v Rim leta 1633« (V 44—49), »Obleganje Arrasa« iz leta 1641 (V 880), »Rimska pokrajina in razvaline« (V 819—831) itd.

Več njegovih del je bilo pripisanih Callotu, Collignonu, Chochinu in obratno. V tem je tudi dokaz, kako izredno blizu je bil francoskim mojstrom, tako po tehniki kot tudi po prostorskih ter figuralnih rešitvah. A je kljub temu uvrščen med pomembne umetnike italijanske, pa tudi evropske grafike v sedemnajstem stoletju.

Celjski Mestni muzej hrani 25 grafik Stefana della Belle. Med njimi je 12 kopij v zrealno obrnjeni podobi. Originalni odtisi, katerih večina je bila narejena že v 17. stoletju, torej kmalu po nastanku plošč, spadajo po komparativnih zaključkih med zelo dragocene grafične mojstrovine. Saj nekateri med njimi presegajo po kvaliteti celo liste iz Valvasorjeve zbirke v Zagrebu.

Pastir in živina

V 180

jedkanica

8,9 × 6,1 cm

List pripada ciklusu »Različne figure«, ki ga sestavlja osem podolgovatih grafik. Na vsakem listu sta napisa: »Stefano della Bella florentinus fecit« in »Ciartres excud. Cum Privilegio Regis«. List je odtis prvega stanja plošče. V papirju je vodni znak v obliki ključa. Plošča je nastala leta 1645.

Pastir je v pusto pokrajino pripeljal krave in konje, da bi se pasli. Toda kje? Na tleh ni videti trave, ki bi suho in sestradano živino nasitila. Zato leno in brezupno napolnjuje prostor ter čaka. Pastir stoji nejevoljen ob dolgi palici in tudi čaka. Morda dežja, ki bo prinesel zelenja in hrane...

Della Bella je mojstrsko prikazal ta skoraj brezupni položaj. Z brezbarvnim ozadjem in le rahlo nakazano vasjo je dal poudarek glavni misli in želji. Pokazal je, da pozna dosti več kot zgolj anatomijo živali, namreč, da zna upodobiti tudi razpoloženje živali. In to mu je v polni meri uspelo.

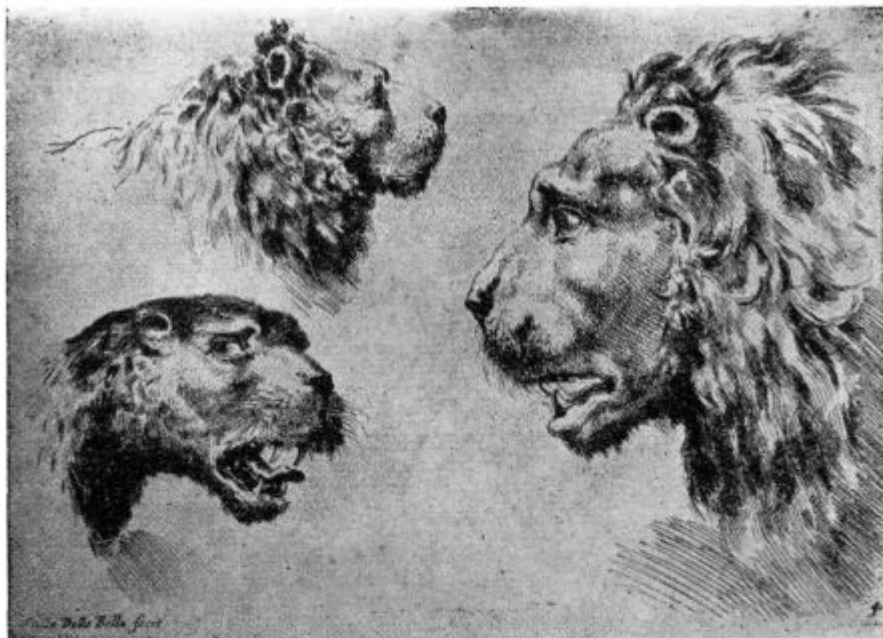

Pastir jezdi za čredo

V 151
jedkanica 8,1 × 10 cm (10,8 × 12,7 cm)

Odtis je iz serije »Različne skice«, ki obsega 24 listov (ti so oštevilčeni levo spodaj). Naš list ima številko 24 in je označen z Stef. della Bella fecit. Cum privilegio N. Langlois ex. Je odtis tretjega stanja plošče. V papirju je vodni znak v obliki nekega grba. Plošča je nastala 1649. V dolino, ki jo na levi strani zapira grič z arhitekturo in drevjem, se spušča govedo. Lahko, da se s pastirjem vred vrača proti domu, ki zagrnjen jezdi na konju, lahko pa tudi, da gre k reki, ki se pogosto vije skozi take doline.

Ta svet ni pust; poln življenja in zadovoljstva je. Oblaki, ptice, valovit svet, zelenje in zdrava živina, to so elementi, ki jih je della Bella z velikim znanjem razvrstil v prostor.

Glavi levov in tigra

V 728

jedkanica

10,9 × 15,4 cm (13,1 × 17,3 cm)

List je iz ciklusa »Glave različnih živali« (V 726–729). Je odtis drugega stanja plošče z napisom: »Stella della Bella fecit« in številko 4. Pripis »P. Mariette excudit« je zabrisan.

Plošča je nastala leta 1649.

Študije teh glav, vsekakor jeznih živali.

Portret žene s turbanom

V 184

jedkanica

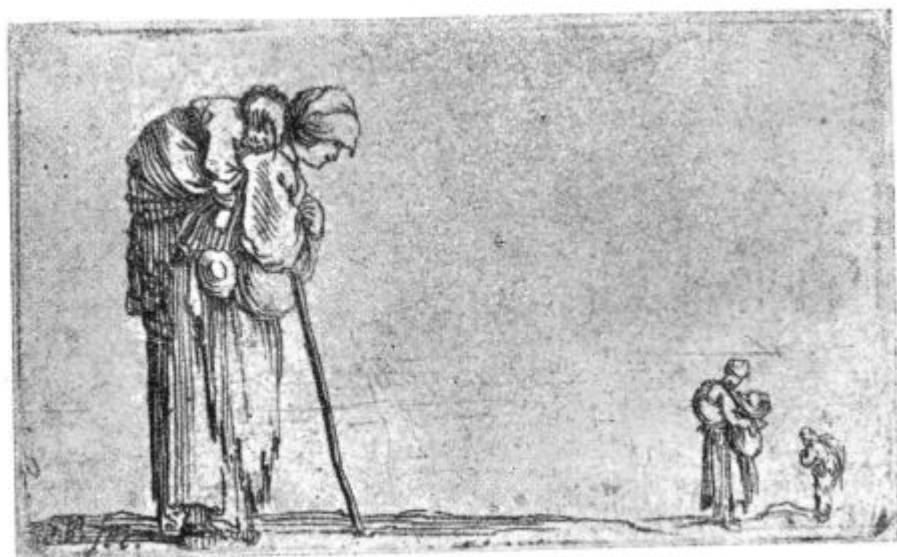
7 × 9 cm (10,8 × 8,7 cm)

Je iz ciklusa dvanajstih ovalnih listov »Portreti s perzijskimi pokrivali« (V 181–192). Na listu je signatura S. D. Bella.

Plošča je nastala leta 1650.

Lepa žena, z rahlim nasmeškom in radovednim pogledom je pritegnila pozornost della Belle. Predstavil nam jo je dopasno, v tričetrtinskem profilu v slikarskem načinu, ki je značilen za vse portrete della Bella. Preciznost v risbi, mehkoča v modeliranju in tanek posluh za človekovo dušo je združil v tej glavi z okrašenim turbanom na glavi.

Revne žene z otroki

V 479
jedkanica 3,5 × 6,1 cm (3,9 × 6,4 cm)

List je iz ciklusa »Različni prizori in skice« (V 459—481). Ima signaturo S. D. B. fec.

V enoličnem, brezupno otožnem svetu so obstale tri žene, vsaka s svojim otrokom. Ob brezskrbnem otroškem spanju na varnem hrbtu ali naročju matere je za žene čas za razmišljanje in počitek. Vsaka je sklonila glavo in morda pomislila, kje neki je pot, ki bi peljala v boljše življenje. In, ali bo sploh kdaj revno obleko zamenjala nova, ki bo z drugim prinesla tudi srečo in zadovoljstvo? Upanje je. A kakšen bo rezultat? Čas bo reševal prošnjo in morda prinesel s seboj to, kar si tri žene želijo ... Prostor pa je ostal prazen in pust, namenjen le trem ženam, ki so postavljene tako, da same s svojimi postavami ustvarjajo globino v tej pokrajini. In ravno zaradi enostavne rešitve prostora, enostavne risbe in premišljevanja o revščini in bedi je v tem listu toliko umetniške lepote, kot jo težko najdemo v grafiki tako malega formata.

Konjenik — črnc

V 272

jedkanica 18,2 × 18,4 cm

Pripada ciklusu »Konjeniki — Črnci, Polinezijci in Madžari« (V 270—280). So okroglega formata in neoštevilčeni. Naš primer je odtis prvega stanja plošče z vsemi črkami, daljavo, ozadjem in piramido (zbirka Albertine na Dunaju). V papirju je nerazločni vodni znak. Je označen z: »S. D. Bella F. Cum Priuil Regis«.

Upodobljen je pohod orientancev v diagonalnem redu, ki se izgublja v daljavi, zaprto s hribi. V ospredje je prijezdil črni konjenik, oborožen za napad in obrambo. Za njim stoji pred piramido mož s turbanom in opazuje ta nenavadni dogodek. Kaj bo sledilo? Poraz ali zmaga? Za črnca ni važno tako razmišljanje, v njem je odločnost, v konju pa neugnana sila in moč... To je ena izmed uspešnih grafičnih mojstevin della Belle s tako masovnim prizorom.

LITERATURA:

Alexandre de Vesme: *Le Peintre-Graveur italien*, Milan 1906 (V) Thime-Becker: *Künstler Lexikon*, Leipzig.

UMETNOST V CELJU IN OKOLICI V ZADNJIH 150 LETIH

Jože Curk

Umetnostno obeležje dobe, omejene s klasicističnim bidermajerjem in moderno abstraktnostjo, je na našem področju obrtnega, umetnoobrnega in amaterskega značaja, iz katerega se dvigajo posamezne ustvarjalne volje kot otoki, ki postajajo proti koncu obdobja vedno pogostejši, a so bili vedno med seboj izolirani, tako da o kontinuiteti likovne kulture v Posavinju ne moremo govoriti. Ker ni kontinuitete, se vzbuja v nas občutek, da je bilo meščansko obdobje naše umetniške kulture sterilno. Ni mogla nadomestiti bogastvo in kvaliteto, moč in lepoto fevdalno-sakralne umetnosti v baroku, ko je ta zgorela v požaru napoleonskih vojn. Naš sestavek nima namena, do kraja razvzlati problematiko obsežnega obdobja, niti ne navedati naštevati podatke in dela posameznih umetnikov, podobarjev in obrtnikov, ki so kakorkoli prispevali v zakladnico polpretekle meščanske kulture, ampak v glavnih obrisih nakazati razvoj likovne umetnosti Posavinja v zadnjih 150 letih. Ko bomo pred nami razgrnili našo preteklost, se bomo začudili, kako pasiven, počasen, brezkrven je bil ta razvoj, kako se je mukoma prebijal po sledi že davno obrabljenih umetnostnih idealov in neštetokrat obtičal v zakovicah amaterizma in obrtništva. Da nam bo stvar in razvoj umetnostne kulture Posavinja jasen, moramo najprej orisati istodobni razvoj splošne evropske in slovenske umetnosti. Tako bomo našli merila za spoznavanje razvojne poti naše polpretekle provincialne umetnosti.

Velika revolucija v Franciji je prinesla človeštvu globoke spremembe. Družbena preosnova je dvignila na površje nov mlad stan ter ga prisilila h kulturnemu in družbenemu ustvarjanju. Po razkroju baročnega sveta pa je ostalo tako malo človeških idealov, da si jih je morala nova družba poiskati v antiki. Preoblekla jih je v časovno obleko, kar je zadostovalo za prvo generacijo. Ko pa se je meščanstvo utrdilo, je zavrglo svoje historične ideale ter se v drugi generaciji oprijelo umetnosti, ki je prav tako stvarna kot ono samo. V 19. stol. prehodi likovna umetnost pot od idealizma preko realizma in naturalizma do skrajno individualnega impresionizma. Vse druge šole in smeri, ki se od navedene razvojne smeri razlikujejo, so reakcionarni pojavi, ki niso imeli moči, da bi zavrgli razvoj realistične umetnosti. Umetnost je osvajala vedno več elementov iz obdajajoče narave ter

se končno trdno usidrala v sodobnost. Odkrila je nove dežele in upodobila njihovo življenje, odkrila je preprostega človeka ter ga dvignila v duševni svet sodobnikov. Ustvarila je interes za naravo, katero je gledala brez idejnih ali etičnih predsodkov in tako utrdila realizem. Rodila je zavedno voljo, ki je hotela najti izraz za svoj čas in svoje življenje. Spremenila je nazor o važnosti snovi, ki izgublja polagoma svoje etično opravičilo. Važno postane vse, kar posega v vsakdanje življenje, zato je v impresionizmu kot končni fazi iskanja popolne sodobne resničnosti vsaka snov umetnostno važna. Predmet je zanimiv le še kot nosilec oblike, kot del v trenutni prostorninski zvezi in razsvetljavi, ki je skrajno individualno doživljana.

Glavna odlika kulture in umetnosti 19. stol. je torej iskanje resnice in resničnosti, ki se kaže v materialistični filozofiji kot skrajnemu nasprotju Heglovega idealizma, v družbeni organizaciji v raznih socialističnih teorijah in revolucijah, v umetnosti pa v nastajanju naturalističnega sloga kot formalnega izraza naštetih prizadevanj.

Patetični klasicizem francoskih revolucionarnih umetnikov je bil hoteno omejen nasproti bogastvu življenjskih oblik, mimo katerih je stopal na koturnih antičnih idealov. To omejenost je začutil že David, še močneje Ingres, ki sta poiskala stik z realnostjo in s tem dala umetnosti 19. stol. smer, po kateri je vzlic mnogim ovinkom in zablodam, stopala do fin de siècle.

Romantika (Gericault, Delacroix, Millet, Daumier itd.), ki je s temperamentnim razmahom nastopila dediščino klasicizma, je pometla njegove rekvizite v kot. Njena ljubezen je veljala človeku in njegovi individualni usodi, njegovemu življenju in delu. Antično omejeni čas in prostor je rešila spon ter osvojila vesoljnost občutkov, katere je tolmačila z žarom strasti in čustvovanja. Toda bila je poslednji val univerzalistične umetnosti k nebu idealov, kajti v njej je bil že pripravljen razkroj (Corot, barbizonska šola), ki je razen motivnega začel iskati tudi tehnični preobrat kot novo izrazno sredstvo sodobnosti. Začela se je borba za umetnostno osvojitve narave, ki nič ne pripoveduje, a je spodrinil dotlej veljavno genrsko anekdoto iz umetnosti. Znanost, ki je zavrgla vse mistične nazore in stopila na trdna tla resničnosti, je zbudila zanimanje za njeno optično podobo, kot se kaže v naravi. Filozofija ji je sledila in postavila razum v službo dojemanja narave. Tako je zginilo orodje idealističnega vrednotenja in človek je skušal stati brez predsodkov pred naravo in njeno resničnostjo ter dognati njeno podobo s svojimi dolgo zaničevanimi čuti. Naturalistična smer (Courbet) je po dolgotrajnih naporih dozorela v impresionizem (Manet, Monet, Renoir, Degas, Toulouse-Lautrec, Rodin), ki pomenja negacijo starih sklenjenih oblik, ker je vnesel v svoje delo svobodo in neskončno mnogovrstnost narave. Tako je zrasla umetnost, ki je pomenila najčistejši izraz sodobnega življenja. Pri meščanstvu je naletela na odpor. To ni čudno, saj je ta družbena plast že zdavnaj oddala svojo nekdanjo revolucionarnost proletariatu, za katerega pa se nova umetnost tudi ni zmenila, ker je bila socialno brezbarvna in je slonela izključno na

intelektualnem doživljanju obdajajočega sveta. Zaradi tega se je spreminilo tudi umetnikovo stališče v družbi. Ker v umetnosti niso več veljale splošne ideje, je nastal prepad med umetnikom in publiko. Ker je umetnik začel objektivne pojave izražati skrajno subjektivno, je potreboval enako sposobnega in kultiviranega gledalca, zato se je krog njegove publike omejil na intelektualne izbrance.

Ker je narava brez miselnih ali moralnih primesi diktirala novo umetnost, se je svet strnjene oblike razkrojil in zavladata je skrajna svoboda, ki je prinesla s seboj nevarnost artizma in dekadence. Skrajni objektivizem je začel prehajati v skrajni subjektivizem, svet naturalistične umetnosti se je znova pogreznil v valove idealizma. Zaradi tega impresionizem ni postal norma, ampak je pomenil le začasno osvojitve sveta z naravnimi sredstvi, katere je človek dotlej spoznal s pomočjo znanosti in svojega prirodnega instinkta.

Nato je sledila reakcija. Mlada generacija (pointilisti) ga je še uporabila v dekorativne namene, zatem pa so se pojavili očitki, da je impresionizem brez ideje in brez izraza ter le brezdušna obnova narave. Mladi niso hoteli več objektivno gledati slučajnih pojavov narave, ampak so izhajali od običajnih človeških občutkov, etičnih in moralnih, ideoloških in socialnih. Zavrgli so tehnične pridobitve impresionizma in začeli spoštovati primitivnost, na dozdevni formalni kaos impresionizma so odgovorili s še večjim duhovnim anarhizmom, ko so popolnoma zavrgli naravo in hoteli uporabiti samo duševnost. Iz splošnega nereda se je začela oblikovati podoba nove dobe, ki se polagoma uveljavlja z novimi idejami in dobiva lasten izraz v umetnosti.

Prvo reakcijo na impresionizem so izvedli očetje moderne umetnosti: Cézanne, van Gogh, Gaughin, Munch, ki so barvni razkroj nadomestili z barvnim spojem, trenutnost s stalnostjo, videz s snovnostjo in tako ustvarili barvni realizem kot nasprotje barvnega impresionizma. Na podlagi njihovega pionirskega dela se je razvil fauvizem, ki je uveljavil barvo v vsej dinamiki polnih tonov. Brez discipline, v znamenju neokrnjene individualne svobode so se izoblikovale osebnosti kot Derain, Matisse, Dufy, Vlaminck, Friesz, Marquet.

Iz fauvizma je zrastel barvni in formalni simbolizem ter ekspresionizem, katerega vsebina je bila navadno etično, kritično, socialno ali celo revolucionarno tendenčna. Ta struja je po prvi vojni predvsem obvladovala Nemčijo in Srednjo Evropo, v Zahodni Evropi pa se ni globlje vkoreninila. Manjkalo ji je prave notranje napetosti in grafičnega izražanja, zato se je izživljala bolj v formalnih problemih. Glavni predstavniki: Santine, Chagall, Rouault, Weroquier.

Druga umetnostna smer, ki se je razvijala na podlagi Cézannevega dela, je bila kubizem v raznih svojih izpeljankah. Ta struja je vzela formo ter jo razbila, da pride po analizi do sinteze. Njen ideal je bil simultaneizem, glavni predstavniki pa so: Picasso, Braque, Leger, Lhote, Segonzac, Ozenfant.

Medtem ko kubizem razkraja predmete, prikazuje surrealizem sujete podzvestnega življenja, freudizma in raznih butaforijev. Nje-

govi glavni predstavniki: de Chirico, Max Ernst, Salvatore Dali, Masson, Miro.

Najradikalnejša je abstraktna ali absolutna umetnost s svojimi derivati: orfizmom, rajonizmom, suprematizmom, konstruktivizmom. Ustanovil jo je l. 1910 Rus Kandinski. Ta smer je popolnoma osvobodjena okovov predmetnosti in zato lahko ustvarja z neomejenimi izraznimi sredstvi konkreten svet novih umetnostnih oblik. Glavni predstavniki: Kandinski, Kupka, Delaunay, Picabia, Baumeister.

Poleg omenjenih struj obstaja še skupina poetičnih realistov (Modigliani, Bonnard, Vuillard, Oudot, Brianchon) ter skupina primitivnih, naivnih in instinktivnih umetnikov (Rousseau, Bouchant, Bambois, Vivin, Seraphine). Nekoliko za sebe stojita lirični Utrillo in umetnik tudi najbolj vulgarnega materiala Buffet.

Kiparstvo je manj dinamično kot slikarstvo. Tu žive poleg klasičnih realistov (Maillol, Despiau, Gimmond) moderni umetniki raznih odtenkov in smeri kot Zadkine, Lippschitz, Gargalo, Brancussi, Giacometti, in drugi).

Po zadnji vojni se je pojavil filozofsko nastrojeni eksistencializem (okolica Sartra), nekak materialistični idealizem ali idealistični materializem, ki verjame v brezmejno svobodo človeka, v umetnosti pa ni našel pravega izraza.

Kot vidimo, je položaj v umetnosti že 60 let kaotičen. To je simptomatičen odraz dobe, njene človeške tragike in civilizacijske drame, dokument njene notranje razdvojenosti, ki bo našla svojo dokončno pomiritev šele v socialistični preobrazbi človeštva, kot družbenemu izrazu novega svetovnega nazora. Vzrok kaosa korenini v dejstvu, da sta človek in predmet izgubila svojo dosedanje vrednost in da se je umetnost v svojem formalizmu preveč oddaljila od ljudstva. Dejstvo je, da umetnost že pol stoletja kroži okoli usodnega razpotja človeštva. Vsa znamenja govore za to, da je na poti k novemu realizmu. Kakšno obliko pa bo ta realizem zavzel, ne moremo zaenkrat niti slutiti, še manj pa določiti, ker se podoba današnje resničnosti naglo spreminja.

Nemčija in Srednja Evropa sta šli v 19. stol. drugačno pot kot Francija. Oboževanje oblike in njenega ritma je značilno za zaostalost nemškega umetnostnega razvoja, ki je vse do zadnje četrtine 19. stol. hodil po vzore v Italijo, v kateri je bila sodobna umetnost odmrta in je veljala le kot muzej preteklosti. Naj bo klasicizem ali romantično, religiozno in nacionalno pobarvano nazarenstvo, veduta ali genre, vse je podlegalo zakonom in se sončilo v tradiciji, samo da se ni bilo treba spopasti s časom in njegovo resnico. Slednjič so Nemci celo pridobitve francoske umetnosti, ki so ob koncu stoletja prišle preko meja, vtaknili v okvire akademskih pravil in jim s tem vzeli vse razvojne možnosti. Edino, v čemer se je Nemčija pokazala originalno, je bilo razvitje ekspresionizma po prvi in abstraktni umetnosti po drugi vojni.

Slovenija je bila ena obrobni provinc srednjeevropskega kulturnega prostora in je zato delila z njim enako umetnostno usodo.

Diletantsko slikane krajine iz prvih decenijev 19. stoletja in klasicistično hladni portreti so na Slovenskem edine znanilke trezne meščanske stvarnosti, ki pričanja živeti v umetnosti poleg bohotnih poznih poganjkov nekdanj mogočne baročne sakralne umetnosti. Zveze z »velikim« svetom pa so bile premalo življenjske, da bi se mogla ta smer razviti v novo umetnostno dobo. Za meščane skrbe tja do sedemdesetih let 19. stol. romantično pobarvani portretisti (Langus, Tominc, Stroj, Künl) in krajinarji (Karinger in Pernhart), ki slikajo zunanje idealizirano podobo našega človeka srednjega stanu in pokrajino, v kateri živi, kot tolmača subjektivnega razpoloženja. Poleg portreta in pokrajine so slikali še historične scene in tihožitja, ki niso drugega kot portreti predmetov, ljubih očem njihovih lastnikov ali občudovalcev.

Poleg te umetnosti, ki je prejemale formalne vplive od takratne umetnosti Dunaja in Benetk, oživi v sredini stoletja idealistično usmerjena religiozna umetnost, katero je v skladu z močno strujo nemških nazarencov ustvaril Janez Wolf, učenec italijanske klasike. Iz njegove šole v Št. Vidu, ki je gojila historicizem, je izšel razvoj našega realizma in ne iz območja bidermajerskih meščanskih slikarjev, kot bi človek pričakoval.

Wolfova šola svojim učencem ni dala formalnih razvojnih podlag, ampak dobro umetniško vzgojo, ki je usposobila močnejše talente (Franke, brata Šubica, Ažbe), da so se izvili iz lokalnih, obrtniških tradicij in se odrekli historicizmu. Franke je s svojimi krajinami iz ca. 1870 prvi znanilec realizma pri nas. Pri bratih Šubicah so stopnjema prihajali v idealistično umetnost realistični slikarski elementi, polagoma se je preobrazila tudi njuna duševnost in zadnja dela rano umrlih umetnikov pomenijo že bistveno novi svet, če ga primerjamo z Wolfovo delavnico. Korak dalje je storil Ažbe, pri katerem je slikarski efekt vse, vsebina malo. Njegova maloštevilna dela pomenijo vrhunec tedanjega slovenskega slikarskega znanja. Brata Šubica razvojno dopolnjuje Jožef Petkovšek, ki je že od začetka realist in ima zato tudi bolj izdelan izrazni repertoar. Ustvarja z zavedno nerafinirano tehniko prvič resnično slovenske slikarske enote. Junak njegovih kompozicij postane vsakdanji človek, simbol nove dobe.

V mladih umetnikih Veselu, Jakopiču, Groharju, Jami in Sternenu je dozorelo novo mišljenje. Iz pogojev domače umetnosti ustvarijo novo, umetnostno zaokroženo stilno fazo. Njihove krajine pomenijo popolno nasprotje vedute in komponirane heroične krajine romantične dobe. Njihova umetnost doživljenega trenutka je dosleden izraz naše zemlje, je podoba njenega izbranega življenja, negacija njene vsakdanje praktičnosti in odmev lirične inspirativnosti. Njihovo delo je visoka pesem domače zemlje in njenega človeka.

Naštetim impresionistom se je pridružila od starejših slikarjev Ivana Kobilica ter večina sodobnikov, ki pa niso dosegli njihove izrazitosti in tehnične radikalnosti, ampak so ji primešavali svoja osebna čustva: Tratnik refleksivnost, Vavpotič realističnost, Vesnani (Šantel,

Gaspari, Birolla, Smrekar) pa poudarjeno nacionalnost, čeprav svojega slikarskega programa niso nikoli razvili do novega stila.

Impresionizem pomeni za Slovence še v posebni meri izolacijo umetniške osebnosti, ker je bil takratni splošni okus še na stopnji romantičnega nazarenstva in deloma poetičnega realizma. Zato pa nam je tehnično pridobil obširna slikarska sredstva, razkrojil tradicionalno kompozicijo in uveljavil svobodno formo.

Mlada generacija po prvi vojni se je impresionizmu načelno uprla. Pri njej se je jela oblikovati nova miselnost, ki je priznala svet tudi izven njegovih čisto artističnih vrednosti. Zavrgla je tehnično in izkustveno bogastvo impresionizma in postala hote primitivna. Pot je držala preko ekspresionizma, simbolizma, kubizma in surrealizma v tkz. absolutno umetnost (brata Kralja, Pilon, Čargo, brata Vidmarja, Kos, Jakac, Maleš, Černigoj), ki se je bojevito odvrnila od narave, da tako manifestira svoj afront impresionizmu. Po hitri smrti raznih enodnevnih gesel in smeri se je v tridesetih letih našega stoletja uveljavila nova stvarnost pod vplivom Zagreba in »zemljašev«, z vzori v dobah primitivne iskrenosti in s primesmi sodobnih socialnih gledanj. Novi stvarnosti se je kmalu pridružil moderni slikoviti način, ki je v bistvu združeval pridobitve slikarskega kolorita ter kubistično risbo z ustreznimi dekorativnim prostornim pojmovanjem. Tako se je uveljavila izrazito barvna smer, ki je več ali manj prevladovala do zadnje vojne. Glavni predstavniki te smeri so bili: Pavlovec, Sedej, Mihelič, Kregar, Mušič, Pregelj, Globočnik, Omersa, Pirnat itd. Po zadnji vojni se razvoj nadaljuje v smeri modernih umetnostnih struj, ki po letu 1950 preplavljajo našo deželo, se nacionalno prečiščujejo, modificirajo, propadajo in s svojim tempom dokazujejo, da rezultati umetnostne revolucije še niso dozoreli in da bo enoten lik naše umetnosti izoblikovan šele v bodočnosti.

Slovenska umetnost, posebno slikarska, kiparska je imela skromnejši razvoj (Gangl — Zajec — Berneker — Dolinar — brata Kalina — Putrih — Smerdu — Savinšek, Batič, Tršar), je izza Wolfa krenila na moderna pota v smislu evropskega razvoja. V impresionizmu ga je dosegla s četrstoletno zamudo, sedaj pa koraka v glavnem paralelno z njim. Z impresionizmom se je zaključila naša borba za optično posest narave, sedaj se vodi predvsem boj za njeno novo vsebino, za novo resničnost, ki jo omogočajo novi dosežki človeškega duha in njegovega znanja. Ta boj je še v polnem razmahu, svoje sadove bo poklonil šele višji stopnji našega duhovnega razvoja.

Če pogledamo umetnostni razvoj Posavinja iz skiciranega gledišča, spoznamo takoj, kako minimalen je bil celo glede na splošni slovenski razvoj. Temu se ne smemo čuditi, če pomislimo, da se je v glavnem vršil v okviru obrtnih delavnic, ki so lepele na preživelih umetnostnih idealih in mehanično kopirale zastarele predloge in vzorce. Ker pa te delavnice niso mogle živeti popolnoma izolirano življenje,

so vanje vendarle prodirali tudi sodobnejši umetnostni elementi, ki so — perspektivno gledano — predstavljali njihov razvoj, ki pa je bil bolj produkt časa in zavestne umetnostne volje. Položaj se je spremenil šele v 20. stol., ko so podobarske delavnice izgubile umetnostno vodstvo ter ga oddale akademsko izobraženim umetnikom — pedagogom.

Pri sintetičnem pregledu vsega poldrugostoletnega umetnostnega razvoja lahko ugotovimo vsaj tri območja umetnostnega delovanja, od katerih pa je bilo samo zadnje, čeprav individualno razcepljeno, zmožno progresivnega razvoja. Ta tri območja so:

1. Izrazito meščanski, bidermajerski umetnostni krog, katerega v začetku krepko prepletajo baročni sedimenti in se pozneje izživlja v vedno ožjem obrtniškem krogu, dokler ni z odpravo cehov leta 1859. razpadel, izgubil svojo dotedanjo tradicionalno solidnost in kvaliteto, se v 2. pol. 19. stol. razlezel v povprečno obrtno delavnost ter končno zamrl v industrijsko-mehaničnih težnjah začetka 20. stol., ki je njegove produkte nadomestila z masovnim kičem.

2. Izrazito cerkveni, podobarski umetnostni krog, ki je v začetku gojil še baročne tradicije, po sredini 19. stol. pa se je ogrel za historične sloge ter dosegel višek za vlade knezoškofa Mihaela Napotnika na prehodu v 20. stol. Od tedaj je podobarska delavnost v stanju propadanja ter je na tem, da vsak čas zamre. Ta delavnost je za nas važna, ker je vsaj deloma ohranila smisel za monumentalnost, za tehnično solidnost in za neko umetnostno kvaliteto. Pomembna pa je tudi zato, ker je dala močno delavniško podlago mnogim našim vidnim umetnikom, ki so prišli iz njenih delavnic, kot na primer Berneker, Sojč, deloma Napotnik itd.

3. Zadnji umetnostni krog zajema akademsko izobražene pedagoške delavce, med katerimi so bili mnogi umetniki. Ta krog se začelja z reformo šole v sredini 19. stol., se preko skromnih risarskih začetkov vedno močneje uveljavlja ter po prvi vojni prevzame vodstvo umetnostnega dogajanja v Posavinju. Pogojno lahko k temu krogu prištejemo tudi razne amaterje in diletante, ki so v vseh časih sledili klicu svojega nagnjenja ter ustvarjali več ali manj posrečena dela, večinoma pa zaostajali za splošnim razvojem umetnosti celo v provincialnem merilu.

Z Napoleonovimi vojnami, ki so med leti 1797 in 1814 vršale preko naših krajev, se je končala doba baroka. V grmenju topov, sredi kavalkad huzarskih odredov, med atakami francoskih, avstrijskih in ruskih armad se je zrušil svet lepote in sijaja, ki se je vse 18. stol. bočil kot mogočna kupola nad našimi kraji in ljudmi ter vzbujal v njih videz popolnosti in imaginarne sreče. Idealistične življenjske postavke so doživele svoj zadnji čustveni triumf, svojo zadnjo in najpopolnejšo umetnostno kreacijo, nato so se zrušile. Duh je splahnel, napetost je popustila, triumf se je spremenil v vsakdanjost in od kipečega življenja so ostale samo še forme in kalupi.

Usoda Celja okoli leta 1800 je bila kot napoved te splošne velike usode naših krajev. Požar dne 5. aprila 1798. je abruptno prekinil njegov razvoj. Mesto je pogorelo do tal. Od 196 hiš so ostale 4 nepoškodovane. Nastopila je splošna revščina, ki jo je leta 1812 še povečal bankrot avstrijske državne blagajne. Še leta 1825. je bilo v mestu precej pogorišč in mnoge hiše so bile komaj za silo popravljene. Cele štiri decenije je trajalo, da se je mesto znova postavilo na noge ter imelo leta 1834 207 hiš s 1511 prebivalci. V takih okoliščinah umetnost seveda ni mogla uspevati. Sorazmerno visoka ravan, ki jo je doseglo Celje v baročni dobi, je splahnela in umetnost se je zatekla v razne obrtniške delavnice, da je tam razvodenela v oblikah zapoznele baročne tradicije in malomeščansko modificiranega klasicizma. Baročne umetnike: visokokvalitetna kiparja Ferdinanda Galla in Janeza Petrošnika, slikarje Sebastijana Neuharta, Janeza Benedikta Husterja, Jurija Potočnika in Franca Ksaverja Meidingerja, umetnostne mizarje Simona Epenbergerja in Janeza Mertika, gradbenike Tomaža Pavška, Karla Pipuša, Matijo Pečnika in Leopolda Tushingerja, kamnoseke Jurija Lenza, Matijo Packa in Pavla Muhoviča, zvonarje Nikolaja Boseta, Konrada, Gašperja in Franca Schneiderja ter Franca Kaiserja, orglarje Franca in Ivana Janečka, pasarje iz rodu Kreinerjev, steklarje iz rodu Kendlerjev ter tiskarja Franca Antona Schütza so zamenjali obrtniki, ki jih umetnostno niso nikoli dosegli. Čas ni bil več umetnosti naklonjen.

Cerkev je bila z odredbami cesarja Jožefa II. in sekularizacijami cesarja Franca II. hudo prizadeta ter na večja naročila ni mislila, meščanstvo pa je bilo premalo razgledano in preubogo, da bi moglo naročiti kaj več kot majhen portret, miniaturo ali pa silhueto. Karakteristično za to obdobje je, da ne zasledimo niti v Celju niti v njegovi okolici nobene večje podobarske delavnice kot naslednice baročne umetnostne tradicije. To dokazuje, da se je umetnostni razvoj v mestu prekinil in se šele po nekaj decenijah zopet nadaljeval — toda izven Celja.

V 1. pol. 19. stol. zasledimo v Celju predvsem one obrti, ki so gradbenega značaja, kar je razumljivo, če pomislimo na takratne potrebe mesta. Omenim naj gradbenike Gregorja Teržana, Ivana Nösta in Antona Fellnerja, kamnoseke Mihaela in Franca Packa, Jurija Firnatha in Valentina Hoferja ter tesarje Ivana Kruharja, Blaža Gobca, Jurija Schleicherja, Franca Schmidta in Jurija Stepišnika. Od ostalih obrtnikov so omembe vredni: slikar Debelak in pasarji Kreinerji, steklarji Kendlerji, Novaki in odlični graver Ivan Heckel, lončarji Erhardt, Gorinški, Dolmeči in Gorjanci, zvonarji Steinmetzi, orglarji Vaclav Markel in Alojz Hörbiger, knjigovezi Geigerji iz Teple na Češkem, tiskarji Franc Jožef Jenko, Jožef Bacho de Deser in po l. 1840 Jeretini ter mizarji Potočniki, katerih delo je samo včasih preseglo obrtno ravan, a so pomembni, ker zaokrožujejo podobo takratnih kulturnih razmer v Celju. V dobi bidermajerja so celjske meščanske

hiše dobile svoje sedanje fasade in predvsem lepe portale, notranjo prostorno razporeditev ter opravo, ki je tu in tam še ohranjena. Od del velike umetnostne veljave iz tega časa je omeniti samo fresko Marijinega vnebovzjetja v Marijini cerkvi v Celju, ki jo je izdelal graški poznobaročni slikar Matija Schiffer l. 1813 ter je enkratno umetnostno dejanje brez razvojnih posledic.

Podobne razmere kot v Celju najdemo tudi v ostalih krajih Posavinja: Konjicah, Laškem, Šentjurju, Rogatcu, Vitanju, Vojniku, Žalcu, Mozirju, Vranskem, Gornjem gradu, Braslovčah, Rečici, Ljubnem in Šoštanju. Vsi ti kraji, katerih aktivnost v baroku je bila precejšnja (Konjice, Laško, Gornji grad, Vitanje), so v 1. pol. 19. stol. umetnostno padli na stopnjo obrtnosti, avtohtono »ljudsko« umetnosti pa odrinili še globlje na podeželje. Nekateri med njimi kot Rogatec, Šentjur, Konjice, Žalec in Laško so razvili precejšnjo kamnoseško aktivnost ter založili s svojimi izdelki vso svojo okolico. S tem so zanesli klasicistične stilne elemente na podeželje, kjer so se potem zagrizeno držali prav do konca 19. stol. Avtohtona »ljudska« umetnost pa se je medtem izživljala v poznobaročnih formalnih tradicijah, katere je etnografsko predelovala ter jim često dajala mik naivne iskrenosti in čustvene neposrednosti. Med zvrsti takratne »ljudske« umetnosti štejemo rezbarstvo in klesarstvo, poslikovanje hišne oprave, posebno skrinj, poslikovanje panjskih končnic, slikarstvo na steklo, izdelavo votivnih podob in pisank, lončarstvo, vezenje in tkanje, mizarstvo, tesarstvo, struženje in podobno. Vse te panoge ljudske obrtne ustvarjalnosti so v 2. pol. 19. stol. odmrle, ker so se spremenile splošne potrebe. Uničila jih je često kičasta, toda »moderna« historična in secesionistična industrijska produkcija, kot na primer lončarstvo v Kokarjih, steklarstvo v glažutah, tkalstvo v Libijskem grabnu in podobno. Povsod opazamo, da začenja strojna produkcija od sredine 19. stol. dalje spodrivati obrtno in da se umetnostnoobratna delavnost vedno bolj omejuje samo na nekatere obrtne panoge kot na primer zlatarstvo (v Celju po l. 1844 družina Pacchiaffo), izdelovanje cinaste posode (v Celju po l. 1867 družina Nolli), izdelovanje orgelj (v Arji vasi družina Naraksov), pasarstvo (v Celju družina Kagerjev) in predvsem podobarstvo. Jasno je, da so tudi v 2. pol. 19. stol. prosperirale gradbene obrti kot zidarstvo (Anton Dimec, Jožef Hiegersperger, Alojz Kaiser, Franc in Vinko Grein, Mihael Werndl, Rudolf Exner, Ferdinand Goligranc), tesarstvo (Anton Dimec in Vinko Kukovec) ter kamnoseštvo (Valentin Hofmann, Jožef Weber, Vinko Čamernik, Ivan Kullich). V 20. stol. na splošno ne moremo več govoriti o obrtih kot nosilcih umetnoobratne kvalitete, ampak moramo slednjo šteti samo še kot produkt izredne volje ali pa posebnega naročila. Šele v zadnjih letih pred drugo vojno in po njej opazamo prizadevanje, da se industrijski po tudi obrtni okus vzdigne v smislu modernega konstruktivno-utilitarnega ideala, vendar smo trenutno še daleč od njega (notranja oprema, keramika, porcelan, steklo, tekstil itd.).

Iz doslej povedanega vidimo, da ne moremo zasledovati umetnostni razvoj Celja in okolice v 19. stol. iz meščanskih stilnih pozicij bidermajerja, ampak da se moramo nekoliko ozreti tudi na naraščajoči umetnostni vpliv cerkve. Cerkev je proti sredini 19. stol. zopet utrdila svojo ekonomsko moč in povečala vpliv na ljudske množice (l. 1855 konkordat, l. 1858 Lurd, l. 1860 uvedba češčenja Cirila in Metoda, l. 1863 uvedba praznika brezmadežnega spočetja itd.), saj je znala pod vodstvom A. M. Slomška (1846—1862) spretno ujeti v svoja jadra ljudsko nacionalno prebujenje in ga povezati z romantično pobarvanim religioznim čustvovanjem, ki je tedaj prevevalo katoliški svet, kot reakcija na revolucionarno sredino 19. stol. V cerkvenem gradbeništvu so se uveljavili historični, predvsem srednjeveški slogi, v upodabljanju umetnosti pa nazarenstvo in pozneje beuronstvo. Cerkvena naročila so se pomnožila in nastale so razne podobarske delavnice, ki so živele večinoma od teh naročil. V času, ko je Gustav Courbet ustanavljal v Parizu naturalistično umetnostno smer in je Janez Wolf ustvaril svoj monumentalni, romantično koncipirani slikarski slog, so se v Posavinju pojavile posamezne podobarske delavnice, ki so v svojih posledicah speljale umetnost iz razvodenelosti poznega bidermajerja preko historičnih slogov v sodobno umetnost. Pri tem seveda ne smemo misliti na direktno razvojno pot, ampak na dobro obrtno vzgojo in umetniško podlago, katero so te delavnice dale svojim učencem, ki so se pozneje izvili iz obrtniških tradicij in se otrsli historicizma ter se pod naprednejšimi vplivi in vzori približali moderni umetnosti.

Karakteristično za pomanjkanje kvalitetnih domačih moči v tej dobi je dejstvo, da so morali naročitelji pri zahtevnejših nalogah čestokrat klicati na pomoč tuje umetnike in obrtnike, čeprav je naše ozemlje ravno v tem času dalo dva odlična arhitekta. Iz Jurkloštra je bil doma Janež Tomaž Gradt (1831 — 1879), restavrator mnogih gotskih cerkva, v Šentjurju pa se je rodil Janez Pečnik (1821 — 1883), ki je mnogo deloval na Dunaju in po Madžarskem. Od tujih umetnikov so prihajali v poštev razen Krajnecv (podobarji Janez in Štefan Šubic, Matija Tomec, Ivan Vurnik, Ivan Pengov, Jurij Miškovic; kamnoseki Feliks Toman in Vodnik Alojz; slikarji Matija Koželj, Matija Bradaška, Anton Jebačin, Jurij Tavčer, Simon Ogrin, Franc Wisiak in družina Götzlov) in Nemcev (arhitekti Hans Pascher, Adolf Wagner, Rihard Jordan, Hans Büchner; gradbeniki Jožef Bullmann, Dietrich Dickstein; podobarji Jakob in Ana Gschiel, Ferdinand Stöffleser, Peter Neuböck, Jožef Linzer; pasar Viljem Sirach) predvsem Italijani, ki so v 2. pol. 19. stol. dobesedno preplavili naše kraje ter ustvarili veliko število kvalitetnih, čeprav umetnostno manj pomembnih del. Glavni mojstri med njimi so bili: gradbeniki in kamnoseki Valentin Scagnetti, Franc Celotti, zadrečka delavnica ter slikarji Jakob in Anton Brollo, Tomaž in Ivan Fantoni, Feliks Berazutti in že v 20. stol. Osvaldo Bierti.

V prvi polovici 19. stoletja so se razvile domače podobarske delavnice, najprej v okolici Vojnika in Mozirja, pozneje tudi v Celju in Bučah ob Sotli. Zakaj so nastale prve delavnice ravno v Mozirju in Vojniku,

ni težko uganiti. Mozirje odlikuje prometna lega na stičišču Spodnje Savinjske, Gornje Savinjske in Zadrečke doline ter bližnji prehod v Saleško in Mislinjsko dolino; Vojnik pa leži na severnem robu Celjske kotline, kjer se ločijo ceste v Maribor, Vitanje in Velenje, v približni sredini med starima cerkvenima središčema Celjem in Konjicami.

V Mozirju, ki je dalo v poznem baroku kiparja Jakoba Arnolda in slikarja Mihaela Jenčiča, sta delovala v 1. pol. 19. stol. odlični gradbenik Luka Mikek, vulgo Čokan (1802—1896) in kipar-samouk Ivan Vavher (1805—1867), dokler se ni l. 1853 priselil Andrej Cesar ter ustanovil veliko podobarsko delavnico, ki je cvetela prav do l. 1936. Andrej Cesar se je rodil leta 1824 v Soteski pri Frankolovem. Podobarstva in zlatarstva se je izučil pri kiparju Mastnaku na Frankolovem, potem pa se je dve leti izpopolnjeval v Grazu. Leta 1853 se je naselil v Mozirju, od koder je izvrševal večinoma cerkvena naročila po vsem Spodnjem Štajerskem in Koroškem. Umrli je leta 1885 v Zagrebu. Andrej Cesar je delal najraje v neogotskem slogu. Njegova dela srečujemo po vsej Savinjski dolini (Lepa njiva, Šmihel, Rečica, Ljubno, Gorica, Solčava itd.). Izmed njegovih otrok je bila Ivanka pozlatarka, Matija rezbar, Ivan (1864—1936) pa je postal vodja delavnice in nadaljevalec družinske tradicije. Najprej se je učil pri očetu, nato v Grazu pri takrat slovitim Jakobu Gschielu ter istočasno obiskoval na obrtni šoli večerni pouk risanja. Nato se je učil dve leti pri kiparju A. Hortu v Keszthelyju ob Blatnem jezeru obdelave kamenite plastike. Ko je dokončal še štiriinpolletne študije na umetno-obrtni šoli na Dunaju, se je nastanil kot umetni podobar in pozlatar v rojstnem trgu. Najraje je delal v neorenesančnem slogu. Njegova dela srečujemo v Mozirju, Brezju, Šmartnem, Kokarjih, Sv. Lenartu pod Rogatcem, Lučah itd. Ivan Cesar je imel več učencev in sina Cirila Cesarja, akademskega kiparja v Celju, o katerih bo govora kasneje.

Drugo močno žarišče podobarske delavnosti se je razvilo v Vojniku in bližnjem Frankolovem. Tu sta v prvi polovici 19. stol. obstajali delavnici Jerneja Rangusa in Jožefa Brenka-Wrenka, po domače Mastnaka. Obe delavnici sta razvili mnogostransko delavnost, saj sta se bavili z mizarstvom, kiparstvom, pozlatarstvom in celo slikarstvom ter raztegnili svojo delavnost daleč v drugo polovico 19. stol. Rangusova delavnica je z mojstrovim zetom in naslednikom Martinom Spielerjem ter učencem Petrom Robičem dosegla sorazmerno visoko kvaliteto, ostala zvesta baročni in klasicistični tradiciji ter v kombinaciji s kiparskimi izdelki Mihaela Rosebergerja in slikarskimi Janeza Baumgartnerja okrasila marsikatero cerkev v Celju in njegovi bližnji okolici. Mastnakova delavnica na Frankolovem je v času mojstrovega delovanja uspešno tekmovala z Rangusovo, ko pa se je mojster postaral in je padlo breme dela na ramena pomočnika Franca Gajška je kvaliteta padla na obrtno višino. Tudi ta delavnica je ostala zvesta baročni in klasicistični tradiciji ter se ni oprijela modnih historičnih slogov, katerih so se v istem času že posluževali njeni učenci Andrej Cesar in Ignacij Oblak.

Iz Mastnakove delavnice je izšel razen Andreja Cesarja še drug pomemben podobar Posavinja, Ignacij Oblak (1834—1921), ki je bil doma iz Gorenje vasi pri Trati na Gorenjskem. Bil je samouk. Po raznih mladostnih peripetijah je prišel na Frankolovo k podobarju Mastnaku, ki ga je vzel v svojo delavnico. Iz Frankolovega se je Oblak leta 1869 preselil naravnost v Celje, kjer je kupil Mugičevo kočo v sedanji Gledališki ulici števil. 5 ter jo naslednje leto popolnoma prezidal in nadzidal z nadstropjem. Oblak je aktivno delal do leta 1904, ko ga je napadla tako močna naduha, da je moral delavnico prepustiti Vurnikovemu učencu Antonu Sumreku. Zaradi nesporazuma pa se je Sumrek še isto leto osamosvojil ter otvoril svojo lastno delavnico na sedanji Stanetovi ulici. Šele leta 1907 sta se mojstra poravnala in Sumrek se je vrnil v Oblakovo delavnico ter ostal v njej do leta 1914, ko je Oblak hišo prodal Pernovškom. Sumrek si je tedaj uredil novo delavnico v Kapucinski ulici, a je moral še isto leto k vojakom ter je padel na fronti v Srbiji. Oblak je bil velik narodnjak ter izredno soliden mojster, ki je mnogo delal v Celju in okolici, glavno aktivnost pa je razvil na Hrvatskem in v Vojvodini, kamor je prevažal svoje izdelke na splavih. Sumrek je bil odličen rezbar, ki se je dve leti izpopolnjeval na umetno-obrtni šoli v Zagrebu, kjer ga je poučeval vojniški rojak, profesor Jakob Kramaršek. Iz kroga te delavnice je izšel naš znani slavist, univ. prof. dr. Vatroslav Oblak (1864—1896), kateremu je očetova delavnost na jugoslovanskem jugu omogočila obsežne študije naših dialektov.

Najpomembnejši Oblakovi učenci so bili: Franc Berneker, Ivan Napotnik (le malo časa), Ivan Sojč, izredno talentirani Ahasver iz Kalobja Štefan Jager ter Golež iz Št. Vida pri Grobelnem, ki je največ delal po Koroškem; Sumrekova učenca pa sta bila Miloš Hohnjec iz Zagorskih sel in Jože Lapuh st. iz Podsrede.

Poleg Oblakove in Sumrekove delavnice so delovale v Celju v zadnji tretjini 19. in v začetku 20. stoletja še tri podobarske delavnice. Prvo je vodil nacionalno zavedni Smarčan Jožef Jagodič, ki se je izučil v Grazu na umetno-obrtni šoli, delal mnogo po Gornjem Štajerskem in celo v Bukarešti, v Celju pa vršil predvsem restavratorske in pasarske posle, med drugimi velika dela v Celju, Žalcu in Žetalah. Umrl je leta 1908. Drugo delavnico je vodil rezbar in pozlatar Franc Krašovic, ki je živel nazadnje na Ostrožnem, tretjo pa rezbar in intarzyst Kalan.

Iz Sumrekove delavnice je izšel Miloš Hohnjec kot zadnji veliki predstavnik podobarske tradicije v celjskem okraju. Njegova delavnica v Razlagovi ulici v Celju pomeni zadnjo postajo na 150-letni razvojni poti našega podobarstva, katerega korenine segajo v barok in celo v pozno gotiko. Miloš Hohnjec se je rodil leta 1889 v Zagorskih selih na Hrvaškem. Leta 1903 je prišel v uk k mojstru Ignaciju Oblaku, a že naslednje leto ga je prevzel Anton Sumrek, pri katerem je ostal do leta 1907. Tega leta se je Hohnjec preselil v Ljubljano k podobarju Andreju Rovšku, ki pa je še istega leta umrl, nakar je njegovo delav-

nico prevzel Ivan Pengov. V letih 1910 in 1911 je Hohnjec obiskoval razne obrtne tečaje, nakar je prešel v novo osnovano delavnico Ivana Sojča v Mariboru ter pri njem ostal do leta 1914, ko je moral k vojakom. Leta 1916 se je vrnil kot težki invalid ter samostojno vodil do leta 1918 Sojčevo delavnico. Po končani vojni je prevzel v Celju Sumrekovo zapuščino ter odprl lastno podjetje v Gaberju. Leta 1920 se je preselil v mesto h Kamnoseški družbi — naslednici Čamernikove delavnice — v Razlagovi ulici. Leta 1930 si je Hohnjec sezidal lastno hišo ter v njej uredil veliko podobarsko delavnico. Že takoj po prvi vojni je mojster razvil veliko delavnost ter sledeč Oblakovi in Sumrekovi tradiciji delal največ za Posavino, Vojvodino, Bosno in Srbijo, pa tudi za Dalmacijo in Makedonijo. V teh deželah je namreč podobarska delavnost izumrla že v 19. stoletju, tako da so morali že pred vojno klicati na pomoč tujce, kadar so hoteli izvesti kaka večja dela. Pred vojno so bili največ zaposleni Tirolci, Čehi in Madžari, po prvi vojni pa predvsem Slovenci. Tukaj je Hohnjec izvršil mnoga restavratorska in pozlatarska dela po cerkvah in graščinah, največ v Bački, Slavoniji (predvsem djakovski škofiji), Zagorju (posebno okoli Varaždina) in Posavini. V Sloveniji je mojster delal precej manj, ker se zaradi preobloženosti z delom za naročila ni potegoval, vendar je tudi v Posavinju izvedel marsikatero uspelo restavratorsko in pozlatarsko delo.

Iz Hohnječeve delavnice je izšla dolga vrsta deloma še živečih in delujočih kiparjev, podobarjev in obrtnikov, med katerimi so najpomembnejši: Peter Bekeš, katerega so v zadnji vojni ubili okupatorji, pokojni Alojz Šket, pozlatar v Celju, Ivan Šoba, direktor v Zagrebu, Jože Lapuh ml., preparator v Zavodu za spomeniško varstvo LRS v Ljubljani, Ivan Pavlinec istotam, Lešnik Alojz, podobar v Celju, Zidanškova ulica, Podkrižnik Hinko, podobar v Šentjurju, Blatnik Anton (učenec Ivana Cesarja) podobar v Mariboru, Kitak Franc (učenec Ivana Cesarja), profesor na umetno-obrtni šoli v Beogradu, Prislán Franc (učenec Ivana Cesarja), umetni mizar v Braslovčah, in Mišinski Franc, umetni mizar v Petrovčah. V Hohnječevi delavnici so pred vojno občasno prakticirali tudi slikarji Dore Klemenčič in Marjan Zdolšek, Kiparja Adalbert Lipičnik in Milko Romih ter znani lončar Franc Felicijan iz Vojnika.

Poleg naštetih delavnic v Celju je v drugi polovici 19. stoletja delovalo še nekaj podobarskih delavnic na ozemlju sedanjega celjskega okraja. Na prvem mestu je omeniti veliko delavnico Antona Pavliča v Bučah ob Sotli, katere delavnost je bila v glavnem usmerjena na zadovoljevanje tovrstnih potreb v Zagorju in sosednji Hrvatski. Iz te delavnice sta izšla slikarja brata Garzina, katerih eden je v začetku 20. stoletja deloval v Brežicah, drugi pa v Zdolah pri Bučah. Čeprav rod Grazinov še ni izumrl, je vendarle njihova podobarska delavnost propadla že med obema vojnama.

V Kostrivnici pri Rogaški Slatini je v drugi polovici 19. stoletja deloval podobar Andrej Buta ali Wut, ki pa ni razvil svoje lastne

delavnice, ampak večinoma sodeloval z močnejšimi umetnostnimi podjetniki, predvsem Italijanom Tomažem Fantonijem, ki je živel od leta 1869 do svoje smrti leta 1892 v Jamni pri Konjicah.

V Vitanju je deloval med leti 1908 in 1910 domačin Ivan Sojč, ki je bil rojen leta 1879, bil učenec Krašovica in Oblaka v Celju ter Cesarja v Mozirju, se pozneje preselil v Maribor ter tu ustanovil poleg Zorattija, Rathja, Lešnika in Hoisa peto največjo podobarsko delavnico. Ta delavnica je bila med obema vojnama umetnostno najpomembnejša na slovenskem Štajerskem, je pa z mojstrovo smrtjo leta 1951 propadla.

V Zalcu se leta 1851 pojavi slikar Godler, ki pa je bil nepomemben rokodelc. Važnejša kot on je priseljena družina gradbenikov Jordanov v Gotovljah, umetnostni mizar Goričan, ki je deloval pred in po prvi vojni, ter slikarja Vipotnika, oče in sin, ki sta med obema vojnama poslikala precej cerkvenih notranjščin po Savinjski dolini.

V Šoštanju je v drugi polovici 19. stoletja deloval umetnostni mizar in intarzist Lampret, sedaj pa se uveljavlja učitelj ročnih spretnosti Albin Koje.

Podobarska delavnost, ki je dosegla svoj relativni višek v zadnji četrtini 19. stoletja, naglo propada in je na tem, da zaradi spremenenjenih ekonomskih, socialnih in duhovnih pogojev vsak čas zamre. Podobarska delavnost je bila vedno retrospektivna, vzore je iskala na preživelih lepotnih in formalnih idealih ter ni poznala večjega umetnostnega napredka. Zato je v tako progresivno dinamični dobi, kot je naša, morala zgubiti kontakt z življenjem ter propasti. Ideali, katere je ostvarjalo podobarstvo, so že davno rekviziti preteklosti, iz njih sta iztekla duh in kri, zato so postali shema brez globljega pomena in vsebinsko nepomembni. Za preživelimi cilji podobarstva človeku ni žal, ko stoji ob njegovi smrtni postelji, žal pa mu je za njegovo tradicionalno solidnostjo, obrtno umetnostjo ter poznavanjem materiala in tehnike, žal mu je za znanjem starih mojstrov, ki odhaja z njimi v grobove.

Tretji umetnostni krog se začneja v sredini 19. stoletja, je nosilec dejanskega umetnostnega razvoja in traja še danes. Karakteristično za ta krog je, da ga tvorijo posamezne osebnosti brez tesnejših umetnostno nazornih stičnih točk ali pa celo tradicijskih ali šolskih fermentov, da pa se v njihovem delu kot odsevu splošnega razvoja, vendarle nakazuje napredek, ki je privedel do modernega umetnostnega nazora.

Leta 1849 je bila reformirana gimnazija ter spremenjena v osemletni izobraževalni zavod. Takrat so vpeljali na njej pouk risanja kot neobvezni predmet, vendar je bilo v začetku zanimanja za ta predmet kaj malo, saj ga je obiskovalo povprečno samo po 20 učencev. Položaj se je spremenil leta 1870, ko je bil zamenjan dotedanji učni načrt z načrtom realne gimnazije. Risanje je dobilo večjo veljavo, čeprav njegova ocena tudi potlej ni vplivala na splošni učencev uspeh. Ker pa se je število učencev takrat potrojilo, so pouk razdelili v tri skupine:

prva je bila začetna in je trajala 4 ure tedensko, drugi dve pa sta bili nadaljevalni in sta se vršili po 2 uri tedensko. Ko je bila leta 1880 uvedena takozvana pripravnica, se je risanje poučevalo tudi na njej. Zaradi spremenjenega učnega načrta pa je število učencev nekoliko padlo, zato so leta 1881 pouk risanja omejili na dva oddelka. Tako je ostalo do leta 1904, ko je postalo risanje obvezno za nižje razrede gimnazije, medtem ko so ga v višjih še naprej poučevali kot neobvezni predmet. Višješolci so od meseca maja dalje hodili slikat v naravo, kjer so delali največ v akvarelu, vadili pa so se tudi v olju, kredi, svinčniku in peresu. Od leta 1911 dalje so se vršile na gimnaziji vsakoletne šolske razstave dijaških slikarskih del. Stara Jugoslavija je prevzela avstrijski učni načrt, le da je leta 1926 uvedla obvezno risanje do 6. razreda gimnazije. Ta razporeditev šolskega pouka je ostala v veljavi (razen v dobi okupacije) do zadnje šolske reforme, ki je pouk risanja omejila na obvezno osemletno šolo in ga tako izločila iz učnega načrta splošnih srednjih šol.

Za pouk risanja v celjskih šolah v drugi polovici 19. stoletja je zadostoval po en učitelj, ki je obenem poučeval tudi lepopisje. Od teh učiteljev sta bila najbolj znana Evlogij Dirmhirn (1854—1872) in A. Fischer (1873—1896), ki pa se umetnostno nista udejstvovala. Poleg njih se omenja okoli leta 1870 kipar Henrik Hausletner kot lastnik vrta na Savinjskem nabrežju, ki pa ni v Celju niti živel niti deloval. Ko je leta 1904 risanje postalo obvezno na gimnazijah, so se v Celju pojavili prvi strokovno izobraženi profesorji, ki so vnašali, ne oziraje se na njihov umetnostni nazor ali pa delavnost, naprednejša stremjenja v stagnirano umetnostno atmosfero mesta. Prvi je bil profesor J. Schlemmer (1904—1911), nato profesor Erich Lechleitner (1911—1914) in končno profesor Rudolf Zelenka (1914—1918), ki je bil obenem zadnji profesor risanja na nemški gimnaziji. Poleg imenovanih treh profesorjev je takrat deloval v Celju tudi odlični risar in pedagog Ferdinand Porsche, ki je poučeval na meščanski in obrtni šoli ter bil učitelj mnogim obrtnim mojstrom našega področja.

Od Slovencev, ki so v tem času vsaj začasno prebivali ali delovali v Celju in njegovi okolici, je predvsem omeniti kiparja Jožefa Urbanijo, ki se je rodil leta 1877 v Ljubljani, med leti 1904—1906 živel na Ostrožnem ter v velikem pomanjkanju ustvaril znani kip »Tolažnica v zadnjem boju«, ki se sedaj nahaja v Narodni galeriji v Ljubljani. Urbanija je pozneje študiral na dunajski Akademiji (1906—1914) ter se za stalno naselil na Dunaju. Njegova zgodnja dela se slogovno lepo ujemajo s poetičnim realizmom tedanje dobe, ki ima na sebi mnogo literarnega, široko pripovednega. V poznejših delih je stopila na mesto realističnega obdelovanja detajla želja po rahlem stiliziranju, slikovitost pa je nadomestila jasna linija.

Ob koncu stoletja sta se mudila v Celju tudi akademski slikar Janez Nepomuk Gosar, ki je l. 1896 poslikal farno cerkev v Rečici, ter amaterski slikar Srečko Magolič, ki se je rodil l. 1860 v Ljubljani, postal l. 1890 upravnik Hribarjeve tiskarne v Celju ter med leti 1895

in 1902 imel tukaj svoj lastni foto-atelje. Leta 1903 se je preselil v Ljubljano. Magolič je bil plodovit pisatelj-humorist, urednik šaljivih listov Škrata, Rogača in Ježa ter priznan slikar-krajinar, trabant naših impresionistov, katerih paleto je zreduciral na štiri osnovne barve: belo, modro, rdečo in rumeno.

V tem času je dalo obravnavano ozemlje dva pomembna slovenska umetnika: slikarja Frana Tratnika in risarja Jožeta Žagarja. Fran Tratnik se je rodil l. 1881 v Potoku ob Dreti. Potem ko se je izučil slikarstva v Pragi, na Dunaju in v Münchenu, je do leta 1912 živel v Pragi ter bil skupaj z Jožetom Plečnikom član umetniškega društva »Manes«. Od leta 1914 pa do svoje smrti leta 1936 je živel v Ljubljani. Tratnik se je udeleževal skoraj vseh umetnostnih razstav v Sloveniji in mnogih reprezentančnih v tujini. On je prvi nakazal prehod iz impresionizma k linearnemu in barvnemu ekspresionizmu povojne dobe. Bil je velikopotezen risar, katerega nekatera dela spadajo med najpopularnejše pri nas. Jože Žagar se je rodil leta 1884 na Ložnici pri Celju. Bil je odličen risar v svinčniku in oglju, nestor mariborskih umetnikov ter zaslužni vzgojitelj mlajše generacije. Umrl je pred nekaj leti v Mariboru.

Med obema vojnama so delovali na celjski gimnaziji kot profesorji naslednji umetniki: Vinko Levičnik (1919—1932), Ivan Sajevec (1928—1932), Olaf Globočnik (1932—1933), Miroslav Modic (1934—1937), Cvetko Ščuka (1933—1941), Albert Sirk (1937—1941) in umetnostni zgodovinar dr. Franjo Šijanec (1932—1941). Poleg njih sta živela v Celju občasno znani kipar Franc Berneker in umetnostni zgodovinar Marijan Marolt, v Zavodnji pri Šoštanju pa kipar Ivan Napotnik.

Akad. slikar Vinko Levičnik se je rodil leta 1871 v Kamniku. Maturiral je v Grazu, študiral akademijo na Dunaju, služboval po raznih krajih poučeval med leti 1919 in 1932 na celjski gimnaziji, nato živel v pokoju in umrl leta 1946 v Celju. Levičnik se v Celju umetnostno ni udejstvoval. Bil je slikar tihožitij in ornamentike. Bavil se je tudi s kiparstvom.

Akad. kipar Ivan Sajevec se je rodil leta 1891 v Stari vasi pri Postojni. Študiral je kiparstvo na Državni obrtni šoli v Ljubljani ter na akademiji na Dunaju. Sajevec pripada predvojnemu rodu slovenskih kiparjev realistov in se je zlasti uveljavil v portretu. Od leta 1932 živi v Ljubljani. V Celju je napravil več del, med katerimi je najvažnejši portret Toma Zupana.

Akad. slikar Olaf Globočnik se je rodil leta 1904 v Ljubljani. Maturiral je v Mariboru, akademijo obiskoval v Zagrebu ter bil eno leto na specializaciji v Pragi. Pripadal je Četrtri generaciji, ki se je otresla ekspresionizma ter iskala pot v plastično voluminoznost nove stvarnosti, ki jo je z razgibanimi figuralnimi liki tudi psihološko očrtal. Od leta 1933 živi v Ljubljani.

Akad. slikar Miroslav Modic se je rodil l. 1900 v Gornjem gradu. Študiral je istočasno na filozofski fakulteti in na akademiji v Beogradu ter se močno pečal tudi z glasbo. Leta 1924 se je naselil v Celju, kjer

je živel kot svoboden umetnik, le med leti 1934 in 1937 je poučeval na gimnaziji. Največ je delal za trgovsko podjetje Rudolf Štermecki, sodeloval pa je tudi pri opremlitvi pravoslavne cerkve v Požegi na Hrvaškem, od koder pa se je Modic še isto leto umaknil v Arandjelovac v Srbiji. Tu so ga leta 1944 ubili četniki v kamnolomih pri vasi Banji. Modic je bil predvsem sijajen risar (svinčnik, pero kreda) in grafik, delal pa je tudi v drugih slikarskih tehnikah ter mnogo eksperimentalno. Bil je impresionistični trabant, katerega so se dotikale vse povojne umetnostne smeri, dokler se ni končno ustavil pri novem realizmu. Modic je rad nagibal v dekorativnost. Najprej se je pečal predvsem s formalnimi problemi, pozneje se je posvetil tudi snovi. Imel je več samostojnih razstav. Mnoga njegova dela so med vojno izginila, risbe, in teh je bilo največ, so večinoma propadle.

Cvetko Ščuka: Mlačva (olje 1930)

Akad. slikar Cvetko Ščuka se je rodil leta 1895 v Trstu. Gimnazijo je obiskoval v Pazinu, akademijo pred in po vojni na Dunaju in v Firencah. Učil je najprej v Idriji, nato v Murski Soboti, po letu 1933 pa (razen v času okupacije) v Celju, kjer je stopil leta 1934 v pokoj. Ščuka je v Celju razvil predvsem široko pedagoško in kulturno-prosvetno dejavnost, se bavil z lutkarstvom, organiziral umetnostne tečaje na gimnaziji, sodeloval v Celjskih kulturnih tednih (1938–1940) itd. Ščuka dela v freski, olju in predvsem akvarelu, v katerem je razvil veliko dovršenost ter ustvaril vrsto dobrih del.

Akad. slikar Albert Sirk (1887—1947) je bil med leti 1937 in 1941 osrednja umetniška osebnost v Celju. Slikar, čigar življenje je bilo posvečeno morju in njegovi umetnostni upodobitvi, je dosegel v Celju višek svoje umetniške rasti. Kar je zajela njegova okretna in lahkotna roka v živobarvnem svetu Jadrana in Balkana, to je umetnikova fantazija izvedla do kraja v Celju. Tu je Sirk razvil svoje umetniške moči na vseh področjih slikarske, ilustratorske in vzgojne delavnosti ter dokončno izoblikoval svojo umetniško fiziognomijo.

Albert Sirk: Skopje (akvarel)

Sirk je bil prvi resnični slovenski slikar morja, neutrudljiv oblikovalec njegovih lepot in zanimivosti ter ilustrator življenja in dela ribičev in mornarjev. Kot človek in umetnik je bil Sirk neposreden in preprost, v svojih delih je reflektiral sončno vedrino naše jadranske obale ter njenih vztrajnih in odpornih prebivalcev.

Večina njegovih del je nastala na obalah Dalmacije in v orientalnem okolju Makedonije. Tu je pestra motivika slikarskih kontra-

stov, močne sončne osvetljave in živih lesketajočih barv slikarjevemu temperamentu kar najbolj ustrezala. Posebej se odlikujejo Sirkovi akvareli in risbe v oglju, cenijo ga kot ilustratorja mladinske književnosti in kot portretista. Značilno je Sirkovo zanimanje za genrsko snov v figuraliki in krajini. Umetnikova stilna svojstvenost v gradnji likov izpričuje izrazite težnje po realistični svetlobi, barvni in kompozicijski slikovitosti, poteze, ki so bile domače v romantičnem občutju Vesnanov, a jih srečujemo tudi v krogu Lade in ostalih trabantov impresionizma.

Ob svojem prihodu v Jugoslavijo leta 1929 je Sirk razvil vse svoje zmožnosti, da si osvoji mesto prvega slovenskega marinista, zato je začel zavestno iskati globlji umetniški odnos do morja. V olju je postal svobodnejši, slikovitejši, skladnejši v barvah in tonih, v akvarelu se je povzpел na redko umetniško višino. Sirk je delal po svojih notranjih nagibih mirno in trezno. Tej svoji stabilnosti je žrtvoval notranji nemir, ki je navadno vir odkritij in pričetek novih tveganj. Ker pa je bila to prehodna doba, sta še živela v sožitju povprečnost ustaljenih umetnostnih oblik z relativno zdravimi in uporabnimi tradicijskimi temelji ter naprednejša umetnost izbrancev. Sirk je po svoji naravi pripadal realizmu, po tehniki pa impresionizmu. Njegova dela, pa četudi so nastajala po spominu, imajo vedno vse znake realne impresije in neposredne spontanosti, ki jih povezujejo v samostojne umetniške organizme. Slikarska intuicija je tista moč, ki zajema v odločilen trenutku celotno zasnovo z vsemi njenimi sredstvi in pripravi vred, zato Sirkove slike učinkujejo tako enotno, celovito.

Še bolj kot v letih pred Celjem, se je Sirk posvetil marini po naselitvi v Celju. Tu je nastala večina Sirkovih najbolj dozorelih del. Umetnik je zaslovel kot prvi slikar morja, kot mojster pristne marine, ki jo je zgradil na svojih lastnih izkušnjah ter jo privedel do popolnosti. Na višku svoje umetniške rasti, ravno ko se je začel osvobajati utesnjujočega provincializma, je okupacija prekinila njegovo delo. Vse, kar je Sirk ustvaril v svojih celjskih letih, uvrščamo med najvrednejša umetnikova dela, tako da presojamo medvojno in povojno produkcijo le kot odsvit žarišča zadnjih celjskih let.

Sirk je doumel pomen vsebinskega razpoloženja v kompoziciji marine, zlasti v delih intimnejšega formata. Ni več stremel samo za snovnostjo ali izraznostjo, ampak za lastno slikarsko rešitvijo, ki se podreja enkratnemu doživetju umetniške vsebine. Začela je zmagovati poetično lirična stran v poenostavljenem snovnem predmetu upodobitve ter sposobnost slikarske realizacije določenega vsebinskega doživetja. Bogata barvna skala se je uglasila na določene tonske akorde. Začetna tehnika preostrih svetlobnih kontrastov se je umaknila stopnjevani barvitosti luči in sence. V zadnjih letih je Sirk že zaslutil smer barvnega realizma povojne generacije, vendar je ostal vedno sam sebi zvest, ker je bil pošten in odkrit umetnik, ki je slikal tako, kot je čutil in mislil. Čutil in mislil pa je kot naš narod ob obalah sinjega Jadrana, zato je postal njegov prvi veliki interpret v slovenskem slikarstvu.

Celjsko umetnostno življenje med obema vojnama sta spremljala znana umetnostna zgodovinarja: Marijan Marolt in dr. Franc Šijanec. Marijan Marolt se je rodil leta 1902 na Vrhniki. Bil je pravnik in umetnostni zgodovinar. Med leti 1927 in 1932 je živel kot sodni praktikant in odvetniški koncipient v Celju. Mnogo se je udeleževal v propagandi domače umetnosti in v ljudski prosveti. Bil je topograf, umetnostni kritik in publicist. Sedaj živi v Argentini.

Dr. Franjo Šijanec se je rodil leta 1901 v Poljčanah. Študiral je umetnostno zgodovino na Dunaju in v Ljubljani, med leti 1932 in 1941 je poučeval na celjski gimnaziji. Od okupatorja izseljen, a se je že leta 1942 zatekel v Ljubljano ter postal leta 1945 direktor Zavoda za spomeniško varstvo LRS. Sedaj živi in dela kot konservator na Reki. Šijanec se je mnogo bavil z moderno umetnostjo ter je napisal vrsto člankov in razprav iz njenega področja. V Celju je sodeloval v njegovem kulturnem, posebno umetniškem življenju ter bil eden glavnih pobornikov Celjskega kulturnega tedna.

Akad. kipar Franc Berneker (1874—1932) se je rodil v Lehnu pri Slovenj gradcu. Leta 1889 je šel v uk k podobarju in pozlatarju Ignaciju Oblaku v Celju, kjer je ostal 4 leta. Nato je delal eno leto pri tvrdki Colli v Innsbrucku, leta 1896 se je vpisal na obrtno šolo v Grazu, leta 1897 pa na Akademijo na Dunaju (prof. Hellmer), kjer je ostal do mobilizacije leta 1915. Po končani vojni se je naselil v Ljubljani, kjer je postal profesor na Državni obrtni šoli. Sodeloval je s klubom »Sava« ter razstavljal leta 1904 pri Miethkeju na Dunaju. Berneker je naš prvi kipar, ki je krenil v moderno smer, a se odrekel impresionizmu. Njegov namen je bil, »mrtvi material tako oživiti, da postane življenje, kot ga vidimo«. Med leti 1926 in 1931 je Berneker prebival od časa do časa v Celju, kjer je naredil mnogo osnutkov (predvsem za Narodni dom v Celju), ki so bili shranjeni na podstrešju Hohnječeve hiše v Razlagovi ulici. Delani so bili v posušeni glini. Ko je bila med okupacijo streha Hohnječeve hiše od bombnih napadov razdejana, so modeli zaradi vpliva atmosferilij propadli, s čimer je šel v nič dragoceni material za študij njegovega umetnostnega razvoja. V Celju je Berneker izvedel več javnih del. Renoviral je Marijin kip na Tomšičevem trgu in vseh pet kipov Kalvarije v Zavodni. Berneker je v Celju izvedel tudi več privatnih del, med njimi nagrobnik dr. Ivana Dečka, doprtni portret dr. Pavla Turnerja v nadnaravni velikosti in 130 cm visoki osnutek za njegov nagrobni spomenik. Oba osnutka sta iz mavca in se sedaj nahajata v Narodni galeriji v Ljubljani. Nagrobnik dr. Pavla Turnerja naj bi sestavljali: nizek podstavek, nizek steber, za stebrom goli mladenič, ki levico s knjigo opira nanj, v desnici pa drži k tlom obrnjeno bakljo. Baklja se dotika stebra tako, da se po njemu vije plamen, ki oblikuje konture Turnerjeve glave. Delo je zelo kvalitetno, posebno lep je akt mladeniča.

Akad. kipar Ivan Napotnik se je rodil leta 1888 v Zavodnju nad Šoštanjem kot sin kmečkih staršev. Delo potujočega podobarja Štefana Jagra iz Kalobja pri Šentjurju je vzbudilo v njemu željo postati kipar.

Najprej je šel v uk k Ignaciju Oblaku v Celje ter Andreju Rovšku v Ljubljano, a ni nikjer dolgo vzdržal. Med leti 1903 in 1906 je obiskoval Državno obrtno šolo v Ljubljani (profesor Alojz Repič in Celestin Misa), jeseni leta 1906 pa je šel na Dunaj k podobarju Františku Zeleznyju ter ostal pri njem do vstopa na Akademijo leta 1908. Na Akademiji se je učil pri profesorju Jožetu Bitterlichu in Edmundu Hellmerju ter jo končal spomladi leta 1914 s častno nagrado. V zadnjih letih študija je razstavil nekaj del v Künstlerhausu na Dunaju. Kip *Mati z otrokom* je vzbudil celo pozornost slavnega arhitekta Adolfa Loosa.

Po končanih študijah je Napotnik ostal na Dunaju, kjer je izvrševal v raznih ateljejih dekorativno plastiko in tudi samostojna dela. Nekaj mesecev pred začetkom vojne je odšel v Budimpešto v atelje kiparja Janosa Horvaya, kjer je ostal do vpoklica k vojakom spomladi leta 1915. Še pred zimo istega leta je prišel na italijansko fronto v Tirolih ter bil jeseni leta 1917 ranjen v nogo. Zdravil se je v Pragi, kjer je ostal kot modelar protez. Poleti 1918 je prišel domov in kar tam počakal konec vojne. Ko so se poveljne razmere nekoliko uredile, ga je želja po delu in umetniškem ustvarjanju potegnila nazaj v Budimpešto, kjer je ostal do očetove smrti leta 1921. Tedaj se je vrnil domov in postavil očetu lep nagrobnik na zavodenskem pokopališču. Doma je ostal do leta 1941, ko se je kmalu po začetku okupacije preselil v Šoštanj, kjer živi še danes v svoji prijazni hiši na Tičnici.

V domovini je prvič razstavljal na XVII. umetnostni razstavi v Jakopičevem paviljonu v Ljubljani maja—junija 1920. Jeseni istega leta se je ponovno predstavil občinstvu ter odslej sodeloval na številnih razstavah doma in v tujini (l. 1922: Ljubljana, Beograd, l. 1924: Hodonin, l. 1926: Praga, l. 1927: Dunaj, Ljubljana, po desetletnem premoru l. 1936: Celje, potem Maribor, Ljubljana itd.).

Napotnik je delal za cesarski dvor na Dunaju in za Košutov spomenik v Budimpešti. Na pokopališču v Ljubljani je več njegovih nagrobnikov, na pokopališču v Zavodnju spomenika njegovega očeta in družine Ročnik, v palači Narodne skupščine v Beogradu pa kamenite plastike Vrtnarja, Pastirja in Industrije. Napotnik je napravil tudi precej potretov, med njimi reliefne v svincu. Njegova najbolj znana dela so: Egipčanka, *Mati z otrokom*, *Salome*, *Žena s pavom*, *Prebujenje*, *Satira*, *Dušica*, *Job*, *Žena pri toaleti*, *Živa senca*, *Zoreča žena*, *Slepa pevka*, *Venera*, *Madona*, *Mati*, *Eva* itd.

Napotnik je mojster drobne klastike, polne sočnega življenja in vedrega zdravja, ki izvira iz doživetja naravne vitalnosti v vsej njeni fizični resničnosti. Njegova dela združujejo secesionistične dekorativne elemente in čustveno primes slikovite simbolike s karakteristiko neposredno danih kiparskih vrednot. Napotnik se je namreč oblikoval v času, ko je dunajska secesija začela prehajati deloma v novi realizem, deloma v smer severnonemškega ekspresionizma. Solidni podlagi, pridobljeni z vestnim študijem, skrbnim opazovanjem narave in nenehnim delom je dodal staro domačo rezbarsko izročilo, polno baročnih značilnosti, vse to pa prenetel s svojim osebnim poudarkom. Tako je nje-

Ivan Napotnik:
Prebujajoča (les)

govo delo postalo izraz solidnega tehničnega znanja, obvladovanje kiparskih zahtev in zdravega realizma z dobršno mero ljudske šegavosti in iskrene srčne topline.

Napotnik si je zgodaj pridobil sloves resnega, izvirnega ustvarjalca, ki je zlasti v leseni plastiki dosegel zavidljive uspehe doma in v tujini. Že ob prvem nastopu v Jakopičevem paviljonu je bil najboljši oblikovalec lesa pri nas, saj je dokazal s presenetljivo tehnično dovršenostjo tudi izredno poznavanje gradiva. Življenjskost in izvirnost značilno odseva iz njegovih plastik, ki so plod zdravega čutnega in poetsko prekrvašenega realizma. A kar je glavno: vse življenje je ostal zvest sam sebi, tako da ga niso mogla premamiti enodnevna modna gesla. Zato je njegov opus tako enoten, skladen in osebno označen, da sleherna plastika nosi neizbrisen avtorjev pečat. Napotnikovo delo pomeni svojstven in dragocen prispevek v zakladnico domačega kiparstva 1. pol. našega stoletja.

Poleg naštetih mojstrov so pred vojno delovali v Celju še učitelj risanja na meščanski šoli Josip Grašer, amaterja Vera Fišer-Pristovškova in Karel Mehle ter mlajša generacija umetnikov: Zoran Didek, Dore Klemenčič, Edvard Salezin in Adalbert Lipičnik.

Zoran Didek se je rodil leta 1910 v Ljubljani, maturiral v Mariboru, akademijo obiskoval v Zagrebu. Pred vojno je občasno sodeloval v celjskem kulturnem življenju, sedaj je profesor na Umetno-obrtni šoli v Ljubljani. Njegova dela odlikujejo krepke in sočne barve, ki kažejo izrazit čut za slikarske pojave ter močan umetniški temperament impulzivnega slikarja.

Dore Klemenčič-Maj se je rodil leta 1911 v Galiciji, gimnazijo je obiskoval v Celju, akademijo v Zagrebu, sedaj živi v Ljubljani. Je slikar realističnih krajin in figuralnih kompozicij z močnimi risarskimi in grafičnimi osnovami. Je priznan risar in ilustrator. Znana je njegova partizanska grafika, posebno zbirka linorezov »V imenu Kristusovih ran«, v kateri biča slovenski belogardizem. Klemenčič deluje tudi kot umetnostni publicist.

Kiparja Edvard Salezin (rojen leta 1910 v Trbovljah, obiskoval akademije v Zagrebu in Rimu, sedaj živi v Zalcu) ter Adalbert Lipičnik (rojen leta 1913 v Celju, študiral akademiji v Zagrebu in Beogradu, sedaj živi v Celju), ki sta pred in takoj po vojni precej razstavljala v Celju, se sedaj ne pojavljata več v javnem življenju.

Od leta 1930 dalje živi na posestvu Vinegrad pri Dobrni akad. slikarka Elda Piščančeva, rojena leta 1897 v Trstu. Umetnica je študirala med leti 1924 in 1929 na akademiji v Firencah ter v slavnih ateljejih Maurice Denisa in Andreja Lotha v Parizu. Piščančeva se je že zgodaj nagnila k monumentalnemu cerkvenemu slikarstvu z močno lirično-poetično noto. Bavila se je tudi z grafiko, posebno lesorezom in linorezom, ter se poskušala v kiparstvu. Piščančeva je pred vojno precej razstavljala v tu in inozemstvu, sedaj pa živi umaknjeno na svojem posestvu.

Pred vojno je v Celju deloval tudi slikar in grafik Avgust Seebacher (1887—1940), nemški domačin. Njegovo najbolj znano delo je nedokončana serija (3 mape po 12 radirank in litografij) motivov iz Celja in njegove zgodovine, ki je izšla v letih 1926 in 1930 pod imenom »Celea antiqua et nova«. Spremini tekst je napisal prof. Janko Orožen, izdal pa jo je takratni muzejski upravnik Martin Perc.

Živalnost umetnostnega življenja nekega kraja se najbolje vidi iz števila razstav, ki so se vršile. Celje se tozadevno ne more preveč pohvaliti. Če pogledamo razstave, ki so se v njem vršile po letu 1930, lahko takoj ugotovimo, da so pomenile samo efemerne kulturne dogodke, ki so šele proti koncu obdobja dobili širši prireditveni okvir ter začeli postajati integralen del splošnega kulturnega in javnega življenja. Razstave so se vršile precej neredno, bile so večinoma manjšega formata ter navadno organizirane od zunaj.

Važnejše med njimi so bile naslednje:

maja 1931: razstava slovenske umetnosti (organizator salon Kos, vodja Rihard Jakopič), Celjski dom

decembra 1931: razstava Miroslava Modica in Rajka Slapernika, Mestna hranilnica

junija 1935: razstava mariborskega kluba »Brazda«, Celjski dom

decembra 1936: razstava Ivana Napotnika in Alberta Sirka, Mestna hranilnica

jesen 1937: razstava Franja Goloba in Lojzeta Šušmelja, Mestna hranilnica

maja 1938: razstava celjskih likovnih umetnikov v okviru I. Celjskega kulturnega tedna, Celjski dom

maja 1939: kolektivna razstava Alberta Sirka v okviru II. Celjskega kulturnega tedna, Celjski dom

avgusta 1939: razstava Franceta Kralja, Adalberta Lipičnika, Franja Goloba in Lojzeta Šušmelja, Mestna hranilnica

decembra 1939: Tkzv. »Božična razstava« celjskih likovnih umetnikov v Mestni hranilnici

decembra 1940: programska razstava »Naš Jadran« Alberta Sirka, Celjski dom.

Poleg umetnikov, ki so sodelovali na naštetih razstavah, so tik pred vojno začeli delati še trije mladi študentje: kiparja Milko Romih in Lane Aladin ter slikarka Kurnik Majda.

Milko Romih (rojen leta 1919 v Celju, študiral Akademijo v Beogradu, padel leta 1944 pri bojih za Beograd) je bil zelo talentiran in mnogo obetajoč umetnik. Njegova dela kažejo lirično interpretacijo realnega sveta, katerega je Romih dojemal kot harmonijo čisto plastičnih vrednot.

Lane Aladin (rojen leta 1920 v Šoštanju, študiral Akademiji v Beogradu in Ljubljani, sedaj profesor v Ljubljani) je takoj po vojni nekajkrat razstavljal v Celju. Sedaj se posveča bolj poeziji kot kiparstvu.

Majda Kurnik (doma iz Šaleške doline) je med vojno in po njej študirala na beograjski Akademiji. Sedaj živi in dela v Beogradu.

Doba okupacije je razvijajoče se umetnostno življenje v Celju prekinila. Umetniki so se razselili, nekateri so pomrli, drugi so nehali delati. Nastopila je stagnacija. V tej dobi je delal v Celju profesor Anton Klinger (1885—1945), slikar krajin in genra ter predvsem zaigrzen nacist.

Medvojna depresija je povzročila povojno praznino, ki je po odhodu Alberta Sirka v Trst (januarja 1946) zavzela popolnoma amaterske pozicije ter jih obdržala skoraj deset let. Umetnostna produkcija je našla svoj organizacijski izraz v likovni sekciji KUD »France Prešeren«, ki je bila osnovana jeseni leta 1949 ter je začela takoj aktivno delovati pod vodstvom svoje agilne predsednice Vere Fišer-Pristovškove. Amaterski klub je v svojem času izpolnil važno umetnostno-propagandno in organizacijsko delo, vendar je s prihodom mlade generacije umetnikov izgubil svojo vodilno vlogo v celjskem likovnem življenju ter jo oddal tej generaciji. Ta razvoj je bil nujen, če pomislimo na značaj amaterizma, ki je skoraj vedno retrospektivno usmerjen ter se podzavestno upira vsakemu dejanskemu umetnostnemu napredku. V tem času so se v Celju pojavila mnoga imena deloma tudi strokovno izobraženih amaterjev, od katerih so se nekatera ohranila, druga pa po daljši ali krajši dobi izginila iz pozornice javnega življenja. Najvažnejša med njimi so: Vera Fišer-Pristovšek, Karel Mehle, Konec Konrad, Jeraša Avgusta, Maček Anja, Zdolšek Marjan, Vudler Branko, Deržek Avgust, Podjed Vinko, Okorn Terezija, Steinfelzer Marjeta, Ščuka ljubica, Hojker Jelka, Lapuh Jože in Zlatka ter naprednejša Skok Tonček in Mljač Adolf.

Mlajša generacija likovnih umetnikov je zrasla med in po vojni. Sestavljajo jo: zunaj Celja živeči demačini Zelenko Karel, Šušteršič Marko in Žuža Jelica, v Celju delujoči Lorenčak Milan, Darinka Pavletič-Lorenčakova, Lavrenčič Avgust, Ciril Cesar, v Konjicah živeči Alojz Zavolovšek ter v Nazarjih delujoči Jože Horvat.

Zelenko Karel (rojen leta 1925 v Celju, sedaj živi in dela v Kamniku) je našel svoj izraz v formalno in barvno skrajno poenostavljenih, toda tonsko in razpoložensko poglobljenih likih.

Šušteršič Marko (rojen leta 1927 v Cerknici, sedaj živi in dela v Ljubljani) je slikar drobnih predmetov, katere interpretira subtilno ter tako realnost reflektira v surrealistični svet lirike in lahne melanholije.

Žuža Jelica (rojena leta 1922 v Celju, sedaj živi in dela v Zagrebu in Zalcu) je izšla iz šole Marine Tartaglije v Zagrebu. Njena dela so diskretna. Vodijo nas v svet barvnega dogajanja, ki je liričnega, včasih kar simboličnega značaja ter proseva skozi kopreno kulturne delikatese, ženskega šarma in otožne čudi. Kot osnova vsemu pa služi naporen študij in premišljeno barvno doživljanje.

01.1.1900
Injektiv

Jelica Žuža: Košarica (olje)

Lorenčak Milan (rojen leta 1921 na Dunaju, končal Učiteljsiše v Mariboru leta 1940, Akademijo v Ljubljani leta 1950, od tedaj živi in dela v Celju, samostojno razstavljal leta 1955 v Mariboru, Celju in Velenju) je barvni interpret realnega sveta z vsemi njegovimi slučajnostmi in miki. Njega zanima tekstura slikarskega sujeta bolj kot njegovo bistvo, podoba bolj kot vsebina, videz bolj kot snov. Zato je Lorenčak rojen portretist človeka in narave, opisovalec njihovih oblik in svojstev, katere s pomočjo barvnih vrednosti prenaša v svojstveni svet slikarskega realizma.

Pavletič-Lorenčak Darinka (rojena leta 1924 v Rečici ob Paki, končala Akademijo v Ljubljani, od leta 1950 živi in dela v Celju, samostojno je razstavljala leta 1955 v Mariboru, Celju in Velenju, letos pripravlja razstavo v Jakopičevem paviljonu v Ljubljani). Z ekspressionistično tendenco deformira formalne like ter jih barvno pomensko dopolnjuje, pri čemer reducira vse nevažno in izrazno nepomembno do grafične lapidarnosti. Njena otožna čud jo vodi v svet misli in čustev, ki iščejo boleča spoznanja o zadnjem smislu življenja. Preko nekoliko poenostavljene in svetlejšje palete išče sedaj nove izrazne oblike za formulacijo svoje likovne vsebine.

Lavrenčič Avgust (rojen leta 1925 v Rogaški Slatini, končal Akademijo leta 1954 v Ljubljani, od leta 1955 živi v Celju, od jeseni leta 1956 poučuje risanje v Laškem) je, nezadovoljen z akademskim realizmom, kmalu začel borbo za lastni slikarski izraz svojih misli. Pri tem se ni naslonil na noben direktni vzor. Konstantno je iskal način, kako bi obliko prilagodil barvni vrednosti, zato je vedno stremel za osvojitvijo motivike, ki bi bila neodvisna od zunanjega sveta. Tako je ustvaril enostavne likovne koncepte, ki naj simbolizirajo oblike, barva pa jih naj pomensko dopolnjuje, saj ima samostojno vrednost, ki je neodvisna od lika. Po napornem študiju likovne teorije so začeli nastajati likovni organizmi, katere včasih diktirajo ideje, drugič same likovne prvine. Figuro je Lavrenčič eliminiral, ker se lahko izraža v preprostejših oblikah, s katerimi popolnoma zadosti svojim slikarskim hotenjem. S tem pa si je Lavrenčič odprl tako široko področje tehnične, likovne in tematske osvojitve idej, iz katerih rastejo umetnine, da ga zlepa ne bo prehodil. Lavrenčičev barvni register je hladnejši, ker nudi večje možnosti za diferenciacijo in finejše sozvočje tonskih vrednosti. Nedvomno je Lavrenčič idejno in koloristično najmočnejši slikar v povojnem Celju.

Zavolovšek Lojze (rojen leta 1928 v Radmirju, končal Akademijo v Beogradu, od leta 1956 živi in dela v Konjicah). Beograjska šola je dala Zavolovšku široko potezo, sploščeno pastoznost ter site, težke barve. To svojstvo je Zavolovšek apliciral na slovensko zemljo, ki jo poskuša zajeti v njenem bistvu. Ker je zemlja realna, je tudi Zavolovšek ostal na pozicijah realizma, le da je tega v začetku poskusil izraziti s srbskim koloritom, sedaj pa išče preko barvnega simbolizma njegov nacionalni značaj. Ta barvni simbolizem, ki se v novejšem času večkrat povezuje s stilizacijo in mestoma dekorativnostjo, ima za končni

Darinka Lorenčak-Pavletič: Pokop martinčka (lesorez)

cilj, poiskati nacionalno noto v tonu in barvi, to se pravi prodreti v one idejne in emocionalne sfere naroda, ki tvorijo njegovo bistvo. Ta umetnost je antejska, svojo moč izgubi, ko se več ne dotika zemlje, na katero je umetnik vezan po krvi svojih kmečkih prednikov. Zato ji bo Zavolovšek ostal vedno zvest. Zemlja mu je podarila slikarski čut, on pa ji to vrača s svojimi deli, saj so poema o njeni lepoti.

Ciril Cesar (rojen leta 1923 v Mozirju, obiskoval umetno-obrtno šolo v Ljubljani in Grazu, Akademijo v Ljubljani, diplomiral leta 1952, se naslednje leto naselil v Celju ter samostojno razstavljal v Jakopičevem paviljonu v Ljubljani. Glavna dela: grobnica talcev v Mozirju, NOB spomeniki v Nazarju, Šentjurju, Gornjem gradu, Dramljah — brez reliefa »Ožgana žrtev«, industrijska plastika na Gospodarskem razstavišču v Ljubljani, sedaj dela mozaik in plastiko za park v Velenju). Cesar je začel z akademjskim realizmom, ki ga je patetično potenciral v raznih NOB-spomenikih. Opisovanje in prazna patetika pa ga kmalu nista več zadovoljili, zato je začel iskati nova pota v svetu likovne umetnosti.

Smer je bila jasna: preko ekspresionističnih form in vsebine, zreducirane na eno samo osrednjo misel, ki so se ji oblike podredile, se ji prilagodile ter pri tem izgubile svojo organsko funkcionalnost, ga je pot privedla k formam z lastno smiselnostjo in z globljo pomensko vrednoto v igri njihovih ploskev samih. Vsi pripovedni atributi se eliminirajo, pred nami je samo še oblika, katere smisel je v njeni bitnosti.

Jože Horvat (rojen leta 1930 v Murski Soboti, sedaj živi in dela v Nazarju) je primer klenega samorastnika, močnega slikarskega talenta, ki mu je življenje glavni učitelj. Živel je nekaj časa v Zagrebu, katerega umetnostni razvoj je pridno zasledoval. Kmalu je zapustil pozicije predmetnega slikarstva ter se spustil v svet abstraktne umetnosti. Njegova dela odlikuje sugestivnost in prepričevalna moč, a tudi emocionalno pogojena refleksivnost in naivna neposrednost, pomešana z elementarno samozavestjo. Horvat osvaja nove barvne kombinacije in komponira z barvnimi valeurji, katerih sestava tiplje za emocionalnim jedrom stvari, za njihovo doživljajsko podobo. To podobo včasih dekorativno prestilizira, drugič zopet tonsko sublimira, vedno pa jo elementarno doživlja ter skoraj muzikalno poda.

Sliko povojnega umetniškega življenja v Celju karakterizirajo razstave, ki so dobile bolj organizirano obliko, kot so jo imele pred vojno, a so zašle v zadnjih letih v krizo zaradi pomanjkanja primernih razstavnih prostorov. V povojnih letih so se vršile v Celju naslednje umetnostne razstave:

septembra 1945: razstava celjskih likovnih umetnikov v okviru Tedna ljudske kulture v Celju, Dom OF

septembra 1946: razstava celjskih likovnih umetnikov v okviru II. okrajnega festivala, Dom OF

decembra 1947: razstava slikarskih del Vere Fišer-Pristovškove

Ciril Cesar: Priča nasilja (mavec 1951)

oktobra 1948: spominska razstava Alberta Sirka v prostorih Naše knjige

maja 1949: razstava Franja Stiplovška in Vladimirja Stovička v prostorih Naše knjige

avgusta 1950: prva razstava celjskih amaterjev, združenih v likovno sekcijo ŽPD »France Prešeren«, v okviru III. okrajnega festivala

decembra 1950: druga razstava celjskih amaterjev, združenih v likovni sekciji ŽPD »France Prešeren«

avgusta 1952: razstava Društva likovnih umetnikov Slovenije v okviru proslav 500-letnice mesta Celja

avgusta 1952: razstava celjskih amaterjev združenih v likovni sekciji ŽPD »France Prešeren«

maja 1953: razstava grafike Društva likovnih umetnikov Slovenije v foyerju prenovljenega Mestnega gledališča

novembra 1953: razstava Mihe Maleša v gledališkem foyerju

novembra 1953: razstava celjskih likovnih umetnikov, združenih v likovni sekciji ŽPD »France Prešeren«

januarja 1954: razstava slikarskih del Franja Godca v gledališkem foyerju

maja 1954: razstava celjskih likovnih umetnikov, združenih v likovni sekciji ŽPD »France Prešeren«

avgusta 1954: spominska razstava Doreta Klemenčiča-Maja — Milka Romiha v prostorih Joštovega mlina

oktobra 1954: retrospektivna razstava Vere Fišer-Pristovškove

novembra 1954: razstava celjskih likovnih umetnikov, združenih v likovni sekciji ŽPD »France Prešeren«

januarja 1955: razstava Toneta Kralja v gledališkem foyerju

marca 1955: razstava slik Matije Jame v prostorih Mestnega muzeja

maja 1955: zgodovinska razstava likovne delavnosti v Celju po letu 1918 v prostorih Mestnega muzeja

jeseni 1955: slikarska razstava obeh Lorenčakov s temo »Obmorski motivi« v prostorih Mestnega muzeja

novembra 1955: jesenska razstava celjskih likovnih umetnikov

pozimi 1955-56: slikarska razstava Jožeta Ovseca v gledališkem foyerju

maja 1956: skupna razstava mariborskih in celjskih likovnih umetnikov v prostorih Mestnega muzeja

junijs 1956: turistična razstava celjskih likovnih umetnikov

pozimi 1956-57: potujoča razstava slovenske grafike in plastike v gledališkem foyerju

maja 1957: pomladanska razstava celjskih likovnih umetnikov

avgusta 1957: razstava akademskih slikarjev in kiparjev Celja, v okviru gospodarske razstave »Celje 1957«

avgusta 1957: spominska razstava Alberta Sirka

avgusta 1957: razstava celjskih amaterjev, združenih v likovni sekciji ŽPD »France Prešeren«

avgusta 1957: razstava stare grafike iz zbirke Mestnega muzeja v Celju

pozimi 1957-58: razstava grafik Avgusta Černigoja in plastik Slavka Tihca v gledališkem foyerju
 maja 1958: razstava celjskih amaterjev, združenih v likovni sekciji ZPD »France Prešeren«
 avgusta 1958: potujoča razstava jugoslovanske grafike na III. osnovni šoli v Celju
 novembra 1958: razstava celjskih amaterjev, združenih v likovni sekciji ZPD »France Prešeren«
 novembra 1958: razstava akvarelov Roberta Hlavatyja v gledališkem foyerju
 januarja 1959: slikarska razstava Jožeta Horvata v gledališkem foyerju.

Povojno umetnostno življenje v Celju spremljajo trije umetnostni zgodovinarji: direktor Mestnega muzeja Anton Stupica od leta 1946 dalje, kustos Mestnega muzeja Moškon Milena in pisec tega članka od začetka leta 1955 dalje.

Kot vidimo iz dosedanjih izvajanj, je tretji umetnostni krog nosilec dejanskega umetnostnega razvoja v Posavinju. Ker ta krog sestavljajo posamezne umetniške osebnosti brez tesnejših umetnostno nazornih, stilnih ali celo tradicijskih povezav, je njegov opis razdrobljen v seštevek posameznih biografij, ki, nanizane druga k drugi, odsevajo splošni umetnostni razvoj od romantike do abstraktnosti. Ta razvoj opisuje spiralo, ki zajema vsa področja umetnostnega ustvarjanja od romantičnega idealizma preko poetičnega realizma, impresivnega naturalizma in ekspresivnega simbolizma do sodobnih umetnostnih smeri, ki temeljijo na zadnjih spoznanjih človeškega intelekta. Projekcija tega splošnega umetniškega razvoja na zaslon provincialnih razmer nam daje skupen okvir ter poraja kohezijska svojstva komaj opaznih fermentov, ki povezujejo posamezne detajle v razvojno celoto. Ti fermenti se pri opisu posameznosti ne čutijo, očitni pa postanejo pri sintetičnem obravnavanju celote, ker ji dajejo specifično, lokalno pogojeno noto, ki je v celjskem ambientu lirično in linearno pobarvana.

O umetnostnem razvoju v Celju pred letom 1900 ne moremo govoriti. Njegovo takratno umetnostno produkcijo so obvladovale podobarske delavnice, ki pa umetnostno niso bile progresivno usmerjene. Posamezne storitve, kot dela Jožefa Urbanije in Srečka Magoliča ter dejstvo, da so na tem ozemlju zrasli ali pa se učili Fran Tratnik, Jože Žagar, Franc Berneker in Ivan Napotnik, teh ugotovitev ne spreminjajo. Slogovna značilnost obdobja vse do dvajsetih let našega stoletja je bil poetični realizem s slikovito obdelavo detajla in z močno literarno vsebino. Povsod se je kazala težnja po realistični svetlobni, barvni in kompozicijski obdelavi, ki jo srečujemo v tem času tudi v krogih »Vesne« in »Lade« ter pri raznih trabantih impresionizma. Impresionizem sam se v Celju ni nikoli udomačil. Umetniki kot Srečko Magolič, Miroslav Modic, Cvetko Ščuka in predvsem Albert Sirk, so uporabili sicer njegove tehnične, slikarske, kompozicijske in formalne pridobitve, modicifirali pa njegov neposredni naturalizem v več ali manj lirično uglaseni realizem. Ker so oba takratna pola celjske umet-

nostne delavnosti sestavljali Vinko Levičnik in Ivan Sajevec kot pripadnika predvojnega realizma na eni strani in Olaf Globočnik kot pripadnik tkzv. nove stvarnosti z njeno plastično, nekoliko ekspresivno podčrtano voluminoznostjo na drugi strani, je v Celju trenutno, čeprav ne istočasno zazvenela umetnostnonazorna pestrost, kakršne človek v lokalnem zatišju ne bi pričakoval.

Ekspresionizem se v Celju ni zasedral, pač pa je Miroslav Modic prešel vse poveljne umetnostne smeri ter se ustavil šele na pozicijah barvnega realizma, ki ga je po drugi poti in na umetnostno višji stopnji zaslutil v svojih zadnjih celjskih delih tudi Albert Sirk. Tik pred vojno je vladal v Celju kalejdoskop vseh umetnostnih smeri od predmetnega do barvnega realizma, ki ga ni motil niti kipar Ivan Napotnik s svojo izrazito osebno potjo niti pojav »srednje« generacije (Zorana Didka, Doreta Klemenčiča, Edvarda Salezina in Adalberta Lipičnika), ki v Celju ni mnogo delovala, niti monumentalno slikarstvo Elde Piščančeve ali kasimirsko influirana grafika Avgusta Seebacherja. Osrednja osebnost tega obdobja je bil Albert Sirk, ki je znal umetnostno življenje na kar najbolj neprisiljen način vključiti v splošni celjski kulturni okvir.

Okupacija je ta umetnostni razvoj uničila ter povzročila, da se je po vojni razcvet amaterizem, ki je za nekaj let osvojil umetnostno produkcijo Celja, čeprav ni mogel nadomestiti predvojne kvalitete. Celjsko področje je dalo v letih pred in po vojni vrsto umetnikov: kiparja † Milka Romiha in Lanca Aladina ter slikarje Kurnik Majdo, Zelenko Karla, Sušteršiča Marka in Žužo Jelico, ki žive in delajo v Beogradu, Zagrebu in Ljubljani. V Celju samem se je šele po letu 1950 zbrala manjša družba umetnikov Lavrenčiča Avgusta, Lorenčaka Milana, Pavletič-Lorenčak Darinke, Zavolovška Lojzeta, Cesarja Cirila in Horvata Jožeta, ki je prevzela nadaljnji umetnostni razvoj Posavinja. Značilno za naš čas je, da je ta družba umetnostnonazorno močno razgibana ter da zastopa v svojih delih vse umetnostne smeri od preživelega realizma do brezpredmetne abstraktnosti. Njena iskrena volja po napredku nam zagotavlja nadaljnji razvoj celjske upodabljajoče umetnosti v vseh smereh modernih likovnih spoznanj.

Šolanje umetnostnih generacij se je menjavalo s spreminjanjem splošnih političnih, socialnih, kulturnih in umetnostnonazornih pogojev. Starejša generacija se je šolala večinoma na Dunaju (Janez Nepomuk Gosar, Jožef Urbanija, Franc Berneker, Ivan Napotnik, Vinko Levičnik, Jože Žagar, Ivan Sajevec ter deloma Fran Tratnik) ali v Benetkah oziroma Firencah (Albert Sirk, Cvetko Ščuka, Elda Piščančeva); srednja generacija v Zagrebu (Olaf Globočnik, Zoran Didek, Dore Klemenčič, Edvard Salezin) ali Beogradu (Miroslav Modic, Adalbert Lipičnik); mlajša generacija pa v Ljubljani (Zelenko Karel, Sušteršič Marko, Lavrenčič Avgust, Cesar Ciril, oba Lorenčaka), Zagrebu (Žuža Jelica) in Beogradu (Romih Milko, Lanc Aladin, Kurnik Majda, Zavolovšek Lojze). Opazno je nihanje učnega centra od Dunaja preko Zagreba do Ljubljane, medtem ko je Beograd igral pomembnejšo vlogo samo med

leti 1938 do 1945, ko so se v njem šolali kar trije kiparji iz celjskega področja. Po vojni je prevzela umetnostno-vzgojno vodstvo Ljubljana z novo osnovano Akademijo upodablajočih umetnosti.

Danes so v Celju kot kulturnem središču Posavinja ustvarjeni pogoji, da postane pomembna postojanka slovenske likovne umetnosti. Potrebno je le zagotoviti njenim ustvarjalcem primerne razstavne prostore, brez katerih ni neposrednega kontakta s publiko. Tak kontakt je nujno potreben, ker je končni cilj vsake duhovne delavnosti. Z njim namreč šele služi sočloveku, ga na svoj način bogati ter s tem pripomore k splošni kulturni rasti svojega naroda.

VIRI IN LITERATURA:

- Dr. Franjo Šijanec: Albert Sirk, monografija, Gregorčičeva založba, Trst 1957.
Janko Orožen: Vodič po razstavi in mesto Celje z okolico — Obrtna razstava v Celju leta 1935.
Janko Orožen: Posestna in gradbena zgodovina Celja, Celje 1957.
Avguštin Stegenšek: Dekanija gornjegrajska, Maribor 1905.
Avguštin Stegenšek: Ljubitelj krščanske umetnosti I za leto 1914, sestavki: Naši cerkveni kiparji, Naši cerkveni slikarji. Maribor 1914.
Umetniški zbornik: uredil Miha Maleš, Bibliofilska založba, Ljubljana 1943, sestavki: dr. F. Šijanec: Slovensko slikarstvo in kiparstvo od impresionizma do novejši dobe, Martin Benčina: Slovenski sodobni umetniki.
Celjski zbornik I, Celje 1951: sestavki: dr. F. Šijanec: Celjska leta slikarja Alberta Sirka, Bogomil Gerlane: Ivan Napotnik, isti: Bernekerjeva zapuščina v Celju, A. Stupica: Napotnik — človek in umetnik, isti: Bernekerjevi osnutki v Razlagovi ulici.
Celjski zbornik III, Celje 1958: sestavki: Ivan Mlinar: Ob 150-letnici celjske gimnazije
Razni priložnostni članki v Novi dobi (1919—1941) in Celjskem tedniku (1945—1958).

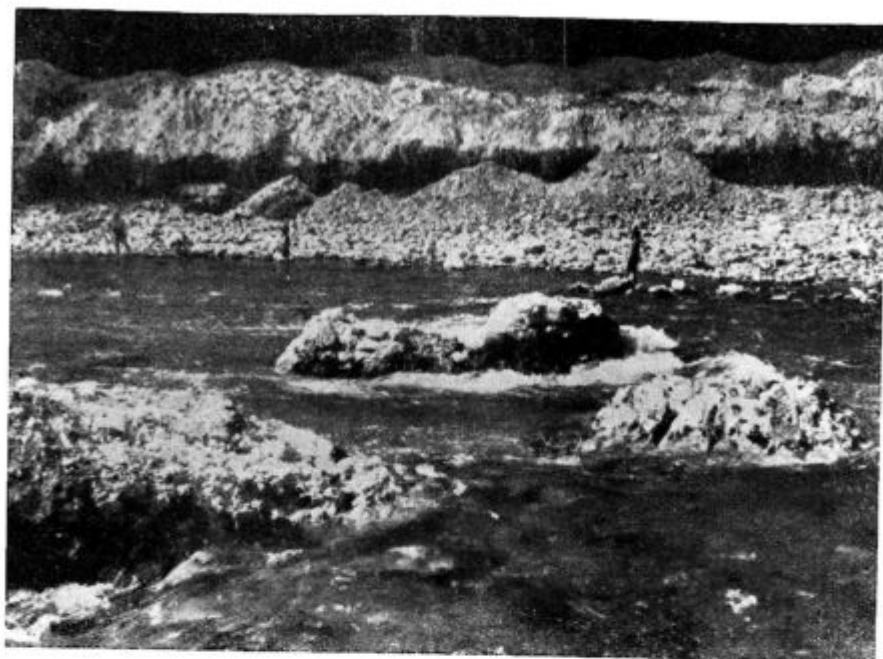

NEKAJ PRISPEVKOV K TOPOGRAFIJI RIMSKE CELEJE

Vera Kolšek

Za najstarejši del rimske Celeje so imeli doslej južni del Celja nekako od Miklavškega hriba do Tomšičevega trga. Tukaj naj bi se rimsko mesto razvijalo iz stare keltske naselbine. Številne priložnostne najdbe in izkopavanja to tudi dokazujejo. Pri kopanju temeljev za Sindikalni dom so našli ogromno rimske keramike, poleg nje pa keramiko, mešano z grafitom, ki je tipična za keltsko kulturno skupino. Na bivšem Sadnikovem vrtu je ljubljanska Univerza izkopala temelje rimskega svetišča. Po starejšem mnenju bi naj na mestu današnje struge Savinje bil le ozek rokav, ki se je spremenil po poplavi v novo strugo Savinje. Rimsko mesto naj bi se razprostiralo le na današnjem levem bregu. Sedanja regulacija in v zvezi z njo arheološka izkopavanja so pa odkrila popolnoma drugačno sliko, kot smo si jo do nedavnega še predstavljali. Odkrila se je strnjena naselbina na Bregu, ki je ovrgla dosedanje mišljenje, da na to področje ni segala rimska naselbina, odkrila nam je pa tudi to, da ni bil v prvih dveh stoletjih tukaj rokav Savinje, pač pa, da se je na mestu današnje struge razprostiralo mesto. Lep dokaz za to je brez dvoma velik temelj v Savinji nasproti Mestnega muzeja, ki je gotovo fundamentalni člen večje zgradbe (svetišča?) sl. 1.). Nekoliko nižje od njega so se odkrili posamezni gradbeni deli večje stavbe — profilirani bloki in zopet zidovje. To spet govori za večjo zgradbo. V bližini današnje Savinje je pa držala v mesto cesta. To nam dokazujeta dva miljnika, ki sta bila najdena nekoliko više od vojašnice. Miljnika sta pripadala cesarjema Elagabalu (218—222) in Klavdiju II. Gotskemu (268—270). Zadnji miljnik je izmed vseh najdb iz Savinje najbolj dragocen, saj lahko po njem natančneje datiramo katastrofalno poplavo v tretjem stoletju n. št. Po miljniku bomo datirali poplavo za približno trideset let kasneje, kot se je do sedaj mislilo.

Mnogo je še drobnih najdb, vendar se bom v svojem članku zaradi preobsežnosti gradiva omejila le na naselbino na Bregu. Zaradi lažje orientacije sem razdelila Breg na Breg I, Breg II in Breg III.

Slika 1

BREG I

Prve najdbe na Bregu I so bile odkrite že pomladi leta 1955. Zaradi preusmeritve Savinje so morali prestaviti tudi cesto na Bregu, in sicer tik pod Miklavški hrib. Podrli so hišo št. 6. Pri planiranju terena je bilo najprej odkrito rimsko grobišče (glej načrt). Na mestu, kjer zavije cesta v ostrem ovinku iz Brega proti Laškemu, so kopali dva jarka za plin in vodovod in našli ostanke rimskega zidovja ter keramike. Iz profila je razvidno, da je teren na tem mestu bil popolnoma drugačen kot danes. Z gotovostjo lahko trdimo, da do poplave na tem mestu ni bilo rimske ceste, pač pa le hiše in le-te so stale na pobočju hriba, ki je polagoma prehajal v dolino, kjer je tekla Savinja pod Starim gradom. Rimska kulturna plast je bila tukaj v globini 10 cm, debela pa ponekod samo 20 cm, ker je takoj pod njo že živa skala. Usek v skalo je bil narejen po vsej verjetnosti že po poplavi, saj so morali spremeniti smer ceste, ki je bila z novo strugo presekanja. Da so tukaj spremenili smer ceste že v rimski dobi, lahko sklepamo tudi iz dejstva, da je bilo grobišče najdeno pred rimskimi hišami. Rimljani so pokopavali svoje mrličke zunaj mesta ob cestah. Torej je nujno, da je držala cesta iz mesta po Bregu.

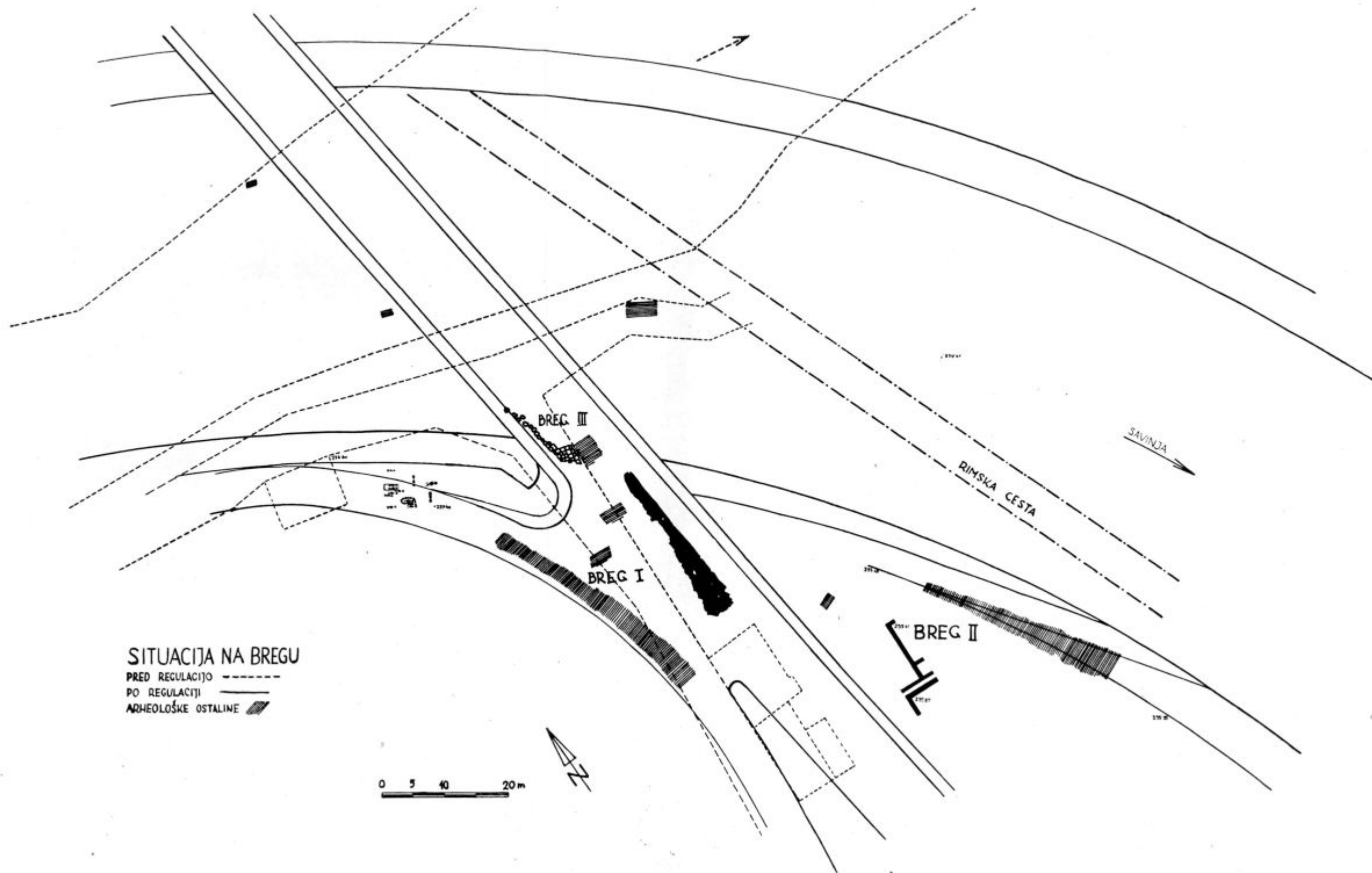
Ko je bager poglobljal novi del struge med Zagradom in Bregom, je naletel na kompaktno maso drobnega kamenja, vezanega z apnom. To je zasledoval približno v dolžino 200 m in širino 6 m. Sled je držala vse do levega brega Savinje med novim in starim železniškim mostom. Po pripovedovanju strojnika na bagerju in po ogledu materiala, ki ga je izkopal, lahko sklepamo, da je bager zadel na temelje rimske ceste, ki je držala po sredini današnje struge, Savinja je pa morala teči po strugi današnje Voglajne pod Starim gradom ali v njeni neposredni bližini. Zaradi teh razlogov je gotovo, da ne moremo pričakovati v južnem delu mesta nobenih ostankov mostu, ampak, da je bil tukaj suh teren, primeren za gradnjo večjega naselja — mesta.

Če pogledamo profil vodovodnega jarka, je razvidno, kako se rimska kulturna plast znižuje od skale, kjer je bila plast tik pod površino in čisto tanka, do juga, to je že na cesti proti Laškemu. Tukaj je plast že v globini 120 cm in gre še globlje. Žal naprej nismo mogli raziskovati, ker so bila regulacijska dela nujna, tako da smo kopali lahko le do te globine. Vendar nam je to zaradi same orientacije nekako zadostovalo. Pri 1 m globine se je tukaj šele pojavilo rimsko zidovje. Če računamo, da je bilo zidovja ohranjenega minimalno 60 cm v globino, lahko sklepamo, da je rimska hiša stala tukaj ob vznožju hriba. Zidovje je bilo v črni plasti, značilni za rimsko kulturno periodo. Poleg zidovja smo našli mnogo rimske keramike, od katere bi omenila samo čašo iz *terrae sigillatae*, ki po svoji obliki pripada koncu I. in II. stoletja (sl. 2.).

Slika 2

V drugem jarku, ki so ga kopali za plinsko napeljavo, ki je tekel paralelno s prvim, je situacija približno enaka. Ta jarek je speljan ob skali in je bil le 50 cm širok in bolj plitev. Zaradi tega je bilo tukaj manj najdb. Čeprav ni bil teren sistematično kopan in se je arheološko delo omejilo le na zbiranje materiala, ki so ga pri kopanju obeh jarkov našli, smo dobili pri sestavljanju fragmentov keramike razne-roma precej celih posod in pokrovov za posode. Bronasti predmeti so

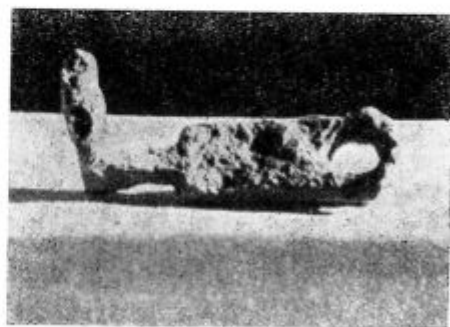

ŠTUDIJSKA
KNJIŽNICA
V GORJI

Slika 3

Slika 4

Slika 5

bili zastopani v majhnem številu, kar je glede na majhno izkopano površino razumljivo. Med najdbami so bili pomešani zelo fragmentirani kosi ometa in opeke, ki je pa bila verjetno nežigosana.

Nekoliko severneje, med novim mostom in jarkom, v sredini križišča ceste iz Brega in ceste Celje—Laško, so izkopali jamo, da bi napravili priključek vodovodne cevi, in našli lep kos iz terrae sigillatae (višina 13,5 cm, premer noge 7,5 cm, premer roba 17 cm) (sl. 3.). Posoda je fragmentirana, a vendar toliko ohranjena, da lahko vidimo njeno celotno podobo. Na tem mestu je bilo še nekaj drugih fragmentov keramike, tako da nam potrdi hipotezo o sklenjeni kulturni plasti na tem področju. Posoda ima polkrožno obliko in rob na zunanji strani nekoliko odebeljen. Stoji na prstanasti nogi. Na zunanji strani je okrašena z reliefi. Gledano od zgoraj navzdol je najprej pas jajčnega ornamenta. Pod njim so arkadam podobni tordirani polkrogi, stebrički arkad izstopajo nad polkroge. Pod vsakim stebričkom je po ena rozeta, razdeljena v pet kvadratov. Pod vsako arkado je po en deček, sklonjen naprej. Pred seboj drži kos oblačila ali košarico. Na dnu posode je vpraskano nečitljivo ime. Po primerjavi s podobnimi motivi pripada posoda koncu II. ali začetku III. stoletja.

Bronasti predmeti

1. Bronasta sklenjena zapestnica. Po sredini poteka plastično rebro, ki je okrašeno z vrezi. Levo in desno od rebra so nizi enakomernih polkrogov, ki imajo v sredini luknjico. Zapestnica je dobro ohranjena, le nekoliko ukrivljena. Inv. št. 326.

Velikost: premer 6,7 cm, širina 0,7 cm.

2. Bronasta fibula, precej poškodovana. Ima večkratno peresovino. Igla manjka. Lok je ploščat, se na polovici zoži in preide v prečen četverokotnik. Na boku nad peresovino je pet prečnih kanelur. Kjer se lok zoži, sta dva niza majhnih vzboklinic. Noga je ploščata in razmerno visoka (sl. 4.).

Velikost: dolžina 3,2 cm, višina 2,2 cm.

3. Bronast predmet, verjetno medicinsko orodje. Na ploščati palici je polmesečast izrastek. Na drugem koncu je orodje odbito. Inv. št. 325.

Velikost: dolžina 17,2 cm; širina 0,5 cm, širina lunice 1,3 cm.

Železni predmeti

1. Železni ključ; brada ima pravokotno obliko. Držaj je sploščen in ima na koncu luknjico. Inv. št. 337 (sl. 5.).

Dolžina 6,7 cm.

2. Dleto. V spodnjem delu je pravokotnega preseka, v zgornjem okroglega. Ima tulec za nasaditev držaja. Inv. št. 338.

Dolžina 19,3 cm.

3. Petnajst železnih žebeljev različnih dimenzij. Trije žebli imajo ostanke lesa. Inv. št. 339, 340, 344.

Zaradi velike množine keramike, navajam le rekonstruirano posodo in najznačilnejše oblike keramičnih fragmentov. Datirala sem jih po A. Schörgendorferju: Die römische Keramik der Ostalpenländer.

1. Čaša iz terrae sigillatae (v nadaljevanju okrajšam terro sigillato s TS) konične oblike. Noga je prstanasta in se proti vrhu zoži. Stene posode imajo na spodnji strani klek. Po sredini stene poteka koncentrična kanelura. Inv. šte. 347. II. stoletje D 33 (sl. 2.).

2. Pokrov posode iz temnosive gline, konične oblike. Na zunanji strani so precej močno vidni sledovi vitla. Inv. šte. 348. I. in II. stoletje.

Velikost: višina 3,9 cm, premer ustja 12 cm.

3. Krožnik iz temnosive grobe gline, koničaste oblike. Na zunanji strani dna je niz vtisov delanih s prsti. Na notranji strani krožnika so sledovi gostih kanelur. Inv. šte. 349.

Velikost: višina 5,1 cm, premer ustja 14,6 cm, premer dna 7 cm.

4. Pokrov posode iz svetlorjave gline. Gumb, ki služi kot držaj, se proti vrhu razširi; bil je že pred pečenjem poškodovan. Inv. šte. 350. I. in II. stoletje.

Velikost: premer pokrova 16,7 cm; premer gumba 3,9 cm; višina 5,5 cm.

5. Pokrov iz svetle, rdečkastorjave gline. Rob pokrova je nekoliko zavihan navzgor. Na gumbu se poznajo sledovi predmeta, s katerim je bil zglajen. Inv. šte. 351. I. in II. stoletje.

Velikost: premer pokrova 16,3 cm, premer gumba 4,2 cm, višina 6,1 cm.

6. Pokrov posode iz sivkaste gline. Rob je na notranji strani odebeljen in zavihan. Pokrov ima konično obliko. Gumb se proti vrhu razširi in je poškodovan. Inv. šte. 352. I. in II. stoletje.

7. Pokrov posode iz črne gline. Rob pokrova je nekoliko zavihan. Vrh gumba tvori pravilen, raven krog. Inv. šte. 353. I. in II. stoletje.

Velikost: premer pokrova 19,6 cm, premer gumba 3,6 cm, višina 4,4 cm.

8. Krožnik iz rdečkastorjavo pečene gline. Ima široko in ravno dno. Prevlečen je s svetlikajočo se glazuro. Stene se izbočijo navzven in dosežejo v zgornjem delu največjo periferijo. Ustje je obrnjeno navznoter. Inv. šte. 354. Konec I. in II. stoletja.

9. Krožnik iz rdečkasto pečene gline. Premazan je z glazuro. Po obliki je enak šte. 8, le da je prehod iz največje periferije v ustje bolj koničast. Inv. šte. 355. I. in II. stoletje.

Velikost: višina 4 cm, največji premer 18,5 cm, premer ustja 17,5 cm, dno 14,4 cm.

10. Lonček iz rjavkasto pečene gline, jajčaste oblike z ravnim dnom. Največji obseg je na zgornji tretjini lončka; v vratu je zožen. Ustje je konično navzven obrnjeno. Inv. šte. 356.

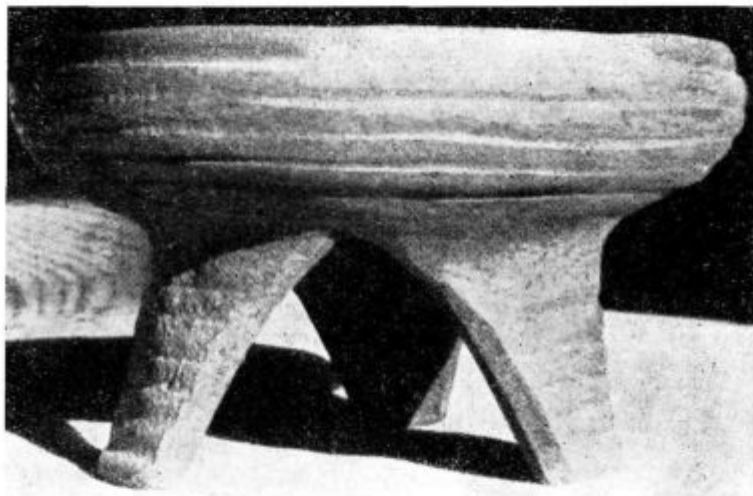
Velikost: višina 9,5 cm, premer ustja 8,8 cm, največji obseg 9,8 cm, dno 4,5 cm.

11. Lonček iz svetle, rdečkaste gline, jajčaste oblike. Tik nad dnom je koncentričen žleb. Največji obseg je v sredini lončka. Vrat je kratek, ozek, ustje je konično navzven zavihano. Lonček je poslikan z neenakomernimi rdečkastorjavimi tanjšimi pasovi, ki potekajo na stenah vertikalno, na dnu se pa nepravilno križajo. Inv. štev. 357.

Velikost: višina 8,8 cm, premer ustja 6,7, premer vratu 5,5 cm, premer dna 4 cm, največji obseg 6,8 cm.

12. Skodela iz črne, pečene gline. Površina je dobro polirana. Dno ima obliko koncentričnega rebra. Sredina dna je izbočena. Stene posode se proti vrhu močno razširijo. Ustje je nekoliko upognjeno navznoter in zaobljeno. 1 cm pod ustjem je koncentrična kanelura. Inv. štev. 358. II. stoletje.

Velikost: višina 5,1 cm, premer ustja 14,2 cm, premer dna 7,5 cm.

Slika 6

13. Skodela na treh nogah iz temnosive grobe gline. Skodela ima polkrožen profil. Ustje je upognjeno nekoliko navznoter. Na zunanji strani je posoda narebrena. Noge imajo obliko obrnjenih trapezov, ki so prav tako narebrene. Inv. štev. 359 (sl. 6.). I. in II. stoletje.

Velikost: višina 7,7 cm, premer skodele 15,3 cm, višina noge 4,4 cm.

14. Lonec iz temnosive gline, hruškaste oblike. Dno je ravno, na prehodu ramena v vrat so tri koncentrične kanelure. Vrat je cilindričen. Ustje je ravno odrezano. Na ramenu in trebuhu je 10 vrstic majhnih štirioglatih odtisov, narejenih z za to pripravljeno paličico. Inv. štev. 361, (sl. 7.) II. stoletje.

Velikost: višina 15,7 cm, premer dna 6,8 cm, največji obseg 13,4 cm, premer ustja 8,2 cm.

Slika 7

Slika 8

15. Lonec iz svetlorjave gline. Dno je ravno. Lonec je trebušaste oblike, na prehodu trebuha v rame je 2 cm širok pas krajših vrezov. Nad ornamentom se lonec zoži. Na vratu je okrasek isti. Ustje je zavihano navzven in zgoraj poševno odrezano. Inv. šte. 362. II. stoletje.

Velikost: višina 20 cm, najvišji obseg 19,8 cm, ustje 14,2 cm, dno 8,9 cm.

16. Lonec iz rdečkasto pečene gline hruškaste oblike. Dno je ravno. Stene se pri dnu nekoliko zožijo, nato se konično razširijo do največjega obsega. Na ramenu, ki se zopet precej zoži, je plastično koncentrično rebro, ki je okrašeno z vrezji. Isti ornament je na ustju, ki je navzven zavihano. Na vratu nad rebrom je napis, ki je samo delno ohranjen. Razbrati se da le ime FIRMINA. Inv. šte. 363, (sl. 8.). II. stoletje.

Velikost: višina 17,8 cm, premer ustja 10,5 cm, premer vratu 8,6 cm, največji obseg 15 cm, dno 5,2 cm.

Slika 9

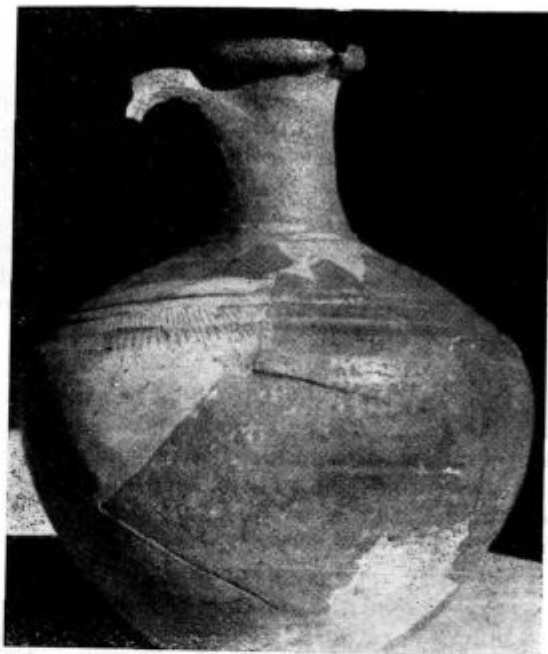
17. Lonec iz temnosive gline, neenakomerno pečen. Dno sestavlja odebeljeno koncentrično rebro. Za rebrom je precej globok žleb. Posoda je bikonične oblike, le da je trebuh nekoliko izbočen. Od ramena do ustja potekajo horizontalne kanelure. Ustje je zavihano navzven. Inv. šte. 364 (sl. 9.).

Velikost: višina 15,7 cm, premer ustja 12 cm, vrat 11,5 cm, največji obseg 17, dno 8,2 cm.

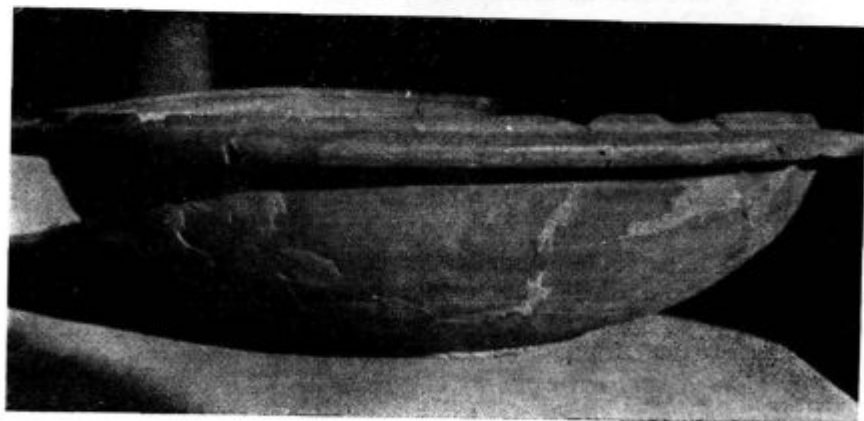
18. Trebušasti vrč z enim ročajem iz rdečkaste gline. Nad največjim obsegom je 1,5 cm širok ornament manjših dvojnih vrezov. Nad

njim sta dve kaneluri. Vrat je cilindričen, ustje je navzven in navzdol zavihano. Tik pod ustjem je trakast ročaj, ki je narebren. Ročaj je odbit. Inv. šte. 365 (sl. 10).

Slika 10

Slika 11

Velikost: višina 19,5 cm, ustje 5,9 cm, vrat 4,4 cm, največji obseg 17,3 cm, dno 8,3 cm.

19. Skleda iz svetlordeče gline. Dno ima obliko štirioglatega koncentričnega rebra. Skleda je polkrožne oblike. Ustje je zavihano navzven in ima na zgornji strani rebro. Inv. šte. 368 (sl. 11.). II. stoletje.

20. Fragment dna posode iz TS z žigom: RVNDINVS FE (ecit). Velikost 5×3 cm.

21. Fragment majhne skodelice s klekom, ki je bil poudarjen s plastičnim rebrom. Nad klekom je glavica s stilizirano bujno frizuro. Inv. štev. 374 (sl. 12.). I. in II. stoletje D 26.

Velikost $4,6 \times 5,8$ cm.

22. Fragment posode iz TS. Na zunanji strani ima relief. Predstavlja dve figuri, od tretje pa je vidna samo roka, ki se oklepa tordirane palice, ki deli obe metopi. Zgoraj zaključuje relief jajčni ornament. Inv. štev. 371 (sl. 13.). II. stoletje.

Velikost: $6,1 \times 5,3$ cm.

23. Fragment stene posode iz rdečkaste gline. Ornamentiran je s križajočimi se kanelurami. Kjer se kanelure začenjajo in kjer se križajo, so majhni izrastki v obliki bradavic. Ohranjen je še 1 cm širok pas vrezov. Inv. štev. 376.

Velikost: $7,2 \times 6,3$ cm.

24. Fragment majhne skodelice iz svetlordeče gline. Ohranjen je celoten profil. Ustje je popolnoma ravno, tik pod njim je kanelura. V sredini posodice je klek, ki je poudarjen z rebrom. Od rebra do dna se posoda koničasto zožuje. Dno ima koncentrično rebro, ki je ravno odrezano. Nad klekom je kanelura. Inv. štev. 389 (sl. 14.). I. in II. stoletje.

Velikost: višina 3,3 cm, ohranjena širina 6,5 cm.

25. Fragment oljenke iz rdeče gline. Ohranjen je zgornji osrednji del in nekaj nosu. Osrednjo odprtino obdaja rebro, ki se nadaljuje v nosu. Levo in desno od rebra je po en izrastek trikotne oblike. Inv. štev. 390 (sl. 15.).

Velikost: premer 7,1 cm, premer rebra 5,1 cm.

26. Fragmentirana skodelica iz terrae nigre. Dno je ravno. Posodica je nekoliko bikonične oblike. Na vratu ima tanko koncentrično rebro, prav tako ima tudi ustje posode obliko tankega rebra. Skoraj po celi steni na zunanji strani so mizi vrezov. Ohranjen je celoten profil. Inv. štev. 405 (sl. 16.). I. stoletje.

Velikost: višina 5 cm, premer dna 3,5 cm, debelina 1 mm.

27. Dva fragmenta skodelice iz črne, tanke gline. Na zunanji strani je ornament ribjih lusk, izdelan v barbotinu. Pod robom, ki je raven, sta dve kaneluri. Inv. štev. 407. Druga polovica I. stoletja.

Velikost: Prvi fragment $7,9 \times 2,7$ cm; drugi fragment $8,8 \times 3$ cm.

28. Fragment zgornjega dela manjše posodice iz rumenkaste gline. Posoda je imela bikonično obliko, klek je odebeljen in okrašen z vrezi. Med klekom in ustjem je valovnica. Ustje je zavihano navzven, zgoraj ravno odrezano, krasijo ga pa vrezi na zunanji in notranji strani. Inv. štev. 420 (sl. 17.). I. stoletje.

Velikost: $5,5 \times 2,2$ cm.

29. Del ustja in vratu posode iz rdečkaste gline. Ustje je obrnjeno navzven in nekoliko navzdol. Na njem je valovit ornament. Prav tak

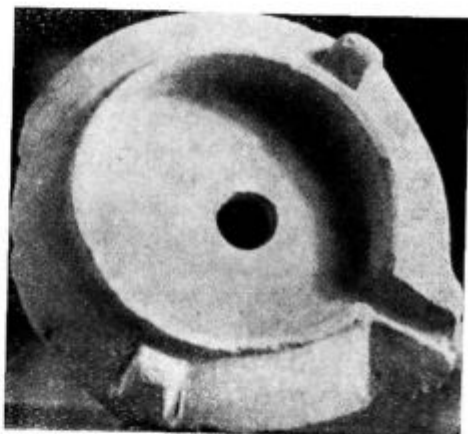
Slika 12

Slika 13

Slika 14

Slika 15

Slika 16

Slika 17

je bil tudi na vratu. Morda pripada kadilnici. Inv. šte. 430. I. do III. stoletje.

Velikost: $4,6 \times 5,2$ cm.

30. Fragment stene posode iz temnosive gline. Posoda je imela jajčasto obliko. Tik pod vratom sta dve kaneluri, prav tako na največjem obsegu. Med kanelurami je vertikalni niz petih bradavic. Inv. šte. 432. I. in II. stoletje.

Velikost: $8,5 \times 8,3$ cm.

31. Fragment gornjega dela pladnja iz imitirane TS. Na steni je prilepljena rozeta. Po obliki pripada I. stoletju. Inv. šte. 373 (sl. 18.).

Velikost: $6,2 \times 2,2$ cm.

32. Dno cedila iz rdečkastorumene gline. Na zunanji strani na dnu je nekaj tankih koncentričnih kanelur. Po celem fragmentu so luknjice za precejanje. Inv. šte. 482 (sl. 19.).

Velikost: $8 \times 8,7$ cm.

33. Fragment manjše sklede iz svetlosive gline. Dno manjka, steva se močno razširi proti največjemu obsegu, kjer tvori klek. Nato poteka vertikalno do ustja, ki je navzven zavihano in ravno odrezano. Inv. šte. 544.

Velikost: ohranjena višina 5,1, širina 11,8 cm.

34. Fragment krožnika iz temnosive gline. Dno je ravno, stene vertikalne. Tik pod ustjem so nekoliko ukrivljene navzven. Ustje je ravno odrezano in nekoliko odebeljeno.

Velikost: $3,9 \times 7,9$ cm.

Med keramiko je bilo najdenih zelo veliko ročajev najrazličnejših oblik. Tukaj navajam samo nekatere.

35. Trakast, kratek ročaj vrča iz svetlordeče gline. Ročaj je na zunanji strani trikrat narebren. Poleg ročaja je ohranjeno še ustje in vrat vrča. Inv. šte. 568 (sl. 20.).

Velikost: višina 4,6, širina 3,2 cm.

36. Trikrat narebren trakast ročaj iz svetlordeče gline. Ročaj je v celoti ohranjen, potekal je od vratu do ramena. Inv. šte. 566.

Velikost: višina 12,3 cm, širina 3,3 cm.

37. Večji trakast ročaj iz svetlordeče gline. Na zunanji strani so štiri rebra, potekal je od vratu do ramena vrča. Inv. šte. 573.

Velikost: višina 14 cm, širina 5,6 cm.

38. Zgornji del masivnega dvakrat narebrenega ročaja iz svetlordeče gline. Ohranjen je še del vratu, kjer se je ročaj držal posode. Inv. šte. 576.

Velikost: višina 10,7 cm, širina 5,3 cm.

39. Spodnji del ročaja iz sivo pečene gline. Ima elipsoiden presek. Na koncu ima jamico, narejeno s prstom. Inv. šte. 577.

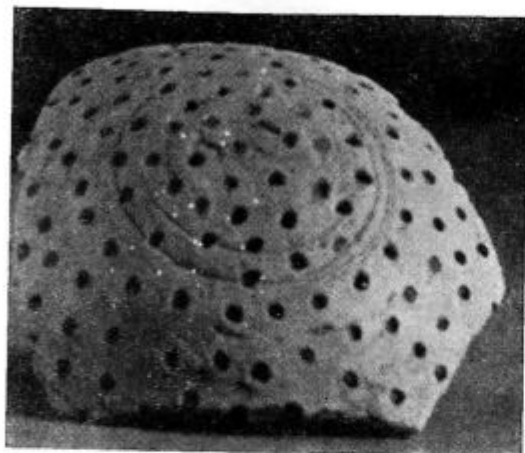
Velikost: višina 10,6 cm, širina 3,6 cm.

40. Fragment rdečkastega ročaja večje amfore, okroglega preseka. Na zgornji strani ima koničen izrastek. Inv. šte. 578 (sl. 21.).

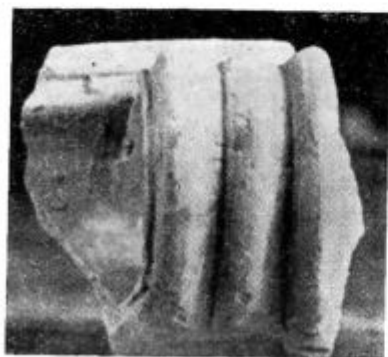
Velikost: ohranjena višina 7,6 cm, širina 2,9 cm, debelina z izrastkom 4,8 cm.

Slika 18

Slika 19

Slika 20

Slika 21

BREG II

Kmalu potem, ko so na Bregu izkopali oba jarka, so ob novi strugi speljali dovoz, po katerem so dovažali material iz Savinje. Pri sekanju terena za dovoz so ponovno naleteli na ostanke zgradb. Pri pol metra globine se je pojavila keramika, pod njo pa rdeč tlak iz estriha. Podlago estrihu je sestavljal najprej droben pesek, nato pa tanka plast gramoza. Tlak je pripadal rimski hiši, od katere smo našli tudi nekaj zidov. Seveda pa o rekonstruiranju floris ni bilo govora; prvič zaradi omejenega prostora, drugič zaradi nujnih del pri regulaciji. Ugotoviti se je dalo, da so ostanki kulturne plasti tudi na drugi strani useka, odnosno dovoza.

Keramika, najdena na Bregu II, je po obliki sorodna kot na Bregu I in časovno sovpadata. Razlika je v tem, da smo je tukaj našli manj, fragmenti pa so bili slabše ohranjeni. Tukaj je prevladovala masivna keramika, predvsem velike amfore za spravljane živil in groba posoda za kuhanje, medtem ko je bilo na Bregu I to obratno.

Bronastih predmetov tukaj skoraj ni bilo. Našli smo novce cesarice Faustine starejše (143), ki je zelo slabo ohranjen, in novce cesarja Tiberija Klavdija I (41—54).

Av.: TiL CLAUDIVS CAESAR AVG. P. M. TR. P. IMP. PP

Rev.: S. C Atena stoji na desno s kopjem in ščitom (Coh. 84.).

1. Bronast ročaj, ki je pripadal kakšnemu kotličku. Ročaj je štirikotnega preseka, konca sta zavihana in tordirana. V sredini je ročaj širši in se proti koncu zoži. Inv. štev. 324.

Velikost: višina 8,5 cm, širina 8,1 cm.

2. Nekaj fragmentiranih bronastih šivank. Inv. štev. 331, 333.

Od železnih predmetov smo našli le 6 žebeljev različnih debelin in štirikotnega preseka. Glavice so okrogle.

Keramika

1. Večja skleda iz črne gline. Na površini je polirana. Dno ima prstanasto obliko. Stene se polkrožno razširijo, ustje je navzven zavihano. Na notranji strani dna so koncentrični nizi drobnih vrezov. Posoda je rekonstruirana. Inv. štev. 663. II. stoletje.

Velikost: premer največjega obsega 29,5 cm, višina 9 cm, dno 9 cm.

2. Krožnik iz rdečkaste gline. Površina je polirana. Dno je ravno, stene so nekoliko konično navzven obrnjene. Ustje je upognjeno navznoter in zaobljeno. Na dnu ima štiri koncentrične kanelure. Inv. štev. 663. I. in II. stoletje.

Velikost: premer 19 cm, višina 3,5 cm.

3. Dva fragmenta pladnja iz TS. Dno je ravno, stene so ravno navzgor obrnjene. Na prehodu dna v steno je koncentrična kanelura. Inv. štev. 586.

Velikost: višina 3,1 cm, premer celotnega pladnja ca. 24 cm.

4. Zgornji del velike amfore iz svetlordeče gline. Ustje je odebeljeno in obrnjeno navznoter. Vrat je cilindričen. Pod ustjem potekata od vratu do ramena dva ročaja okroglega preseka. En ročaj je v celoti ohranjen, medtem ko je drugi nekoliko odbit. Na masivnem ustju je žig TREOPIA. I. in II. stoletje (sl. 22).

Velikost: ohranjena višina 30 cm, premer ustja 17 cm.

Slika 22

5. Fragment masivne sklede iz rjavkaste gline. Ustje je močno navzven zavihano. Na zgornji strani ima ustje koncentrično kaneluro. Na notranji strani ima skleda plast grobega peska (Reibschale). I. in II. stoletja.

Velikost 19×8 cm.

Na tem sektorju niso bile možne druge raziskave, kot da smo pobrali keramiko s profila in poskušali ugotoviti, do kod sega tlak iz strehe. Odkrili smo ga 1 m^2 . Dalje nismo mogli, ker so se pričenjali tukaj vrtovi.

V načrtu regulacije Brega je bilo, da poderejo hiši Breg števil. 1 in 2. Zato se je Mestni muzej v Celju odločil, da napravi zaščitna izkopavanja na vrtu obeh hiš. Dela so napredovala toliko šele v jeseni leta 1956. Zaščitna izkopavanja so trajala septembra in oktobra in sicer v dveh etapah. Najprej nam je gradbeno podjetje »Beton«, ki je sodelovalo pri regulacijskih delih, odvozilo ves humus. To nam je zelo olajšalo izkopavanje, ker je bil humus globok od 50 do 75 cm.

Najprej smo potegnili 2 m širok jarek I v smeri vzhod-zahod. Že prvi dan smo naleteli na ostanke zidov in keramike, in sicer v globini 25 cm, če odračunamo že prej odvoženi humus. Zid se je pojavil v globini 60 cm in sicer vogal nekega prostora. Potegnili smo jarek II proti severu in sledili zid, ki je bil 40 cm širok. V tem jarku ob zidu smo naleteli na prve fragmente iz TS in pa grobo masivno keramiko. Med keramiko so bili tudi ostanki estriha, pod kulturno plastjo pa steptana ilovica, ki je gotovo služila kot tlak v hiši. Na samem tlaku ni bilo nobenih sledov estriha. Jarek II smo potegnili do mesta, kjer se zid obrne proti vzhodu. Tukaj smo očistili prostor 1 m od zidu, da bi lahko ugotovili, kam zid drži na zapad in kako daleč sega na vzhod. Proti zapadu ni bilo več zidovja in je bila hiša tukaj na vogalu zaključena. Zid, ki je bil usmerjen na vzhod, je po 1 m prenehal — bil je porušen. Zaradi dovozne ceste iz Savinje, ki je ni bilo mogoče prekopati, nismo mogli na tem mestu ugotoviti, ali se še kakšni ostanki zidu nadaljujejo. V tem skrajnem severnem vogalu smo našli masiven velik lonec z metličnim ornamentom na površini. Rekonstruiran bi bil visok ca. 80 cm in je služil verjetno za spravljanje žita.

Ko smo odstranili ilovnat tlak, je bila pod njim plast drobnega peska, pod tem pa zopet kulturna plast. Vsebovala je fragmente keramike, pomešane z žganino. Keramika je bila le v južnem vogalu tega prostora. Tukaj je bil zid odebeljen, tako da se natančno vidi, da sta bili tukaj dve gradbeni periodi. Po vsej verjetnosti je imela prvotna hiša zidane temelje in zgoraj leseno konstrukcijo. Ko je pogorela, so jo obnovili, in sicer so jo pozidali kar na stare temelje. Prostor je v celoti dolg 7,10 m, medtem ko prvotne širine nismo mogli ugotoviti, ker je zid porušen. V širino je zid ohranjen le 1,80 m. Z izkopavanjem smo nadaljevali v južno smer. Tukaj smo najprej odkrili prostor, 2 m dolg in 1,80 m širok. Gotovo je bil prostor širši, a je bil zid tudi proti vzhodu porušen. V tem prostoru sta bili tudi dve gradbeni periodi. Zid je bil v spodnjem delu debelejši za 15 do 20 cm. Širši zid je le ob zapadni in južni steni. Keramika je ležala tik ob zidu. Proti vzhodni strani je bila pomešana z recentno; kjer je bil zid porušen, je segala recentna keramika do 2 m globoko. V spodnji kulturni plasti v tem prostoru se je nahajala bronasta fibula (inv. števil. 603, sl. 23.) I. stoletja, v zgornji plasti pa bronasta fibula (inv. števil. 604, sl. 24.), ki je nekoliko mlajša. V zgornjem delu je zid v vseh stenah širok 40 cm. Južni zid se proti zapadu nadaljuje in je širok 45 cm; dolg je 3,80 m in nato porušen, tako da nismo mogli ugotoviti, kako se zaključi, vendar je verjetno, da se je obrnil proti severu in je tvoril z zapadnim zidom

Slika 23

Slika 24

Slika 25

prvega prostora še en prostor. Paralelno s tem zidom poteka 70 cm širok zid, ki ni odebeljen v spodnjem delu. V globini je bil v istem nivoju z ostalim zidovjem mlajše gradnje, to je, do širšega spodnjega zidu. Ta zid je 5 m dolg in tvori na zapadni strani vogal, nato se obrne proti jugu. Tukaj ga je ohranjenega le 3 m. Ta prostor je predstavljal precej veliko sobo, ki ji pa na žalost tudi ne moremo določiti točnih dimenzij, ker zid ni ohranjen. V globini 60 cm je enostaven tlak iz steptane ilovice rdečkaste barve. Pomembni so bronasti predmeti, najdeni v tem prostoru. Imamo bronast okrasek, verjetno del pasne spone (inv. šte. 605, sl. 25.). Zanimiva je bronasta sploščena paličica (stilos?) inv. šte. 606 s punktiranim napisom. Našel se je novce cesarja Hadrijana (117—138). Nekako v ta čas bi tudi spadala mlajša gradbena perioda.

Med sobama III in IV (glej načrt) imamo 65 cm širok vmesni prostor. Tukaj je bilo mnogo fragmentov velikih amfor. Verjetno je služil prostor kot shramba. V prostoru IV so bile v ohranjenem vogalu večje oblice, vezane z malto, in nekaj opeke. Vse je zelo preperelo. Možnost, da je to ognjišče, je majhna, ker nismo našli nobenih sledov oglja.

Vse zidovje je dobro grajeno, razen oba zida v sobi III, kjer je slabše. Zid, ki loči sobo II od sobe IV, je sicer tudi širok 40 cm, a je globok samo ca. 50 cm in potem preneha. Zidovje je ohranjeno do 80 cm višine. Višina zidovja se niža proti severu, ker se tukaj teren dviguje in je bilo zidovje zato bolj uničeno, ko so teren planirali.

Že prej sem omenila, da je zidovje večinoma porušeno, in to zlasti proti vzhodni strani in je na teh mestih rimska keramika pomešana z recentno. Lastnik vrta je pripovedoval, da je med drugo svetovno vojno padlo na vrt 8 bomb, od tega največ na mesto, kjer smo sedaj izkopavali ostanke hiše. Bombne lijake so zasuli in zaradi tega je prišlo do uničenja in zmešnjave rimske kulturne plasti.

Bronasti predmeti

1. Bronasta fibula. Lok ima obliko sidra, ki je ornamentirano s paralelnimi in križajočimi se črtami. Na najvišjem delu loka je prečen disk, ki je nazobčan. Konec fibule se razširi v skoraj pravokotno nogo, ki ima dve luknjici. Fibula se končuje z diskom, ki ima v sredi precej ostro vzboklinico. Ohranjenost je dobra. Inv. štev. 603 (sl. 23.).

Velikost: dolžina 6,1 cm, višina 2,5 cm.

2. Bronasta fibula. Lok poteka skoraj paralelno nad iglo. Nad dvojno peresovino ima lok obliko sidra. Približno na eni tretjini loka je prečen disk, ki ima še sledove zobcev. Od tu do noge ima lok štirikoten presek. Noga je široka, pravokotne oblike. Na koncu zgoraj se končuje z gumbom. Inv. štev. 604, sl. 24.

Velikost: dolžina 5 cm, višina 1,7 m.

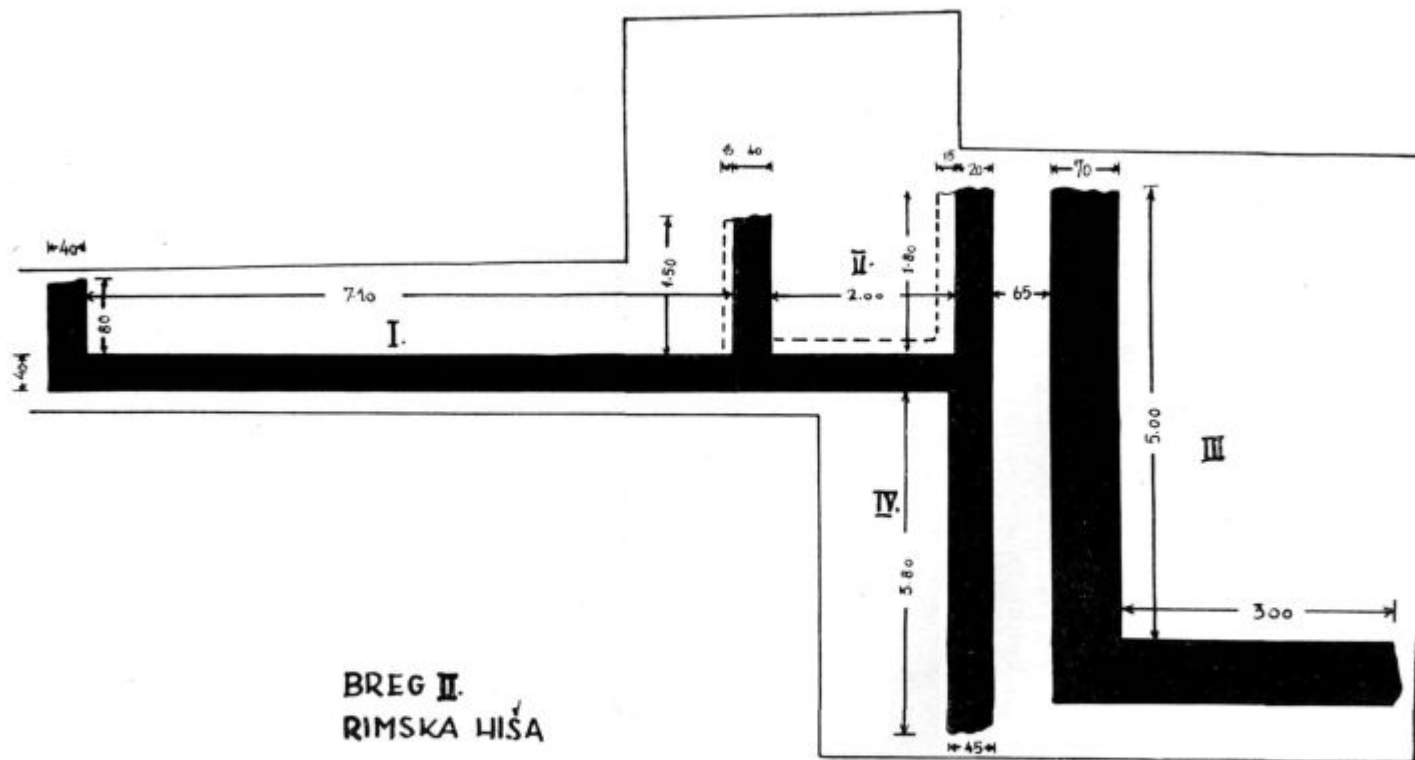
3. Bronasti okrasek, ki je verjetno služil za spenjanje pasu. Najprej je obroček polkrožnega preseka, tega se drži večji polmesec. Kjer se obroček in polmesec stikata, je okrogla vdolbinica, ki je verjetno služila za ogrodje dragega kamna. Tukaj, na spodnji strani, je pritrjen z zakovico še del bronaste ploščice. Na levi in desni strani polmeseca so polkrožni izrastki. Na razširjenem delu polmeseca je izrastek vezan s polmesecem v obliki ovratnice. Ta del je ovalne oblike in ima na gornji strani poševen izrastek. Inv. štev. 605, sl. 25.

Velikost: dolžina 5 cm, širina 3,8 cm.

4. Bronasti prstan, navaden obroček, polkrožnega preseka. Površina je nekoliko razjedena. Inv. štev. 606.

Velikost: premer 2,1 cm, debelina 0,4 cm

5. Bronasta paličica, štirikotnega preseka, ki je na eni strani odbita, na drugi se pa razširi in splošči. Razširjeni del je ornamentiran

BREG II.
RIMSKA HIŠA

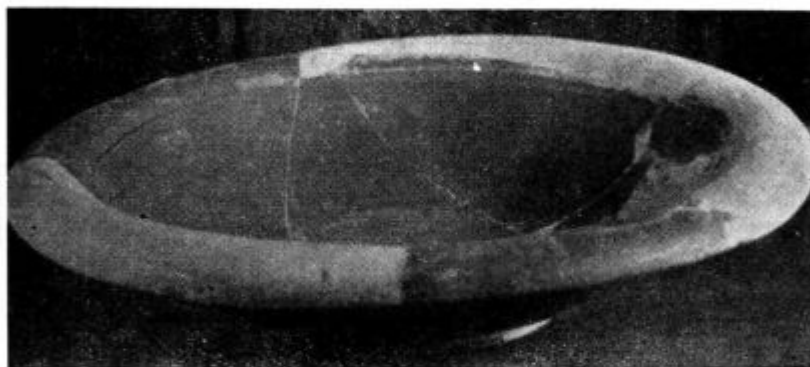

z zelo drobnimi vrezji, ki tvorijo cik-cake in se proti sredini, zaradi prostora vedno bolj zmanjšuje. Cik-cake obdaja rob v isti tehniki. Takoj za ornamentom začenja napis X CVPITL VISANI VIATORIS. P. Črke so punktirane. Na razširjenem, sploščenem delu, je luknjica. Verjetno je predmet služil kot stilos. Inv. štev. 607.

Velikost: 19,3 cm, največja širina 1,2 cm.

Keramika

1. Skleda iz TS. Ima močno navzven in navzdol zavihano ustje. Stene so zaobljene. Dno ima prstanasto obliko. Na zgornji strani ustja je ornament. Ohranjen je plastičen grozd z ukrivljenim pecljem. Na zunanji strani je še vidna sled imena, ki je odbito. Posoda je bila najdena v zgornji kulturni plasti in je rekonstruirana. Inv. štev. 682, D 36, II. stoletje (sl. 26.).

Slika 26

Velikost: premer ustja 20,7 cm, dno 8,2 cm, višina 4,9 cm.

2. Krožnik iz rdečkastorjave gline. Dno je ravno. Na notranji strani sta po dve paralelni koncentrični kaneluri. Stene so konično obrnjene navzven, ustje je nekoliko upognjeno navznoter. Inv. štev. 632, I. in II. stoletje (sl. 27.).

Velikost: premer 18,8 cm, premer dna 12,9 cm, višina 3,8 cm.

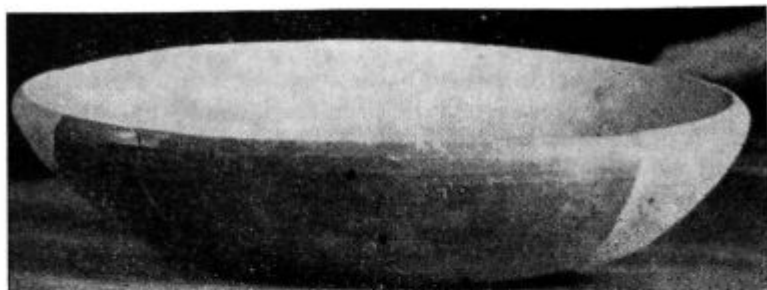
3. Krožnik iz rjavkasto pečene gline. Dno je popolnoma ravno. Stene so ravne, ustje je nekoliko navznoter upognjeno. V sredini na notranji strani je bil napis. Ohranjeni sta dve črki R in M. Inv. štev. 633, I. in II. stoletje (sl. 28.).

Velikost: premer krožnika 19,2 cm, višina 3,2 cm.

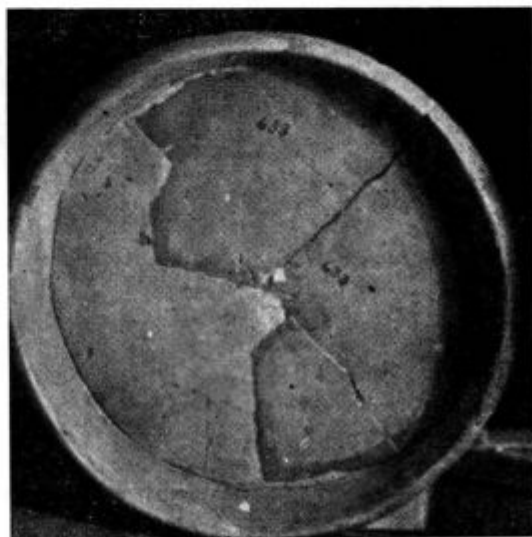
4. Lonček iz rjavkaste gline, jajčaste oblike. Ustje je navzven zavihano. Inv. štev. 635.

Velikost: višina 9 cm, premer ustja 8,6 cm, dno 4,5 cm.

Slika 27

Slika 28

Slika 29

5. Pokrov iz temnosive pečene gline. Na koncu ima odebeljen rob. Gumb je razmeroma velik in profiliran. Zgoraj je gumb popolnoma raven. Inv. šte. 636 (sl. 29.).

Velikost: premer 19,5 cm, premer gumba 9,9 cm, višina 6,3 cm.

6. Pokrov iz svetlosive gline. Podoben kot pod šte. 5. Gumb je tukaj nekoliko manjši. Inv. šte. 637.

Velikost: premer 22 cm, premer gumba 8,6 cm, višina 7,7 cm.

7. Fragment čaše iz TS. Posoda je bila konične oblike. V sredini stene je potekala koncentrična kanelura. Inv. šte. 609, D 33, II. stoletje. Najden je v zgornji kulturni plasti.

8. Stena manjše skodelice, bikonične oblike iz TS. Klek je odebeljen z rebrom. Ustje je ravno, poudarjeno s kaneluro, ki poteka tik pod ustjem. Inv. šte. 612, D 24, I. stoletje. Najden v spodnji plasti.

Velikost: ohranjena višina 2,8 cm, širina 3,5 cm.

9. Del ustja kroznika iz svetlordeče gline. Ustje je bilo močno navzven zavihano. Na gornji strani je plastičen ornament — vitica z listom. Inv. šte. 623. Druga polovica I. stoletja.

Velikost: $2,4 \times 5,2$ cm.

10. Del stene in ustja posode, bikonične oblike. Klek je odebeljen z robom, nad njim kanelura. Ustje je zavihano navzven in zgoraj ravno odrezano. Posoda je bila rdeče pečena. Inv. šte. 621.

Velikost: 11×11 cm.

11. Gornji del sklede polkrožne oblike. Na ustju in 1 cm pod njim je po eno rebro. Inv. šte. 628.

Velikost: $8,4 \times 77,2$ cm.

12. Fragment stene posode iz TS. Na zunanji strani je ornament, ki je bil razdeljen v polja, v katerih so bile postave. Ohranjena je noga do kolena. Noga je oblečena v hlače, od katerih so vidne gube. Inv. šte. 619. Sodeč po fragmentu je imela posoda polkrožno obliko. D 37, I. in II. stoletje.

Velikost: 7×4 cm.

13. Del ustja posode iz TS. Na zgornji strani so vidni ostanki plastičnega ornamenta. Inv. šte. 618, D 42, II. in III. stoletje.

Velikost: $5,7 \times 2,7$ cm.

14. Spodnji del posode iz TS. Na zunanji strani je dno precej zvišano. Na dnu so zelo slabo vidne črke signature v kurzivni pisavi. Na notranji strani so tri koncentrične kanelure. Inv. šte. 652.

Velikost: $13,8 \times 8,1$ cm.

15. Fragment pokrova iz sivkaste gline, mešane s peskom. Na spodnji strani roba ima plastično rebro. Na zunanji strani so koncentrični žlebovi, narejeni z vilicami. Inv. šte. 654.

Velikost: $7,1 \times 6,1$ cm.

16. Zgornji del masivne sklede z močno navzven zavihanim ustjem. Na prehodu ustja v trebuh je koncentrična kanelura. Na notranji strani sten je plast grobega peska (Reibschale). I. in II. stoletje.

Velikost: premer 36 cm, ohranjena višina 7 cm.

Na istem mestu, kjer stoji rimska hiša, je lastnik vrta našel pri obdelovanju gred tri rimske novce, ki nam dobro služijo za datacijo naselbine na Bregu II. Novci so naslednji:

1. Domitianus (87—96 n. e.).

Av.: Cesarjeva glava v desno

CAES. AVG. DOMIT...

Rev.: Nečitljiv

Ohranjenost slaba.

2. Faustina mater (141 n. e.)

Av.: Glava cesarice na desno.

DIVA FAVSTINA

Rev.: Juno stoji na levo S C. Ohranjenost slaba.

3. Marcus Aurelius Antonius (161—180).

Av.: Glava cesarja z vencem na desno.

IMP. CAES. M. AVREL. ANTONINVS. AVG. P. M.

Rev.: Salus stoji na levo.

SALVS. AVG...

S C. Ohranjenost slaba.

BREG III

Pri rušenju terena za novo strugo Savinje, na mestu, kjer je danes nov most čez Savinjo, so našli ogromno zidovja, ki je potekalo v isti smeri proti severu, kot most. Ohranjenega je bilo približno 20 m, so ga pa že porušili, preden je bil o tem obveščen Mestni muzej. V profilu brega je bil še dobro viden (sl. 30.). V globino je segal 4 m, širok je bil 2,60 m. Proti vrhu se je zid stopničasto ožil. Ohranjena je bila le še ena stopnica, široka 8 cm in sicer na vzhodni strani. Desna stran zidu je bila porušena, tako da ni bilo ohranjene nobene stopnice. Zid je bil grajen z lomljencem in oblicami, vezanimi z živim apnom.

Zid je potekal proti jugu do vznožja Miklavškega hriba, kjer dela cesta ovinek. Že prej se je pri kopanju jarkov na Bregu I pojavil 2,5 m širok zid. Ker nam je bilo kopanje v globino nemogoče, ga nismo mogli prav opredeliti. Pri odkritju zidu ob novem mostu smo lahko ugotovili, da gre za isti zid.

V globini 75 cm je bila ob zidu keramika in fragmenti ometa. Vse je bilo pomešano, tako da se je zdelo, kakor da je bila na tem mestu rimska hiša, porušena že tedaj, ko so gradili zid.

Od keramike, ki je bila zelo skromno zastopana, smo lahko rekonstruirali tri posode.

1. Lonec iz temnosive, bolj grobe gline. Spodnji del je ozek, nato se precej razširi in doseže največji obseg v zgornji tretjini lonca. Vrat je nekoliko zožen. Ustje je zavihano navzven in ravno odrezano. Inv. štev. 366.

Slika 30

Slika 31

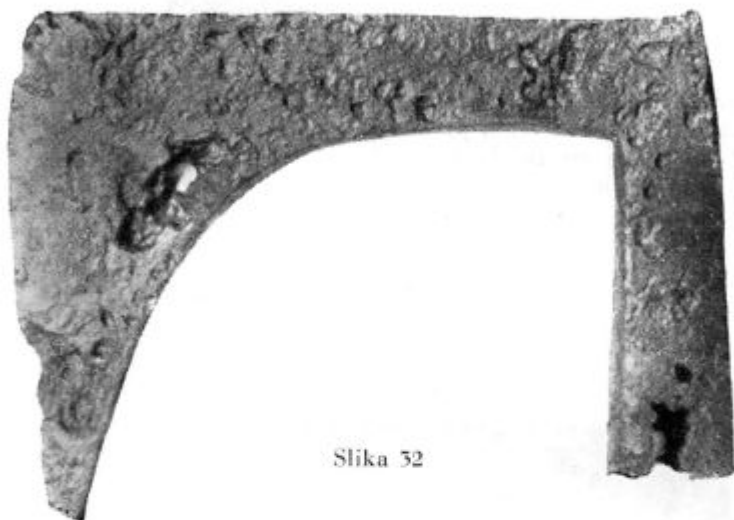

Velikost: višina 25 cm, ustje 18 cm, največji obseg 20,4 cm, dno 9 cm.

2. Lonec iz temnosive gline istih oblik kot števil. 1, le da je spodnji del nekoliko širši. Inv. števil. 367.

Velikost: višina 19,2 cm, ustje 14,4 cm, največji obseg 17,7 cm, dno 8,7 cm.

3. Skodela iz temnosive gline. Dno ima obliko koncentričnega rebra. Stene posode se močno razširijo do ustja, ki je zavihano nekoliko navzven. Posoda je na notranji in zunanji strani ornamentirana s pasovi majhnih vrezov. Inv. števil. 360, sl. 31.

Slika 32

Slika 33

V bližini zidu v Savinji sta bili med naplavino najdeni dve železni sekiri (sl. 32.) in nož (sl. 33.), ki bi ga po velikosti lahko šteli že za manjše bodalo. Ker pa je najdeno v naplavini, je zelo verjetno, da ne pripada naselbini na Bregu, pač pa ga je, kakor tudi ostala dva predmeta, voda naplavila do tega mesta. Zanimivi sta obe sekiri enakega tipa, za katere zdaj še nimamo analogij. Isti tip noža pa poznamo že iz Emone in ga hranijo v ljubljanskem muzeju.

Pri upoštevanju vseh drobnih najdb in gradbenih objektov, najdenih na Bregu, pridemo do lepih in zanimivih rezultatov, ki nam razlagajo topografijo stare Celeje. Že prej sem omenila, da je rimsko mesto raslo iz stare keltske naselbine. Razvijalo se je na starih osnovah že takoj v prvih letih rimske okupacije.

Miklavški hrib do današnjega desnega brega Savinje je bil gosto naseljen, le da na mestu, kjer imamo danes strmo skalo, v tej dobi useke ni bilo, ampak se je pobočje položno spuščalo proti vzhodu. 10 cm globoka kulturna plast na Bregu I, tik pod današnjo površino, nam dokazuje, da je bil usek narejen po 3. stoletju. Na tem položnem hribu so bile dokaj primitivne rimske hiše. To sklepam iz tega, ker ni bilo ostankov niti hipokavsta (rimska centralna kurjava), niti mozaika, ampak samo navaden tlak. Ker je dal Breg I na razmehoma majhni površini obeh jarkov veliko keramike, lahko sklepamo, da so živeli tukaj mestni lončarji. Za to bi govorila sama lega najdb, in sicer skrajni južni del mesta. Rimljani so namreč imeli navado, da so imeli svoje lončarske delavnice na periferiji mesta. Žal pa nismo našli kalupov za izdelovanje raznih delov posod in oljenk. To je pa spet razumljivo, če upoštevamo majhno površino, ki smo jo izkopali. Našli smo le en kalup za oljenko iz rdečkaste gline, ki ima obliko bradate glave z vijugastim ročajem. Kalup so uporabljali za izdelovanje kovinastih oljenk. Skozi usta glave so vlivali olje, medtem ko je brada predstavljala nos oljenke z vdolbino za stenj. (Sl. 34.).

Slika 34

Hiša na Bregu II je bila skoraj tik ob cesti, po kateri se je prišlo v Celejo z južne strani. Svoje pročelje je imela po vsej verjetnosti obrnjeno proti cesti, ki je držala smer po sredini nove struge Savinje. Široka je bila približno 6 m. Bila je ravna in je prišla v mesto ca. 10 m vzhodneje od današnjega novega mostu.

Rimska Celeja ni imela kvadratne oblike rimskega vojaškega taborišča, vsaj v prvih decenijah svojega razvoja ne. Emona in Petovia, ki sta se razvijali iz vojaških taborišč, imata značilno kvadratno obliko z obzidjem, ker je pač to obdajalo vsak vojaški tabor, pa naj je imelo to obzidje ali pa samo nasip iz zemlje. Celje kot izrazito civilno mesto pa obzidja ni poznalo. Mirni časi prvega stoletja niso zahtevali sredstev za obrambo. To se je vsekakor spremenilo v drugi polovici 2. stoletja, ko so barbari — Kvadi in Markomani — pričeli trkati na vrata rimskega imperija. Naša provinca (Noricum) je bila pri tem najbolj ogrožena. Rimljani so pod vodstvom cesarja M. Avrelia (161—180) takoj vse ukrenili, da zavarujejo mejo proti Italiji. Gradili so nova vojaška taborišča in tudi mesta so se utrdila. Celeja je dobila svoje obzidje. To nam je pokazala najdba zelo močnega zidu na Bregu, ki pa je ohranjen le v dolžini 20 m. Zunaj tega obzidja so prebivalci, po vsej verjetnosti, opustili svoje domove in se preselili za obzidje. Za to govori materialna kultura hiš na Bregu. Vse, kar smo našli pred obzidjem, lahko datiramo samo v 1. in 2. stoletje.

Gradbena dejavnost, ki je bila v 3. stoletju še tudi precej živahna, se je omejevala le na gradnjo znotraj obzidja in tako po vsej verjetnosti Celeja ni spremenila svojega obsega. To pa se je vsekakor zgodilo s poplavo v 3. stoletju, ko je bilo mesto porušeno, Savinja pa je menjala svoj tok. Z miljnikom, ki smo ga našli v Savinji, lahko danes datiramo katastrofo, ki gre v leto 268 ali nekaj let kasneje. Ko je Savinja menjala svojo strugo, se je situacija na Bregu občutno spremenila. Savinja si je utrla pot tam, kjer teče še danes. Podrla je vse stavbe, katerih temelje smo sedaj odkrili vzdolž mestnega parka.

Ko so nekaj let za tem začeli z obnavljanjem mesta, je bil tukaj potreben najprej most, ki je držal čez Savinjo, zelo verjetno v bližini bivšega Kapucinskega mostu. Cesta je bila speljana preko mosta po današnji cesti na Bregu. Kjer je napravila ovinek, so morali napraviti usek, kar sem že zgoraj omenila. Dokaz, da je bila cesta na desnem bregu Savinje, je pa brez dvoma rimsko pokopališče na Bregu, ki so ga odkrili vzporedno z naselbino.

LITERATURA

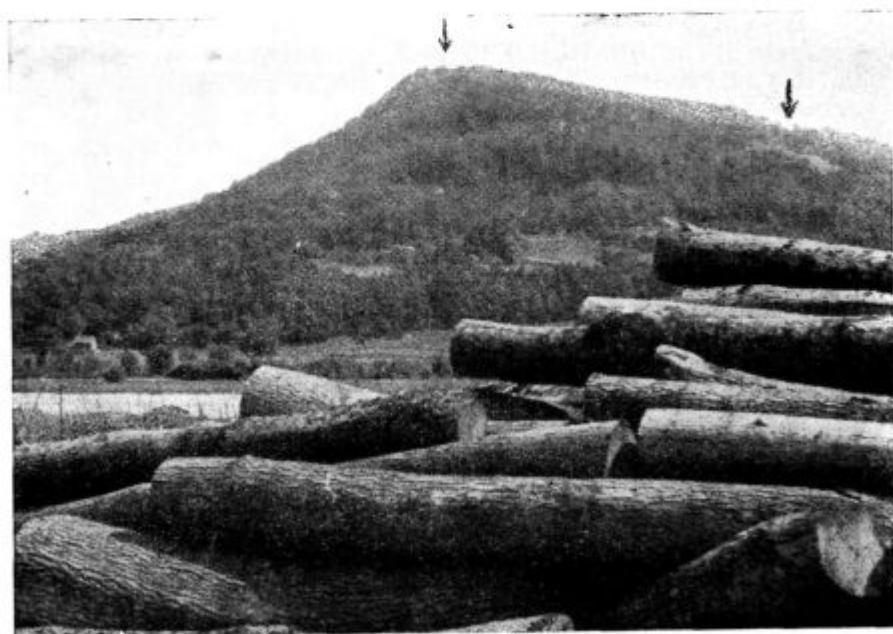
1. Janko Orožen: *Zgodovina Celja I.*
2. A. Schorgendorfer: *Die römischezeitliche Keramik der Ostalpenländer.* Brunn-München-Wien 1942.
3. P. Katnitsch: *Die verzierte Sigillata von Lauriacum,* Linz 1935.
4. Arheološki vestnik VI/2, 1953, str. 291 sl.
5. Arheološki vestnik VIII/3—4, 1957, str. 317 sl.
6. Celjski zbornik 1957, str. 92.
7. Dragendorff: *Terra Sigillata Bonner JHB XCVI u. XCVII, 1895, Typenkatalog.* (V tekstu okrajšava Dragendorff = D).

ILIRSKA NASELBINA NA RIFNIKU PRI ŠENTJURJU

(Začasno poročilo o dosedanjih raziskovanjih in o pomenu naselbine)

Lojze Bolta

Rifnik je s svojo idealno lego moral vzbuditi pozornost prebivalstva že v prazgodovini ali konkretnije v ilirski dobi. Ilirski človek je za naselbino iskal predvsem pregledna, naravno zavarovana in ne preveč odročna področja na robu dolin. Vsem tem zahtevam je pa Rifnik v polni meri ustrezal. Naselbina leži na 570 m visokem hribu, ki je od severa naravno zavarovan. V podnožju hriba se vije dolina, ki veže Celje mimo Šentjurja s Šmarjem. Razen tega je z vrha pregledna tudi dolina proti severu, ki se zaključuje s Konjiško goro. Južni del hriba, kjer je bil možen dostop, je bil pa umetno zavarovan z močnim obrambnim jarkom. Naselbini pripadajoče grobišče je bilo pa na južni strani hriba približno 100 m pod vrhom.

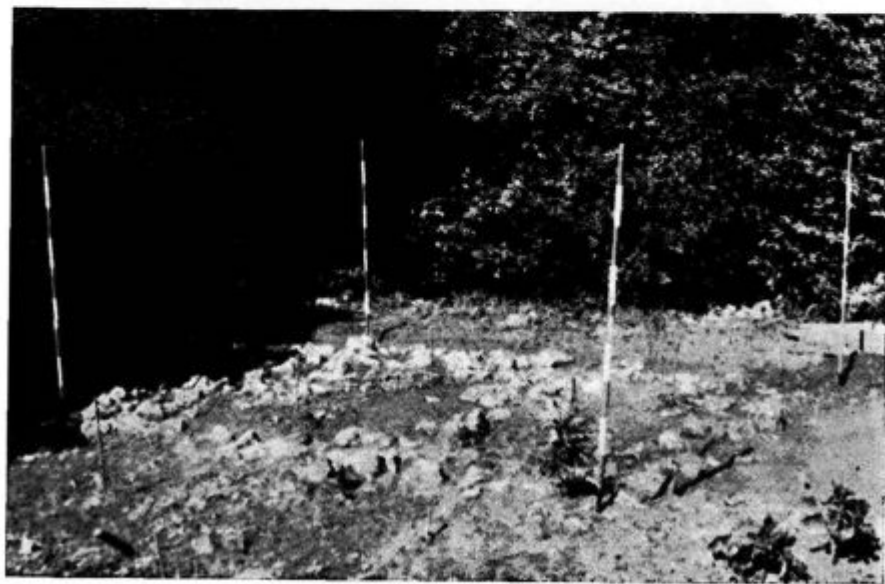

Rifnik. Zgoraj puščica kaže naselbino, spodnja pa grobišče

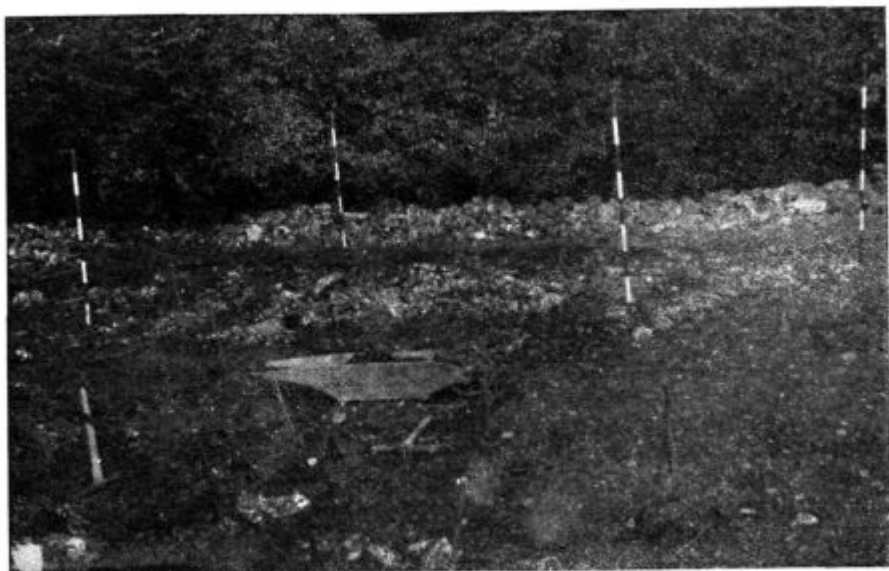
Zanimanje so rifniške najdbe vzbudile že zelo zgodaj. Že leta 1905 poroča Kovačič v ČZN o grobovih z Rifnika.¹ V zadnjih petnajstih letih — piše Kovačič po pripovedovanju kmeta Oseta — je bilo odkritih preko 150 večjih in manjših žar. Čim so za najdbe pokazali zanimanje strokovnjaki, je lastnik imel grobišče za postranski vir za služka. Kadar koli je bil v denarni stiski, je izkopal par grobov in inventar prodal temu ali onemu muzeju. Tako se je zgodilo, da hranijo rifniško gradivo muzeji v Celju, Grazu (Joanneum) in na Dunaju (Naturhistorisches Museum). Več predmetov je še danes tudi v privatnih zbirkah. Edino Pokrajinski muzej v Mariboru je po osvoboditvi vse arheološko gradivo iz celjskega področja, med katerim je bilo največ predmetov z Rifnika, vrnil celjskemu muzeju.

Samo naselbino je pa prvi začel raziskovati W. Šmid med okupacijo.² Kovačič sicer omenja, da so mrličji iz do takrat odkritih grobov prineseni iz naselbine, ki je bila na vrhu Rifnika. Pri tem pa je mislil na ostanke rimskih stavb, ki so bili že takrat vidni, medtem ko pravih ilirskih hiš ni mogel poznati, ker so temelji vsi pod rušo in jih takrat še ni nihče kopal. Kakor sem že omenil, je edino Šmid odkopaval ilirsko naselbino. V svojem poročilu navaja, da je odkril 4 ilirske hiše.³ Prebivalci so se pečali s poljedelstvom, tkanjem in kovaško obrtjo. Razen tega so bili, tako kaže, močno navezani na ribolov.

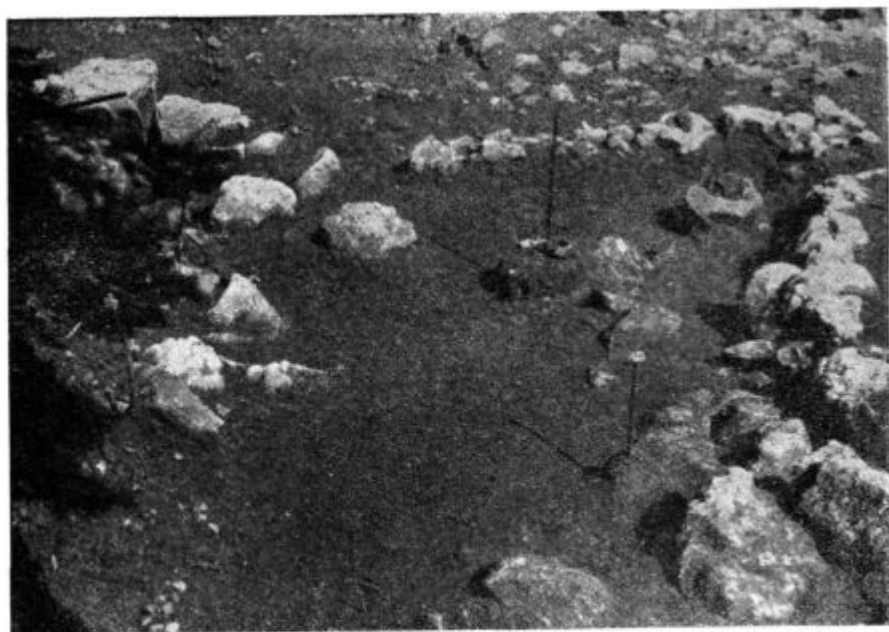
Ker je bilo Šmidovo raziskovanje te izredno bogate in kulturno zanimive naselbine šele na začetku, se je Mestni muzej v Celju odločil, da to delo nadaljuje.⁴

Slika 1

Slika 1a

Slika 2

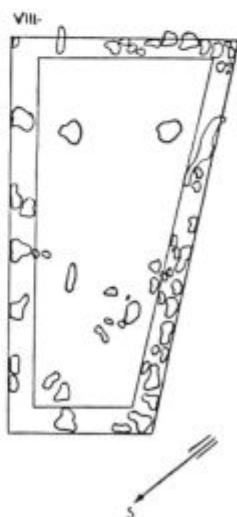
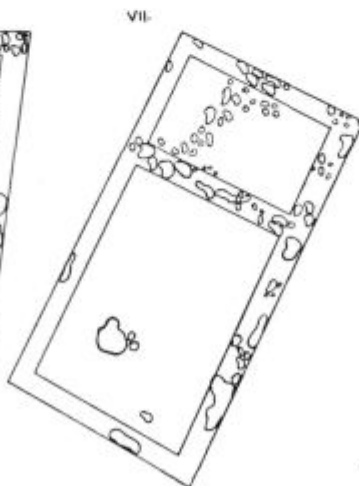
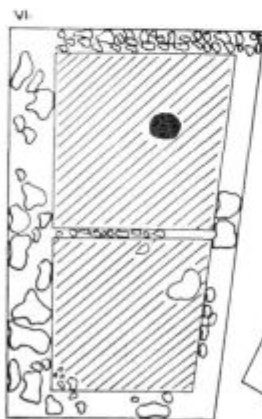
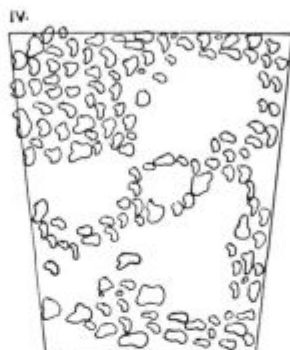
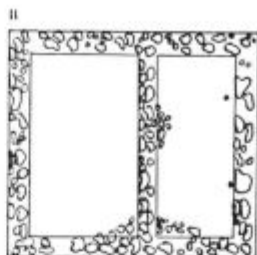
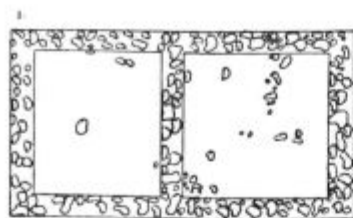

Tabela 1

Pri izkopavanjih na Rifniku zasledujemo predvsem dva cilja. Prvi cilj je ugotavljanje stavbnih tlorisov, drugi pa ugotavljanje materialne kulture. Na generalnem načrtu smo vrisali posamezne fiksne točke (poligonske točke), na katere smo potem navezali načrt izkopanega terena. Pri izkopavanju se poslužujemo stratigrafske metode. Zaradi lažje orientacije smo svet, ki smo ga kopali, razdelili na kvadrate 2×2 m. Gradivo iz vsakega kvadrata pride v svojo vrečko na vsakih 10–20 cm globine posebej. Na ta način je mogoče ugotoviti tipološke razločke, ki se pojavljajo v različnih globinah. Razen tega se tudi tlorisi stavb pojavljajo v različnih globinah. Tloris najmlajše stavbe (sl. 1., 1a.) se pojavi že 30 cm pod rušo. Temelje najstarejše gradbene periode pa smo odkrili v globini 120 cm (sl. 2.).

Opis stavbnih objektov

Hiša I. je pravilne pravokotne oblike, v notranjosti predeljena v dva prostora. Natančnejši obrisi tlorisa, sestojčega se iz kamnov, so vidni do globine 60–70 cm. Med kamenjem smo našli tudi manjše kose hišnega lepa.

Hiša II. je skoraj pravilne pravokotne oblike. V notranjosti je predeljena v dva prostora. Ena stranica zunanega zidu je nekoliko podaljšana. Med kamenjem smo našli kose hišnega lepa. Globina tlorisa sega 40–50 cm pod rušo.

Hiša III. je apsidalne oblike. Temelji so iz kamnja. Na enem mestu je bil zelo dobro ohranjen tlak. Tudi posamezni kosi hišnega lepa so ležali ob obrisu stavbe. Posamezni kamni v temeljih kažejo očitne sledove obdelave. Tloris se pojavi v globini 20 cm in sega do globine 55 cm.

Hiša IV. ima obliko trapeca. V tej stavbi je bilo odkritih največ piramidalnih uteži. Tloris sega 30–60 cm pod rušo. Vel.: $5,20 \times 5,60 \times 5,40 \times 4,10$ m.

Hiša V. je manjša stavba skoraj pravokotne oblike. Tloris ni toliko podan po ostankih kamnov, kolikor po zoglelem lesu in s hišnim lepom na posameznih mestih. Tloris je bil viden v globini 50 cm. Vel.: $5,90 \times 3,60$ m.

Hiša VI. je po tlorisu ena večjih hiš. Tloris je podan po ostankih kamnov. Po vsej notranji površini je ohranjena 10 cm debela plast rdeče žgane gline. Pod njo pa je 10 cm rumene, splane ilovice. Stavba je predeljena v dva prostora. Tloris sega do globine 90 cm. Vel.: $7,50 \times 5,00 \times 4,10 \times 7,70$ m.

Hiša VII. je pravokotne oblike. Ohranjeni so bili še ostanki tlaka in kurišča. Predeljena je v dva prostora. Tloris sega do globine 95 cm. Vel.: $7,60 \times 4,20$ m.

Hiša VIII. leži dosedaj najgloblje. Tloris ima nepravilno pravokotno obliko. V stavbi je bilo še ohranjeno kurišče. Temelji tlorisa so bili odkriti v globini od 120 do 150 cm. Vel.: $7,70 \times 4,40 \times 7,90 \times 2,80$ m.

Če sedaj naša izvajanja strnemo, lahko dosedaj odkrite tlorise razdelimo v tri različna časovna razdobja. Sicer moramo računati z malenkostno deformacijo terena, ki se je izvršila ob vsaki ponovni graditvi, in s tem z zmanjševanjem med posameznimi naselitvenimi nivoji. V starejšo naselitveno fazo bi spadali zgradbi VIII. in VII. Tema dvema sledijo stavbe IV. V. in VI. Še nekoliko mlajše pa so bile stavbe I., II. in III. Vsi stavbni tlorisi so podani z delno ohranjenim obrisom, ki ga tvorijo ostanki suhega zidu in posamezni kosi hišnega lepa. Izjema je le tloris stavbnega objekta šte. V, ki je podan s sledovi zогlenelih tramov in ostanki hišnega lepa. Tlorisi stavb so z izjemo ene vasi več ali manj pravokotne oblike, ki v posameznih primerih od idealnega pravokotnika močno odstopajo, a v osnovi so vendarle pravokotne. Očitno izjemo tvori le stavba III., ki ima na enem koncu izrazit apsidalni zaključek. Na kosih hišnega lepa so ohranjeni še sledovi barve, s katero so bile stene preslikane.

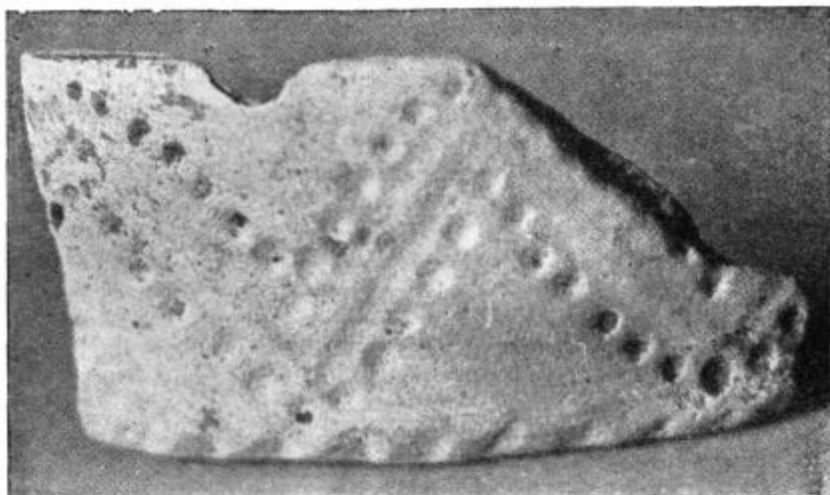
Kratek opis materialne kulture

Materialna kultura na Rifniku je razmeroma zelo bogata. Tu moramo predvsem omeniti keramiko, kovinske predmete in posamezne predmete za statve, ribiške mreže in kalupe za vlivanje različnih kovinskih predmetov. Bežen stratigrafski pregled keramičnih najdb nam nudi naslednjo sliko.

Slika 3

Na površini in tik pod rušo se poleg ilirske keramike najdejo tudi posamezni fragmenti latenske (sl. 3.) in rimske keramike (sl. 4.). V drugi in tretji — najgloblji plasti pa imamo izključno ilirsko gradivo s tem razločkom, da se v najglobljih plasteh pojavljajo posamezne starejše ilirske forme. Kot take bi lahko n. pr. navedel fragmente posod, ki imajo notranjo stran vratu ostro profilirano (sl. 5.).

Slika 4

Slika 5

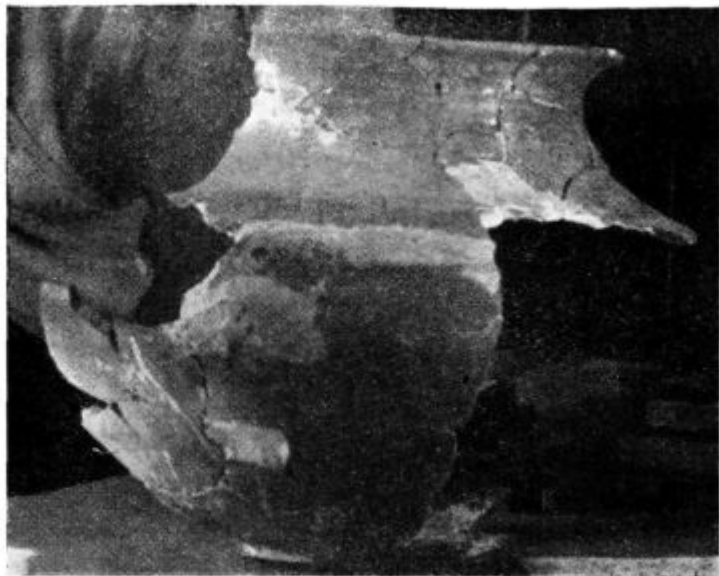
Opis keramičnih form

Keramika kaže izredno pestrost tako po formah kakor tudi po ornamentiki.

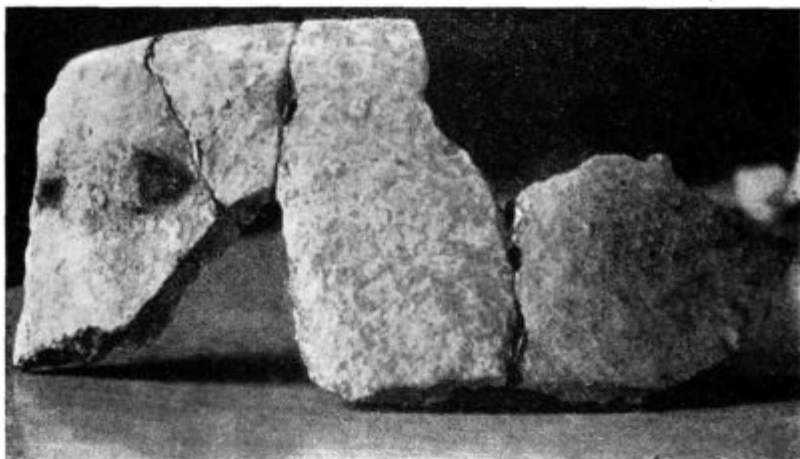
Najvažnejše forme, ki jih na naši naselbini zasledimo so: amfore, lonci, skodele in pekačem podobne posode.

Žare (sl. 6.) so srednje velikosti (viš. 33 cm, premer ustja 28 cm). Iz majhnega dna se posoda močno razširi, v vratu pa zopet stisne. Zgornji rob ustja je močno navzven zavihan. Na ramenu in pod vratom so razen tega še bogato ornamentirane. Ta tip žare zasledimo na Rifniku samo na naselbini. V grobovih so pa žare tipično drugačne. Grobne žare so dokaj večje (dosežejo tudi do 60 cm višine), jajčaste oblike in z običajnim ornamentom: plastično rebro s prstnimi odtisi na največji periferiji in držaji na spodnjem delu posode. Žare z grobišča nas spominjajo na one iz Vač,⁵ medtem ko bi paralele za naselbinske žare z Rifnika lahko iskali v Rušah.⁶ Naselbinske žare z Rifnika so običajno ornamentirane z vzporednimi kanelurami, pod njimi se pa vije še venec visečih trikotnikov. Rabili so te žare za shranjevanje žita ali vode.

Slika 6

Slika 7

Lonci so povečini jajčaste oblike, s precej debelim ostenjem in skoraj redno brez ornamentov. Na zgornji tretjini imajo po večini majhne dvojne plastične držaje (sl. 7.).

Skodele se skoraj ne ločijo od skodel, ki jih najdemo kot pridanke v grobovih. So povečini zelo plitve z majhnim ravnim dnom. Zgornji rob je dosledno zavihan navznoter. Običajno imajo na zunanji strani po dva vertikalno prebodena plastična držaja. Mlajše forme so vse brez izjeme brez ornamentov. Pri starejših formah pa je zgornji rob okrašen s širokimi poševnimi kanelurami. Skodele so v ilirskih grobovih kakor tudi na naselbinah eden najštevilnejših tipov posod.⁷

Tudi tako imenovanih pekačev smo našli več. Razen na naselbini, kjer sedaj kopljemo, smo odkrili več fragmentov tudi pod vrhom, kjer je svoj čas bilo že delno prekopano. Ti pekači imajo debelo, ravno dno in isto tako debelo nizko ostenje (višina ostenja v nobenem primeru ne presega 6,5 cm). Na zunanji strani je ta tip posode običajno ornamentiran s plastičnimi valovnicami in raznimi figuralnimi motivi. Glej sl. 8. in 9.

Slika 8

Slika 9

Omeniti moramo tudi poseben tip posode, ki spominja na obliko kovinastih posod tako imenovanih situl. Na zunanji strani ima v pravilnih enakomernih razmakih nanizana plastična rebra vse od dna pa do zgornjega roba posode. Ta tip posode ima svoj izvor v Este v Italiji, širi pa se potem preko Mosta na Soči (Sv. Lucija)⁸ vse tja do Koroške, kjer ga najdemo še v Fröggu pri Rožeku.⁹ Ta tip posode po svoji obliki spada v mlajšo fazo starejše železne dobe. Sl. 9a.

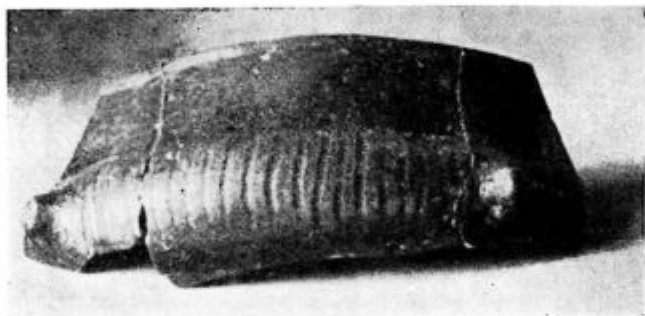
Tipično starejši elementi keramike, odkriti na rifniški naselbini, pa so posamezni fragmenti posod, katerih notranji rob ustja je večkrat ostro profiliran, da napravi videz nalomljenega ustja.

Razen teh bolj ali manj grobih posod — grobih do neke mere vkljub ornamentiki — smo našli še vrsto fragmentov posod z izredno debelim ostanjem. To so fragmenti posod za vlivanje kovin. Ostenje teh posod je debelo 21 mm, medtem ko je običajna debelina za ostale večje lonce in amfore 11 mm, za skodele 8 mm in za izredno fino ilirsko keramiko 3—4 mm. Da so posode za prelivanje tekočih kovin dejansko rabili, potrjuje še druga okoliščina. Na naselbini smo namreč našli tudi kalupe za vlivanje kovinskih predmetov — predvsem okrasnih, pa tudi izključno uporabnih — o katerih bomo govorili še na drugem mestu.

Slika 9 a

Od vseh zgoraj naštetih tipov posod se po svoji barvi, izdelavi in ornamentiki loči keramika, ki je bila — tudi zanimivo — ohranjena na majhni površini ca. 4 m². Povsod drugod ta tip keramike pogrešamo. V mislih imam tipe posod iz črne žgane gline, z izredno tankim ostanjem, intenzivno — črno svetlikajočo se površino na notranji in zunanji strani. Na zunanji strani se skoraj redno pojavlja tudi ornament. Kot ornament služijo enostavne vertikalne kanelure (sl. 10.) ali pa tudi

Slika 10

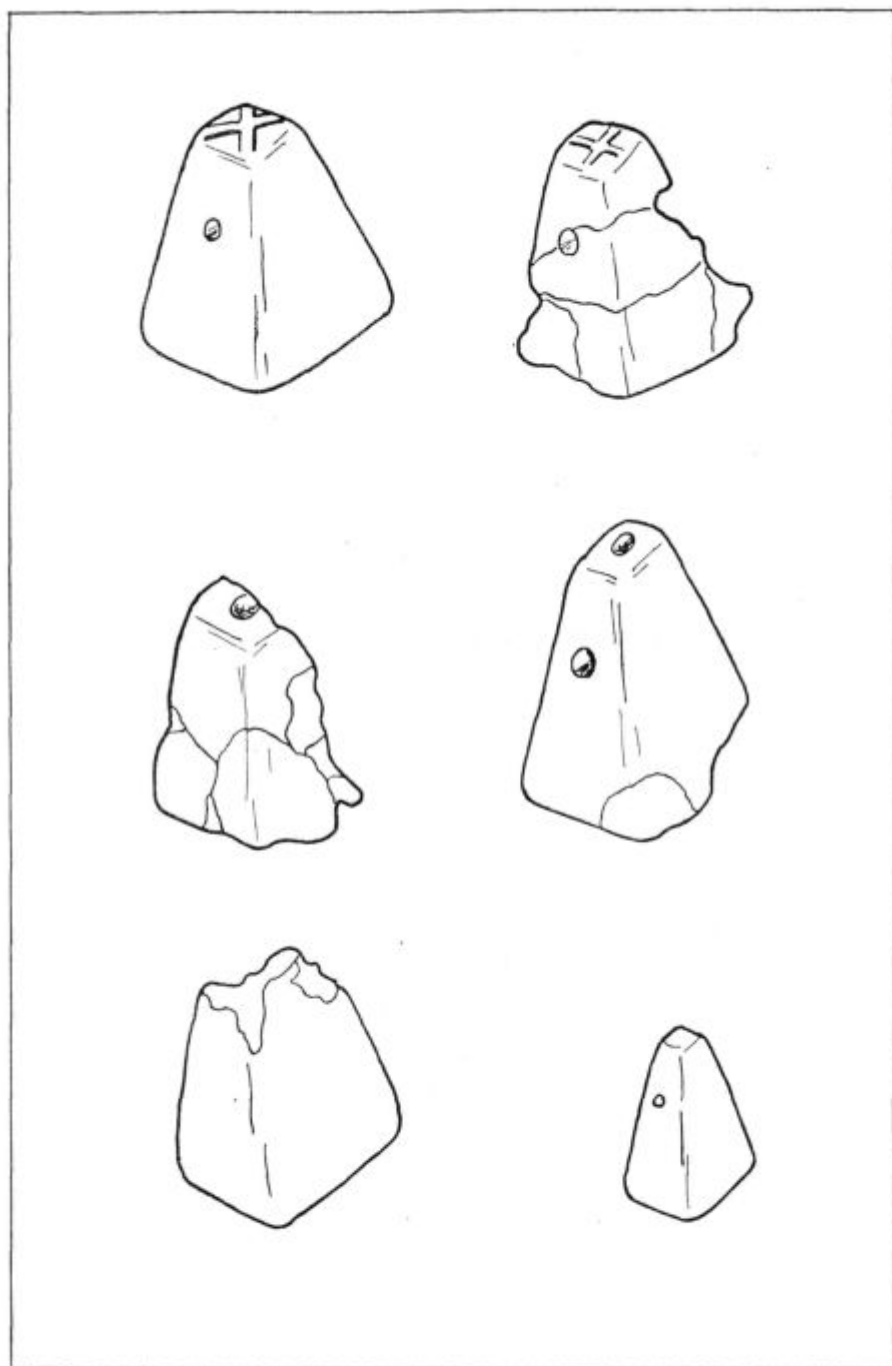

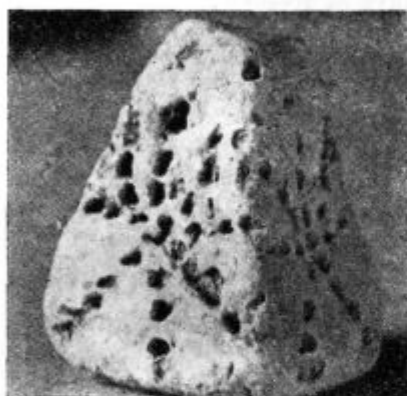
Tabela 2

Slika 11

Slika 12

Slika 13

Slika 14

Slika 15

kaki viseči trikotniki v posameznih primerih tudi z belo inkrustacijo. Te vrste keramika je služila po vsej verjetnosti izključno za okras, oziroma so jo v praktične svrhe uporabljali res samo ob izrednih priložnostih.

Zanimivi — čeprav maloštevilni — so dalje fragmenti slikane keramike, ki je na naših najdiščih razmeroma redek pojav. Celjski muzej je imel dosedaj samo dva večja kosa iz gomil v Grižah. Rifniški fragmenti imajo geometrični ornament, poslikan v rdeči barvi na sivo podlago. Pri posodah iz Griž imamo pa rdeče — črno kombinacijo.

Ponovimo naša izvajanja o ilirskem lončarstvu na kratko in naredimo zaključke. Ilirsko keramiko z naselbine na Rifniku lahko razdelimo po funkciji in ornamentiki na nekaj grup:

1. Neornamentirana keramika, a) za gospodinjske namene
b) za taljenje kovin.
2. Ornamentirana keramika grobe izdelave za gospodinjstvo.
3. Ornamentirana keramika finejše izdelave za praktične namene.
4. Ornamentirana keramika, ki je služila izključno za okras.

Med keramične predmete končno lahko štejemo nadalje še razne uteži, dele ognjišča in razne votivne predmete.

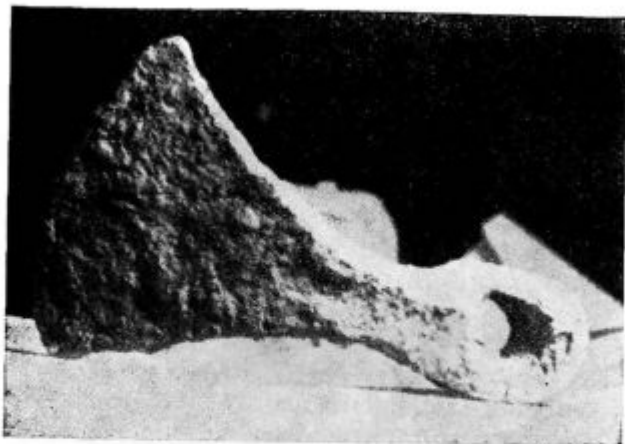
Uteži (glej tab. II.) so dvojne vrste: navadne bikonične in večje stožčaste. Bikonične uteži so manjše. Njihova višina se suče okrog 2—3 cm. Posamezni kosi so celo manjši. Stožčaste uteži so pa dokaj večje. Razen tega so tudi razlike v velikosti te vrste uteži neprimerno večje. Višina manjših znaša ca. 7 cm in širina spodnje stranice ca. 58 mm. Višina večjih pa doseže tudi preko 12 cm, širina spodnje stranice pa do 11,5 cm. Večina večjih piramidalnih uteži ima na zgornji ožji ploskvi¹⁰ različna znamenja: križ, aks, pogosto pa tudi enostavno vdolbinico napravljeno s prstom ali kakšnim drugim okroglim predmetom. Stranske ploskve so razen v dveh primerih gladke. Izreden primer pa je utež, ki ima na vseh stranskih ploskvah različne ornamente, ki imajo po vsej verjetnosti simboličen pomen.¹¹ Na fotografiji (sl. 11., 12.) je ta ornament dobro viden. Pri drugi, po velikosti podobni uteži je pa podoben okras na eni stranski ploskvi začet, a ne dokončan (sl. 13.). Tudi dejstvo, da sta ta dva primera uteži v primeri z ostalimi razmeroma majhna (viš. 5,5 cm, medtem ko imajo vse ostale uteži preko 10 cm), govori za to, da imamo tu opravka s kulturnim predmetom.

Uteži z znakom na vrhu so številne tudi na drugih najdiščih, tako na primer na naselbini v Ormožu.¹² Uteži z ornamentiranimi stranskimi ploskvami so mi pa do sedaj še nepoznane.

V hiši VI smo našli del ognjišča v obliki križa (sl. 14.).

Med keramične fragmente končno lahko štejemo tudi fragmentiran kos kozice (Feuerbock), ki smo ga našli v hiši IV. Fragment je ornamentiran s koncentričnimi krogi, ki predstavljajo simbol sonca (sl. 15.).

Podoben votivni fragment kozice je bil na Rifniku odkrit že pred tem.¹³ Izredno lepi primeri Feuerbocka so bili na Štajerskem odkriti na Pošteli pri Mariboru.¹⁴

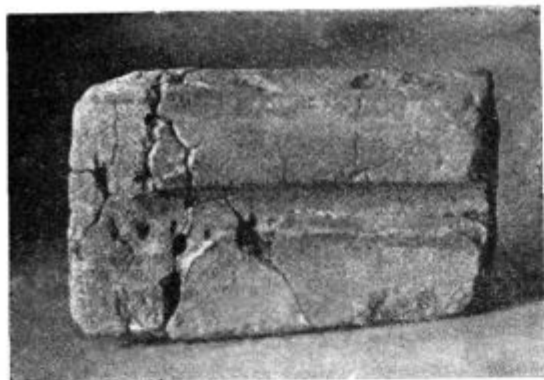
Slika 15 a

Slika 15 b

Slika 16

Slika 17

Slika 18

Slika 19

Kovinski predmeti so na rifniški naselbini bolj maloštevilni. Ti se delijo v praktično uporabne in dekorativne.

Med praktično uporabne predmete bi spadala dva predmeta, ki pa niti nista več ilirska. To je ena kosa¹⁵ in ena sekira (sl. 14.). Sta iz železa. Odkriti pa v vrhuji plasti, tik pod rušo.

Dekorativni predmeti so iz brona. Sem spadajo predvsem razne igle za lase in spenjanje obleke. Od teh je po svoji svojevrstni obliki predvsem zanimiva ena (sl. 15.). Igla ima vrat štirikotnega preseka, ki je zgoraj in spodaj zaključen s horizontalnimi zarezi. Vsaka ploskev štirikotnega vratu je še sama zase okrašena s tankimi zarezi, ki tvorijo pravokotnik in globoko zarezo po podolžni ploskvi vsake stranice. Igla se zgoraj zaključuje v drobno, okroglo glavico. Povsem identične igle z vratom pravokotnega preseka dosedaj sploh ne poznamo. Sorodno, s tordiranim vratom pravokotnega preseka, pa poznamo iz Dobove¹⁶ in Velike Gorice.¹⁷

Fibul ali zaponk poznamo z Rifnika več vrst. Najbolj znane so bile tako imenovane vozlaste fibule tipa Vače.¹⁸ Razen tega poznamo še dva primera fibule očalanke¹⁹ in en primer kačaste fibule.²⁰ Tem se sedaj pridružuje še en zelo lep fragment kačaste fibule (sl. 16.). Fibula ima zavrt locenj kot vse kačaste fibule, v sredini zavoja pa majhno masivno rozeto.

Zanimiva in za datacijo pomembna je tudi glavica bronaste igle z značilnim ornamentom. Ornament sestoji iz horizontalnih vrezov, preko katerih se vije dvojna valovnica. Igle s podobno glavico so našli tudi na Hajdini,²¹ v Mariboru,²² na Pobrežju²³ in v Veliki Gorici.²⁴ Glavice te igle kakor tudi igla z vratom pravokotnega preseka spadata v starejšo fazo rifniške naselbine (H B).

Večino metalnih predmetov so izdelovali sami prebivalci naselbine. Teorija, da so vsi kolikor toliko boljši predmeti, predvsem okrasni, prišli v naše kraje z importom, izgublja svoj pomen na osnovi dokazov, ki govorijo ravno nasprotno. S tem seveda nočem trditi, da importa sploh ni bilo. Pač pa, kot smo že omenili, da so večino svojih predmetov izdelovali doma. Kot dokaz, da so tako praktične kakor tudi okrasne predmete sami izdelovali, so kalupi za vlijanje teh predmetov. Dosedaj imamo ohranjena dva (sl. 17., 17a in sl. 18.). Prvi je kalup za iglo (bronasto po vsej verjetnosti). V drugem kalupu je pa vtisnjena živalska figurica. Predmet sam je pa verjetno služil kot obesek. Razen tega smo našli tudi fragmente posod za vlijanje, kar sem že zgoraj omenil.

Zaključek

Končne besede o rifniški naselbini danes, ko so izkopavanja še v teku, pravzaprav še ne moremo izreči. Lahko pa že iz podatkov dosedanjih izkopavanj napravimo posamezne zaključke, ki jih lahko štejemo tudi za dokončne.

Od ilirskega najdišča na Rifniku je bilo najprej odkrito grobišče. Znano je bilo že ob koncu prejšnjega stoletja. V letih 1902 in 1903 so tam kopali v večjem obsegu. Gradivo, izkopano v teh letih, je šlo v celoti na Dunaj. Dunajskemu muzeju ga je posredoval E. Riedel. Kasneje so lastniki grobišča, kjer se razprostira grobišče, izkopavali posamezne grobove in njihov inventar prodajali muzejem na Dunaj, v Gradec, Maribor in Celje. Od tega je Mestni muzej v Celju dobil po osvoboditvi samo predmete, ki jih je hranil Pokrajinski muzej v Mariboru.

Naselbino je začel med nemško okupacijo odkrivati W. Šmid. Odkril je štiri ilirske hiše. Mestni muzej, ki se je po temeljitih pripravih lotil nadaljnjih izkopavanj, je v zadnjih dveh letih odkril še osem stavbnih objektov. Stavbe so na zunaj več ali manj pravokotne oblike. Izjemo tvori od dosedanjih odkritih le ena, ki ima povsem apsidalni zaključek. Notranjščina stavb je predeljena v dva prostora. Kjer gre za izključno stanovanjske prostore ali objekte, je v enem od prostorov ognjišče. Tla so iz sphane ilovice, ki je na površini približno 2–5 cm od vročine rdeče ožgana. Temelji stavb so iz kamnja, ki ni vezano z malto, gornji deli pa iz brun, prepletenih z vejevjem in ometanih z ilovico. Stene hiš so bile od notranje strani in verjetno tudi od zunanje pobeljene z apnom. Elementi strehe v našem primeru sicer niso ohranjeni, mislim pa, da ne poglešimo veliko, če trdimo, da so stavbe imele dvokapno s slamo krito streho.

Tlorisi stavb se pojavljajo v različnih globinskih nivojih. Najmlajši v globini 30–50 cm, drugi v globini 70–90 cm in najstarejši v globini 120–150 cm.

Razen stanovanjskih objektov so morale biti na naselbini tudi razne delavnice. Po gradivu, ki nam je ohranjeno, lahko sklepamo na lončarsko delavnico, kovačnico, delavnico za vlivanje metalnih predmetov in morda še katero. Z zgoraj navedenimi obrtniškimi deli se namreč v tem času ni ubadala več vsaka družina za sebe, kot na primer s tkanjem blaga, pa še to je morda že dobivalo obrtniški značaj. Z zgoraj navedenimi obrtniškimi deli so se pa bavili posebni za to izurjeni posamezniki, ki so zaradi svoje ročnosti napravili več ali bolje kot ostali. S tem so bili pa seveda dani že tudi pogoji za razvoj notranje trgovine, ki se je razvijala ob vedno boljše se razvijajoči obrti. Razen te notranje trgovine pa moramo računati tudi še s trgovino z drugimi bolj oddaljenimi pokrajinami. Po tej poti so domačinom nudili trgovci posamezne nove predmete, ki so si jih potem oni prisvojili, po drugi strani pa so tudi sami nudili tujcem svoje specifične stvari.

Razen z navedenimi obrtmi so se prebivalci naselbine bavili še z živinorejo, poljedelstvom in ribolovom. Za prvo so nam dokaz številni ostanki kosti (predvsem goveda), ohranjenih na naselbini, za ribolov pa govorijo številne uteži za ribiške mreže. Da je poljedelstvo tudi bilo eden od virov preživetja, pa nam pričajo skromni ostanki zgoznelih zrn žitaric. Drug dokaz za poljedelsko ljudstvo pa je kult, na naselbini zelo razširjen. To je razvidno iz bogatih simboličnih predstav sonca.

Za določitev prvih začetkov in trajanja ilirske naselbine na Rifniku nam, poleg samih tlorisov stavb, služijo tudi posamezni predmeti, ki jih po njihovih tipoloških posebnostih kakor tudi po globinah, v katerih so najdeni, lahko razmeroma točno datiramo. Najstarejši predmeti, izpričani iz Rifnika, kažejo precej podobnosti s posameznimi predmeti iz Dobove, tako da jih z drugimi skoraj ne moremo primerjati in vzporejati. Če štejemo te predmete za najstarejše — pri tem moramo seveda izločiti nekaj kamenitih sekir, odkritih na naselbini, ki so prišle sem po ne vemo kakšnem naključju in niso dokaz za neolitsko naselitev — potem lahko sklepamo, da so se prvi prebivalci naselili na Rifniku že ob koncu bronaste oziroma že v prvih obdobjih starejše železne dobe. S številkami povedano, okrog leta 950 pred našim štetjem. Zacetve pa naselbina šele v času 800—750 pred našim štetjem, ko so že tudi trgovski stiki in kulturni vplivi intenzivnejši in gredo bolj v širino. Tako se v tem času čuti močna trgovska povezava z Vačami (vaška vozlasta fibula je na Rifniku zelo pogost predmet), pa tudi z nekaterimi vzhodno štajerskimi in celo koroškimi najdišči.

Posamezni latenski elementi kažejo na to, da se je naselbina v skromnem obsegu obdržala še par stoletij. Vendar ne moremo trditi, da bi se naselbina obdržala vse do rimske okupacije naših krajev. Že okrog leta 500 je bila naselbina v upadanju, kot skrajno mejo obstoja naselbine pa lahko dopuščamo čas med 400—300 pred našim štetjem.

Za časa rimske okupacije — toda že bolj proti koncu — Rifnik še enkrat zaživi. Toda rimski stavbni objekti niso več na istem mestu, kot so bili ilirski. Morda je ruševine ilirskih stavb že prekrila trava. Na mestu nekdanje ilirske naselbine ležijo le sem in tja raztreseni posamezni fragmenti rimske keramike.

OPOMBE

¹ Fr. Kovačič, Predzgodovinske izkopanine pri Šentjurju ob južni železnici. Časopis za zgodovino in narodopisje II. 1905. Str. 69—72.

² W. Schmid, Die Fortschritte der vorgeschichtlichen Forschung in Südsteiermark zwischen den beiden Weltkriegen. Zeitschrift des historischen Vereines für Steiermark. 36. 1943. Str. 141—142.

³ istotam

⁴ Dela smo se lotili z vso resnostjo. Leta 1955 je ing. in arheolog M. Brodar ves teren posnel v merilu 1:500. Naslednje leto smo pa poizkušali z večjo sondo ugotoviti obseg naselbine. Izkazalo se je, da ves neprekopani vrh Rifnika krije v sebi ostanke ilirskih naselbinskih objektov. Leta 1957 smo natančno pričeli s sistematičnim raziskovanjem.

⁵ Fr. Stare, Vače (Arheološki katalogi Slovenije zv. I.). Ljubljana 1955. Tab. LXXXIV, sl. 1, 2, 3.

⁶ G. Wurmbrand, Das Urnenfeld von Maria-Rast. Braunschweig. 1879. Taf. III, sl. 36. St. Pahič, Drugo žarno grobišče v Rušah. Ljubljana 1957. Tab. X, sl. 2.

⁷ Celjski muzej hrani več kosov že od prej v svojih zbirkah. Razen tega je več skodel z Rifnika tudi v dunajskem muzeju. Sicer je pa ta tip posode zastopan na vsakem bolj znanem ilirskem najdišču (Vače, Hajdina, Ruše, Brinjeva gora, Ormož, Ljubljana dvorišče SAZU, Dobova i. dr.).

⁸ C. Marchesetti, Sciavi nella Necropoli di S. Lucia presso Tolmino (1885—1892), *Bolletino della Societa Adriatica di Scienze naturali in Trieste*. Trieste 1893.

⁹ R. Pittioni, *Urgeschichte des österreichischen Raumes*. Wien 1954, str. 650, sl. 441.

¹⁰ Forma teh uteži pravzaprav ni geometrično pravilen stožec, temveč je bolj podoben prirezanemu stožcu.

¹¹ Fr. Stare, *Prazgodovinske Vače*, Ljubljana 1954. Str. 115. sl.

¹² Fr. Stare, Prazgodovinsko grobišče na Rifniku pri Celju, *Arheološki vestnik* 1951. 11/2. Tab. VIII.

¹³ Gradivo še ni objavljeno.

¹⁴ Fr. Stare, Prazgodovinsko grobišče na Rifniku pri Celju, *Arheološki vestnik* 1951. 11/2. Tab. VIII.

¹⁵ Gradivo iz Pošte hrani Pokrajinski muzej v Mariboru. Omenjeno pa na več mestih (na primer W. Schmid v delu pod opombo 2).

¹⁶ Podobno koso poznamo tudi iz okolice Planine pri Rakeku. Müllner *Typische Formen aus den archeologischen Sammlungen des krainischen Landesmuseum Rudolfinum in Laibach*. Laibach 1900. Taf. LVI. 21.

¹⁷ Fr. Stare, Ilirsko grobišče pri Dobovi, *Razprave III*. Ljubljana 1953. Tab. VII. 3.

¹⁸ Fr. Stare, *Inventaria Archeologica, Jugoslavija zv. 1*. Bonn 1957. Y9. 5.

¹⁹ L. Bolta, Ilirske najdbe z Rifnika pri Celju, *Arheološki vestnik VII/3*, Ljubljana 1956. Tab. II. 139; Tab. IV. 138.

²⁰ Ena je v celjskem muzeju (inv. štev. 127—128); druga pa v Naturhistorisches Museum na Dunaju. Inv. štev. 64766.

²¹ V muzeju na Dunaju; inv. štev. 64787.

²² Fr. Stare, Ilirsko grobišče na Zgornji Hajdini pri Ptuj. *Arheološki vestnik I*. 1950. Str. 79, štev. 15, 16.

²³ V zbirkah Pokrajinskega muzeja v Mariboru, inv. štev. A 1253—1259.

²⁴ St. Pahič, Nekaj najdb iz žarnega grobišča na Pobrežju pri Mariboru, *Arheološki vestnik V/2*. Ljubljana 1954. Tab. VIII. 37.

²⁵ V. Hoffiller, Staro groblje u Velikoj Gorici. *Vjesnik hrvatskog arheološkog društva X*, 1908—1909, str. 124, sl. 8, 3 in sl. 10, 2.

OLIMJE

(Njegova stavbno zgodovinska skica in konservacija).

Jože Curk

Jugozapadno od Podčetrтка leži na koncu plodne doline, ki jo namaka potok Olimščica, grad Olimje, ki se tesno naslanja na južno pobočje gozdnate Rudence. Olimje se omenja že zelo zgodaj (l. 1208) in je bilo vedno v lasti krških škofov, ki so tukaj imeli svojo pristavo. Olimje se imenuje v krškem urbarju iz leta 1404 Volimel, v 16. in 17. stoletju Vkolimel, Wollimel, Wolimbel, Wolimia, v 18. stoletju Olymia, Ulimien, v 19. stoletju Olimien, danes pa Olimje.

GRAD

Današnji grad, ki je bil zgrajen med leti 1525—1550, so imeli v lasti kot krški fevdniki najprej Tattenbachi (1550—1604), nato Ratkaji (1604—1643), Orehoviči (1643—1651), Erdödiji (1651—1658) in končno Janez Sakhmardy de Dyankoch (1658—1663). Ta je ustanovil leta 1663 v gradu samostan pavlincev, ki so ga naselili menihi iz Lepoglave in je spadal ves čas obstoja pod hrvaško redovno provinco. Pavlinci so grad imeli do decembra 1782, ko je bil samostan razpuščen in je Olimje prešlo v posest štajerskega verskega fonda. Januarja 1805 so Olimje na licitaciji kupili za 82.000 florintov grofje Attemsi, lastniki bližnjega Podčetrтка in ga imeli do te vojne.

Stavbna zgodovina gradu je toliko jasna, da jo bomo mogli v naslednjih vrsticah nadrobneje obdelati.

Grad je bil zgrajen med leti 1525—1550 v stilu italijanske renesanse. Sestavljali so ga štirje trakti, pravokotno položeni okoli kvadratnega notranjega dvorišča in štirje stolpi, nameščeni v oglih stavbe. Trakti so skupaj z arkadnim dvoriščem tvorili stanovanjski fond gradu. Stolpi z jarkom pa njegov na periferijo prestavljeni vojaški element. Čeprav so bili stolpi obrambno sposobni, je ležal vendar njihov glavni poudarek na estetskem videzu in na psihološkem vtisu gospodskosti. Okrogli dvonadstropni stolpi so bili nameščeni na ogalih stavbe, tako da so tričetrtrinsko segali iz kareja enonadstropnih traktov ter jih obvladovali s svojo maso in jasno omejevali s svojimi visokimi stožčastimi strehami.

Celotna organizacija gradu je bila preprosto, toda efektivno koncipirana. Središče gradu je tvorilo kvadratno dvorišče, proti kateremu

so se trakti odpirali z enonadstropnimi arkadami, ki so v enakomernem ritmu obtekle dvorišče. To ritmiko je ob vsaki dvoriščni stranici tvorilo četvero arkadnih lokov, ki so počivali na toskanskih, iz peščenca sklesanih stebrih. Arkadni hodniki pritličja in prvega nadstropja so bili križno obokani. Oboki so proti stavbi počivali deloma na preprostih konsolah, okrašenih s stiliziranimi obeski, deloma pa prehajali neposredno v steno. Za arkadnimi hodniki sta proti vzhodu in jugu ležala trakta, proti severu in zapadu pa ne. Tu je arkadne hodnike zapirala krepka stena, ki je vezala oba zapadna in severovzhodni stolp ter nosila pultasto streho nad arkadnimi hodniki.

Vzhodni trakt je danes odstranjen. V fasadi je imel štiri okna v prvem nadstropju in štiri manjša v pritličju. Od prvotnih oken je ohranjeno eno v prvem nadstropju (danes povečano) in eno v pritličju (danes zazidano, njegov kameniti okvir pa prestavljen v severno steno). Vischerjev bakrarez iz leta 1681 kaže tudi klene line, vendar o njih danes ni sledu. Po koncepciji ostale gradnje sodeč sta imela pritličje in prvo nadstropje vsak po štiri prostore.

Južni trakt je edini še ohranjeni trakt prvotnega gradu. Ta trakt ima štiri prostore v prvem nadstropju in tri v pritličju. Vsi prostori so banjasto obokani, vsakega pa razsvetljuje po eno okno. Od oken je originalno le skrajno vzhodno okno v pritličju, ki ima še kamenit okvir s posnetim robom iz prve polovice 16. stoletja. Ostala okna so bila predelovana deloma v dobi baroka, deloma pa v najnovejši dobi (obe okni v pritličju, ki sta bili razširjeni in dvignjeni). V pritličju tega trakta je treba omeniti kameniti portal, ki drži v današnjo župnijsko klet in je posnet na ajdovo zrno. Njegovo sedanje mesto in oblika (prvotno usločeni lok je raztegnjen) sta kasnejša. O kletnih linah, ki jih kaže Vischerjev bakrarez tudi na tej fasadi, danes ni nobenega sledu.

V zapadnem delu južnega trakta stoji vhodna veža z zunanjim in notranjim portalom. Zunanji portal je lepo kamnoseško delo iz peščenca. Sestavljata ga dva polstebra na visokih bazah s krepkim astragalom in kompozitnim kapitelom ter ravna greda z bogato profilacijo in golšastim zaključkom. Greda ima vklesano letnico 1550. V ta tektonski okvir so vkomponirana polkrožno zaključena vrata z odbijačem spodaj in robom posnetim na ajdovo zrno zgoraj. Vratnice so bile enokrilne in so se zapirale z zapahom, katerega sledovi so še ohranjeni. Veža je krita z banjo, v katero se urezujejo 4 sosvodnice. V desni steni je vidna sled zazidanih vrat ali kamina, v levi pravokoten kamenit okvir kamina, ki se je kuril iz veže, in dvoje malih pravokotnih oken, ki dovajajo svetlobo lekarniški veži. Notranji portal je kamenit, polkrožno zaključen in posnet na ajdovo zrno. Tudi ta portal je imel enokrilne vratnice, ki jih je zapiral zapah.

Grad je obdajal širok jarek, ki se je štirikrat pravokotno vlamljal. Kameniti most, ki je držal do južnega grajskega krila, je počival na treh lokih, od katerih sta dva pod sedanjim mostom, eden pa je bil odkrit pri odkopu drenažnega jarka.

Stavbo so na oglih »čuvali« štirje stolpi, od katerih sta bila severna nekoliko višja od južnih. Od severnih stolpov je vzhodni podrt, zapadni pa oropan svoje strehe. Ta stolp je bil prvotno dvo-, danes je enonadstropen, ker so ca. 1670. v njega vdělali visoko zakristijo. Ob tej priliki sta nastali obe veliki zakristijski okni, medtem ko so okna v gornjem nadstropju starejša, le da so deloma čisto, deloma napol zazidana. Vhod v stolp je originalen, kamenit, pravokoten, posnet na ajdovo zrno. Nad njim je vzdigana pravokotna lina iz časa nastanka zakristije, ki je danes zazidana. Obok v zakristiji je kupolast, vanj se vrezuje 6 močnih sosvodnic, v gornjem nadstropju je kalotast s 7 sosvodnicami. Oba oboka sta kamenita. Na današnjem podstrešju je stolp zunaj in znotraj ometan prav do zidnega venca. To dokazuje, da je stolp prvotno segal nad streho sosednih traktov in da je imel vsaj v II. nadstropju raven, lesen strop, ki ga je ob steni krasil štukiran biserni niz. Če omenim še lepe vratnice baročnega portala v stolpovem drugem nadstropju iz konca 17. stoletja, sem opis tega stolpa izčrpal.

Jugovzhodni stolp ima v pritličju štiri deloma dvojne strelnice in obok sestavljen iz osmih radialno postavljenih sosvodnic. V prvem nadstropju ima dve okni in zazidana vrata (predelano okno), ki so v 19. stoletju držala preko lesenega stopnišča na vrt. Obok je kalotast s šestimi sosvodnicami ter hrani pod beležem dekorativno slikarijo. V II. nadstropju ima stolp tri okna in kalotast obok s 6 sosvodnicami. Okrašen je z veliko šestlistno rozeto iz profiliranega štukastega okvirja. Sledovi na podstrešju dokazujejo, da je imel prvotno tudi ta stolp v II. nadstropju tabulat, s katerim se je stena vezala preko grlastega profila.

Najzanimivejši je jugozapadni stolp. Tudi ta stolp je imel prvotno drugačno etažno razporeditev, kot jo ima danes. 46 cm pod sedanjim tlakom apoteke so ohranjeni obočni nastavki, ki dokazujejo, da je prvotno pritličje bilo vsaj dva metra pod sedanjim nivojem, torej v približni kletni globini vzhodnega stolpa. Obok prvotnega pritličja je bil kalotast z osmimi sosvodnicami. Prvo nadstropje je zavzemala zelo visoka grajska kapela, katero je osvetljevalo troje visokih zašiljenih oken (vidnih na zunanjščini). Kapela je bila najverjetneje kupolasto obokana ter okrašena z bisernikom in jajčnikom (najdeni ostanki v tleh apoteke). Drugo nadstropje je imelo troje oken in tabulat, v katerega je stena prehajala preko bogato profiliranega zidca. Današnje etažiranje je stolp dobil šele ca. leta 1710, ko je dobil tudi današnja okna v pritličju (3) in prvem nadstropju (4). Vse etaže so danes kalotasto obokane ter opremljene z večjim ali manjšim številom sosvodnic (od 5 do 9). O problematiki tega stolpa, ki ga kratko imenujemo »apotekarski stolp«, bom podrobneje govoril pri obravnavi apoteke.

Grad je obsegal po tri prostore v vsakem stolpu, osem v vzhodnem in sedem v južnem traktu, skupno torej 27 prostorov. Njegova gradnja je bila vseskozi kamenita, le oboki v traktih in loki ter oboki arkadnih

hodnikov so bili opečni. Originalen omet je bil močan, gladek, zamešan z rumenkastim peskom iz bližnje okolice. Ker je bilo grajsko dvorišče ravno splanirano, je treba računati s kasnejšim nasipom tako na severu (ca. 1 m) kot na jugu (ca. 35 cm), kar podoba dvorišča precej spreminja.

Taka je bila podoba gradu do leta 1663, ko ga je Zakhmardy de Dyankoch podaril pavlincem. Ti so predelali grad med leti 1663–1680 v samostan. Takratne adaptacije so obsegale: dozidavo severnega trakta, nadzidavo vzhodnega in južnega trakta in prizidavo cerkve Marijinega Vnebovzetja. Končni rezultat teh predelav nam najlepše, čeprav ne najkritičneje kaže Vischerjev bakrorez iz leta 1681.

Začnimo z opisom teh predelav zopet na dvorišču. Lahek, nekoliko igriv italijanski koncept stebričastih arkad se je umaknil težjemu slopastemu, ki so ga dosegli tako, da so stebre pritličja in I. nadstropja obzidali in s tem arkadne loke nekoliko zožili. Mogoče je bilo vzrok teh obzidav tektonsko premikanje arkad (na to bi kazale železne vezi v zapadnem hodniku) ali pa teža nadzidanega arkadnega hodnika v drugem nadstropju, vendar je bolj verjetno rezultat lepotnih zahtev porajajočega se baroka. Hodniki prvega nadstropja so dobili paroma združene odprte loke, hodniki drugega nadstropja pa so bili prilagojeni prvim razločkom, da so jih enkrat gosteje križno obokali.

Na severu so na arkadne hodnike naslonili dvonadstropen trakt, ki je segal ca. 3 m preko oboda obeh severnih stolpov. Ker je severozapadni stolp prekinjal arkadne hodnike zapadnega in severnega trakta, so dozidali poševno stranico, ki je zvezala omenjene hodnike. Da je bil severni trakt kasneje dozidan, se vidi po ohranjenem prvotnem ometu stolpa, po dveh zazidanih linah in po železnih spojih, s katerimi so dozidani trakt privezali na stolp.

Vzhodni in južni trakt so menihi nadzidali do sedanje višine. Oba trakta sta dobila v drugem nadstropju vrsto po 5 oken, vsa okna (razen nekaj izjem) pa enojen ali dvojen profiliran zidec. Vse grajske fasade so okrasili z dvema profiliranima zidcema ter navzgor zaključili z maltastim žlebastim fabionom in sedlasto streho, okrašeno s po 4 strešnimi linami. V notranjščini je večina vrat dobila baročno profilirane, kamenite portale ali pa lesene opaže, katerih nekateri hranijo še originalno krilno ornamentiko.

Pri tem je bil predelan severozapadni stolp, ki je izgubil svojo stožčasto streho. Vzidana mu je visoka zakristija s krepkim kupolastim obokom na sosvodnicah ter obokano gornje nadstropje. V prvem nadstropju so predrli pravokotno, danes zazidano lino, okrašeno z dvojnimi zidcem, v drugem nadstropju pa zazidali prvotno okno in prebili profilirana baročna vrata.

Ob zapadno grajsko steno so menihi prizidali veliko cerkev Marijinega vnebovzetja. Cerkev deklinira za 35° proti severozapadu. Njena koncepcija je poznorenesančna. Cerkev sestavljajo ladja z vencem kapel in zvonikom ter nekoliko ožji in nižji pravokotni prezbiterij. Ladjo deli pilastrska arhitektura z bogato profilirano golšasto

gredo in oprogami v 4 traveje. V vsaki traveji se v banjasti obok vrezuje po par sosvodnic. Vhodno travejo zavzema pevska empora, ki jo nosi 8 toskanskih stebrov (obzidani) in konsol ter 3 križni oboki. Emporo omejuje desno križno obokani prostor, s sedanjim dostopom nanjo, levo pa masivno zvonikovo pritličje. Ostale tri traveje se odpirajo z visokimi polkrožno zaključenimi loki na levo v tri, na desno pa v dve banjasto obokani kapeli. Na mestu tretje kapele je na tej strani baročno stopnišče, ki drži iz dvorišča v samostan. Stopnišče ima v pritličju in nadstropjih preprosto profilirane, kamenite vhodne portale, v drugem nadstropju pa dohod na prižnico. Prvo kapelo levo so predelali leta 1766, ko so dozidali Frančiškovo kapelo, v zadnji kapeli desno pa so namestili stranski cerkveni vhod. Nad kapelami so križno obokani oratoriji, ki se odpirajo z bogato vokvirjenimi pravokotnimi okni v ladjo. Vse tri leve kapele so imele tri visoka, polkrožno zaključena okna, obe desni kapeli pa molilni lini, ki sta ju vezali z arkadnim hodnikom samosianskega prvega nadstropja. Iz istega nadstropja drži na pevsko emporo recentno vzdani pravokoten kamenit portal posnet na ajdovo zrno iz prve polovice 16. stoletja (sedaj je zazidan).

Polkrožno zaključeni slavalok povezuje ladjo z enako visokim, za 2 stopnici dvignjenim prezbiterijem. Tudi njega poživlja pilastrska arhitektura, ki nosi banjasti obok z dvema paroma sosvodnic. Prezbiterij osvetlujeta z leve dve visoki, polkrožno zaključeni okni, na desno pa ga baročno profilirana vrata z nadsvetlobo povezujejo z zakristijo.

Cerkvena zunanjščina je preprosta. Ker je pri pogledu en face vidna le cerkvena ladja (desna vrsta kapel je skrita za lekarniškim stolpom, leva za zvonikom), je njena fasada zelo ozka in visoka ter popolnoma nerazčlenjena. Fasada je bila prvotno strešasto, danes je usločeno zaključena ter opremljena z žlebasto profiliranim venčnim zidcem. V simetrali fasade je še portal, visoko okno in prvotno oktogonalna lina, sedaj niša s kamenito plastiko Immaculate.

Portal je preprosto koncipiran. Sestavljata ga pravokoten okvir in polkrožno zaključena vrata. Lok in okvir počivata na profiliranih pilastrih, katerih bazi krasita rozeti, kapitela pa stiliziran volutasti akantus. Polkrožni lok zaključuje volutast sklepnik z bisernikom. Obe okvirni trikotni polji krasita stilizirana rozeta z granatom. Dvakrat profilirano gredo z letnico 1675 kronata dve ravno lomljeni krili. Lepe so originalne vratnice, katere poživljata dve ušesasti polji in krilna nastavka z monogramom IHS in MRA, osredeček pa hermasti dekor z dvema akantovima volutama.

Polkrožno zaključeno okno obroblja kamenita bordura, sestavljena iz previtih akantovih listov. Pokončna niša s kamenitim kipom Immaculate je produkt prezidav iz leta 1710. Kip, ki je že izgubil prvotno polihromacijo, je srednje kvalitete.

K fasadi prislonjeni zvonik delita dva kamenita, profilirana zidca v tri nadstropja tako, da zavzema pritličje višino kapel, prvo nadstropje višino ladje, drugo nadstropje pa sega preko enotne škrljave

strehe, ki sedlasto prekriva vso cerkveno stavbo. V spodnjem delu masivno pritličje razsvetljujejo dve pravokotni, prvo nadstropje tri pravokotne, drugo nadstropje pa štiri polkrožno zaključene line, ki so tektonsko vokvirjene. Južna lina nosi letnico 1710, ko so se izvršile v samostanu večje predelave in je zvonik dobil današnji zaključek. Prvotno čebulasto streho (po Vischerju) je nadomestil pravokoten nadzidek, okrašen s fresko MB in naslikanimi številčnicami. Nadzidek zaključuje močan raven zidec in čebulasta škrljjava streha. Freska MB je kvalitetno, toda zaradi velike višine slabo razločno delo.

Nerazčlenjena zapadna ladjina stena je imela 3 visoka okna spodaj in 3 manjša pravokotna (oratorijska) zgoraj. Danes ima zaradi dozidka Frančiškove kapele le po dvojce oken. Prezbitერიj ima dve enaki okni kot ladja ter med njima opornika z opečnima zidcema in pultasto strešico.

Med leti 1665 in 1680 pa nista bila urejena samo grad in cerkev, ampak tudi neposredna grajska okolica. Obdajajoči grajski jarek so menihi zasipali tako na zapadu (zaradi cerkve) kot na vzhodu (kjer so uredili obzidani zeliščni vrt). Na severu so naredili eskarpo in napeljali vodovod iz Olimske gore (najdene so bile po meter dolge jelševe cevi, spojene s kovinastimi obroči in prstani), na jugu pa jarek spremenili v ribnik, preko katerega so zgradili kameniti most na treh lokih. Zapadno od cerkve so postavili pritlično poslopje — hospic (danes Pevčeva domačija), južno samostana pa uredili velik zelenjavni vrt in postavili tako imenovani Jakopinov mlin ob Olimščici.

Prve predelave je samostan doživel leta 1710. Takrat sta dobila cerkveni zvonik in fasada današnje zaključke, lekarniški stolp pa nove etaže in s tem nova okna v pritličju in prvem nadstropju. Celotna stavba je bila dekorativno poslikana v kombinaciji okrašt, plave in bele barve. Slikarija je predstavljala dvonadstropno stebričasto arhitekturo, ki je počivala na rusticiranem basamentu in se zaključevala z dekorativno poslikanim venčnim zidcem. Polja med stebri in gredami so krasili različno oblikovani baročni okvirji, okna pa izmenoma strešasti in polkrožni loki. Dvoriščna fasada je bila enako poslikana kot zunanja, samo da so arkadne loke krasile polkrožno speljane bele bordure, stene pa poživiljali različno oblikovani belo in okrašto barvani dekorativni liki (štiri listi, kvadrati s konkavno posnetimi ogli itd.).

V to dekorativno slikarijo je leta 1738 neznani slikar vkomponiral dve figuralno okrašeni sončni uri. Sončna ura na lekarniškem stolpu je zimska in kaže čas od 6. ure zjutraj do 4. ure popoldne. Zgoraj je upodobljena Immaculata, desno in levo klečita dva menihi — pavlinca, spodaj pa se razteza pokrajina, nad katero plava napisani trak s slabo čitljivim kronogramom: 1738. Sončna ura na južni fasadi je poletna in kaže čas od 4. ure zjutraj do 4. ure popoldne, ko pade nanjo senca lekarniškega stolpa. Zgoraj se v bogatem kartušnem okviru prikazuje Marija s soncem v naročju, spodaj pa vrt z gredicami in vodomedom v sredini. Obe uri sta delo iste roke.

Leta 1766 je nastala freska v pravokotni niši nad vhodnim portalom. Freska predstavlja bradatega puščavnika Pavla, ki sedi v gorati pokrajini in steguje desnico za hlebom kruha, ki mu ga prinaša krokar. Freska je dobro ohranjena in kvalitetno delo, ki izdaja roko slikarja Frančiškove kapele in je morala nastati istočasno kot slikarija v tej kapeli.

Proti koncu 18. stoletja, najverjetneje okoli leta 1781 (letnica na dimniku), je grad doživel ponovne predelave. Takrat so predelali arkade prvega in drugega nadstropja v pravokotna okna, ki so jih opremili z maltastimi profiliranimi okviri. V tej predelavi, ki so jo sicer povzročili meteorološki in praktično-stanovanjski oziri, se že nakazuje klasicističen okus poznega 18. stoletja, ko je pri nas zavladala želja po mirni, nekoliko monotoni fasadni koncepciji.

Inventar, datiran 24. julija 1788, opisuje samostan kot štirioglato, srednjeveliko, dvonadstropno poslopje, ki obsega 23 sob ter ima na zapadu prizidano cerkev. Tak je ostal grad-samostan do leta 1807, ko je dal grof Ignacij Attems zaradi nerentabilnosti stavbe podreti njen severni in vzhodni trakt ter tako pridobljeni material prodati okoliškim kmetom. Odstranitev obeh traktov je povzročila, da se je dvorišče odprlo severozapadnim vetrovom in da so se odprte pritlične arkade preveč izpostavile učinku meteorilij. Zato so jih zazidali tako, da so pustili le pokončna pravokotna okna, ki so dovajala svetlobo hodniku. Istočasno so zazidali v prvem in drugem nadstropju vsako drugo okno ter ves grad prebelili z debelim beležem, ki je še sedaj večinoma ohranjen.

Po letu 1807 grad ni doživljal večjih predelav. Attemsi so skrbeli samo za tekoča vzdrževalna dela, saj na stavbi niso imeli posebnega gospodarskega interesa. V njenem drugem nadstropju se je razmestilo župnišče (od leta 1785 dalje), v prvem nadstropju osnovna šola (od leta 1820 do 1893), v pritličju pa mežnarija. Ko se je leta 1896 preselila šola v lastno stavbo, sta kaplanija z mežnarijo zasedli prvo nadstropje. V pritličju so ostali samo gospodarski prostori, ki so bili leta 1931 predelani v župnijske hleve. Ob tej priložnosti so bila okna arkadnega pritličja zazidana do velikosti podolžnih pravokotnih lin. V takem stanju je grad dočakal svojo delno obnovo, ki se je izvršila leta 1956.

CERKEV

Kratek opis cerkvene arhitekture sem podal že v prejšnjem poglavju. Ker se v tem članku ne mislim baviti z njeno nadaljnjo usodo, se omejujem samo na najvažnejše orientacijske podatke, ki naj služijo obiskovalcu turistu pri njenem ogledu.

Cerkev je bila zgrajena med leti 1665 in 1675 ter posvečena 8. septembra 1688. Do leta 1782 je služila kot samostanska cerkev, leta 1785 pa je postala sedež župnije, kar je še danes.

Cerkev slovi po lepi opremi, ki obsega predvsem 8 oltarjev in prižnico. Glavni oltar, katerega tabernakelj je iz leta 1766, oba

oltarja ob slavlouku in prižnica so delo ene delavnice in so iz konca 17. stoletja. Trinadstropni oltarji so tektonsko jasno koncipirani in še ne kažejo tendence do prostorne razgibanosti ali dinamične rasti, ampak se zadovoljujejo z izredno bogatim prepletom akantove vitice. V celoti leseni in polihromirani oltarji v detajlih ne kažejo posebne finese, učinkujejo pa s svojim aranžmajem. Obe sliki glavnega oltarja »Krst v Jordanu« in »Marijino kronanje« sta maniristični deli z močnim chiaroscurom iz časa nastanka oltarja. Sliki Križevega oltarja »Križanje« in »Imago pietatis« sta nekvalitetni deli ene roke, sliki Pavlovega oltarja »Pavel v puščavi« in »Srečanje Pavla in Janeza« pa nekoliko kvalitetnejši deli druge roke. Sliki v atikah obeh oltarjev, ki predstavljata »Mater doloroso« in »Veronico« sta odlični deli ptujskega baročnega slikarja Pachmaierja iz leta 1736. Prižnica je enako bogato dekorirana kot naštetih oltarji ter okrašena s kipi Salvatorja in 4 evangelistov ter sliko apostola Pavla.

Oltarja Tomaža in Čenstohovske Marije sta enako koncipirana, samo da je zadnji bogatejši. Oba oltarja sta nastala v začetku 18. stoletja. Marijin oltar krasi grb Dienersbergov (Leopold Franc baron Dienersberg je bil ca. 1715 samostanski prior) in letnica 1716. Kopija čenstohovske Marije de perpetuo succursu je malo pomembno delo, dobra pa je slika Jožefa v atiki oltarja. V Tomaževem oltarju je slika tituliranega svetnika originalna, a malo pomembna, slika Marije priprošnjice pa nazarensko delo iz leta 1885.

Oltarja Katarine in Barbare sta enaki deli iz ca. 1720. Sliki Katarine in Marjete na Katarinskem oltarju sta povprečni deli iste roke iz četrtnine 18. stoletja, sliki na Barbarinem oltarju pa sta deloma

iz četrtnine 18. stoletja (kvalitetna slika titulirane svetnice), deloma iz druge polovice 19. stoletja (slika sv. Neže, ki je povprečno nazarensko delo).

Poznobarochen oltar v Frančiškovi kapeli je kvalitetno delo iz let 1765—1766. Krasi ga srednjekvalitetna slika tituliranega svetnika.

Od oprave je omeniti še rokokojsko okrašene orglje iz leta 1765, bogato intarzirane klopi na pevski empori in deloma v ladji ter sliko škofa Liborija (umrl 396), zaščitniki proti kamnom v žolču in mehuru, obledelo delo iz sredine 18. stoletja.

V nadaljnjem si oglejmo še po kronološkem redu spremembe, ki jih je doživljala cerkev v 18. in 19. stoletju.

Leta 1710 (letnica na zvoniku) je bil predelan fasadni zaključek in nadzidan zvonik.

Leta 1728 (3 kronogrami nad vhodnim lokom Frančiškove kapele) je bil postavljen oltar Frančiška Ksaverija v prvotni kapeli.

Leta 1733 (kronogram na jasliah) je cerkev dobila svoje lepe baročne jaslje.

Leta 1734 (kronogram na sliki) je nastala oljna slika, ki predstavlja klečečega Janeza Nepomuka. Kvalitetno, toda skoraj uničeno delo visi na zvonikovi steni pod pevsko emporo.

Leta 1736 (napis za atiko Križevega oltarja: 1736 FRANZ ANTONY PACHMAIR PICTOR PETTOVIENSIS) nastaneta obe sliki v atikah oltarjev ob slavoloku.

Leta 1738 (napis na zvonu) je Josephus Schneider ulil v Zagrebu sedanji zvon.

Leta 1739—1740 (letnica na prezbiteriju) je poslikal pavlinski slikar Tirolec Ivan Ranger cerkveno ladjo, prezbiterij in okolico slike Janeza Nepomuka s freskami, ki so v ladji prebeljene.

Leta 1765 (kronogram na orgljah) so bile postavljene rokokojsko okrašene orglje.

Leta 1765—1766 (kronogram na vhodnem loku, 4 kronogrami na freskah, letnica na grobni plošči) je bila prizidana kapela Frančiška Ksaverija. Na zunanjsčini poživljajo kapelo deloma maltasti, deloma naslikani (v okrasti barvi) pilastri, ki počivajo na profiliranem kamnitem talnem zidcu in nosijo žlebasto oblikovan fabion. Kapelo razsvetlujejo okna, opremljena z originalno, kovano mrežo, in okrašena z razgibanimi multastimi rokokojskimi okvirji. Na vzvalovljeni zaključni stranici so v vokvirjenem polju ostanki freske, predstavljajoče Franca Ksaverija, na severni strani pa dekorativna slikarija z letnico 1772. Notranjščina kapele je preprosto koncipirana. Trije pari naslikanih pilastrov nosijo njen banjasti obok, ki ga razčlenjujejo 4 sosvodnice. Prvotna kapela je spremenjena v predprostor, ustrezni oratorij pa v pevsko emporo, na katero držijo polžaste stopnice. Kapela je bila leta 1766 v celoti fresko poslikana. Avtor fresk je tako suvereno obvladal rokokojske dekorativne elemente, da je lahko igraje vdahnil preprostemu prostoru toliko bogastvo, kot ga premore le redko kateri interieur v Sloveniji.

Leta 1782 (kronogram na sliki) je nastala poslikana lesena stena pod pevsko emporo. Slikarija je popolnoma rokodelska.

Leta 1885—1886 (po farni kroniki) so bili popravljeni zvonik, obnovljena cerkev in renovirana oprema. Podrti Tomažev oltar je bil ob tej priložnosti na novo postavljen. Dela so vodili: zidarski mojster Daniel Modile iz Rogaške Slatine, pozlatar Andrej Buta iz Kostrivnice in slikar Francesco Baldissezza iz Gemone.

Leta 1932 (po farni kroniki) so bile prebeljene Rangerjeve freske v ladji in kapelah ter freske v predprostoru Ksaverijeve kapele. Popravljen je bila cerkvena streha. Obzidani so bili stebrasti nosilci pevske emfore.

Leta 1950 (po farni kroniki) je bila obnovljena ladja (marmorirani pilastri) in prebarvana zakristija.

Leta 1955 (po farni kroniki) je bil napravljen sedanji dohod iz pritličja na pevsko emporo ter zazidan dostop iz arkadnega hodnika.

APOTEKA

Apoteka je postavljena v jugozapadnem grajskem stolpu. Opis stolpa sem že podal pri opisu gradu, kjer sem tudi omenil, da njegovo sedanje etažiranje izvira iz ca. 1710. Verjetno takrat njegovo pritličje še ni služilo apotekarskim, ampak kletnim namenom, saj se je odpiralo v zelo širokem usločenem loku v vežo. Teme tega loka je še ohranjeno v današnjem prehodnem loku, njegova širina pa je označena v svoji prvotni razsežnosti. Ko so menihi leta 1780 (mogoče tudi prej!) prostor preuredili v apoteko, so prvotni lok zožili na današnjo širino in tako krepkeje ločili apoteko od predprostora. Po razpustu samostana leta 1782 je apoteka začela služiti raznim namenom ter končno postala župna vinska klet. Leta 1807 so vzeli iz podrte polovice gradu kamenit, polkrožno zaključen portal iz prve polovice 16. stoletja ter ga vzdali v apotekin prehod tako, da so podboje razmaknili do ustrezne širine za sode. Tudi prvotni vhod iz arkadnega dvorišča odnosno hodnika v apotečno vežo so razširili ter ga opremili z lesenimi podboji. Tako preurejena prostora sta služila do leta 1887 kot vinska in nato do leta 1953 kot sadna klet. Pri tem sta se popolnoma zanemarila.

Oba prostora sta za dve stopnici nižja od okolice. Nepravilno oblikovana peterokotna veža je pokrita z banjastim obokom. V drugi polovici 19. stoletja je imela lesena tla, sedaj je tlakovana z opeko. Vhodno stranico predira novo vstavljeni portal, vzeti iz apotečnega prehoda, in pravokotna okenska lina, levo dvoje enakih okenskih lin in kamin, ki se je kuril od zunaj ter je služil za pripravo zdravil, ločilno steno pa prehod, ki je vrnjen v prvotno obliko. Desno steno krasi majhna polkrožno zaključena niša z vrezano šestlinsko rozeto, levo pa v omet vrezan posvetilni križ. To vzbuja domnevo, da je bil med oknoma majhen portatilen za meniha-apotekarja. Ves prostor je ometan z močnim, gladkim, okraštovanim fresko-ometom.

Apoteka je ovalen prostor, pokrit s kupolastim obokom, v katerega se vrezuje 6 sosvodnic. Valj obodne stene prekinjajo proti vzhodu in jugu tri usločeno zaključene špalete, opremljene s pravokotnimi okenskimi linami.

Ves prostor krasijo freske, izvršene na močnem ometu, ki je na stenah nekoliko finejši kot na stropu. Freske prikazujejo v dveh ciklih motive, ki se nanašajo na zdravila in bolezni. Prvi cikel se je razporedil v vseh treh okenskih špaletah. Predstavlja portrete 6 slavnih zdravnikov in ranocelnikov od bajeslovnega Asklepiosa do zadnjega velikega zdravnika-lekarnarja Paracelsusa. Doprni portreti so komponirani v kartušaste modrozeleno medaljone, vokvirjene z rokokojsko ornamentiko. Eskulap je podan kot resen mož s kratko rjavo brado, oblečen v rjavo obleko. V rokah drži bučasto steklenico, v katero zamaknjeno strmi. Hipokrat je prikazan kot golobrad mož z dolgimi svetlimi lasmi. V desnici drži rastlino. Obleko ima modro, ovratnik bel, plašč rdečerjav. Dioskurid je simpatičen starec z dolgimi lasmi in belo brado. V desnici drži knjigo, iz katere čita. Obleka mu je zelena, ogrinjalo temnorjavo. Galenus je prikazan v močnem kontrapostu. Z levico kaže na knjižni citat: *Haec tria: Mens hilaris, requies, moderata dieta*. Oblečen je v temnorjavo obleko, brada in lasje pa so mu beli. Avicenna je obrit temnolasec. V desnici drži zdravilsko stekleničko z napisom: *Mixtura antiphlogistica*. Teofrastus je mlad golobrajež, oblečen v temnorjavo obleko z belim ovratnikom in rdečim ogrinjalom. V desnici drži lekarniško stekleničko z belo teksturo in trakasto signaturo »*Aurum portabile*«.

Drugi cikel predstavlja biblične molitve z raznimi farmako-botaničnimi in animaličnimi motivi, zajete v razgibane rokokojske okvire. Prva slika levo od vhoda predstavlja Adama in Evo, stoječa pod drevesom, po katerem se spušča kača. Ob drevesu čepi pes, na trati v ozadju se pase ovca. Eva ponuja Adamu jabolko. Farmacevtski motivi so: jabolko, kača, pes in ovca. Druga slika predstavlja pijanega Noeta, ki spi pred svojim šotorom. Od desne prihajata z odvrnjenima obrazoma sinova Sem in Jafet, da pokrijeta spečega očeta s plaščem. Farmacevtski motiv je vinska trta. Tretja slika nam kaže Jakobovega sina Rubena, ki prinaša Leji in Raheli mandragoro. Mandragora ali nadlišček je rastlina magične moči, ki zbuja v možeh ljubezen in daje ženam rodovitnost. Četrta slika kaže bradatega preroka Jona, oblečenega v rdečo obleko, ki sedi na hribu nad mestom Ninive in se jezi na boga. Za njim raste bršljanovo drevo, katerega veje mu delajo senco. Peta slika kaže sedečega kralja Salomona s krono na glavi in žezlom v desnici. V odprti knjigi pred njim sta naslikani vejica cedre in hisopa (sipana), kot dokaz, da je Salomon poznal vse zdravilne rastline od visokih dreves do neznatnih zelišč. Šesta slika končno kaže Krista kot zdravnika, ki z dvignjeno desnico blagoslavlja hromege iz Kafarnauma, sedečega pred njim na tleh. V levici drži bolnik berglje.

Na levo in desno lekarniškega vhoda stojita naslikana oba aleksandrijska brata — zdravnika Kozma in Damijan, patrona zdravnikov,

lekarnarjev in bolnikov. Oblečena sta v dolge talarje in nosita čez prsi in rame ovratnik iz hermelina. Kozma drži v roki lekarniški lonec, Damijan pa steklenico. Zadnji kaže z levico proti freskam na stenah, kot bi hotel reči: Tu prikazani zdravniki vam bodo pomagali.

V temenu kupole vidimo končno največjo fresko, ki predstavlja stvarjenje zdravilnih surov. Stvarnik gleda iz oblaka na zemljo, kjer je ustvaril zdravila iz treh prirod: živalske, rastlinske in rudninske. Na desno so med drevesi vidne živali, iz katerih se pridobivajo zdravila. V ospredju cvetijo zdravilne rastline, na levo delajo na strmem bregu rudarji, ki kopljejo rudo in jo odvažajo. Stvarnik je prikazan kot gospodar zdravlja in bolezní. Na njega se nanašajo štirje citati iz Siraha nad vhodom in nad okni ter šest besed v rocaillskih školjkah okoli osrednje freske. Te besede so napisane v šestih različnih jezikih in pisavah: hebrejskem (Jahveh), grškem (to on), nemškem (Gott), arabskem (el), staroslovenskem (bog) in latinskem (Iesus Hristus Soter).

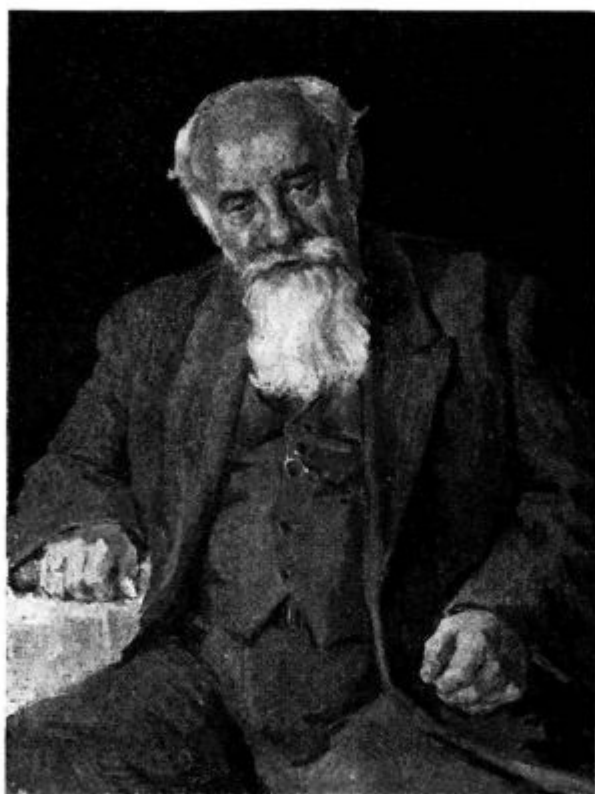
Pritlični pas špalet, njih temena, ovratje in vseh šest sosvodnic krasi rokokojska školjkovina, nanesena belo na vinskiordeče ozadje. Ostali deli sten so tonirani olivno. Paleta fresk je svetla, prevladujejo rumena, zelena, svetlordeča in olivna barva. Tehnično so freske odlično izvedene, kvalitetno pa na srednji višini. Obrazi so stereotipno podani, skala njihovih čustvenih izrazov je skromna, anatomija ljudi in živali nepopolna, perspektiva slaba. Freske odlikuje torej vsebina, ki je pri nas edinstvena, ne pa njihova umetnostna vrednost.

Nad apoteko imamo v obeh nadstropjih dve enaki sobi. V prvem nadstropju je tako imenovana »kaplanova soba«, ki je brez vsakega okrasa, v drugem nadstropju pa tako imenovana »škofova soba«, katere kalotasti obok krasi klasicistična dekorativna fresko slikarija. Slikarija je komponirana tako, da poudarja tektoniko kalote, v katero se vrezuje devet sosvodnic in jo krasi profiliran štukasti okvir z osmimi jajčastimi zavoji. V temenu kalote je upodobljen tondo s pelikanom in mladiči, ki ga nosijo štiri volute. Volute dele kalotino teme na štiri polja, v katerih so upodobljena drevesa s ptiči, ki so razmeščeni v štukovih zavojih. Sosvodnice, ki segajo do omenjenega štuk-okvirja, so poslikane s kartušasto ornamentiko in sadnim tihožitjem, oproge med njimi s cvetnimi obeski, stene pa so marmorirane. Slikarija je iz prve polovice 19. stoletja, je pa bila ob koncu stoletja grobo popravljená. Od tedaj izvira slika Bleda v medaljonu nad vhodom, ki je brez vsake vrednosti. Omembe vredna je tudi lepa biedermajska peč, ki ves prostor harmonično dopolnjuje. Umetnostne vrednosti prostor nima, je pa razpoložensko prijetno ubran.

KONSERVACIJA

Grad Olimje leži na lapornatem južnem pobočju Rudence odnosno njenega izrastka iz Olimske gore, iz katerega se voda v mnogih virih in potočkih steka v Olimščico. Dokler je grad obdajal jarek in na

severu eskarpa, problem talne vode ni bil posebno pereč. Položaj se je spremenil šele konec 17. stoletja, ko so menihi zatrpali jarke. Tedaj se je nivo talne vode dvignil in najverjetneje prav on povzročil novo etažiranje lekarniškega stolpa. Ko se je po razpustu samostana leta 1782 zanemaril južni rokav jarka in leta 1807 podrl severni in vzhodni trakt gradu, se je položaj še poslabšal. Meteorna in talna voda sta začeli stavbo resneje ogrožati, saj se je nivo talne vode dvignil do globine ca. 140 cm. Zato je zgodovina konservacije gradu predvsem zgodovina borbe s talno vlago.

Milan Lorenčak: Dr. Pavel Strmšek (olje)

Poseben problem je pri obnovi gradu vedno igral potoček, ki je oblival zapadno in južno stranico samostana in prepuščal vodo k nižje ležečemu stavbnemu kompleksu. Podzavestno se je sanacija gradu ves čas bavila z odstranitvijo tega vira vlage in s tem v zvezi s prestatvijo njegove struje v primernejšo razdaljo od stavb.

Ko so leta 1931 uredili župnijske hleve v pritličju južnega trakta in pred njega postavili betonsko gnojno jamo, so morali prestaviti tudi

potok, ki je doslej tekel vzdolž fasade. Leta 1932 so ga predstavili od vhodnega mostu dalje nekoliko proti jugu.

Leta 1934 se je po zaslugi celjskega Zgodovinskega društva in predvsem dr. Pavla Strmška začel buditi resničen konservatorski interes za obnovo umetnostno-zgodovinskih vrednot bivšega olimskega samostana. Seveda so ostali vsi obnovitveni naporji brezuspešni, ker takratne oblasti niso kazale nobenega razumevanja za taka dela. Zato sta grad in apoteka kljub ponovnim opominom propadala naprej in dočakala osvoboditev v popolnoma zanemarjenem stanju.

Po osvoboditvi se je po zaslugi dr. Pavla Strmška zbudil interes za obnovo gradu in apoteke s podvojeno silo. Spoznanju njegove kulturno-historične vrednote se je pridružilo tudi razumevanje oblasti, ki je finančno podprla oba glavna iniciatorja obnove: celjsko podružnico Slovenskega zgodovinskega društva in celjsko podružnico Slovenskega farmacevtskega društva. Začenja se doba konservatorskih posegov, ki naj bi očuvali ohranjene vrednote.

Leta 1948 je bil potok, ki je tekel vzdolž južne samostanske fasade in oblival apotekarski stolp, zajet v cevi in speljan pod župnijskim travnikom in vrtom v Olimščico. S tem ukrepom je bil potok sicer oddaljen od južnega samostanskega trakta, ni bilo pa preprečeno njegovo zamakanje. Ker potok vzdolž zapadne samostanske fasade ni bil poglobljen, je ostal ves ukrep brez efekta, saj talne vode ni odstranil niti ni znižal njenega horizonta.

Istega leta je celjski podobar Miloš Hohnjec odklesal ves tonirani fresko omet v lekarniškem prostoru, dr. Pavel Strmšek pa je napravil poskusne izkope pred stolpom in v njem. Oba ukrepa nista imela pričakovane uspeha. Hohnjec je z odklesavanjem ometa pokvaril originalno slikarijo, dr. Strmšek pa je našel, sicer napačno tolmačene, obočne nastavke prvotnega pritličja, toda v globini ca. 140 cm naletel na talno vodo in kopanje ustavil. Čeprav brezuspešni, so bili to vendarle prvi ukrepi za osušitev in obnovo olimske lekarne. Ostali so brez praktične vrednosti, imeli pa so velik propagandni pomen, ker so opozorili slovensko javnost na Olimje. Tozadevni uspeh ni izostal. Obisk lekarne se je stalno večal in dosegel svoj prvi višek aprila leta 1950, ko si je lekarno ogledalo 200 profesorjev — seminaristov.

Druga etapa obnove se je začela leta 1952. Meseca oktobra tega leta je bil skopan jarek od vhodnega mostička do župnijskega vrta in dalje v smeri prejšnjega izkopa, da bi odvajal vodo, ki je pritekala po večnem kanalu iz dvorišča. Ker cevi niso bile položene, jarek pa je bil jeseni in pozimi zasut, je ostala akcija brez zaključka in seveda tudi brez uspeha.

Avgusta leta 1953 je bil povečan večni kanal, ker stari zaradi premajhne profilacije ni ustrezal. Novi kanal je dobil svoj iztok v jarku pod vhodnim mostičem. Vzoredno s to akcijo so namestili tudi odtočno žlebovje na lekarniškem stolpu ter popravili vsa okna v apoteki.

Leta 1955 so popravili streho na cerkvi, na Ksaverijevi kapeli, kjer je zamakalo freske, in na gradu. Vzdolž cele dvoriščne fasade so napravili nove napušče in namestili žlebovje ter s tem preprečili zbiranje ogromnih količin meteorne vode na dvorišču, od koder je potem zamakala celo južno krilo gradu.

Spomladi leta 1956 so bili odstranjeni ostanki severnega grajskega trakta, ki so se še držali zakristijskega stolpa. Ob tej priložnosti je bila ničvredna streha zamenjana z betonsko ploščo, ki je sicer ustavila zamakanje tega dela gradu, toda zelo pokvarila njegov videz. Potrebno bo to ploščo ali zamenjati ali pa zakamuflirati.

Vsa našeta konservatorska dela so bila sicer začeta z dobrimi nameni, vendar so glavni problem, asanacijo apoteke, komaj načela. Res je, da je prestavitev potoka, namestitev stolpovega in dvoriščnega žlebovja ter ureditev vežnega kanala povzročila postopno osušitev lekarniškega prostora, vendar pa ni odstranila nevarnosti pod talno vodo, katere nivo je ležal komaj 140 cm pod nivojem lekarniškega tlaka in ga je ob hudem deževju često presegel.

Zato sta Zavod za spomeniško varstvo LRS in Referat za spomeniško varstvo OLO Celje sklenila prevzeti konservatorsko ureditev tega pomembnega objekta v svoje roke. Obnovitvena dela so trajala od prvih dni avgusta do konca oktobra 1956. Obsegale so tri delovne in časovne etape: ureditev lekarniškega prostora, ureditev grajskega dvorišča in ureditev drenaže lekarniškega stolpa.

I. Ureditev lekarniškega prostora

A. Najdeno stanje: Freske v apoteki so izvršene v izredno solidni tehniki na trdnem, izrazito zrnatem slikovnem ometu, ki je na kaloti ohranjen nekoliko slabše kot na stenah. Na stenah je bila slikarija na levi strani ohranjena bolje kot na desni, posebno v višini oken. Pod okenskimi policami je bil originalen omet najslabši in je že odstopal ter se drobil. Precejšen del slikarije je pokrivala plesen. Desno vhoda je bilo več mest pokritih s sigo. Na šilasto zaključenih stenskih poljih je bil originalen omet ohranjen le fragmentarno, ker je bil leta 1848 odklesan. Večje okvare so bile tudi na plafonski slikariji, kjer je slikana plast na precejšnjem delu zrnato odpadla. Vendar je bila vrhnja plast kristalinska (CaCO_3) in trdna, zato tudi barva fiksna. Odpadanje je povzročila deloma kondenzna voda, ki se je nabirala zaradi premajhne ventilacije, deloma pa zamakanje iz gornjega prostora zaradi pomivanja tal. Plesen je bila deloma suha in otrdela, kar dokazuje, da je bila produkt daljšega procesa, deloma pa še sveža, posebno pod okni. Okvare fresk so bile torej produkt daljše dobe in le deloma zadnjih par let. V veži je bil okrasto tonirani fresko omet prevlečen z otrdelo plesnijo in močno okrušen.

Tla v obeh prostorih so bila zemeljska z vidnimi sledovi odgnitih podnic. V južnem delu lekarniškega prostora je ležala sonda iz leta 1948, ki je razkrivala obočne nastavke prvotnega pritličja.

Okna (3 v lekarni in s predprostoru) s po dvema trodelnima kriloma so bila razmajana, steklo večinoma pobito.

V lekarniškem prehodu je stal recentno vzdani kameniti portal, v glavnem vhodu pa širok lesen okvir z dvokrilnimi vratnicami in lesenim pragom.

Kamin v levem kotu veže je bil zazidan

B. O b n o v a : Postopna osušitev prostorov je odstranila nevarnost nadaljnjega propadanja ometa in s tem ustvarila ugodne pogoje za konservacijo in restavracijo fresk. To delo je prevzel restavratorski oddelk Zavoda za spomeniško varstvo LRS v Ljubljani. Njegovi restavratorji so pod vodstvom prof. Mirka Šubica izvršili delo v naslednjem postopku. Najprej so freske očistili plesni in umazanije s suhim postopkom (ščetkanje s primerno trdimi krtačami), nato so jih umili s curki deževnice, oprali, ker so izredno solidne, z mehko krtačo in močno razredčeno milnico ter ponovno izprali z deževnico. Nato so odstopajoči in porozni izravnalni in slikovni omet očiščenih fresk utrdili z injiciranjem apnenega kazeina in celotno površino fresk sterilizirali s 4 do 5 % formalinovo raztopino. Da se paralizira učinek formalina, so ga čez nekaj ur nevtralizirali s tem, da so freske obrizgali z jelenovo soljo (amonijev karbonat), v razmerju dve jedilni žlici na en liter vode. Končno so freske temeljito izprali z deževnico ter jih šestkrat prebrizgali z apnenim cvetom. Napravljene plombe so bile kasneje punktirane odnosno retuširane.

Odpadli in odbiti fresko omet v lekarniškem prostoru so obnovili z istim peskom in v enaki granulacijski sestavi, kot jo kaže originalni omet. Ker malta ni bila obarvana v tonu, ki je nakazan na ohranjenih fragmentih, ga bo treba dostaviti enako kot tudi nekatere ornamentalne detajle kasneje in to v apneni tehniki.

Pri citatih pod slikami so obnovili zabrisane črke v temnosivem tonu, da se ločijo od originalnih črno naslikanih črk. Manjkajoči citat pod sliko pijanega Noeta bodo obnovili po ustreznem mestu, najdenem v neki pavlinski bibliji.

Predlekarniški prostor so očistili umazanije in recentnih beležev po suhem postopku (s strgali). Ker je bil okrasto tonirani originalni omet precej poškodovan, so ga izravnali in prevlekli s sivkasto-okrastim tonom. Originalno so pustili le mesto urezanega posvetilnega križa na levi in polkrožno zaključeno nišo z osemkratno rozeto v desni steni.

Sondo iz leta 1948 v južnem delu lekarne smo poglobili do 140 cm globine. Tu smo naleteli na pretekajočo se talno vodo, zato smo nadaljnje kopanje ustavili. Ko smo proučili in premerili vidne obočne nastavke prvotnega stolpovega pritličja, smo sondo zasuli. Najdbo nastavkov namreč nismo šteli za toliko pomembno, da bi jih morali posebej zavarovati in jih narediti dostopne obiskovalcem s pomočjo vtora in lesenega pokrova. Ker je bil prvotni talni nivo v obeh pro-

starih enako visok, smo lekarno in vežo prekopali do potrebne globine (ca. 45 cm), ju nasuli z drobirjem, gramozom in presejanim peskom ter tlakovali s pokončno postavljenimi zidaki po načinu pravilne zidave tako, da sega vrh zidakov do višine prvotnih tal. Fugiranje tal smo izvedli s fino presejanim peskom, ki pušča eventuelno nastopajoči vlagi prost prehod. Misel, da bi pod opečni tlak položili strešno lepenko ali plast peska, prepojenega z bitumenom, smo opustili iz istega razloga, kot tudi fugiranje s to smolo: oboje bi namreč naredilo tlak neprodušen in tako povzročilo močnejše vdiranje vlage v obodno zidovje. Za izvedbo vsaj delne horizontalne izolacije, ki bi edina jamčila, da bo fresko-omet ostal popolnoma suh, ni bilo na razpolago dovolj finančnih sredstev.

Da bi dali lekarniški officini prvotni svetlobni režim, smo okenska krila s križi in navadnim steklom zamenjali z novimi krili, opremljeni z originalnimi, v svinčeno satasto mrežo vdelenimi stekli, ki efektnejše ločujejo officino od obdajajočega sveta in ji s svojo difuzno svetlobo dajejo posebno, nekoliko vase zaprto razpoloženje.

Za nočni ogled lekarne smo preskrbeli z napeljavo elektrike in montažo prebeljene vtikalne puše v veži in to v višini, ki obiskovalca nikakor ne moti.

Da bi v bodoče preprečili nastajanje kondenzne vode, smo odstranili na vsakem oknu po eno steklo in s tem dosegli potrebno horizontalno cirkulacijo zraka. Nastale odprtine je treba seveda nujno opremiti z drobno mrežo, da ne bi vdiral v lekarno razni mrčes. Važnejša kot horizontalna je vertikalna ventilacija, ki smo jo dosegli s tem, da smo odkrili in odprli kamin na levem kotu predprostora. Ta kamin se je kuril iz vhodne veže ter je gotovo služil samostanskemu farmacevtu kot laboratorijska peč, sedaj pa služi kot zelo učinkovit ventilator.

Ker smo ugotovili, da je bil polkrožno zaključen kameniti portal iz prve polovice 16. stoletja kasneje (po letu 1807) vzidan v lekarniški prehod, smo ga odstranili in prehodu dali obliko, ki jo je imel v času nastanka fresk. Portal sam smo predstavili k vhodu v vežo, kjer smo odstranili neprimeren, iz lesenih opažev narejeni vhod. Zamenjali smo tudi leseni prag s kamenitim in naredili dvojje opečnih stopnic, ki držijo v vežo. Vhod smo opremili z enokrilnimi vratnicami, narejenimi iz hrastovega okvira in masivne smrekovine ter okrašenimi z nevtralnimi vzorcem poševno tekočih fug. Vse vratno okovje, kolikor ni originalno, smo prilagodili miljeju, da ne moti razpoloženja.

II. Ureditev dvorišča

Druga obnovitvena etapa je obsegala ureditev pritličja grajske dvoriščne fasade. Po poprejšnjem ogledu statika, ki je zagotovil varnost posega, smo odprli pritlične arkade, tako da smo recentno vstavljeni polnilni zid odstranili do parapetne višine. Da ne bi meteorna voda zamakala arkadnega hodnika in da ne bi voda iz dvorišča

podmakala južnega grajskega trakta, smo vzdolž cele dvoriščne fasade uredili betonsko korito, ki odvaja meteorno vodo naravnost v kanal. Zaradi dokumentacije arhitektonskega razvoja gradu smo odkrili kapitela dveh slopasto obzidanih toskanskih stebrov v pritličju in na novo odkrili toskanski stebrič v prvem nadstropju. Celotno pritličje do višine profiliranega ločilnega zidca smo očistili, popravili in na novo ometali. Enako smo uredili tudi celoten arkadni hodnik z vhodno vežo vred. V veži smo popravili tlak, očistili kanal, ki odvaja dvoriščno vodo v potok pred gradom, in uredili kamin. Na dohodnem mostiču smo utrdili razpadajočo ograjo ter očistili betonsko korito pod njim. Na lekarniškem stolpu smo ometali odkrita okna prvoine grajske kapele tako, da je vidna njihova nekdanja širina in pri srednjem oknu tudi višina (razen v loku, ki ni ohranjen).

III. Ureditev drenaže

Tretja etapa obnove je obsegala dela, ki jih lahko združimo pod skupno ime drenaže.

Kot smo že omenili, smo pri sondiranju v stolpovi notranjščini odkrili talno vodo v globini 140 cm pod sedanjim tlakom. Uspešen odtok te vode bi omogočil samo izkop globljega zunanjega jarka. Zato smo horizont zunanjega jarka vzeli ca. 70 cm pod nivojem talne vode v stolpu in tako dosegli njeno pretakanje. 19 m dolgi drenažni jarek je imel pri lahnem nagibu proti vzhodu povprečno globino 210 cm, 28 m dolgi odvodni jarek pa pri povprečnih 15 promilah padca globino, ki se je ravnala po nagnjenosti terena. Pri izkopu odvodnega jarka smo pred sedanjim mostičkom naleteli na zasuti ločni obok prvoinega grajskega mostu. Odkritje podzemeljskih pretokov nam je prineslo jasnost glede vodnega režima v neposredni bližini lekarniškega stolpa. Na njegovi zapadni strani smo našli štiri izvirke, ki jih je najverjetneje napajal bližnji potok in ki so dotlej zamakali temelje stolpa, na jugozapadni strani pa odkrili štiri izvirke, ki so pritekali iz stolpove notranjščine in dokazovali, da se voda pod njim pretaka. Ker voda dotlej ni imela neoviranega odтока, se je v stolpu nabirala kot v nekaki posodi. To je povzročalo naraščanje njenega nivoja v notranjščini stolpa. Ko je voda dobila z izkopom jarka prost odtok, je začel njen horizont v stolpu padati (ugotovljeno po zniževanju izvirkov iz stolpa!) in se je končno ustalil v globini ca. 195 cm.

Opisano odkritje in tokovi talne vode so narekovali specifično obliko drenažnega sistema. Navaden zasip s kamenjem in gramozom ni prišel v poštev, ker bi bil neučinkovit. Naprava eskarpe in utrjenega jarka bi sicer zadovoljila, bila pa bi v vedni nevarnosti, da se zasipava. Tako ne bi opravičila velikih stroškov, ki bi jih zahtevala (izkop jarka, betoniranje dna, zidanje eskarpe, prekritje jarka ali njegovo zavarovanje z ograjo, neprestano čiščenje jarka itd.). Tudi naprava vertikalne izolacije ali pa horizontalne ne bi rešila problematike, ker bi obodno zidovje sicer zavarovala pred vlago, ne da bi skrbela za odtok

talne vode. Edini res uspešen ukrep, ki bi izoliral celotni stavbni kompleks, bi bil dosežen le s poglobitvijo obstoječega potoka-jarka na zapadni strani in z izvedbo drenaže celotne severne in zapadne strani grajskega kompleksa, kar bi prispevalo tudi k osušitvi cerkve, ki je s freskami in opremo pomemben kulturni spomenik. Za tako široko zajetje problema seveda ni bilo na razpolago dovolj finančnih sredstev, zato smo se odločili za sistem, ki predstavlja nekako kombinacijo naštetih načinov drenaže in katerega delovni postopek je bil naslednji:

Okoli lekarniškega stolpa skopanemu jarku smo zbetonirali dno tako, da smo vanj lahko položili v polmetrskih razmakih pet cementnih cevi profila $1/20$. Prve štiri izvirke smo zajeli v kamnit cevni sistem, druge štiri pa speljali v posebne zbetonirane prekate ter vso vodo, ki bi še sicer lahko prihajala, speljali po posebnih žlebeh v cevi. Cevi smo strehasto obložili s kamenjem, tako da so ob njih nastali podolžni prodori, ki lahko odvajajo vso nepričakovano vodo ali celo novo nastale izvirke. Iz drenažnega jarka je voda speljana skozi posebno grlo v odvodni sistem, ki ga sestavlja 15 cevi profila $1/20$ in ki ga prekinja le ločni obok. Cevi počivajo na škrilnih ploščah, zvezanih s cementom. Tudi tukaj so cevi obložene s ploščatim kamenjem, tako da eventualno prihajajoča voda lahko odteka po pretokih ob ceveh. Ves sistem zaključuje velik kamen, ki mu daje potrebno statično trdnost. Zadnje metre teče voda po plitvem koritu v potok. Oba jarka sta večinoma zasuta s kamenjem in gramozom ter pokrita s tanko humsko plastjo. Na ta način je ves sistem zavarovan pred zunanjimi učinki, kar zidani jarek nikoli ne bi bil.

Z ureditvijo odtoka dvoriščne vode, z znižanjem nivoja talne vlage v stolpu samem in s stalno ventilacijo skozi na novo odkriti kamin, je bilo doseženo postopno osuševanje lekarniških prostorov do stadija, ko lahko govorimo, da so suhi. Freske so bile očiščene in retuširane. Rezultat teh posegov je presenetljiv v primeru s prejšnjim stanjem apoteke. Vtis prostora se spričo osveženega slikarskega dekorja, opečnih tal in razpršene svetlobe, ki prodira skozi satasto steklo, ugodno stopnjuje, je svetlejši in prostorno učinkovitejši, le dodani omet bo treba tonirati do kraja.

Ker smo osuševali samo apotekarski stolp, se je drenaža omejila na najnujnejše, to je na občutno znižanje talne vode v notranjosti stolpa. Za drenažo celotnega stavbnega kompleksa ni bilo na razpolago dovolj finančnih sredstev, vendar bo treba drenažirati slejkoprej, če bomo hoteli rešiti cerkev, ki je s svojimi freskami in opremo važen kulturni spomenik v Obsotelju.

Dobro bi bilo lekarno vsaj delno opremiti po muzejskih vidikih (z regali, posodami, možnarji itd.), potrebne predmete naj bi preskrbelo društvo slovenskih farmacevtov v dogovoru s pristojnimi spomeniškimimi organi. Pri tem seveda ne mislim na postavitev muzejske zbirke, ampak samo omejenega števila muzealij, ki naj bi dale prostoru kon-

kretno vsebinsko vrednost. Dati Olimju kot kulturnemu spomeniku vsebinsko vrednost in s tem turistično aktualnost ter mu na ta način zagotoviti življenjsko obstojnost, je bila tudi končna naloga in cilj naših konservatorskih posegov.

VIRI, LITERATURA, SLIKE

Za dokumentacijo arhitektonskega razvoja Olimja sta pomembni predvsem obe ohranjeni sliki, namreč:

1. Bakrorez iz knjige Georga Matije Vischerja »*Topographia Ducatus Stiriae*«, ki je izšla v Grazu leta 1681 in ki sem ga še opisal med tekstom, ter

2. Božjepotna podobica, formata $10,5 \times 16,4$ cm, bakrorez na papirju, ki predstavlja zgoraj Milostno podobo v tektonskem okviru, okrašenem s školjkovino, draperijo in dvema puttoma; spodaj pa Olimje, gledano iz južne strani. Cerkveni zvonik in fasada imata že sedanjo podobo. Pred cerkvijo se vidi majhen obzidan vrtiček, katerega vhodni lok krasijo tri celofigurne plastike. Samostanska južna fasada ima preveč okenskih osi, stolpa sta prikazana brez pritličnih lin. Lepo je vidna letna sončna ura. Severni trakt je prikazan brez dvoriščnih oken, vzhodni pa kaže izza stolpa prizidek, ki danes arhitektonsko ni dokazan. Lepo je viden tudi severovzhodni stolp, ki je proti dvorišču polkrožno izstopal. Pod sliko stoji napis: *Gnadenreiche Bildniss Maria Zell so in der Kirchen der W. M. E. E. P. P. Paulinern zu Ulimien im Viertl Cilli an der Satl verehret wird; pod okvirjem pa podpis J. V. Kaupertz Sc. Graecy.*

Podobica je močno zamazana in zelo poškodovana, saj ji ves desni zgornji ogel manjka, vendar je za stavbno zgodovino Olimja važna, ker nam kaže njegovo podobo v 2. polovici 18. stoletja.

Johann Veit Kaupertz (1741—1816) se je rodil in večino življenja preživel v Grazu. Najprej se je učil pri očetu, nato je obiskoval Akademijo na Dunaju, kjer se je učil pri Schmutzerju in katere član je postal leta 1771. Leta 1796 je postal član firentinske Akademije, ca. leta 1800 pa profesor na normalki v Grazu, kjer je tudi umrl. Bil je najpomembnejši risar in grafik Štajerske v 2. polovici 18. stoletja. Ohranjeno božjepotno podobo je moral izvršiti med leti 1766 (iznad cerkvene fasade je že viden stolpič Ksaverijeve kapele) in 1782, ko je bil samostan razpuščen. Tehnično je podobica na višini, pri risanju samostanskega poslopja pa precej nekritična.

Andreas Eggerer: *Fragmen panis corvi protoeremitici seu reliquiae annalium ordinis fratrum eremitarum. Viennae 1663.*

Andreas Eggerer: *Pharmacopea coelestis seu Maria Remetensis in Sclavoniae Regno sub cura f. f. ordinis sancti Pauli primi eremitae fama et miraculis clara...* Per R. P. F. Andream Eggerer, Ordinis praefati Praesbyterum p. t. Residentiae Ulimiensis in Styria Priorem. Anno 1672. Graeci apud Haeredes Ferdinandi Widmanstadii.

Nikolaj Benger: *Annalium Eremiticoenobiticorum ordinis fratrum eremitarum S. Pauli primi eremite Volumen secundum (1663—1727) conscriptum per R. P. F. Nicolaum Benger Praelibati Ordinis Definitorem Generalem S. S. Theologiae Doctorem Impressum Posonii 1743.*

P. A. Matthioli: *Kräuterbuch. Gorizia 1586.*

Kauk Robert: *Poviest paulinskoga samostana u Lepoglavi. Vukovar 1895.*

Janko Barle: *Remete. Zagreb 1914.*

- Dr. N. Schniderschitsch: Geschichte der Pharmazie in Steiermark bis zum Jahre 1850. I in II. Graz 1926 in 1931.
- Dr. Pavel Strmšek: Pavlinci v Sloveniji. Slovenec 3. novembra 1940.
- Franc Minaržnik: Grad Olimje in pavlinci. Rokopis pripravljen za ČZN — 1941, sedaj na uredništvu »Slovenske kronike«.
- Svetnika Kozma in Damijan v Ljubljanski škofiji. Vjestnik lekarnika. Zagreb 1923.
- Krist kot lekarnar. Glas apotekarstva. Beograd 1920.
- Lekarna usmiljenih bratov v Ljubljani. Apotekarski vjesnik. Zagreb 1940.
- O belih menihih, njihovih bolnikih in zdravilih. Farmaceutski glasnik. Zagreb 1946, št. 5.
- Mandragora. Zdravstveni vestnik. Ljubljana 1947.
- O dosedanjem farmacevtsko-historičnem delu v Sloveniji. Farmaceutski vestnik. Ljubljana 1951.
- Naša materia medica 16. stoletja. Farmaceutski vestnik. Ljubljana 1952.
- Nekdanja lekarna v Olimju. Farmaceutski vestnik. Ljubljana 1953.
- Olimje, historična lekarna v sliki in besedi. Maribor 1955.
- Farna kronika od leta 1785 dalje.

NAREČJE VASI SOTENSKO NAD ŠMARJAMI PRI JELŠAH

Francè Jesenovec

UVOD

V celjskem okraju, ki je med največjimi v republiki Sloveniji, govorijo naše ljudstvo različna narečja iz osrednje štajerske narečne skupine: bizeljsko-obsotelsko na jugovzhodu, savinjsko na zahodu, osrednje štajersko v sredini in na vzhodu, na skrajnem severu našega okraja pa sega k nam tudi del pohorskega narečja. Jedro govorov je potemtakem osrednje štajersko narečje s svojim odtenkom na vzhodu, to je govor v Šmarju pri Jelšah in v njegovi neposredni okolici.

Primer tega zadnjega govora hoče pokazati tale naš opis. Sicer je že dr. Fran Ramovš v sedmi knjigi slovenske historične gramatike, se pravi v svojih Slovenskih dialektih na str. 145—167 podal glavne značilnosti osrednjega štajerskega narečja z dodatkom šmarskega govora; nadalje se je našega narečnega področja dotaknil tudi dr. Tine Logar v svojih Dialektičnih študijah v Prispevku h klasifikaciji pohorskih govorov v Slavistični reviji IX, str. 30—34. Kljub vsemu temu je vredno opisati govor prav neke posamezne vasi iz našega narečnega področja, saj je sam dr. Ramovš izrekel tako željo, ko je zapisal: »Vsak govor ima dialektične posebnosti, lastnosti, značilnosti, ki se od kraja do kraja, od rodbine do rodbine, (celo) od osebe do osebe izpreminjajo, kakor so se na enakšen način spočele in razširile.« (Fran Ramovš, Kratka zgodovina slovenskega jezika, str. 97.)

Opis govora v neki posamezni vasi je torej potreben in upravičen, in to tembolj, ker je le tako mogoče poglobiti že znane splošne značilnosti nekega govora ali narečja in jih morda v tem ali onem podatku celo izpopolniti ali popraviti. Prav to skuša doseči pričujoča oznaka govora v vasi Sotensko v neposredni bližini Šmarja pri Jelšah.

Vas Sotensko leži severozahodno od Šmarja. Do nje prideš mimo šmarskega pokopališča in nato na levo kake tri četrti ure v hrib. Vas sama pravzaprav obstaja iz Zgornjega in Spodnjega Sotenskega, a sta oba dela sedaj združena v vas Sotensko, ki šteje dvajset hiš. Oba dela se tesno držita vasi Šmiklavž, zahodno in jugozahodno od tod pa leži še vas Dvor. Nekoč je bila tod samo vas Dvor, pa je kasneje razpadla na omenjene dele. Zato je govor vseh treh vasi — Dvora, Šmiklavža in Sotenskega — skoraj popolnoma enak. Seveda pa je tudi nekaj razločkov, posebno dublet, ki jih v opisu tega govora tudi navajam.

Vse podatke za govor v Sotenskem oziroma pri Šmiklavžu sem dobil v gostoljubni hiši, kjer gospodari tovariš Miha Bač. Njemu, njegovi ženi in njegovi sestri Marici, poročeni Sovinc, se za vso prijaznost prav pri-srčno zahvaljujem.

Ker v našem zborniku doslej še ni bilo nobene razprave, ki bi se bila dotaknila vprašanja narečij v celjskem okraju, in ker so dosednji pri-kazi s tega področja našim bralcem precij težko dostopni, hočem povzeti tudi starejša in že znana dognanja z željo, da čim popolneje prikažem značilnosti naših govorov, posebej seveda govora v omenjeni vasi.

A. SPLOŠNE ZNAČILNOSTI

Govor v vasi Sotensko sodi, kakor sem že omenil, v štajersko na-rečno skupino. Zato ima tudi vse glavne značilnosti štajersčine: njen govor je nasploh počasen, kar nam priča nastanek številnih dvoglasnikov, kakor so ej, aj, au, ou, ki so se seveda razvili iz nekdanj enotnih samoglas-nikov ali monoftongov ъ, ѧ, і, ѣ (jat), o, q (nosnik); tvorba poudarjenih samoglasnikov je na splošno ekspiratorno močna in napeta, iz česar sledi tudi njihova tonična višina. Sekanje govorice je izrazito. Nepoudarjeni zlogi so pa glasovno nizki, skoraj zamolkli. Poudarek je tako na dolgih kakor tudi na kratkih zlogih samo padajoč (člûvek). Kračine na splošno vse prehajajo v nadkračine, ki so posebno v zaprtih zlogih (ki se konču-jejo na soglasnik) večinoma že dolžine, in sicer ob počasnem govornem tempu, medtem ko se v hitrem govoru dolžine občutno skrajšajo.¹

B. SAMOGLASNIKI

a) Dolgi

1. V naši vasi so kar trije nekdanj enotni samoglasniki — stari stalno dolgi in stari akutirani ê (jat), stari cirkumfektirani ë in mlajši novo-akutirani è — dali enakšen rezultat — dvoglasnik aj (izgovori aj!), de-loma pa tudi ej (ej). Nekaj primerov za ê (jat): zvâizda, vâjter, besâida, jâjst, ubrâizat, vâjm, râjs, sevâjde, ubêjma, tarpêjjo, noge me bulêjjo, dvêj, u trâjtem razrêdi.² Primeri za ë, ki se je najprej podaljšal v ê in nato diftongiziral v aj: lesâjn, šâjst, pâjč, čebâjla, pud drevâjsam. Pri-meri za novoakutirani è: je râjku, sâjdy, râjbre (rebra), pâjrje (perje).³

2. Stara nosnika ę in q imata v našem govoru sicer enakšen razvoj do širokih e in o, nimata pa enakega končnega rezultata, enake končne razvojne stopnje, saj je za ę izkazana starejša razvojna stopnja, da se je namreč ę le malo premaknil proti ozkemu e, medtem ko je q že prešel v dvoglasnik ou. Primeri za ę: glêdam, srêca, pêtek, začêt, jêza, devêt. Primeri za q: gôjba, zôup, môjš, tôjča, pôut. Beseda mesec se pri nas glasi mâjsenc, kar utegne biti po Ramovševem mnenju ohranitev starega rinezma, medtem ko oblika pajenk v naši vasi ne obstaja več, saj se glasi pôjek.

3. e —, to je prvotni e pred poudarkom, ki je ob skoraj splošnem slovenskem preskoku poudarka v 14. stoletju za en zlog proti začetku besede dobil poudarek in se kasneje podaljšal v gorenjščini in knjižnem jeziku v ê, se je v vasi Sotensko še dalje podaljšal in zožil v ě. Primerjaj: žena, sêstra, rêbro, čêlo.

4. Povsem podoben rezultat, to je dolgi ozki ô, je dal na enakem mestu o —. Prim.: gôra, bôgat, ôtrok, kôsa, rôka. Ta o se je utegnil še bolj zožiti, tako da je nastal u: kûja (konja), s kûiem, na mûsti, mûsta, člûvek.

5. Po enakšni poti sta se zožila kratka široka e in o v končnem ali edinem zaprtem zlogu v tipu -êt v -ĕt, -ôt v -ôt. Prim.: cvĕk, kmĕt, sklĕp, rêp, zĕt; môšt, kôj, snôp, pôd, prôč.

6. Enak končni rezultat so dali tudi nekdanji različni o-ji, to so stari cirkumflektirani ô, ki je bil že v praslovansčini poudarjen, dalje tisti o, ki je dobil poudarek ob preskoku akcenta za en zlog proti koncu besede (tip ôko v okô!), kakor tudi novo akutirani ô. Vsi omenjeni trije o-ji so se v našem govoru razvili v dvoglasnik ou, še pogosteje pa v diftong au. Prim.: nâuč, nâus, srâuta (sirota), snâuč; mesâu, prusâu, uhâu, ukâu, hudâu; dâuber, kâuja, škôuda, škâuda, škôus, bôule (bolje), prâusim, bôugi ali bâugi, je zastôupu, hâudjo (hodijo).

7. Zelo splošen je na Štajerskem pojav velarizacije a-ja, to se pravi, da se je njegova tvorba pomaknila bolj proti zadnjemu, mehkonebnemu delu v ustni votlini. Tako je v naši vasi nastal temni â ali pa še pogosteje široki ô. Primerjaj: piôča (pijača), pôjek, lôs (las), vôm (vam), nigdôr (nikdar).

8. Vsak dolgi i, naj bo stari praslovanski ali pa tisti, ki je nastal iz starega praslovanskega y (jery), se je razvil v Sotenskem v dvoglasnik ej, in to v domačih besedah kakor tudi v starih izposojenkah. Prim.: mêiza (miza), pêismo, hudĕila (hodila), pustĕiš, hĕiša, lĕiter, žnĕider, tĕjstga (tistega), sĕjina, kĕjila (kikla), nauĕĕilu se je, prĕistava.⁴

9. Stari dolgi u je dal v domačih besedah in v nemških izposojenkah dvoglasnik ou.⁵ Prim.: dôuh (duh), drôugi, kôupim, puslôušat, krôuha, na malga pôusta, bôuknem (pomeni planem), nôuna, štrôuca, trôuga.

Starega dolgega u-ja potemtakem naš govor nima več. Pač pa ima sekundarne u-je, nastale prvič iz širokega, nepoudarjenega o-ja, in sicer po preskoku poudarka na prednji zlog, tako: kûja iz konjâ, člûvek iz človĕk, mûsta iz mostâ; drugič iz kratkega vokaličnega ĭ, tako: sûzen, dužnik; tretjič iz o-ja pred poudarkom, n. pr.: čluvĕka, pušâst, kusilu, in še četrtič iz o-ja za poudarkom, kakor: mâjstu, dâjlu, uôknu, torej v povsem odprtem končnem zlogu.

10. Podobno se je vokalični dolgi ĭ razvil v dvoglasnik au. Prim.: dâuh (iz dolg), tâust, mâuzem, kâuneš, pâušter (polster).

11. Samoglasniški ģ se je dosledno razvil v -ar-. Prim.: kârma (iz krma), smârt, ko dârvo si (si ko drvo, ko les), vârt, kârt itd. Ta -ar- je splošni štajerski pojav.

12. Stara cirkumflektirana redukcijska vokala ħ (jor) in ħ (jer) sta se podaljšala v dolgi ozki ě. Prim.: mĕh (mah), dĕn, pĕj (iz panj), lĕn,

žêjem (žanjem), sêje (sanje); pês, vês; drugotno poudarjena jor in jer sta pa dala dolgi široki ê, tako mêša, lêhk.

Oblika dněš se pri nas glasi kakor v gorenjsčini dōnes, a ne kakor štajerska oblika dnes ali gnes. — Prav tako se je drugotno poudarjeni polglasnik v tipu stěžā v stěza podaljšal v našem govoru v ê. Primerjaj: stěza, mēgla,⁶ pēsa, dēža (za dožjā).

b) Kratki vokali

1. Predtonični o —, to je o pred poudarkom, se je v naši vasi zožil v u (ta pojav bi lahko imenovali ukanje), tu in tam pa se je v nekaterih besedah razvil v širino, tako da je dal a — (ta pojav pa imenujemo akanje). Prim.: krumpīr, pudgōna, kupīt (kopito), ukāu, pušāst, učēti (očetu), nubēn, kusilu, toda: stalājtūca, pa iōu (po njó).

2. Podobno redukcijo (skrajšanje) izkazuje kratki i pred poudarkom ali za njim (predtonični in posttonični i), saj je v obeh primerih dal kot rezultat kratki široki ê. Prim.: lēsica, cēgān, bēsōga, prē učēti, cēgōra (cigara), splāknēla. V vseh teh primerih je mogoča tudi popolna redukcija, se pravi, da omenjeni kratki i popolnoma izgine. Prim.: pšōnci, snāuč. O ti popolni redukciji bom govoril še v zadnji točki tega poglavja.

3. Kratki o za poudarkom (posttonični o) v zadnjem odprtem zlogu se je zožil v ɔ ali pa celo v u. Prim.: rāiḡbrō ali rāiḡbru, dāiḡlo ali dāiḡlu, māiḡstō ali māiḡstu, knōlu (za tnalō), ŋōknu, z nōgō ali z nōgu, z rōkō ali z rōku.

4. Kratki jat se je v vsi osrednji štajersčini razvil naravnost v kratki široki ê, ne da bi se bil prej spremenil v kratki i, kakor se je to zgodilo v centralnih slovenskih narečjih (primerjaj: dobriga, dobrimu!). Prim.: člūvēk, ŋōrēh.

5. Vsi kratki samoglasniki v deležnikih preteklega časa na -l so se v skupini z l zreducirali tako, da so n. pr. skupine -al, -el, -il, -ol dale končno razvojno stopnjo -u. Prim.: ukāzu, vājdu, fkrādu, pādu, plētu, nōsu, hōdu, nājsu, jēu.

6. Moderna vokalna redukcija, to je pojav v našem jeziku, da se zreducirajo kratki samoglasniki i, ü in ě (jat) v polglasnik ə ali da celo popolnoma izginejo, kar se je v osrednjih, zahodnih in severnih slovenskih narečjih zgodilo v drugi polovici 16. stoletja in na začetku 17. stoletja, je znana na Štajerskem v glavnem le v svojih začetkih. To se pravi, da se tukaj skrajšajo že prej omenjeni kratki vokali le v soseščini močnih sonornih soglasnikov m, n, l in r, sicer pa se spremene le v srednjejezična vokala j in u. Potemtakem je ta pojav na srednjem Štajerskem le deloma nastopil, seveda na zahodu našega okraja v močnejšem obsegu kakor na njegovem vzhodu. Tudi narečje vasi Sotensko nam to jasno priča. Tukaj so n. pr. ohranjeni kratki i-ji v oblikah: bāugi, prāusim, drōugi, učēti. Popolnoma pa so zginili v nedoločniku: imāit, vartāit se, tarpāit, duij, pa tudi drugod jih večkrat ni več najti: snāuč, tōtga, ardēčga, rēč! (za rēci!), mōtka, dūjst (dosti), z rōkam, s krōvam. — Delno skrajšanje i v e in še druge pojave v zvezi z redukcijo kratkih vokalov smo pa omenili že zgoraj.

K omenjenemu redukcijškemu pojavu sodijo tudi spremembe kratkega diftonga aj v ej v ij in končno v i, dalje naslonke ne v na in še nekaj drugih podobnih pojavov. Prvega od omenjenih pojavov naše narečje ne pozna, kajti ohranilo je stare, neasimilirane oblike z aj. Prim.: pumâgai, čôkaj, dâjĭaj. Drugi pojav pa mu je znan; tako govorijo: na vâjmo (ne vemo).

7. K temu poglavju o vokalizmu naj priključim še nekaj besed o našem poudarku, saj je le-ta tesno povezan s samoglasniki. — Predvsem naj omenim mladi terciarni preskok dolgega padajočega poudarka za en zlog proti začetku besede — motika v môtika. Ta splošno štajerski preskok je našemu govoru deloma znan, deloma ne. Prim.: môtika, kričaje, prêjstava, toda ostal je poudarek v primerih zastôva, kulâjna.

Omembe vreden je tudi mlajši dialektični preskok tipa otrôk v ôtrok, saj je znan tudi našemu govoru, seveda z zoženjem ô ali ê v ô ali ê. Prim.: ôtrok, širok, zêlen, pôšten, bôgat.

Da se pa končni kratki poudarek pogostoma podaljša, je bilo že zgoraj omenjeno. Primerjaj: ptêjč, cvčĭk, kmêt, sklêp itd. Druge posebne akcentske pojave smo obravnavali sprti z razvojem posameznih samoglasnikov.

C. SOGLASNIKI

Soglasniki so na splošno malce bolj konservativni od samoglasnikov, hočem reči, da so v svojem razvoju doživeli dosti manj sprememb kakor vokali. Vendar brez sprememb tudi pri njih ni, zato naj jih na kratko naštejemo.

1. Mehki *n* (knjižno pisano nj) se je v naši vasi razvil kakor sicer v vzhodni Sloveniji v *j* (beri j!). Prim.: zastôj, svêja (svinja), kûihja, lûjkja, pa jôu, jĭva⁷ itd.

2. Mehki *l* (lj) pa je nasprotno otrdel v srednji l. Prim.: lubâjzn, grôble, zêmla, uâula, na pâule (na polje), zâjle (zelje).

3. Glede na asimilacijo skupine *tl* in *dl* v *l* v deležniku preteklega časa pri glagolih I. vrste 1. razreda, katerih koren se končuje na zobna zapornika *t* ali *d*, je za naš okraj pomembno, da leži na meji med skupino tistih narečij, ki so *tl* in *dl* ohranila, pa tistih, ki so v deležniku skupino *tl* in *dl* asimilirala v *l*. Ohranjeno skupino *tl* in *dl* imamo na severozahodnem delu, tako da Savinjska dolina še govori padla, medtem ko asimilirano obliko pala govore jugovzhodna narečja ob hrvaški meji od Krasa do Prekmurja. V Sotenskem govoru potemtakem oboje. Primerjaj: fkrôdu, pôdu, plêtu, a tudi nasprotno: jêu, prêla.

4. Sekundarna skupina *tl* in *dl*, ki je nastala po izpadu redukcijških vokalov iz *tbl* in *dbl*, je po diferenciaciji prešla v *kl* in *gl*. Prim.: pôkl (iz potler, potlej), klôčit (tlačiti), mêkla, na klêh, kêjĭkla, kêjĭkle (za tjale), câigĭc, kôngla. Podobno se je skupina *tn* razvila v *kn*, a ne tako dosledno kakor *tl* in *dl*. Prim.: knôlu : sêjtna.

5. V skupini črê- in žrê- se je na Štajerskem *r* ohranil, tako tudi v našem govoru. Prim.: žrêjbu, črâjve (čreva), črâjšja, črâis, žrâjt.

6. Ustnozobni zvaneči v se je od Šmarja na vzhod pa tudi v Sotenskem pred nezvanečimi soglasniki in na koncu besede pred pavzo spremenil⁶ v nezvaneči f. Prim.: bârf (brv), toda na bârvi; čârf, fkrâdu.

7. Pred začetnima vokaloma u- in o- se je v našem govoru razvil tako imenovani protetični u. Prim.: ûôreh, ûôuste (usta), ûôuzda, ûugîjše (ognjišče), ûuhâu (uho), ûôknu.

8. Nov prehodni i (j) se je v naši vasi izoblikoval le pred ustno zobnim f, ne pa na splošno pred zobniki. Prim.: štrôifan, si štrôif plôčou, toda: kôzi, fêst, vâuzim. Pač pa nam ta prehodni i tudi pred zobnikom izpričuje oblika dûjsti za dosti.

9. V skupini šč je po redukciji zaporniškega elementa t (torej v skupini šiš) nastal dvojni šš, ki se je potem poenostavil v en sam š. H govorom, ki so izvedli to redukcijo in asimilacijo, sodi tudi naš govor v Sotenskem, zato tukaj govore: klâjše za klešče, šetina, têš, kâršen, ûugîjše za ognjišče itd.

10. Končni zvaneči -g je prešel v nezvaneči -k. Prim.: bâuk za bog, brâik za breg, snâik, vrôk za vrag.

11. Nekdanja prasllovanska skupina zgj, ki je v slovenščini dala preko ždz — žž in se je končno razvila v ž ali žj, je v naši vasi izkazana kot ž. Prim.: dêža za dežja, drôže, se pravi enako kakor na vzhodnem Štajerskem. Seveda pa je mogoč roditnik dêža tudi analogno po imenovalniku dêž, kakor to razlaga dr. Ramovš v svojem Konzonantizmu na str. 283—284.

Č. OBLIKOSLOVJE

V oblikovnih spremembah besed, posebno v sklanjatvi in spregatvi, so v Sotenskem nastale tele pomembnejše razlike glede na naš knjižni jezik:

1. V orodniku ednine ženske -a- sklanjatve naš govor ne izkazuje osrednje štajerske oblike o + i v oî (ženôî in analogično mîzoî), marveč ima tukaj samo -o ali -u. Prim.: z rôkô ali z rôku, z nôgô, nogu, z mêizô, mêizu. Podobna oblika je izkazana pri moških samostalnkih — z učêtum. Vse to je v zvezi z razvojem kratkega o-ja za poudarkom, kakor smo videli že zgoraj.

2. Obrazilo -ah se je iz mestnika množine ženske -a- sklanjatve razširilo tudi k samostalnikom srednjega in nato še moškega spola. Prim.: po mêizah, krôvah, hlôčah, tudi vrôtah, kûjah (konjih) itd.

3. Prehod samostalnikov srednjega spola v moški spol — bodisi fonetično, bodisi oblikoslovno — (maskulinizacija nevtrov), ki se v celjskem okraju razteza od zahoda proti vzhodu prav do Šmarja pri Jelšah, našega govora na splošno ni več zajel, ker so oblike ohranile končni -o, ki se je zaradi govornega tempa lahko zožil v -u in se je iz istega vzroka le tu in tam tudi popolnoma reducirala. Ta končni -o ali -u pa nastopata kar drug ob drugem. Prim.: kusîlu in kusîlo, knôflu in knôlo za tnalo, râjbrô in râjbru, tûlku poleg tûlk, toda le kupît za kopito, dâuber za dobro in podobno.

4. Bolj pa je govor v Sotenskem zajel prehod samostalnikov srednjega spola v ženski spol (feminizacija nevtrov). Ta prehod, ki je nastal po izenačenju končnic v množini (po ribam tudi oknam in nato oblakam), sega k nam iz pohorskega narečja, a je v naši vasi zajel v resnici le množino, in še to v prvi vrsti le pri množinskih samostalniki (pluralia tantum). Prim.: črājve, dārve, vrōte, ūōuste, klē za tla. Le samostalnik jabolko je tudi v ednini izkazan kot samostalnik ženskega spola: jōpka.⁹

5. V množinskem orodniku ženske -a- sklanjatve se je po zgoraj navedeni moderni vokalni redukciji izgubil končni -i, zato se je z rokami izenachilo z obliko v dajalniku rokam in se torej glasi z rōkam, s kōsam, z nōgam, s krōvam. In ta -am se je analogno vnesel tudi v trde moške osnove: z brōtam (z brati), z vūlam (z voli), a pri mehkih osnovah moških samostalnikov najdemo končnico -em: s kūjem (s konji).

6. V edninskem dajalniku in mestniku trdih in mehkih osnov pri moškem in srednjem spolu se je iz mehkih osnov posplošila končnica -i. Prim.: u Cēli, na cūgi, na vārti, na māuri za na morju, učēti, prę učēti.

7. Iz zahodnih in osrednjih slovenskih narečij se je tudi na zahodni, srednji in južni del osrednje Štajerske razširila analogna končnica -am iz ženske -a deklinacije tudi k samostalniki srednjega in nato še moškega spola in potemtakem spodrinila etimološko končnico -om. V našem govoru je ta -am zajel samo trde osnove, medtem ko je pri mehkih osnovah ostal končni -em. Prim.: z učētum; z brōtam, z māīstam, toda s kūjem, s pāulem (s poljem).

8. V množinskem imenovalniku se je v Sotenskem pri samostalniki moškega spola posplošila končnica -i iz nekdanih -o- osnov, tako da pri njih ne najdemo niti končnice -je iz starih i osnov niti kombinacijske končnice -ovi, ki je nastala iz prejšnjih -o- in -u- osnov. Prim.: sīni, brōti, učēti, vārti, mōūži, zōubi, tōti za tatje, plūgi. Podobno se glasi tudi tožilnik množine: vāuke, dāre za darove, plōde, grōde, čāune.

9. Samostalnik oče se sklanja kot -t- osnova. Prim.: ōče so prišli, učēta nej dūma, učēti, prę učēti, z učētum, množina učēti.

10. Stare -s- osnove pri srednjem spolu so povsem ohranjene: ukāu, učājsa, uhāu, ušājsa, kulāu, kulājsa, nebāu, nebājsa; toda perāu, pērje (v množini le skupno ime!).

11. Splošno štajerski prehod — tega začetki so bili znani že v praslavanščini — nekdanih dolgih -ū- (jery) osnov v popolno žensko -a- osnovo z imenovalnikom, tožilnikom in orodnikom vred je znan tudi govoru v naši vasi: cirkva, u cirkvo, s cirkvo. Samostalnik kri, krvi se pri nas glasi kriū, kārvi, s karvjōu. Torej obstaja v sotenskem govoru nekaka kombinacija iz osnov kri in krv kakor v našem knjižnem jeziku.¹⁰

12. Posplošenja končnice -o pri mehkih osnovah pridevnikov in zaimkov v srednjem spolu (mojo, našo za moje, naše) narečje v Sotenskem ne pozna, čeprav je sicer prav na našem področju zelo razširjeno. Zato tukaj govore: moje ukāu, nōše māīstō, vsi (vse) vesēle, tōuje ūhāu za tuje uho, ardēče nebāu.¹¹

13. Iz stopnjevanja naj omenim, da naše narečje tvori presežnik z besedico nar, ki je nastala iz naže. To obliko poznajo vsa osrednja slovenska narečja razen severnih in Bele krajine, kjer imajo naj, ki se je razvila iz na + i. Prim.: tē¹² nar veči. Oblika najprej se tukaj glasi tē pârvu, na pârvu za najprvo.

14. Kakor vsa štajerska narečja je seveda tudi naš govor izobrazil kazalni zaimek toti tako, da je za moški spol namesto knjižnega ta vzel ti,¹³ ki je nastal po naslonitvi na bogati — torej ti bogati — ter ga okrepil še z nevtralnimi kazalnimi zaimkom to. Tako je nastal nekak reduplicirani zaimek tôti. Prim.: tôti, tôtiga ali po redukciji nepoudarjenega i-ja têtga.

15. Glede ohranitve dvojine v Sotenskem bi bilo pripomniti tole: ohranila se je v moškem spolu ob naslonitvi na števnik dva: dva brêta, dva pêba, mîdva. Izguba dvojine s prehodom v množino se je začela pri srednjem spolu, kajti tamkaj je množina na -a podprta z moško dvojino na -a, tako da so nastale oblike dva gôkna, dva drevâjsa, dva telêta. Od tod je prešla množinska oblika tudi v ženski spol: dvêi žênske, dvêi deklête. Segla pa je ta pluralizacija duala tudi v glagol, tako da se je dvojinska končnica -va po množinski -mo spremenila v kontaminirano osebilo -ma. Prim.: tarpîma, grêma, kâuplema, stârgama, sma, sma dâjlale, sma¹⁴ žêle.

16. Samo po sebi je razumljivo, da tudi naše narečje pozna splošne štajerske končnice -ta v dvojini in -te v množini pri brezpriponskih glagolih. Te končnice so nastale analogno po končnicah v tematskih glagolih. Torej je po berete nastalo tudi dôte, vâite ali vêite v našem narečju.

17. V tretji osebi množine sedanjega časa pozna pri glagolih III. in IV. glagolske vrste naš govor le mlajše oblike na -ijo (trpijo, govoriyo). Prim.: nôuge me bulêijo, stôri strôšno tarpêijo. Starejše oblike trpé, bolé so mu neznane.

18. Podobno je v tretji osebi množine pri glagolih prve vrste, prvi razred (zobniški razred), in pri brezpriponskih glagolih namesto prvotnega -do nastala analogna oblika na -jo. Prim.: na vâijo, grêjo, napuvâijo.

19. Govor v Sotenskem ima ohranjen dolgi nedoločnik.¹⁵ Primerjaj: imâit, tarpâit, jâist, guvorit, začêt, dujit, krôst. V ti točki se naš govor sklada s slovenskimi severnimi narečji, a ne z južnimi štajerskimi.

20. Trpni deležnik preteklega časa na -n ali na -t kaže v primerjavi s knjižnim jezikom v našem govoru mnogo manj mešanja kakor sicer na Štajerskem. Tako so n. pr. pravilne oblike pudârt (in ne podren), nasajên, udâit za odet (in ne odejen ali odeven!),¹⁶ zadâit za zadet (in ne zadeven!). Pač pa sem slišal obliko narêt za narejen — tedaj splošno štajersko obliko.

21. Velelniške oblike so se uravnale analogno po sedanjiku, kar velja posebno za glagole prve vrste, četrti razred, na k, g (velarni razred). Tako se glasi velelnik vârš! (to je vrži po sedanjiku vržem za knjižno vrzi!), rêč! (po rêčem za knjižno rêci!) i. p.

22. Skladno s spodnještajerskim prehodom redukcijskega vokala v e se velelnik glagola vzeti glasi vzêml!, a za sedanjik: se vzême, dêhne, se dotêkne, to me ne gêne itd. (za knjižno vzamem, dahnem, ganem).

23. Analogične oblike klevem¹⁷ po plevem, ki je sicer na Štajerskem zelo razširjena, naš govor v Sotenskem ne pozna. Prim.: kâunem. Podobno ne izkazuje naša vas sedanjika rjovem, marveč ima arjûjem.

D. NEKAJ SINTAKTIČNIH, LEKSIKALNIH IN DRUGIH POSEBNOSTI

1. Oziralna členica kadar se kot časovni podredni veznik zamenjuje v našem govoru z vprašalno členico kdaj, ki se tukaj glasi kêda, torej brez partikule i. Prim.: Zmêrai, kêda sm pâršu u gosti, so me dâuber pustrâjgli.

2. Glagol »vstanem« se je v pasu jugovzhodnih in osrednjih štajerskih govorov izoblikoval kot povratni glagol »vstanem se«: sm se ustôla.

3. Kakor druga štajerska narečja pozna tudi naš govor obrnjeni besedni red v zvezi: še pa nêjšem pâršu.

4. V protivnem priredju na Štajerskem zelo radi stavljajo dva protivna veznika hkrati, tako da se tudi v naši vasi govori: a têtga pa nâjšm têt.

5. V množinskem tožilniku se je pri osebnih zaimkih za tretjo osebo oblika »nje« uravnala po rodilniku v »njih«: za jîh (za njih) namesto zanje.

6. Nazadnje naj navedem še nekaj leksikalnih posebnosti v našem govoru: v Sotenskem govore dâuč (kar je splošno štajerska oblika), têt¹⁸ za tja (iz taj), piê za ha, hej, ja, pa; dûle za doli, čâjite za počakajte, šûps za skedenj, šûhe za čevlje, hôsta za gozd, gril za ščurek, plâstujejo za hlatajo, čvekajo, čenčajo; bâuknem (iz bukнем) za planem, bruhnem; pûkša (iz stvnem. buhsa, nem. Büchse) — torej imajo pri nas neprestavljeno obliko za knjižno puška i. p.

UPORABLJENA LITERATURA

- Fr. Ramovš, Historična gramatika VII, Slovenski dialekti, str. 145—167.
Fr. Ramovš, Kratka zgodovina slovenskega jezika I, str. 137—140.
Fr. Ramovš, Razvoj praslov. ê v slovenskih dolгих zlogih, ČJKZ VI, str. 8 sl.
Fr. Ramovš, Konzonantizem slovenskega jezika, passim.
Fr. Ramovš, Akcent v tipih zvezda, žena in megla, Lud. Slow. I. A. 48.
Fr. Ramovš, Karta slovenskih narečij, Ljubljana 1935.
Fr. Ramovš, Morfologija, tiskano kot skripta, passim.
A. Breznik, Slovenska slovnica IV, 1934.
Tine Logar, Dialektološke študije VIII, SR IX, str. 30—34.
Tine Logar, Dialektološke študije I in III, SR V in VII, str. 144—162.
A. M. Slomšek, Blaže inu Nežica v nedeljski šoli 1842.
Zagajšek-Jurij Zelenko, Slovennska grammatika 1791.
Vatroslav Oblak, Zur Geschichte der nominalen Declination im Slovenischen, AsIPh XI—XIII.
St. Škrabec, Jezikoslovni spisi I. zv., snopič 1 do 4, passim.

1. Fran Ramovš, KZSJ I, 137—138.
2. Za končne rezultate, ki jih je dal jat v osrednjem štajerskem narečju, navaja Ramovš vrsto refleksov, kakor: ej, äe, ä, aj. Ramovš, l. c., 140.
3. Ramovš omenja za novoakutirani e refleks ie, ki bo po mojem mnenju veljal predvsem za center osrednjega štajerskega narečja med Laškimi in Rogaško Slatino, kajti v naši vasi je rezultat aj — säjdn. Tale končni -n namesto -m pa je čisto sporadični pojav, kajti sicer naš govor prehoda končnega -m v -n ne pozna, saj se v resnici pojavi šele v Slovenskih goricah, a še tamkaj ne dosledno. Glej Ramovš, Konzonantizem, str. 87—88.
4. Razvoj dolgega i v ej pozna tudi sosednji pohorski dialekt. Ramovš, KZSJ I, 140.
5. Po Ramovšu naj bi dolgi u dal v našem predelu ü. Toda naš govor ima vseskozi refleks ou kakor pohorski dialekt. Ramovš, l. c., 140.
6. Potemtakem sta se v Sotenskem popolnoma izenačila refleksa za akcent-ska tipa ženà in mäglà. Glej tudi Ramovš, l. c., 138.
7. Refleks i iz ú je v naši vasi še prav malo nazaliziran, tako da te nazalnosti ni treba več označevati. Glej tudi Ramovš, l. c., 138, kjer omenjeni avtor ugotavlja, da ta nazalnost v našem predelu že ponehava.
8. Končni -v pred pavzo in pred nezvenečimi soglasniki se prav v našem pasu govorov začena izgovarjati kot -f. Prim. Ramovš, l. c., 140.
9. V sosednjem pohorskem narečju se feminizacija samostalnikov srednjega spola že pojavi v večjem obsegu in se potem na sever in na vzhod še močno krepi, a v prekmurskem narečju zopet precej poneha. Prim. Ramovš, l. c., 141—142, in Morfologija, str. 78.
10. Deklinacija kri, krvi, torej iz obeh osnov kri in krv, je prav v našem narečnem območju doma, se pravi v osrednjem štajerskem narečju, v Šmarju, ob zgornji Sotli in na Ptujski gori, o čemer nam priča tudi slovnica Mihaela Zagajška-Zelenka.
11. Ramovš ima v KZSJ I, str. 138, ta pojav za splošno štajerski.
12. V zvezi tē pārvu, tē nar vēči je tē samo artikel, ki je mimo toti ohranjen tudi v savinjskem narečju v oblikah tē, ta, tē ali to.
13. Omenjeni ti v štajerskem kazalnem zaimku toti je nastal iz praslovanskega *tъjъ.
14. Splošno štajerska pluralizacija v obliki grēma i. p. je prav v našem področju zelo močna. Glej Ramovš, KZSJ I, 138, in Morfologija, str. 135.
15. Ramovš v svoji Morfologiji, str. 149, omenja za naše narečje le kratki nedoločnik. V resnici sem si tudi jaz zapisal primer utargōvat, a vsi gornji primeri govore za dolgi infinitiv.
16. Glej Ramovš, Morfologija, str. 149.
17. Oblika klevem potemtakem ni splošno štajerska, kakor bi sledilo iz Ramovševe Morfologije, str. 140.
18. Kakor v savinjskem narečju je tudi v našem govoru krajevni prislov tja dal najprej ta, potem pa se je zvezal s partikulo i v taj in od tod v tej.

POUK POSLOVNE KORESPONDENCE NA EKONOMSKI ŠOLI

(Prispevek za razpravo)

Gustav Grobelnik

Korespondenci se kot strokovnemu učnemu predmetu ni vedno posvečala tista pozornost, ki jo zasluži; zato tudi ni bila ves čas v programu povojne ekonomske šole.¹ V njenem predmetniku se pojavi šele s šolskim letom 1954-55 in to z eno uro na teden v prvih treh letnikih, z dvema v četrtem. S šolskim letom 1955-56 se korespondenca spoji s stenodaktilografijo s po štirimi urami na teden v četrtem letniku. Naslednje šolsko leto 1956-57 dobi korespondenca do nadaljnjega zopet kot samostojni predmet po dve uri na teden v tretjem in četrtem letniku.

Z uvedbo korespondence je obveljalo prepričanje, da je absolventu ekonomske šole potrebno tudi minimalno znanje v sestavljanju in oblikovanju poslovnih pisem, ker obrazec — kot ukrep racionalizacije v tehniški poslovanja — le še ni docela spodrinil poslovnega dopisovanja v običajnem pomenu besede.

Zaradi usmerjenosti pouka korespondence v stroko, v katero uvaža ekonomska šola, velja korespondenca za strokovni predmet. Kot tako jo prevzemajo v svoj delokrog učitelji - ekonomisti in komercialisti. Spretnosti in znanja v sestavljanju in oblikovanju poslovnega dopisja pa si učenec ekonomske šole ne pridobiva le pri urah korespondence. Veljavni učni program za ekonomske šole narekuje tudi učiteljem slovenskega jezika v prvem letniku vaje v sestavljanju »dopisov, oglasov, poročil, prošenj, sejnih zapisnikov in zapisnikov o občinih zborih.«² V istem, to je v prvem letniku, se učenec seznani z »občimi pojmi o korespondenci« ter s »poslovno administracijo« (prevzem pošte, reševanje pošte, odprema pošte, shranjevanje dokumentacije, tehnični pripomočki administracije) pri pouku gospodarskega poslovanja.³ Isto gradivo ponavljajo uvodna poglavja v korespondenci tretjega letnika.⁴ Nazadnje je tudi smoter pouka strojepisja v drugem letniku, da se »učenec s pretipkavanjem raznih oblik vzornih pisem in listin poslovne in druge vsebine usposobi, da sam ustvarja po jasnosti, učinkovitosti in jezikovni pravilnosti dovršene izdelke raznih formatov«, v tretjem letniku pa, da predpisano učno snov »poveže s poukom korespondence« in da se strojeznanstvu »priključi pregled pisarniške tehnike.«⁵

Iz navedenega sledi, da se pouk korespondence tu v večji, tam v manjši meri ponavlja na štirih mestih in v različnem času. Na prvi pogled je videti, da ta delitev, po starem pravilu »nič ne škodi, če učenec eno stvar večkrat sliši«, prinaša trdnjše znanje. Toda navzočnost korespondence kot samostojnega učnega predmeta povzroča nevarnost, da se odgovornost za posredovanje korespondenčnega znanja prelaga na ure korespondence, na drugi strani pa tudi spričo dejstva, da je ta pouk porazdeljen med različne učitelje z različno strokovno in interesno usmerjenostjo (slovenist, ekonomist, komercialist, stenodaktilograf), ni zagotovila, da bi učencu bili posredovani enotni in enakovredni pogledi na korespondenco. V skladu z zahtevami sodobnega gospodarstva, ki ga označuje vedno večja delitev dela in zato vedno večja diferenciacija poklicev, ter v skladu z zahtevo po pospešenem usposabljanju strokovnega kadra, je potrebna tudi v pouku korespondence določena reforma. Preden bi se odločili za obseg in obliko te reforme, si bo treba najprej odgovoriti na vprašanje, kaj sploh pri današnji stopnji racionalizacije poslovanja razumemo pod korespondenco in kaj je pri tem smoter pouka korespondence na strokovni šoli, ki zasleduje cilje sodobnega praktičnega usposabljanja učencev za bodoči poklic.

Znano je, da se dandanes 98 % poslovnih dejanj opravi s korespondenco.⁶ Zato je njen pomen na dlani; z uvedbo novega gospodarskega sistema, ko so podjetja dobila še večjo samostojnost, je tudi pomen korespondence postal večji. Naloga korespondence je, da bodisi v istem kraju, bodisi med različnimi kraji vzpostavlja poslovne stike, ustvarja poslovne odnose ali vsaj pogoje za njih vzpostavbo in nazadnje, da omogoči najrazličnejša poslovna dejanja. S korespondenco si tedaj zagotovimo sodelovanje, zbiramo sporočila, prodajamo blago in usluge, izvršujemo plačilne obveznosti, rešujemo pritožbe. Toda dobršen del navedenega korespondenčnega dela je danes šabloniziran. Pisma iz območja stalnih in normiranih poslovnih opravil so nadomestili ekonomičnejši obrazci in tiskovine: naročilnice, računi, pogodbe, vrsta obrazcev v plačilnem prometu itd. Zato tudi dosledno vsi veljavni učbeniki dele korespondenco po tehniki izdelave na poslovna pisma, ki se sestavljajo za vsak poslovni primer posebej, ter na predpisane obrazce in tiskovine, ki se le izpolnjujejo po predtiskanem besedilu.

Medtem ko predstavljajo prva izdelek korespondence v pravem (ožjem) pomenu besede, torej v pomenu sestavljanja in pisanja poslovnih pisem, sodim, da drugo — uporaba in izpolnjevanje obrazcev — ne spada več v tako pojmovano korespondenco, temveč v čisto poslovno tehniko. Slednje pa predstavlja tudi po programu ekonomske šole samostojen učni predmet. Potemtakem more biti predmet pouka korespondence le snov, ki jo narekuje tako ozko opredeljeni pojem korespondence. K takemu tolmačenju vzpodbujajo tudi sami učitelji korespondence — prvič, ko zavračajo delitev korespondence v industrijsko, bančno, trgovsko in drugo, češ da so osnove povsod iste, le

vsebina dopisov se vsakokrat nanaša na specifično delo, ki ga podjetje opravlja, in drugič — ko pravilno ocenjujejo vsebino (besedilo) pisma za njegov najvažnejši del in ob tem obvladovanje knjižnega jezika kot prvi pogoj za kakovostno poslovno pismo.⁷ Te ugotovitve bi kazalo sprejeti kot osnove za smoter reformiranega pouka v korespondenci. Po teh osnovah je smoter ta čas veljavnega učnega načrta za korespondenco hkrati preobsežen in pomanjkljiv. Preobsežen, ker predpisuje (v tretjem letniku) obravnavo kupoprodajnih pogodb, faktur, železniških, ladijskih in carinskih listin ter instrumentov plačilnega in kreditnega prometa (v četrtem letniku),⁸ ne glede na to, da so tudi mnoge druge vrste predlaganega poslovnega dopisja — da navedem le nekatere: plačilni opomin, mandatna tožba, izvršilni predlogi, prijave za registracijo podjetja, kreditna pogodba, delovna pogodba in dr. — že šablonizirane. Pomanjkljiv, ker »jezikovnim in stilističnim zahtevam poslovnega dopisa« kot osnovnemu pogoju za kakovostno pismo, ne odmerja mesta posebne in obsežnejše metodične učne enote.

Dokler velja načelo, da je »naše pismo naš predstavnik, ki nas zastopa pri poslovnem prijatelju« in mora zato imeti vse odlike kulturnega obiskovalca, med temi pa je na prvem mestu lep in čist jezik, in dokler jezik in slog dopisa iz prakse nima zadovoljive višine, uporaba in izpolnjevanje obrazcev pa da še ni korespondenca v našem pomenu, sodi pouk korespondence prvenstveno v delokrog učitelja slovenskega jezika. To odločitev vzpodbuja še več drugih momentov. Navajam:

— prizadevanje po taki strokovni šoli, v kateri bo mladini omogočeno neposredno doseči določeno strokovno znanje in kvalifikacijo;

— oceno jezikoslovcev, da je »naš poslovni jezik hudo zanemarjen, vtem ko so po drugi plati ravno poslovni krogi zaradi svojih živih stikov z vsakdanjim življenjem hote ali nehoče leglo prenekatero jezikovne infekcije«;⁹

— predlog mladine, da bi naj imel pouk slovenščine težišče v slovnici in to v pravopisju, oblikoslovju in stavkoslovju;¹⁰

— opozorilo javnosti, da učenci, ko zapustijo šolo in odidejo v praktične poklice, ne znajo niti pravil pravopisa in ne poznajo jezika kot važnega sredstva za posredovanje misli.¹¹

Če smo naložili pouk korespondence učitelju slovenskega jezika, pa ga nismo naložili kateremukoli slovenistu. Zaupati ga kaže le za pouk poslovne korespondence posebej usposobljenemu slovenistu. Zakaj napačno je mnenje, da moremo z znanjem materinščine sestavljati brezhibna poslovna pisma. Zmotno je tudi mnenje, da ni poslovnega sloga. Nasprotno, že samo gospodarsko izrazoslovje vpliva na ustvarjanje poslovnega jezika, zlasti še, kadar gre za besede iz vsakdanjega življenja, ki imajo v gospodarskem poslovanju poseben pomen. Poslovni jezik ni istoveten s šablono, saj se prav on bori proti kaluparstvu, pa čeprav se mora ravnati po nekaterih pravilih, ki mu omejujejo popolno svobodo izražanja. O poslovnem jeziku je bilo že pred leti zapisano, da bo »nujno moral ohraniti neke lastne značilnosti, ki ga

bodo ločile od kakega sodnega, znanstvenega, tehničnega, zlasti še leposlovnega jezika. Vedno bo moral ostati stvaren, konkreten, zgoščen, razumljiv, jasen, vendarle lep, topel, vljuden. Po drugi strani pa je seveda tak jezik izraz splošne kulturne in politične stopnje določenega naroda in tudi dobe nasploh.¹²

Usposobljenost učitelja korespondence mora biti pogojena vsaj z znanjem organizacije in tehnike gospodarskega poslovanja. Odveč bi mu ne bilo tudi znanje strojepisja in stenografije, ker bi ga to opravičevalo še za pouk teh dveh veščin, ki sta v tesni zvezi s korespondenco in ker je tudi stenodaktilografu potrebno v primeri z drugimi poklici temeljitejše jezikovno znanje.¹³ Razume se, da bi tako usposobljenega slovenista morali sistemizirati med učno osebje določene specialnosti.¹⁴

Ta zamisel seveda narekuje tudi spremembo učnega načrta za slovenski jezik. Še več: slovenščina in korespondenca bi se stopila v nov predmet teoretičnega strokovnega pouka — v poslovni jezik, katerega smoter bi bil, usposobiti učenca za pravilno, jasno, lepo in logično izražanje, za jezikovno lepo in pravilno sestavo poslovnih pisem, vse to pa doseči z obravnavo dobrih strokovnih tekstov, ter s čim večjim številom pismenih vaj. Predmet bi kazalo — po povsem novem učnem načrtu — razdeliti v predmetniku tako, da bi v začetnih letnikih obsegal s področja korespondence tiste sestavke, ki predstavljajo tako imenovano splošno in upravno dopisje, kakor so razna sporočila, potrdila, zapisniki, prošnje, vloge, odločbe itd., v naslednjih letnikih pa vzporedno s poznavanjem ekonomike trgovskih, industrijskih in kreditnih podjetij, sestavke s področja teh gospodarskih dejavnosti. Taka porazdelitev bi ustrezala prizadevanju, da bi se učenec že v prvih dveh letih in nato z vsakim nadaljnjim letom usposobil vsakokrat za en poklic ekonomsko-komercialne narave.¹⁵ Tako bi se z obvladovanjem prvega dela korespondence in drugih ustreznih predmetov, kakor so osnove gospodarskega poslovanja, strojepis in drugi, usposobil n. pr. za administratorja.

S tem sem pa zadel na revizijo celotnega programa ekonomske šole, to pa ni namen tega sestavka. Z njim sem hotel le opozoriti na vprašanje poslovne korespondence kot strokovnega učnega predmeta, ki v sklopu drugih vprašanj prav tako pričakuje rešitev v reformi strokovne šole.

OPOMBE:

¹ Splošni zakon o šolstvu (1958) je vsem strokovnim šolam določil isto šolsko in družbeno stopnjo tako, da v bistvu ne obstajajo več »srednje« in »nižje« strokovne šole, ampak so dejansko vse strokovne šole srednje, to je šole druge stopnje. V skladu s tem določilom je odbor za prosveto in kulturo ZIS priporočil spremembo nazivov dosedanjih srednjih strokovnih šol v ustrezne nazive brez dodatka »srednja«. Tako naj bi se dosedanja ekonomska srednja šola odslej imenovala kratko ekonomska šola. (Po Naši stručni školi 1959/2).

- ² Predmetnik za ekonomske srednje šole str. 1.
³ Prav tam str. 26.
⁴ Prav tam str. 31.
⁵ Prav tam str. 34, 35.
⁶ Uporabljam izraz korespondenca namesto našega dopisovanja, ker so ga v istem pomenu, to je v pomenu sestavljanja najrazličnejših poslovnih pisem ter v pomenu teh pisem samih, usvojili vsi kulturni jeziki in je zato postal izraz splošno uporaben.
⁷ Zbrano iz del:
 Ing. Dobeic Edvin, Poslovna korespondenca, Ljubljana 1948;
 Dane Andolšek, Poslovna korespondenca, Ljubljana 1953;
 Radomir Dimitrijević, Korespondencija savremenog preduzeća, Beograd 1955;
 Ante Macan, Privredna korespondencija, Beograd 1957;
 Razleg - Baković, Privredno dopisivanje, Zagreb 1958;
 Milutin D. Milošević, Privredna korespondencija, Beograd 1959.
⁸ Predmetnik za ekonomske srednje šole, str. 31, 32.
⁹ Jezik in slovstvo, 1955-56, str. 130.
¹⁰ Letna situacijska konferenca mladine na EŠ v Celju, 19. 3. 1959.
¹¹ Naši razgledi z dne 14. 2. 1959, str. 70.
¹² Gospodarski vestnik 1955/88.
¹³ S to odločitvijo ne izključujem obratne možnosti, da bodi učitelj korespondence ekonomist s posebej za to pridobljenim jezikovnim znanjem, ki bi mu pomagalo šablonizirano korespondenco vedno znova poživljati s sodobnim lepim in pravilnim izražanjem.
¹⁴ Po tolmačenju republ. odbora sindikata prosvetnih delavcev strokovnih šol je to učno osebje, ki poučuje na strokovnih šolah praktični pouk, za kar mu zakon o javnih uslužbencih čl. 238 (2) predvideva poseben dodatek.
¹⁵ Po načrtu tez za splošni zakon o strokovnih in višjih strokovnih šolah.

OB 90-LETNICI TRGOVSKEGA ŠOLSTVA V CELJU

Ludvik Rebenšek

V preteklem letu je dobilo Celje novo, moderno šolsko zgradbo, prvo novogradnjo za tako imenovano »nižje strokovno šolstvo« — poslopje Trgovske vajenske šole v Oblakovi ulici.

Potrebe v našem gospodarstvu zahtevajo vedno večje število strokovnjakov, zlasti kvalificiranih kadrov. Zato je zadnja leta usmerjena vsa naša pozornost v čimprejšnjo izgradnjo zadostne mreže strokovnih šol. Ustanavljajo se najrazličnejše nove strokovne šole, zlasti industrijske in tehnične smeri, zanimanje mladine pa stalno presega obstoječe šolske kapacitete.

Ceprav je obvezno strokovno šolanje trgovskega naraščaja že obstajalo pred I. svetovno vojno, je vendarle precej časa kazalo vse znake samo dopolnilnega izobraževanja. Zgodovino trgovskega strokovnega šolstva v Celju je v Celjskem zborniku leta 1951 obdelal Gustav Grobelnik. Moj namen je prikazati razvoj v sorazmerno kratkem razdobju od leta 1945 pa do zgraditve lastnega šolskega poslopja v letu 1958. V tej dobi sem tudi sam delal na tej šoli, najprej kot honorarni predavatelj, večinoma pa kot stalni uslužbenec oziroma vodja zavoda.

V prvem šolskem letu po osvoboditvi (1945-46) je takratna Gospodarska šola za vajence trgovskih podjetij takoj pričela z delom v vseh treh letnikih s skupno 135 učenci, z 62 vajenci in 73 vajenkami. V tem šolskem letu pa je tudi 88 kandidatov obiskovalo tečaj za trgovinske uslužbenke, ki so dovršili učno dobo med okupacijo. Le v naslednjem šolskem letu (1946-47) so bili moški vajenci številnejši od deklet, v naslednjih letih se je to razmerje stalno spreminjalo v korist ženskega naraščaja, tako da smo v šolskem letu 1950-51 prvič (in doslej tudi zadnjič) vpisali edino 27 deklet v takratni I. letnik. Tako se je trgovski poklic, v časih pred I. svetovno vojno skoraj izključno moški poklic, močno — lahko rečemo preveč — feminiziral. V šolskem letu 1947 je prišlo do korenitih sprememb v samem sistemu šolanja. Zaradi velikih potreb po trgovskem naraščaju je bila triletna učna doba skrajšana na dve leti. Tako so šolanje istočasno končali učenci II. in III. letnika, in sicer brez vsakega šolskega zaključnega izpita. Pomočniške izpite so opravljali pred mestno oziroma okrajno komisijo, ki pa je posamezne kandidate pozvala na izpit tudi, preden

so nehali obiskovati šolo. V tem in naslednjem šolskem letu je bilo tudi precejšnje število učencev, ki so odstopili od rednega šolanja in učne dobe ter se vključili v enega izmed številnih tečajev trgovinske smeri, ki jih je prirejalo takratno Ministrstvo za trgovino in preskrbo Ljudske republike Slovenije s precejšnjim številom tečajnikov (od 500 do 600) tudi na področju našega okraja (Rogaška Slatina, Žalec, Celje itd.). Tako je število učencev, rednih trgovinskih vajencev vztrajno padalo na 58 v šolskem letu 1948-49. Prej omenjeni tečaji so večinoma trajali po 3 mesece, nekateri pa tudi le po 6 tednov. Precejšnje število teh tečajnikov je kasneje (zlasti po uveljavitvi sproščene, samostojne trgovine) zapustilo trgovski poklic, mnogo je tudi takih, ki si morajo v zadnjem času s posebnim strokovnim izpitom pridobiti šele naziv kvalificiranega delavca v trgovini.

Postopen prehod iz administrativno vodene, zgolj distributivne trgovine na samostojno poslovanje ob upoštevanju zakona ponudbe in povpraševanja in ostalih ekonomskih zakonov pa je zahteval rednih, strokovno izurjenih kadrov. Zato je bila z začetkom šolskega leta 1950-51 učna doba v trgovini podaljšana zopet na tri leta, izdan tudi nov šolski predmetnik, v naši republiki so bile uvedene nekatere šole internatskega tipa s po 5 meseci strnjenege pouka letno. V Celju smo ostali pri tipu celoletne šole; vajenci so popoldne štirikrat tedensko po 5 do 6 učnih ur obiskovali pouk v svoji strokovni šoli. Zaradi pomanjkanja internata, a zlasti zaradi pomanjkanja lastnih učilnic, ki bi omogočale redni dopoldanski pouk, samo pritegnili k pouku v celjski šoli le trgovske vajence iz samega mesta in njegove najbližje okolice. Ostali (tako n. pr. iz Laškega) so se morali šolati v Novem mestu, Savinjski pa v Mariboru.

Leto 1950 lahko štejemo za mejnik nadaljnjega razvoja trgovinskega šolstva, zlasti v Sloveniji. Takratne šole za učence v gospodarstvu trgovinske stroke so se preimenovala v Šole za učence v trgovini in so prišle pod upravo mestnih oziroma okrajnih poverjeništev za trgovino in preskrbo, republiški organi pa so tudi zahtevali namestitve lastnih, stalnih učnih moči na teh šolah, ki so doslej skoraj brez izjeme poznale le honorarne predavatelje. Med prvimi se je osamosvojila v letu 1950 celjska šola, ki je dobila takrat tudi svojega prvega stalnega ravnatelja. V času pred I. svetovno vojno so to šolo vodili ravnateljci tistih šol, kjer je pač trgovska gostovala, n. pr. od leta 1905 dalje v poslopju bivše meščanske šole (sedanje III. osnovne). Ves čas v stari Jugoslaviji je vodil trgovsko nadaljevalno šolo ravnatelj takratne državne dvorazredne trgovske šole Fran Marinček; obe šoli sta gostovali v poslopju današnje II. (takratne mestne) osnovne šole. Od leta 1945 pa do zgraditve lastnega poslopja v letu 1958 je trgovska vajenska šola gostovala v popoldanskem in večernem času v učilnicah sedanje Ekonomske srednje šole in jo je tudi do leta 1950 honorarno vodil ravnatelj ESS prof. Konrad Lenasi.

Že v naslednjem šolskem letu (1951-52) je bil določen vstopni pogoj za uk v trgovini dovršena nižja srednja šola (takrat še 3 raz-

redi gimnazije) oziroma sedemletka. Prijave je zbiral poseben odbor pri okrajnih in mestnih poverjeništvih za trgovino in gostinstvo. Število novincev je bilo precejšnje (81), vendar je bilo sprejetih le 39 in sicer po poprejšnjem preizkusnem izpitu iz slovenščine in računstva. Te preizkusne izpite so kandidati v naslednjih letih opravljali na šoli pred komisijo trgovinske zbornice. Že poleti leta 1951 je bil imenovan šolski odbor, ki so ga sestavljali poverjeniki za trgovino in gostinstvo takratnih okrajev: Celje-mesto, Celje-okolica, Šoštanj, Poljčane, Trbovlje in Slovenj Gradec ter ravnatelj šole. Oddelek za strokovno šolstvo pri Svetu za blagovni promet LRS je namreč nameraval ustanoviti tudi v Celju šolo internatskega tipa za vse trgovske vajence s področja navedenih okrajev. Ta zamisel pa ni bila izvedljiva, ker nismo v Celju imeli potrebnih internatskih prostorov. Tako je ostal pouk nespremenjen, celoleten in le za področje mesta ter bližnje okolice. Takrat sta tudi še delali trgovski vajenski šoli v Trbovljah in Šoštanju; obe sta bili v naslednjem letu ukinjeni, vajenci pa prešolani v internatski šoli Novo mesto in Maribor.

Šolsko leto 1952-53 je bilo predvsem v znamenju ustanovitve trgovinskih zbornic, ki so od oblastnih organov tudi prevzele referat za vzgojo kadrov. Pred začetkom šolskega leta je bila imenovana Republiška trgovinska zbornica LRS za ustanovitelja vseh trgovskih vajenskih šol v Sloveniji, tik pred začetkom pouka pa je izšel uradni popravek, ki je za našo šolo še vnaprej določil kot ustanovitelja mestni ljudski odbor. Ker republiška zbornica ni razpolagala s potrebnimi finančnimi sredstvi, so morale posamezne področne zbornice iz posebnih prispevkov včlanjenih trgovskih podjetij dve leti vzdrževati šolske proračune ostalih slovenskih trgovskih vajenskih šol, dokler ni v letu 1954 izšla uredba o obveznih prispevkih v sklad za kadre. Že ob svoji ustanovitvi so okrajne trgovinske zbornice imenovale posebne odbore za vzgojo kadrov, ki so kratek čas tudi opravljale naloge šolskih odborov, kot je bil to primer tudi pri trgovinsko-gostinski zbornici za mesto Celje. Že v februarju 1953 pa smo izvedli ločitev dela na dva odbora, šolski odbor pa razširili še z zastopniki trgovinske zbornice za okraj Celje-oklica. Ti šolski odbori pri posameznih strokovnih šolah so začeli z delom že precej časa pred sprejetjem ustreznega zakona (Splošni zakon o vodstvu šol je izšel šele 16. marca 1955), njihovo ustanavljanje in delovanje pa so zelo podpirale okrajne trgovinske zbornice, predvsem pa republiška zbornica, ki je že spomladi leta 1953 izdelala pravilnik o organizaciji in delu šolskih odborov vajenskih šol za trgovsko stroko (kot so se te šole v letu 1952 preimenovala). Za novo šolsko leto 1953-54 sta obe trgovinski zbornici skupaj s šolskim odborom predpisali poseben pravilnik o sprejemanju vajencev trgovinske stroke v uk, v katerem je bilo med ostalim tudi določeno, da bosta zbornici v mesecu maju javno razpisali prazna učna mesta v trgovini, za katera se bodo lahko prijavljali le učenci z dovršeno nižjo srednjo šolo oziroma osemletko. Tak vstopni pogoj je odslej veljal tudi za vse ostale trgovske va-

jenske šole v naši republiki in ga je uradno potrdil Svet za prosveto in kulturo LRS. S tem pa se je pojavilo vprašanje stopnje (ranga) naših šol v odnosu na gimnazije in tako imenovanih srednjih strokovnih šol. Nekaj let smo že sprejemali dejansko v trgovino le absolvente z dovršeno nižjo srednjo šolo. Po končanem uku in triletnem šolanju pa se je tem absolventom formalno zopet priznavala le dovršena nižja srednja šola. To pa zato, ker je večina vajenskih šol v ostalih strokah sprejemala novince z nepopolno nižjo srednjo šolo oziroma osemletko. O tem vprašanju se je mnogo razpravljalo, dokler ni v juliju 1958 izšel splošni zakon o šolstvu, ki pozna tri stopnje rednega izobraževanja (osnovno — srednjo — višjo) in odpravlja tudi pojem tako imenovanih nižjih ter srednjih strokovnih šol. Zaradi prej omenjenega vstopnega pogoja za uk v trgovini se je pojavilo tudi vprašanje ponovne spremembe veljavnega predmetnika, ki bi naj opustil nekatere splošno izobraževalne predmete in dal več poudarka strokovnim. Republiška trgovinska zbornica je v zimskih počitnicah 1953-54 organizirala posvet vseh predavateljev slovenskih trgovskih vajenskih šol v Ljubljani, na katerem so posamezne predmetne komisije izdelale predlog novega učnega načrta, ki ga je Svet za prosveto LRS potrdil in je veljal od šolskega leta 1954-55 naprej. Takrat so izdelali tudi dve inačici tega predmetnika, za celoletne šole in šole s strnjenim poukom. Poleg celjske šole so uvedli celoletni pouk tudi še šoli v Ljubljani in Ptuj. Na pobudo celjske šole je bil takrat tudi sprejet sklep o rednih letnih posvetovanjih ravnateljev slovenskih trgovskih vajenskih šol (osem po številu). Začetek je bil maja 1954 v Celju, naslednji pa so se vrstili na sedežih posameznih šol.

Leto 1954 pa je za celjsko šolo predvsem pomembno zaradi sklepa, da se zgradi lastno šolsko poslopje. Le z največjo težavo je bilo mogoče ob začetku vsakega šolskega leta zagotoviti minimalno število učilnic na ekonomski srednji šoli, ki je sama potrebovala te prostore, na ostalih celjskih šolah pa je itak že število rednih učencev preseglo razpoložljive kapacitete. Vedno več je bilo trgovinskih vajencev s področja celjskega okraja, katerim je bilo treba poiskati prostor v nekaterih internatskih šolah Slovenije. To pa je med ostalim tudi povzročilo vedno večje finančne izdatke. Zato je občni zbor trgovinsko-gostinske zbornice za mesto Celje na svojem občnem zboru 29. marca 1954 potrdil predlog šolskega odbora o gradnji lastnega šolskega poslopja in imenoval prvi gradbeni odbor. Ta je takoj izbral lokacijski prostor na zemljišču, kjer danes stoji nova šola. Vendar so pristojni prosvetni organi zavrnil predlog z utemeljitvijo, da izbrani prostor ni primeren. Bilo je treba mnogo razprav okoli kopice drugih variant, dokler ni bil sedanji prostor dodeljen v ta namen. V pripravah za gradnjo šole je bilo treba rešiti dvojje najvažnejših vprašanj: kapaciteto in šolsko območje nove šole ter vir finansiranja. Za gradnjo se nista samo izjavili obe celjski trgovinski zbornici, temveč tudi še šoštanjska in trboveljska. Z združitvijo okrajev in okrajnih zbornic Celje-mesto, Celje-okolica in Šoštanj v novi okraj Celje je bilo že

podano naravno zaledje in šolski okoliš nove šole. Jeseni leta 1955 je tudi okrajna trgovinska zbornica Trbovlje pristopila k naši akciji in delegirala svojega zastopnika v novi gradbeni odbor. Z združitvijo okrajev Krško in Trbovlje je sicer okraj Trbovlje dobil na svojem področju šolo internatskega tipa v Brežicah, v kateri so se pa šolali izključno vajenci s Primorske. Zato so pa vajenci s področja trboveljskega okraja skupaj z večino učencev iz bivšega okraja Celje-okolica obiskovali pouk v internatski šoli Novo mesto. Pogoji za vključitev vajencev iz Zasavja pa je bila istočasna dograditev internata. Ustrezni sklepi so bili sprejeti v tem smislu, da bo republiška trgovinska zbornica financirala iz sklada za kadre gradnjo šole, okrajna ljudska odbora Celje in Trbovlje pa gradnjo internata. Zaradi pomanjkanja proračunskih sredstev pa je kasneje okraj Trbovlje odstopil od prevzete obveznosti in je bil prvotni projekt, ki ga je izdelal arhitekt Oton Gaspari iz Ljubljane, brezpredmeten. Izdelali smo novo varianto, dograditev samo šolskega poslopja in le za potrebe celjskega okraja. Po večkratnih sestankih in spremembah je bil marca 1956 sprejet sporazumen sklep glede finansiranja: sklad za kadre pri republiški trgovinski zbornici plača 40 milijonov, okraj Celje pa 15 milijonov; načrte smo plačevali iz sredstev sklada za kadre, odobrenih za redni šolski proračun, ki pa se je tudi leta 1955 in 1956 kril iz rednega proračuna celjske mestne občine. Istega meseca (marca 1956) smo vložili investicijski gradbeni program in idejni projekt v potrditev pri Revizijski komisiji LRS, vendar je bil konec maja zavrnjen.

Novo poslopje trgovske šole

Šele ponovno predelani in popravljeni program je bil v juliju potrjen, kasneje v oktobru pa je bil odobren tudi glavni projekt. Novembra istega leta je SGP Beton iz Celja odprlo gradbišče in zaključilo z delom konec leta 1956. Sledil je januarja 1957 tehnični pregled in februarja slovesna otvoritev.

Zadnje šolsko leto v tujih učilnicah (1957-58) nismo gostovali samo v prostorih ekonomske srednje šole, temveč tudi v razredu sedanje III. osnovne šole, ki je že pred I. svetovno vojno dajala streho za pouk trgovinskih vajencev. V zadnjem letu gostovanj je obiskovalo pouk na celjski šoli 38 moških in 109 deklet, skupaj 147 učencev. V prejšnjih letih pa je število učencev komaj dosegalo predvojne številke (90—100). S pričetkom pouka v lastnih učilnicah je šele bilo mogoče preiti na redno in pravo šolsko delo, predvsem z dopoldanskim poukom. Na ta način je vključenih večina vseh trgovinskih vajencev s celjskega področja in je v šolskem letu 1958-59 vpisanih 64 fantov in 160 deklet, skupaj 214 učencev. Po perspektivnem planu blagovnega prometa in kadrov v trgovini se računa, da bo že v naslednjem šolskem letu obiskovalo pouk v celjski šoli okoli 300 trgovinskih vajencev. Šolski pouk obiskujejo vajenci v dveh izmenah, tako da je polovica njih vedno v trgovinah oziroma v šoli. Obdržali smo sistem celoletne šole ne samo zaradi pomanjkanja internatskih prostorov, temveč predvsem zaradi načela kontinuirane povezave med teoretičnim in praktičnim delom učenja. Izšel je tudi že učni program za praktično usposabljanje vajencev v prodajalnah za večino trgovinskih strok. Vajenec mora po končanem šolanju in šolskem teoretičnem zaključnem izpitu opraviti še praktični izpit, preizkušajo pa njegovo praktično znanje po prvem in drugem letu učne dobe komisije večjih podjetij oziroma komisija pri okrajni trgovinski zbornici. V zbornični komisiji sodelujejo tudi zastopniki šole oziroma šolskega odbora, člani šolskega odbora in razredniki pa med letom obiskujejo vajence na njihovem praktičnem učnem mestu, da se seznanijo z vsemi pogoji učenja. Komisija pri trgovinski zbornici tudi odloča za posamezne trgovine, če imajo vse objektivne in subjektivne pogoje za sprejem in izučitev vajenca. Zaradi še večjega poudarka vsklajevanja šolanja in praktičnega učenja v bodoče šola ne bo vpisovala vajencev v drugi in tretji letnik, če ne bodo predložili potrdila o uspešno opravljenem preizkusu praktičnega znanja. Že nekaj let pa z uspehom visokokvalificirani trgovinski delavci dopolnjujejo pouk predmeta blagoznanstva s seminarji med rednimi šolskimi urami. V novi šoli je urejena tudi posebna aranžerska delavnica, ki razpolaga s potrebnim orodjem in materialom. V perspektivnem načrtu je zgraditev lastne šolske prodajalne in ureditev pouka v smislu strokovne šole s praktičnim poukom.

Veljavni predmetnik obsega za vsako izmeno ob treh šolskih dnevih po 18 učnih ur naslednjih predmetov: slovenščina, tuj jezik (nemščina), gospodarski zemljepis, blagoznanstvo, organizacijo poslo-

vanja s korespondenco, trg. računstvo, knjigovodstvo, gospodarski sistem, higiena, aranžerstvo ter seminarske ure iz blagoznanstva in aranžerstva. Ob šolskih dnevih so vajenci oproščeni praktičnega dela v trgovinah in imajo popoldne mladinske ure, krožke, razna predavanja in podobno; vajenci drugega in tretjega letnika pa še po dve uri tedensko pouk predvojaške vzgoje.

V šolskem letu 1958-59 so bile ustanovljene tri gostinske šole oziroma gostinski oddelki pri trgovskih vajenskih šolah v Sloveniji zunaj Ljubljane. Tako je bil tudi ustanovljen gostinski oddelek pri celjski šoli s 25 učenci (16 vajencev strežbe in 9 vajencev kuharstva). Predmetnik obsega slovenščino, nemščino, računstvo, ekonomiko podjetij, hranoslovje, higieno, zemljepis, telovadbo in osnove (teorijo) kuharstva ter strežbe. Vajenci so predvsem iz celjskih gostinskih podjetij, iz Laškega in Rimskih Toplic. Vajenci drugega in tretjega letnika še obiskujejo pouk oziroma tečaj na ljubljanski šoli.

Učilnice nove šole so bile takoj po njihovi usposobitvi zasedene po tečajnikih v popoldanskem in večernem času. Zlasti velja to za delavce v trgovini, ki si morajo po predpisu o strokovni izobrazbi svoj naziv kvalificiranega ali visokokvalificiranega delavca v trgovini pridobiti s posebnim strokovnim izpitom. Do konca šolskega leta 1958-59 je opravilo strokovni izpit za naziv kvalificiranega trgovskega delavca preko 90 kandidatov, za naziv visokokvalificiranega delavca pa 60 kandidatov. Že v začetku sem omenil razne tečaje za trgovske delavce, ki so se vršili pred 10 leti. Vendar je med takratnimi in sedanjimi tečaji bistvena razlika. Takrat so kandidati obiskovali tečaj, *p r e d e n* so sploh pričeli z delom v trgovini, sedanje tečaje pa obiskujejo kandidati, ki so že predpisano *d o b o* v delovnem razmerju in to na določenem delovnem mestu v trgovini. Pretežna večina kvalificiranih trgovskih kadrov se usposablja preko redne triletnje vajenske dobe in rednega šolanja v strokovni šoli. Šole za visokokvalificirane trgovske delavce zdaj v Sloveniji še nimamo, čeprav je bila njena ustanovitev že večkrat najavljena. S šolsko reformo bo verjetno tudi to vprašanje rešeno. Razen navedenih strokovnih tečajev pa je okrajna trgovinska zbornica v prostorih šole organizirala še intenzivne tečaje angleškega jezika, pripravlja se aranžerski tečaj in podobno.

Šole dograditev lastnega šolskega posloplja je dokazala velike potrebe strokovnega šolanja kadrov v tej gospodarski panogi, saj so bili vsi razpoložljivi prostori že od prvega dne stalno zasedeni. Ureditvev razmer za trgovsko šolstvo je pa istočasno sprožila potrebe sorodne panoge — gostinstva, ki bo verjetno prve letnike lastnega naraščaja lahko šolalo v prostorih trgovske šole.

90 let je minulo od ustanovitve takratne nedeljske šole za trgovske praktikante in vajece. Ves ta čas je trgovska šola gostovala skoraj v vseh celjskih šolskih poslopljih. Zgraditev lastne, sodobno urejene šole pa predstavlja odločilen mejnik v njenem nadaljnjem razvoju.

GLASBENA ŠOLA V CELJU IN NJENA PROBLEMATIKA

Ing. Jelka Vehovar

Celje je dobilo svojo glasbeno šolo po prvi svetovni vojni. Tri učilnice za 100 do 120 učencev in pisarna so bile v tri sto let starem poslopju na Slomškovem trgu 10, kjer šola deluje še danes.

Po osvoboditvi je šola s preselitvijo muzeja dobila še ostale prostore v stavbi, tako da služi za pouk 8 učilnic različne velikosti. Tu se vršijo tudi orkestralne vaje, zborovske in skupinske vaje ter teoretični pouk. V začetku so pridobljeni prostori ustrezali številu učencev, ki jih je bilo okrog 200, že leta 1950 pa je število naraslo do najvišje možne kapacitete, tako da šola prijavitelcev ne more več sprejemati. Sedaj je 238 učencev.

Šolski okoliš je zelo širok, saj prihajajo gojenci ne samo iz Celja, marveč iz vse bližnje okolice: Zagrada, Polul, Lisc, Medloga, Lave, Hudinje, Zavodne itd. Poleg teh prihaja okoli 50 gojencev iz vseh okoliških smeri z vlaki in avtobusi in to: iz Petrovč, Šempetra, Žalca, Prebolda, Polzele, Gomilskega, Šoštanja, Velenja, Vojnika, Konjic, Štor, Topolšice, Šmarja, Rogaške Slatine, Rogateca, Zidanega mosta itd.

Na šoli predava 14 predavateljev, ki so z delom preobloženi.

Čeprav se večina gojencev preusmerja v amatersko dejavnost, so uspehi veliki. To dokazuje godalni orkester, komorni zbor in mešani gimnazijski zbor. Zasluga gre predvsem učiteljstvu.

Dotok je v zadnjih letih narasel od 50 v letu 1952 do 130 v l. 1957.

Bodoči razvoj kaže, da bo šola narasla na 500 gojencev. Vzporedno s tem bi se moralo povečati tudi število profesorjev na 24.

Kvaliteta sedanje glasbene šole že prihaja v srednjo stopnjo. To potrjujejo javni nastopi, koncerti in produkcije.

Vloga glasbene šole ni samo glasbena vzgoja, temveč je šola obenem tudi središče glasbenega življenja mesta in okraja.

Ta dejstva zahtevajo gradnjo nove, sodobne, tehnično ustrezne stavbe, kjer bi se celjska glasbena dejavnost lažje razmahnila. Problem nove glasbene šole postaja vse bolj pereč, ker do sedaj ni bilo za gradnjo potrebnih finančnih sredstev. S časom se je izkristaliziral program, ki je dobil konkretne oblike v idejni skici, ki naj bi bila osnova pri nadaljnjem projektiranju. Osnovna ideja je bila napraviti ne običajno šolsko poslopje, temveč ustvariti na danem kompleksu

harmonično celoto mas po funkciji in formi. Pri tem niso zanemarjene zelene površine, ki dopolnjujejo sliko in ustvarjajo prijetno razpoloženje.

Po dani lokaciji naj bi stala nova glasbena šola na kompleksu med Jurčičevo, Trubarjevo in Malgajevo ulico tam, kjer sedaj stoji starokatoliška cerkev.

Po programu bi obsegala:

1. 20 učilnic
2. 2 razreda za teoretični pouk
3. Prostor za vaje orkestra
4. Prostor za pevske vaje
5. Čakalnico za vozače
6. Upravne prostore
7. Šolsko koncertno dvorano
8. Veliko koncertno dvorano
9. Pritikline

Zaradi visokih investicij so predlagali možnost za etapno gradnjo, tako da bi najprej gradili šolsko poslopje, potem šolsko koncertno dvorano in, če bi se z leti pokazala potreba, tudi veliko koncertno dvorano s 500 sedeži.

Z odstranitvijo stare cerkve, ki ni kulturni spomenik, bi na tem mestu dobili kompleks v obliki črke L. Poslopje komiteja bi se kasneje preuredilo v stanovanjsko zgradbo za profesorje.

Nova zgradba glasbene šole se deli po namenu in obliki. Ob Malgajevi ulici je poslopje z upravo, na vzhodni strani je v kompleksu vkomponirana mala dvorana, ob Trubarjevi cesti pa velika koncertna dvorana s foyerjem in garderobami.

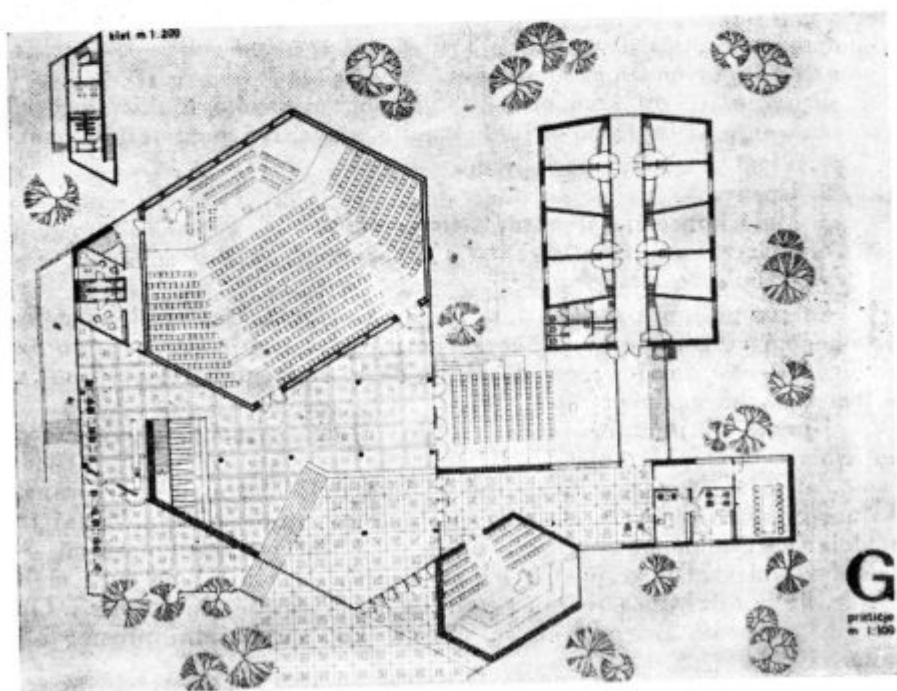
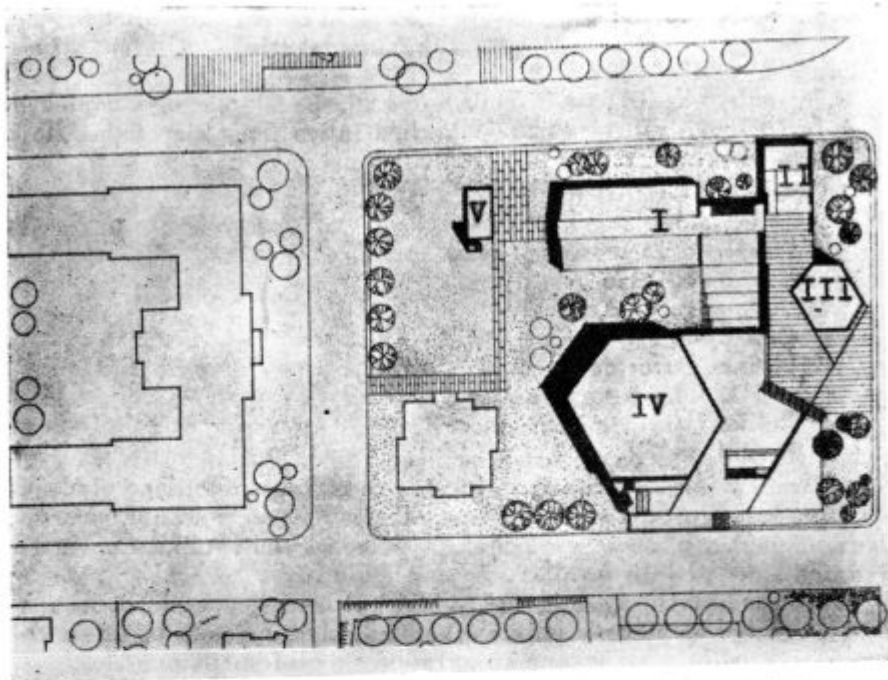
Program je bil komentiran z glasbenimi strokovnjaki; tlorisna dispozicija je upravičena s funkcionalno povezavo posameznih enot.

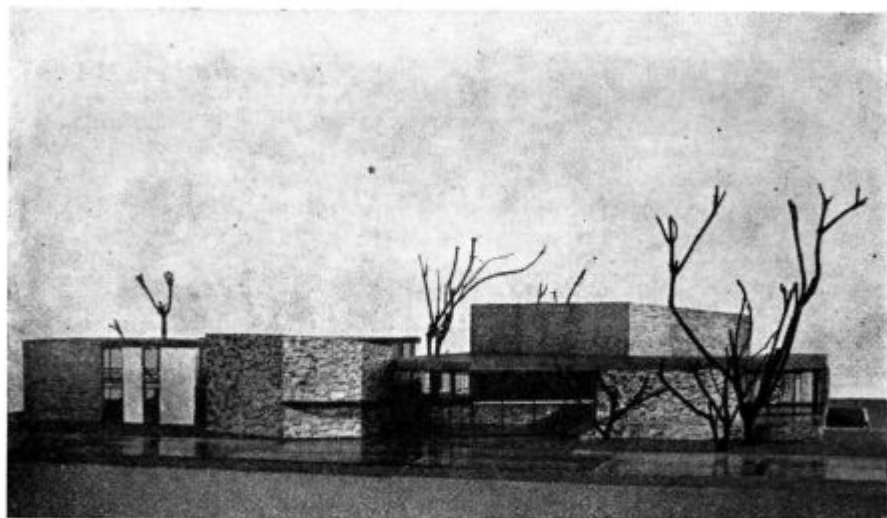
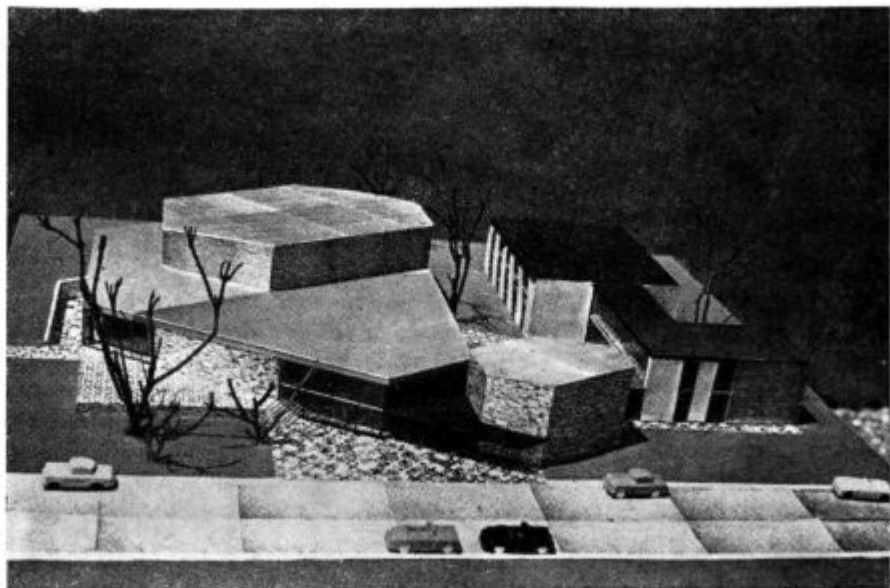
1. Vhod s šolskim poslopjem
2. Uprava
3. Mala koncertna dvorana s foyerjem
4. Velika koncertna dvorana s foyerjem
5. Hišnikovo stanovanje

Šolsko poslopje je od ostale mase ločeno s steklenim vhodom, ki je obenem vetrnik in stopnišče za gornje nadstropje. Učilnice so na severu in jugu, imajo konično obliko, da bi se izognili refleksijam in s tem zvočnim vzlomom.

Uprava vključuje sobo ravnatelja, tajnice, sejno sobo, čakalnico in arhiv.

Za vaje orkestrov in zborov je bila določena manjša dvorana, ki naj bi služila tudi za glasbene nastope internega značaja. Zunaj je obdelana s kamnom, znotraj z lesom in absorpcijskimi ploščami — Celotex. Razsvetljava je dnevna in umetna. Dvorana ima svoj mali foyer, ki je direktno povezan z velikim foyerjem in odprt v atrij. Ob večjih glasbenih prireditvah se vključi kot sprehajalni prostor ali bife.

Za večje koncerte je v Celju potrebna dvorana samo v ta namen. Najidealnejša je priključitev h glasbeni šoli, ki bi tako dobila neko monumentalnost in poudarek.

Od vhoda se širi velik foyer proti garderobi in dvorani, odpira se proti atriju in balkonu ob bifeju. Dvorana sama je zaradi boljše akustike šesterokotna, tako da paralelnih ploskev ni, prav tako imata strop in tla različne naklone.

Med regami je v stropu nameščena indirektna razsvetljava. Vse garderobe in WC so nameščeni v prostorih pod foyerjem, kjer je direkten izhod.

Ta skromni opis idejne zasnove naj bo le razlaga potrebnih prostorov v novem objektu. V zadnjem času se je z dozorevanjem urbanističnega koncepta mesta Celja pokazala kot primerna in upravičena nova lokacija v bodočem mestnem kulturnem centru, kjer bi povezava šole z veliko gledališko in koncertno ter zborovsko dvorano prišla do iskane kombinacije. To pa je drug problem.

MALGAJ

Fran Roš

Vojaškemu porazu Avstro-Ogrske v prvi svetovni vojni je jeseni 1918 sledil njen razpad. Med narodi, ki so zapustili habsburško monarhijo — »ječo narodov«, so bili tudi Slovenci. Že leto prej zmagovita oktobrska socialistična revolucija v Rusiji je bila širom po krva-veči Evropi okrepila razredno zavest delavstva in prebudila milijonske ljudske množice.

Revolucionarno razpoloženje se je razplamtelo tudi med našim delavstvom, ki pa je bilo brez vodilne in borbene politične organizacije prav v prvem, najodločilnejšem obdobju. Hkrati je bil pri nas odprt še poseben problem: združitev skozi stoletja ločenih jugoslovanskih narodov v okviru nove države. Na razvalinah propadlega cesarstva in po vseh težkih žrtvah v vojni — o tem med optimističnimi naprednimi Slovenci še ni moglo biti dvoma — je nova državna skupnost mogla temeljiti le na demokratični oblasti. Na oblasti, ki bi jamčila politično polnopravnost delovnih množic in preprečevala njihovo ekonomsko podrejanje kakor tudi vsako nacionalno zatiranje.

Poleg vprašanja notranje ureditve nastajajoče jugoslovanske države pa je bilo v dobi tik po vojni pereče še vprašanje njenih meja. V Primorju si je bila Italija že z londonskim paktom 1915 izgovorila meje, ostro zarezane v slovensko in hrvatsko ozemlje, in si jih je zdaj kot »zmagovalka« lastila. Docela odprto pa je bilo še vprašanje državnih meja na slovenskem severu — vse od Zile do Rabe. Določitev teh meja je ostajala prvotno prepuščena še neposredno prizadetim državam samim, saj niso bile z nobenim dogovorom ali zagotovilom odločujočih velikih sil prejuducirane. Pri tem pa je Jugoslavija z vključeno zmagovalko Srbijo imela navidezno celo neko prednost.

Medtem ko si je večina Slovencev na Kranjskem in Slovenskem Štajerskem ob ugodnejših pogojih lahko sama zavarovala pot v novo slovensko politično skupnost, to koroškim Slovencem po večdesetletnem raznarodovanju in proti nasprotnim silam, tudi gospodarsko nadmočnim, ni bilo mogoče storiti samim.

Sredstva, uporabljena v zaželeno rešitev problema severne meje, so bila diplomatska, propagandna in morala so biti tudi vojaška, kakor je to zahteval stvarni položaj ob razvoju dogodkov. Naperi s slovenske

strani so bili dokončno dokaj uspešni na Štajerskem in v Prekmurju, medtem ko je bil rezultat takšnih prizadevanj močno negativen na Koroškem — predvsem po krivdi nepripravljenosti, malobrižnosti in počasnosti vodstev slovenskih buržoaznih političnih strank, zastopanih v ljubljanski vladi. Šele to je pripeljalo velike sile do odločitve, ki so nam bile v škodo. Kolikor pa je bilo končnih uspehov v bojih za pravično mejo z Avstrijo, so ti bili doseženi skoraj le po zaslugi odločnih dejanj nekaterih daljnovidnih in pogumnih Slovencev zunaj njihovega osredja. Rezultat vseh teh uspehov in neuspehov je važen tudi danes, saj je leta 1920 na slovenskem severu začrtana državna meja ostala in obveljala socialistični FLRJ.

Med Slovenci, ki so predvsem iz lastne pobude pri tem največ pozitivnega doprinesli — in to so mogli tedaj storiti le kot vodilni vojaki in večjidel na lastno pest brez podpore centralnih slovenskih političnih činiteljev ter celo proti njihovi volji — sta najbolj vidna general Rudolf Maister in nadporočnik Franjo Malgaj.

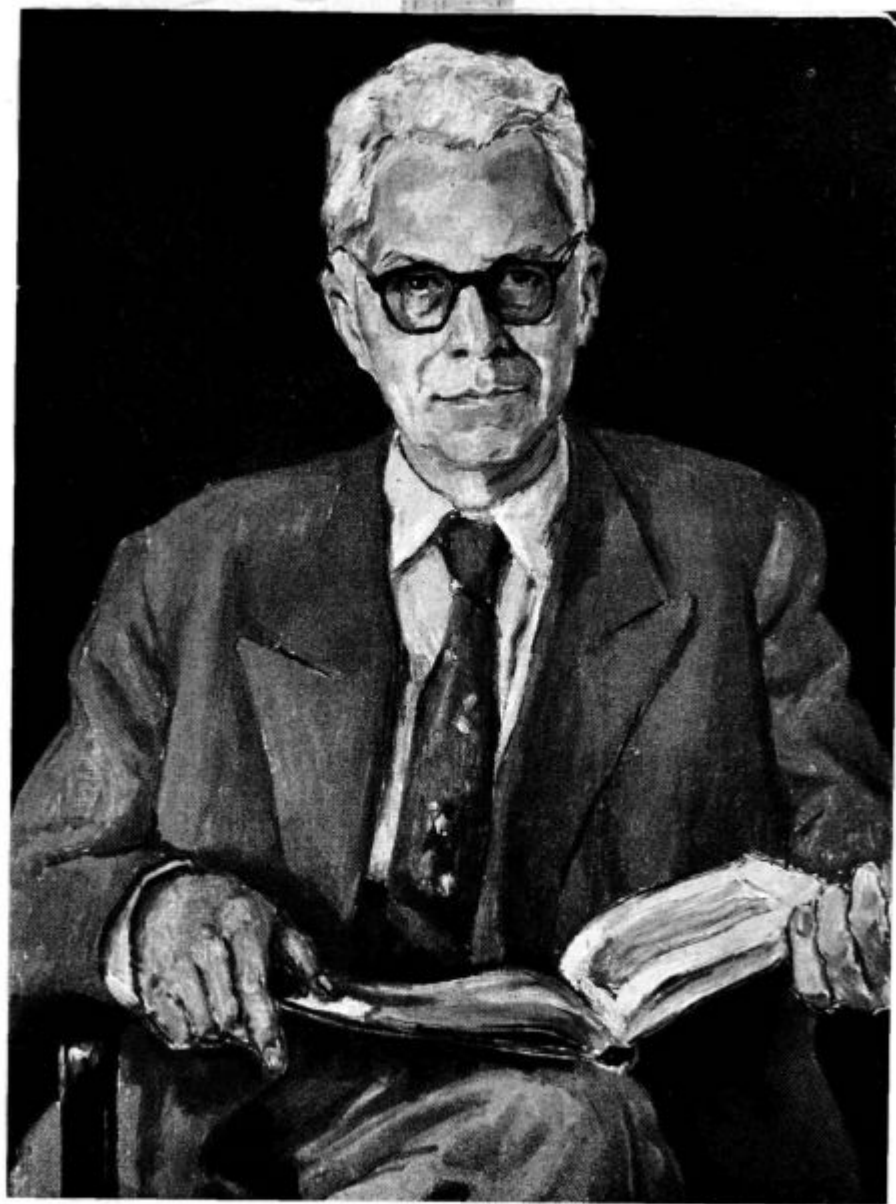
Franjo Malgaj se je rodil 10. novembra 1894 v vasi Hruševce nedaleč od Sentjurja pri Celju. Po pripovedovanju starejšega brata Ivana je bil »že kot otrok tako velik, da je vznemirjal vso hišo«. Njegov oče je bil železniški delavec, ki je ob svojem bornem zaslužku dal študirat tri sinove. Franjo, najmlajši med temi, je iz šentjurske ljudske šole 1907 prestopil v nemško-slovenske nižjegimnazijske vzporednice v Celju. Tu so poučevali le slovenski profesorji, ki jim je bil od leta 1909 dalje pedagoški vodja zgodovinar prof. Emilijan Lilek.

Mladi Malgaj se je v novem okolju hitro uveljavil. Telesno krepak in visok, z močnimi ličnicami v bledem obrazu, s širokim pogledom temnorjavih oči je bil to priroden fant, govorec v svojem sočnem šentjurskem narečju, poln nezadržljive odkritosti, bistrosti in vedre razboritosti.

Odločno in z optimizmom se je kot sin skromno živeče proletarske družine znal prebijati skozi gmotne težave. Izredno ga je zanimala zgodovina in tudi prirodopis. Vneto je sledil sodobnemu političnemu dogajanju in se rad posmehoval tedaj mogočni nemški in nemškutarski celjski gospodi. Pri tem je kmalu spoznal neugodni in krivični položaj Slovencev v stari monarhiji in pričel ob balkanskih vojnah 1912-13 gledati njihovo rešitev le mimo nje.

Napredno usmerjeni Malgaj je pripadal oni skupini slovenske dijaške mladine, ki se je nekaj pozneje priključila narodno radikalnemu gibanju. Temu dijaštvu je samoizobrazba bila sredstvo za razvoj lastnih sil, ki jih je postavljalo v službo narodu z neposrednim delom med njimi in zanj. V socialističnih idejah je videlo gibalno silo bodočnosti. Ta smer je dala jedro revolucionarno jugoslovansko usmerjenemu »preporodništvu« in pritegnila najboljše mladince.

Pri vsem pa je Malgaj ostajal zvest svoji kleni ljudski preprostosti in prirodnosti — tudi v odnosih do soljudi, a tudi samostojen in jasen v gledanju na probleme okrog sebe. Življenjsko močan in vztra-

Milan Lorenčak: Fran Roš (olje)

jen je vse zavestneje težil k ciljem, ki si jih je postavljaj in jih čedalje bolj podrejal koristim narodnega občestva.

Počitnice je preživiljal v svojem domačem okolju. Tu je s strastjo poslušal in si zapisoval, kar so bajali ljudje o dogodkih v davni preteklosti. Sam je pričel razkopavati tla ob razvalinah bližnjega gradu Rifnika — stare ilirske in slovenske naselbine. Ob gostijah in drugih priložnostih si je zapisal nad 150 ljudskih pesmi, ki jih je sproti pošiljal dr. Karlu Štreklju. Ta je v svoji zbirki »Slovenskih narodnih pesmi« še posebej navedel ime dijaka Franja Malgaja kot enega izmed svojih najvnetejših zbirateljev. »Časopis za zgodovino in narodopisje« mu je 1919 objavil razpravo »Svetina nad Celjem in njena okolica«. Značilno zanj je, da je to razpravo napisal kot vojak, pa čeprav na podlagi narodopisnih podatkov, ki jih je zbral še kot dijak.

Na docela nemški višji gimnaziji v Celju se odporni Malgaj ni hotel dobro znajti in ko je hkrati še rahlo obolel na pljučih, se je prešolal na gimnazijo v Kranju. Oddelek NOB celjskega muzeja hrani njegovo pismo, poslano prijatelju Srečku Puncerju v Celje. V njem ostro graja malobrižnost kranjskih študentov do sodobnih političnih vprašanj in kulturno omrtvelost (kot izjemo z veseljem navaja Iva Štempiharja). Že po enem letu je odšel v Pazin, kjer se je med hrvatskimi dijaki Istre najugodnejše znašel in je v njegovem ciklostiranem literarnem glasilu »Naprijedu« objavil iz svojih zapiskov več slovenskih ljudskih pesmi. Nedvomno se je tu še poglobila njegova jugoslovanska politična usmerjenost.

Izbruhnila je svetovna vojna in že 1. oktobra 1914 je bil Malgajev letnik poklican v vojsko. Postal je vojak celjskega 87. polka in je skozi šolo za avstrijske rezervne oficirje v Brežah na Koroškem došel poleti 1915 na italijansko fronto. Ranjen pri Doberdolu in povišan v praporščaka se je nekaj časa zdravil v zaledju. Leta 1916 je moral oditi na južnotirolsko bojišče. Ko so Italijani tu vrh Monte Zebia iztrgali Avstrijcem, so ti z močnimi protinapadi zaman poskušali pregnati jih od tam. S tega skalnatega vrha je italijanska artilerija zadajala hude izgube tudi bataljonu, ki mu je pripadal Malgaj. Da obvaruje svoje ljudi, je Malgaj s peščico vojakov, ki si jih je sam izbral, z nenadnim nočnim napadom osvojil to važno točko. Za svojo izredno drzno in uspešno akcijo je prejel najvišje odlikovanje — zlato medaljo za hrabrost, ki ga je po tedanjih predpisih oproščala nadaljnje službe na fronti, in bil povišan v poročnika.

Odšel je v zaledje kot upravnik nekega vojaškega zdravilišča. Zdaj se je lotil učenja angleščine. Medtem je obiskoval domači Šentjur in Celje, kjer so se zbirali okrog njega dijaki in drugi znanci, kar jih vojna še ni razkropila. Odkrito jim je govoril o bližajočem se času, ko bodo Jugoslovani sami odločali o sebi. Obžaloval je, da ni bil poslan na srbsko ali rusko fronto, kjer bi bil poiskal pot na pravo stran. Oktobrsko revolucijo je ocenjeval kot dogodek zgodovinskega pomena, ki odpira novo obdobje v družbenem razvoju človeštva.

Vojakom je bil Malgaj kot poveljnik predvsem dober tovariš in dosleden zaščitnik. Svojih političnih pogledov pred njimi ni skrival. Kot proletarski sin je bil tudi v oficirski bluzi odločen demokrat in vselej kritično razpoložen do gospode kot nosilca oblasti. Pri tem se je na zunaj brzdal le toliko, da se je izognil večjim konfliktom, ki bi mu mogli preprečiti vsako svobodnejšo dejavnost. Nasprotnikom, ki so opazili plodove njegovega političnega vplivanja, se je večkrat moral kam ogniti, nekoč celo na Hrvaško.

V avgustu 1918 je Malgaj prebival pri šentjurskem rojaku Andreju Osetu, naseljenem v Tolstem vrhu pri Guštanju (Ravnah) na Koroškem. Od tam se je razgledoval še dalje po Koroški in spoznaval težavni položaj slovenskega življa v tej prirodno lepi deželi. Prijatelju Osetu je obljubil že tedaj, da bo ob pričakovanem zlomu Avstro-Ogrske z vojaki prišel pomagat koroškim Slovencem. V ta namen sta izdelala tudi že nekakšen načrt.

V začetku oktobra 1918 se je Malgaj vpisal na pravni fakulteti v Gradcu, da se je tako začasno rešil vojaških obveznosti, vendar se tu ni zadrževal. Veliki dogodki so bili pred durmi, habsburška država se je pričela rušiti. V istem mesecu so kakor drugje na Slovenskem tudi na Koroškem ustanovili Narodni svet — za Mežiško dolino s sedežem v Prevaljah, ki mu je predsedoval Oset, nato pa so v dneh prevrata osnovali še Narodne straže.

Dne 1. novembra 1918 dopoldne so vojaki in častniki celjske garnizije v Narodnem domu z glasovanjem postavili nadporočnika Ivana Sancina za svojega poveljnika, popoldne pa so s stiskom roke predsedniku Narodnega sveta v Celju, ki je bil civilist, in z dotikom stare sokolske zastave prisegli zvestobo Jugoslaviji. O kralju tu niti ni moglo biti govora, saj pravno je bila Srbija še vedno le kraljevina zase, pa tudi vse dokaj zrevolucionirano ljudsko mišljenje se je čemu takemu upiralo.

Nadporočnik Malgaj je bil tedaj že v Celju, kjer je prevzel vodstvo zunanje vojaške službe. S šibkim vojaškim odredom in Narodno stražo — vojne siti so vojaki hiteli na domove — je organiziral varnostno službo na železnici in po cestah, koder so se množice vojakov raznih narodnosti z orožjem in tovorom vračale z južnega bojišča na sever in vzhod.

V nedeljo 6. novembra 1918 je Celje z okolico slavilo osvoboditev izpod avstrijske oblasti. Pred množico so govorniki obračunavali s preteklostjo in napovedovali boljšo prihodnost v jugoslovanski državi. Nekateri so z ljudstvom vred vzklikali republiki Jugoslaviji, ki da bo domovina tudi vsem dotlej socialno zapostavljenim delovnim ljudem.

Prav v teh dneh nekakšnega medvladja je bil Narodni svet za Mežiško dolino v težavnem položaju. Zrevolucionirano delavstvo tam je bilo brez lastnega vodstva. Polno maščevalnega srda na krivice iz let zatiranja in izkoriščanja si je iskalo sproščenja v plenjenju in uni-

čevanju zasebnega in tudi javnega imetja. Prizadeti gospodarski veljaki — tujci so klicali iz Celovca nemške oborožene oddelke na pomoč, ko jim domači orožniki in meščanska straža niso mogli več ščititi položajev in premoženja. Da prehitijo intervencijo nemškega Celovca, je Narodni svet v Prevaljah poslal kot kurirja svojega člana Rajka Kotnika k vojaškemu poveljstvu in k Malgaju v Celje s prošnjo za oboroženo pomoč.

Toda Celje tedaj še ni imelo dovolj vojakov in mu ni moglo ustreči. Prav zato se je stvari lotil Malgaj sam. V sporazumu s celjskim poveljstvom in s podporo nekaterih prijateljev mu je uspelo pridobiti več z bojišč se vračajočih vojakov, večjidel Šentjurčanov, nekaj tudi Teharčanov in Savinjanov.

V poznem popoldnevu istega 6. novembra 1918, v času veseličnega rajanja v Narodnem domu, je skupina Celjanov spremljala na kolodvor Malgajevo četo, ki je štela 40 mož in 4 oficirje, opremljena pa je bila s 4 mitraljezi. Po nekih govorih in petju na peronu se je četa vkrcala v poseben vlak in se ob šestih zvečer odpeljala v noč proti Dravogradu. Četa je večerjela v Šoštanju in se po nadaljnji vožnji ustavila v Otiškem vrhu, ker je na kolodvoru v Dravogradu še sedela avstrijska vojaška posadka. To so malgajevo ob enih zjutraj presenutili, jo brez odpora razorožili in poslali preko Drave.

Malgaj je pustil tu stražo in nadaljeval pot z vlakom naravnost v Prevalje. Od tod je krenil v Guštanj (Ravne), Mežico in Črno ter zavaroval Libeliče. Nikjer tu ni naletel na resnejše ovire. Avstrijske posadke očitno niso računale z vojaškimi akcijami Slovencev, najmanj pa s štajerske strani, niti niso imele še navodil za svoje ravnanje ob resnem primeru. Tako je bila že 8. novembra vsa Mežiška dolina v naših rokah.

V Malgajevo četo so stopili mnogi koroški domačini. Pridružil se ji je oddelek Narodne straže iz Slovenjega Gradca in nova četa iz Celja. Maister, tedaj še major, je pridobil 35 vojakov Srbov, ki so se skozi Maribor vračali iz vojnega ujetništva, da so pristali na uvrstitev v četo. Tako je Malgaj razpolagal zdaj že s 170 možmi in 9 mitraljezi. Manjši del te sile pa je bil razmeščen kot posadka v že očiščenih krajih poleg lokalnih Narodnih straž. V Mežiški dolini je Malgaj zasegel znatne količine svinca, premoga in klavne živine, že pripravljene za odvoz na sever.

V krajih, kamor je prišel, je Malgaj moral začasno sam prevzeti tudi vodstvo civilne uprave in skrb za prehrano nekmečkega prebivalstva. Pri tem je ravnal sporazumno z Narodnim svetom, kar mu kot demokratu ni bilo vselej lahko. Na čelo občin so bili postavljeni gerenti Slovenci, sovražne uradnike, učitelje in orožnike so zamenjali Slovenci domačini in še nekateri, ki so prišli od drugod.

Po eni strani Malgajevi krepki roki (uvredba nekajdnevnega prekega soda v Mežiški dolini), po drugi strani pa njegovi široki ljudskosti

je uspelo pomiriti izprva tudi delavstvo, ki je v odborih oblasti in uprave dobilo svoje zastopstvo, to pa zlasti v izrazito delavskih krajih nikakor ni ustrezalo njegovi dejanski moči. Narodni svet je preveč varoval koristi imovitejših slojev, izgovarjajoč se na svoje nezaupanje v socialdemokratsko delavstvo, ki je bilo resda še vezano na svojo nemško strankino centralo v Celovcu. Malgaj sam pa je slejkoprej verjel, da ne more biti narodne svobode brez socialne osvoboditve. Dosledno se je zavzemal za malega človeka in se je globoko srdil, kadar je moral pri tem popuščati.

Na prošnjo tamošnjih Slovencev je Malgaj 23. novembra prispel v Pliberk, kjer je razorožil manjši avstrijski vojaški oddelek. Zasedel je vso Podjuno (šele zdaj sta v jugozahodne dele Koroške prodrli dva odreda iz Kranjske). Nato je s 100 mož (med temi 40 Srbov povratnikov iz ujetništva, ki so na novo dospeli) in s 6 mitraljezi 30. novembra zjutraj prešel Dravo in vkorakal v Velikovec, kjer je razpusil avstrijski vojaški oddelek in meščansko stražo. In tu je prišlo zdaj do prvega resnega zapleta. Že naslednji dan je nasprotnik iz Celovca z močjo bataljona in 7 topov skušal Malgaja vreči iz Velikovca. Ta je pozvan k predaji oziroma k odhodu s severnega brega Drave, smelo odvrnil, da je pripravljen boriti se do kraja. Sledil je strelski spopad med mestno posadko in vsaj trikrat močnejšimi silami, ki so obkobile Velikovec. Kmalu pa so se te z izgubami umaknile. Avstrijci se očitno še niso upali zaostri situacije na Koroškem.

Iznova nekoliko ojačen je Malgaj zdaj še razširil svoje velikovsko »mostišče«, da se je njegova meja tu pokrila s črto, do katere je segalo tudi slovensko jezikovno območje (Grebinj, Djekše, Krka). Hkrati je nova četa iz Maribora zasedla južni del Labodske doline.

Medtem je nasprotnik v Celovcu s pritegnitvami iz severne Koroške vse bolj množil svoje vojaške enote. Na stikališčih obeh sil se je gostilo puškarjenje. Dne 15. decembra sta se pri Grabštanju v noči presenečeni predali dve srbski četi, ki nista bili podrejeni Malgaju in Maistru. Celovec jima je odrekel značaj antantne vojaške sile, vendar ta dogodek ni izzval nobenih za Avstrijce neprijetnih posledic. To jih je še bolj opogumilo.

Malgajev oddelek v Velikovec je po dogovoru v Grabštanju ostal v smeri Celovca nezaščiten. Zato mu je general Maister dodelil močan bataljon prostovoljcev celjskega polka, ki je bil sodeloval pri razorožitvi mariborske belo-zelene nemške garde. Ta izdatna pomoč iz Maribora je že v jutru 16. decembra dospela v Velikovec. Zdaj je bil Malgaj dovolj trden, da je pričel skrbeti za ureditev osvobojenega področja. Pri tem je prav hitro izvedel tudi svojo zamisel o ustanovitvi informativnega in propagandnega časopisa, potrebnega koroškim Slovincem. Pričel je v Velikovec izdajati »Jugoslovanski Korotan«, ki ga je urejeval gimnazijski abiturient narednik — dijak Srečko Puncer, Braslovčan in Malgajev zvest prijatelj s celjske gimnazije. Med 22. decembrom 1918 in 27. aprilom 1919 je izšlo tega tednika 17 števil.

Nekateri njegovi članki že obsojajo imperialistične težnje zmagovitih velesil in razkrivajo lažnivost njihovih obljub malim narodom. Na krivicah in zatiranju zgrajen mir bo samo premirje. List z dostojno resnostjo prikazuje oblast proletariata v Sovjetski Rusiji, Bavarski in Madžarski.

Medtem je mineval čas. Vse vidnejši so postajali obris Jugo-slavije, nič kaj podobne oni, za katero so se navduševali najpošte-nejši Jugoslovani in se zanjo borili. Centralistična monarhija v rokah buržoazije se je utrdila, še preden je moglo ljudstvo ob volitvah v kon-stituantno izreči svojo besedo. V novi državi so se množile demonstracije, stavke in upori proti samovoljnemu kapitalističnemu režimu.

Ljubljanska vlada je Maistra in Malgaja vse bolj omejevala v njuni pristojnosti. Zaman sta od nje zahtevala odobrenje odločilnih akcij proti Celovcu in zanje potrebnih izdatnejših sil in sredstev. Tudi daljnovidna resolucija, po Puncerjevem govoru sprejeta na zborovanju slovenskega dijaštva 6. januarja 1919 v Ljubljani, je ostala neuvaže-vana. Dejstvo je, da je besedilo te resolucije skupni plod tako Malga-jevega kakor Puncerjevega presenetljivo jasnega in stvarnega gle-danja na tedanje stanje koroškega vprašanja, zato jo velja tukaj v celoti navesti:

Mladina, brez razlike struj in političnega naziranja, zahteva glede na veliko nevarnost, ki preti Slovincem na Koroškem in Štajerskem, in ko je že sama meja Kranjske na severu ogrožena, da:

1. Narodna vlada v Ljubljani odredi v sporazumu z osrednjo vlado v Beogradu najpozneje do 10. januarja takojšnjo splošno mobili-zacijo letnikov 1880—1901, ki jo mora izvesti z vso strogostjo, kakršna ustreza vojaškemu pravu in predpisom,

2. da postavi takoj vse tiste častnike, ki so se v vojni pregrešili proti lastnemu narodu, pred vojno sodišče,

3. da se poveri vrhovno vodstvo operacij na severni fronti izku-šenemu generalu Maistru, ki je že ponovno pokazal svojo organizacij-sko zmožnost,

4. da se pošlje vse razpoložljivo vojaštvo v zaledju nemudoma na severno fronto, da se ustavi prodiranje nemških čet,

5. da dovoli Narodna vlada takoj vsem srednješolcem, ki so za vojaško službo sposobni in žele vstopiti v prostovoljsko legijo, dopust in iste izpitne ugodnosti, ki jih je dovoljevala bivša avstrijska vlada dijakom prostovoljcem,

6. zahteva skupščina, da Narodna vlada v Ljubljani sporoči te zahteve, ako jih ne mara upoštevati, osrednji vladi v Beograd.

K svojemu poročilu o sprejetju resolucije dodaja uredništvo »Ju-goslovanskega Korotana«: O tem dijaškem shodu je poročala samo »Jugoslavija« v kratki notici, vsi drugi listi so molčali. Da je mladina

imela prav v svojih radikalnih zahtevah za primer, da antanta ne določi v najkrajšem času demarkacijske črte na Koroškem, bo pokazala najbližja prihodnost.

Slovensko ljudstvo na Koroškem, zlasti še delavstvo, je vse bolj skeptično zrlo na svojo prihodnost v novi kraljevini. Naša vojska tam je ob svojem vse manjšem zaupanju v dobre namere političnega vodstva v državi postajala sposobna samo že za pasivno obrambo. K temu je svoj delež dodalo že omenjeno dejstvo, da sta general Maister in nadporočnik Malgaj, potem ko sta zaradi nekaterih energičnih, a uspešnih akcij prejela ukore iz Ljubljane, bila vse bolj potisnjena v ozadje, čeprav sta uživala polno zaupanje vojske. Malgaju so dodelili nalogo, da v Ravnah osnuje nekakšno vojaško okrožje, ki bo zajelo domačine in jih izurilo v uporabljanju orožja.

Sredi aprila 1919 se je Malgaj vpisal med slušatelje pravne fakultete v Zagrebu (ustanovitev univerze v Ljubljani se je tedaj šele pripravljala). Imel je namen, da skoro tudi neha biti vojak, čim bo odločen boj za Slovensko Koroško. Nabavil si je juridične knjige, da bi jih študiral v Ravnah zdaj, ko so mu zožili krog dejavnosti. Nikoli se ni ogreval za vojaški poklic, da bi se pa neljudski gospodi udinjal kot oficir, to se je njegovemu svobodoljubju in demokratičnosti po mnogih razočaranjih docela upiralo.

Vprašanje Koroške se je zapletalo bolj in bolj nam v škodo, zlasti še po enostransko površnem vmešavanju ameriškega polkovnika Mileša in kljub navideznemu premirju. Potem, ko so demobilizirane srbske enote zapustile Slovenijo, je 8 in pol slovenskim bataljonom na Koroškem stal nasproti zlasti v vojni tehniki močnejši nasprotnik, ojačen tudi s Tirolci, Gornještajerci in Dunajčani. Ta je vse pogostejše kršil dogovor o demarkacijski črti in premirju. Šele zdaj je ljubljanska vlada spoznala, da se v vprašanju Slovenske Koroške ne more slepo zanašati na ugodno odločitev velikih sil. Med temi je bila Italija, ki je vse dosledneje podpirala koristi Avstrije. Blizu je bila že mirovna konferenca v Parizu. Zato je Narodna vlada — brez stika s komando dravske divizijske oblasti odredila ofenzivo slovenskih čet na Koroškem, čeprav nezadostnih in nepripravljenih. Pri tem ni niti slišati želela mnenja Maistra in Malgaja in jima tudi ni odmerila nobene važne vloge pri operacijah.

Nesrečna ofenziva slovenskih čet se je pričela v jutru 29. aprila 1919 na vsej koroški fronti in je zaznamovala nekaj začetnih uspehov, ki jih je s svojim življenjem plačal tudi Srečko Puncer, ubit v Vovbrah. Toda nasprotnik, ki je samo čakal na takšno izzivanje, je s svojimi številnejšimi, čeprav moralno že dokaj razkrojenimi silami tri dni nato prešel v protinapad. Po kratkem odporu in po izgubi mnogih stotin borcev, večidel pri obkoljevanju zajetih, so se slovenske enote povsem razsule in v begu drle s koroškega ozemlja.

Zdaj sta šele mogla stopiti v ospredje Maister in Malgaj — in tudi tokrat sta to storila na lastno pobudo. Prvi je iz Maribora ojačil dravo-

grajsko skupino s četami, ki mu na črti nad Mariborom niso bile nujno potrebne, kajti s pametno taktiko je znal tam zavarovati področje svoje odgovornosti in se vseskozi izogibal vojaškim spopadom. Ena izmed teh čet je skupno z malgajevci zaprla dohod k Dravogradu, da bi zavarovala novo zbiranje razbitih sil.

Malgajevi borci so se zakopali na pobočju gričevja okrog Raven in v bližini Prevalj razdrli železniško progo, da so tako onemogočili prihod avstrijskemu oklopnemu vlaku.

V jutranjem svitu 6. maja so nasprotniki prešli v napad, a rafali štirih Malgajevih mitraljezov so jih ustavili, tako da so se morali razviti v široko obkoljevanje. Med odbijanjem novih napadov se je obroč okoli malgajevcev čedalje bolj ožil. Da bi mogel pregledati položaj, se je Malgaj sam okrog 14. ure vzel v neko drevo na pobočju Tolskega vrha. Pri tem mu je nenadoma eksplodirala ena izmed ročnih granat, pripetih na pas, in ga hudo ranila, tako da je že nekaj hipov nato izdihnil.

Borci so svojega mrtvega komandanta skušali odnesti nazaj, a prav tedaj so z več strani že navalili Avstrijci. V manjših skupinah so se borci ne brez izgub prebijali skozi obroč. Na novo jih je zbral narednik — dijak Zdravko Kroflič, Malgajev rojak in prijatelj, in ob Mežici zadrževal sovražni naval do noči, ko jim je do kraja izmučenim posla zadnja municija. Še tu so malgajevci med bojem jokali v žalosti za svojim poveljnikom, ki so ga vdano ljubili, nato pa se je teh poslednjih dvanajst mož umaknilo v Slovenj Gradec.

Avstrijci so truplo nadporočnika Malgaja prepoznali. Pri njem so našli dnevnik, ki ga je pisal skozi vso vojno. Pokopali so ga na raven-skem pokopališču.

Tako je patriot in junak Malgaj žrtvoval svoje življenje. Njegov zadnji boj pri Ravnah in odpor dravograjske skupine sta omogočila združitev razpršenih enot in njihovo uspešno obrambo na novih položajih ob Dravi in Meži.

Poraz na Koroškem je ogorčil in užalil slovensko javnost. Zanj bi bila morala odgovarjati ljubljanska vlada, ki je odredila ofenzivo v poslabšanih okoliščinah, medtem ko je v ugodnem času prej zavirala aktivnost vojske pod vodstvom obeh mož, ki so jima vojaki z zaupanjem sledili. Ta vlada pa je bila tudi tista, ki je z mnogimi svojimi političnimi in gospodarskimi ukrepi na Koroškem škodovala naši stvari in odbijala zlasti socialno šibkejšje sloje. Marsikateri Slovenec tam je v republiki Avstriji z močnim delavskim razredom videl bolj zavarovano svojo blaginjo kakor pa v gospodarsko in kulturno manj razviti balkanski monarhiji. Tudi je kdo duhovno preveč koreninil v tradicijah temne preteklosti, ki je našega malega človeka podrejala vselej mogočni tuji gospodi. Vrsta razlogov je morala voditi v poraz, ki je zahteval tudi dragocenih žrtev. Ljubljanski mogotci pa so nasprotno kot krivca nesreče označevali »zboljševiziranega slovenskega vojaka«, ki da se ni hotel boriti!

Zdaj šele je pod vodstvom generala Smiljanića sledila krepka ofenziva jugoslovanskih sil, katerih najudarnejše jedro so predstavljale srbske enote. Med 28. majem in 4. junijem 1919 so te po neznatnih začetnih bojih pognale Avstrijce v beg z vsega spornega ozemlja s Celovcem vred.

Toda Koroški se je že pisala sodba v Parizu. To sodbo v korist koroškim nemškim šovinistom (poznejšim nacistom) sta napisali imperialistična Italija in Amerika, ki je ignorirala vso bridko zgodovino koroških Slovencev. Plebiscit ob pogojih, skrajno neugodnih za slovensko stran, je 10. oktobra 1920 odločil proti nam. Brez glasovanja pa je bila Jugoslaviji prisojena razen Jezerskega še Mežiška dolina, prav tista, ki je v njej Malgajeva četa uspešno opravila svoje prve akcije in jo je pojila kri Malgajevega žrtvovanja.

Junakovo truplo so v Ravnah izkopali in ga 26. oktobra 1919 s slovesnostmi prepeljali v domači Šentjur. Tu je svojemu najzaslužnejšemu častniku v spomin govoril general Maister, na rojstni hiši pa so mu odkrili ploščo. Leta 1924 so Malgaju na mestu, kjer je padel, postavili večji spomenik z Maistrovimi verzi, ki so ga pa nacisti 1941 porušili. Danes nov spomenik na istem mestu povezuje Malgajevo žrtev z žrtvami v narodnoosvobodilni vojni 1941—1945, ki je v njej prav Mežiška dolina dala dovolj velik in krvav doprinos.

Že davno je Malgaj postal zgodovinska osebnost. Pisatelj Prežihov Voranc se je v Mežiški dolini nekajkrat srečal z njim tudi v političnih razgovorih. V svojem romanu »Požganica« ga riše z nekaterimi lepimi značilnostmi, kakršnih ni našel na nobenem drugem izmed Slovencev, vodilnih v bojih na Koroškem 1918—1919. Toliko dobro ga je poznal, da je umel v romanu celo posneti pristno, krepko Malgajevo govorico.

Citirajmo pisatelja!

Ko Narodni svet pošlje nadporočniku Malgaju na Ravnah povelje, naj začne s preiskavo proti delavcem, ki so v prevratnih dneh plenili, ta srdito kolne: »Pri Narodnem svetu so menda znoreli!... Moji legionarji naj zdaj začno iskati po bajtah stare in prazne konzervne škatle? Ko bi drugega dela ne imeli! A Celovec je še zmeraj v nemških rokah! Lepa reč — tako povelje!... Vi imate kurjo pamet! Za nekaj magnatov se bojite, ki so jim delavci upravičeno izpraznili magazine... Te bi radi pridobili, množice pa odbili! — Kdor misli, da so dogodke zadnjih dni povzročili grabežljivost, ropazelnost, dobičkarstvo, ta se moti! Motiv je bil čisto drug: srd nad stoletnim ponižanjem, to je vodilo množico! Vi pa iščete zajca za čisto drugim grmovjem... Toda to nam bo škodovalo — povzročilo bo med delavstvom hudo kri!... Ali ni, kot bi vlival petrolej na tleče iskre?« Malgaj je spet pobral listek z mize, enkrat pogledal vanj, ga spet zagnal pod mizo, potem pa rekel: »Povelje je povelje, čeprav idiotsko povelje! Začnimo torej s to prekleto preiskavo — ali rečem ti, da morate biti previdni. Ni treba povsod nosu vtikati!«

Kmalu nato, ko zaslišuje Petruha:

»Povej rajši po resnici: ubil sem ga, ker nas je — ta svinja (trgovac Gnida) lupil in preganjal, izkoriščal, kradel in vse počel, kar počne brezvesten podlež, izdajalec... Prekleta godlja!«

Malgaj preudarja:

»Ko sem prihajal na Koroško, sem prihajal s čistim, rekel bi rosnim navdušenjem... Nisem se nadejal, da bo boj tako hud — boj za osvajanje tega ljudstva. Velik del ljudstva, predvsem kmečkega, je z nami. Toda delavstvo — to se nam zmeraj bolj odtuja! Kako je to?... Mogoče smo mi bolj krivi, kakor si mislimo! Nismo znali pridobiti tega ljudstva...«.

Ko vpije iz vlaka korporal Vuga: »Živela revolucija!«, se hoče narednik s samokresom pognati proti vozovom, toda Malgaj ga zadrži s svojo krepko roko:

»Stoj! Naši fantje so.«

Tudi nemška literatura — pravzaprav le celovška »Heimatkunst« in domovinska propaganda poleg romana v neki rajhovski ilustrirani reviji — je našla v borbi za Slovensko Koroško obilo snovi. Pri tem pa je v popolnem nasprotju z Vorančevo stvarnostjo in poštenostjo premnogokrat zašla v občutno neobjektivnost, s kakršno prikazuje Slovence in njihove težnje. Tudi Malgaja je naslikala s temnejšimi barvami, vendar mu nikdar ni skušala odreči nekaterih osebnih odlik in sposobnosti. Tako n. pr. je v Perkonigovem romanu »Patrioten« Malgaj, ki ga avtor označuje s priimkom Olgay, orisan kot velik vojak — junak, toda malo človeško toplega je v njem. Junaško vojaško osebnost, a drugega kaj malo vidijo v Malgaju tudi drugi nemški avtorji, sam Steinacher pa ga imenuje »Malgaj, dieser grimmige Soldat«.

Franjo Malgaj je bil človek, ki je izšel iz sredine svojega ljudstva. Naslonjen le nase in nanj je s svojimi sposobnostmi uspešno služil koristim Slovencev v času važnih odločitev. Nedvomno sta se v njegovi človeški zavesti nemalokdaj spopadli dolžnost do nadrejene sile in dolžnost poštenega, mislečega Slovenca do lastnega ljudstva. V takšnih konfliktih, ko je hkrati šlo za usodne odločitve, je bilo tudi neizogibne tragike. Tu pa je Malgaj pred lastno vestjo reševal, kolikor največ je mogel. Tako je — komaj štiriindvajsetleten — pokazal zdravo samostojnost in zrelo daljnovidnost ne samo kot vojaški poveljnik. Tedanji buržoazni oblasti tak mlad človek — vodilni oficir s proletarskim poreklom, ki si je med ljudstvom pridobil sloves ljudskega človeka in si je kot močna osebnost lastil pravico do kritike oblastnikov, ni mogel biti prijeten, zato ga je ovirala v njegovem nadaljnjem dvigu.

Vendar je Malgaj v razmerah, ki so mu omejevale še večji polet in uspeh, s polno zavestjo svojih dolžnosti do slovenskega ljudstva dal za njegovo stvar tudi sebe poleg vsega drugega, kar je v svojem

prekratkem življenju in v svojem času mogel dati najboljšega. To vemo danes, ko nam z ene strani spomenika v narodnoosvobodilni vojni padlim junakom v Šentjurju govori tudi napis njemu v spomin:

Iz krajev teh je vodil četo,
za pravdo in svobodo vneto,
da nam koroške zemlje prag
s krvjo posvetil je junak.

To vemo danes, ko mineva že štirideset let izza boja in smrti
Franja Malgaja.

Uporabljeni viri poleg lastnih spominov:

Zapiski brata Ivana Malgaja, Zdravka Krofliča in Andreja Oseta.

Malgajeva vojaška poročila generalu Maistru, ki jih hrani Državni
arhiv v Mariboru.

Zdravko Seručar: Vojne akcije u Koruškoj 1918/19 godine.

Lojze Ude: Roman o Koroški, Novi svet 1951.

OB ČETRTEM CELJSKEM ZBORNIKU

Tine Orel

Prvi Celjski zbornik je izšel l. 1952 z letnico 1951 za 500-letnico mesta Celja, drugi je bil publicistično pospremlilo razstave »Celje 1957«, tretji, lanski, pa je bil že odraz prizadevanja, da bi se sodelavci obeh prejšnjih zbornikov ne razšli, marveč se trdneje povezali v krajevno kulturno skupnost in v zborniku našli redno izrazilo svoje kulturne dejavnosti. To prizadevanje ne ustreza popolnoma zamisli, s katero smo šli na delo za zbornik. Mislili smo predvsem na publikacijo, ki bi bila v celoti aktualna, programatična, izraz tistih prizadevanj okrajnih organov, ustanov in osebnosti, ki odločilno vplivajo na napredek okraja; razpravljal naj bi o naših delovnih dosežkih, pomembnih ne samo za okraj, temveč tehtnih tudi z republiških in državnih vidikov; prinašal naj bi zamisli in načrte o stvareh, katerih se mislimo lotiti, pa jim iz raznih razlogov zdaj še nismo kos, načrti zanje pa so vendarle taki, da niso samo za arhiv, ampak bi z objavo utegnili bodriti misel na realizacijo, pričevali pa bi obenem o tem, da nas ti problemi res bole, da se z njimi resno ukvarjamo.

Za kronista in kulturnega zgodovinarja bo gotovo mikaven podatek, da smo pri zbiranju gradiva računali na sodelovanje kakih 60 osebnosti. Pri tem smo poleg navedenih smotrov hoteli doseči to, da bi postal zbornik skromno organizacijsko središče za tiste, ki po končanem študiju še čutijo v sebi znanstven nemir ali vsaj potrebo po globljem in širšem razčlenjevanju in reševanju nalog in problemov, na katere pri svojem vsakdanjem delovanju naletujejo, z drugo besedo, CZ smo skušali vzdrževati pri življenju zaradi čim intenzivnejše aktivizacije izobraženstva pri množitvi kulturnega dela, pri odzivni in pobudni analizi najrazličnejših problemov, pri teoretičnem reševanju delovnih tem, vse zato, da bi se okrajno področje čim bolj aktivno, čim tvornejše v kulturi uveljavilo.

Iz istih razlogov smo lani nekoliko razširili dejavnost CZ. Skromna sredstva, ki so nam na razpolago za te stvari, smo porabili za knjižno izdajo nekaterih del, ki so jih na našem teritoriju ustvarili naši ljudje (disertacija dr. Ivana Raišpa, drama Janeza Žmavca »V pristanu so orehove lupine« in razprava dr. Lešničarja o infekcijskih oddelkih v LRS). Založniška dejavnost CZ naj bi pomagala publicirati vse tisto, kar dostojno predstavlja znanstveno, kulturno in umetniško tvornost okraja.

Tako zbiranje gradiva za zbornik je v stvarnosti sicer utemeljeno, ustvarja pa okoliščine, ki neugodno vplivajo na redakcijsko zasnovo na eni

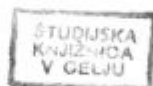
strani, po drugi strani pa ustrezajo izdajateljevi zamisli samo od daleč ali samo posredno. V Celjskem zborniku 1958 se je zbralo 20 avtorjev, ki obravnavajo lokalno literaturo, kulturno, politično in gospodarsko zgodovino, lokalno gledališko problematiko, arheologijo, arhitekturo, tukajšnjo problematiko spomeniškega varstva in urbanizma, lokalna geološka vprašanja, problematiko hribovskih kmetij, vodnega gospodarstva, splošnega zdravstvenega zavarovanja, vprašanje readaptacije in rehabilitacije pljučnih invalidov ter vprašanje rekonstrukcije našega najpomembnejšega zdravilišča — Rogaške Slatine. Vsaj po tematiki je ta zbornik deloma uresničil tisto, zaradi česar se je za izdajo take publikacije na pobudo predsednika tov. Rika Jermana Svet za prosveto in kulturo OLO Celje odločil. Izbor tem seve ni sistematičen, enoten, marveč zajema vrsto področij, ne da bi skušal doseči določeno sorazmernost. Ta način izbora gotovo ni najboljši, spričo moči, ki so nam bile na razpolago, pa je opravičljiv, saj pravzaprav do izbiranja ni prišlo, ostali smo pri zbiranju doneskov, ki so se nam zdeli dovolj tehtni in pomembni, z uvodno razpravo prof. J. Mlinarja pa smo hoteli primerno opozoriti na eno najstarejših srednjih šol na slovenskem ozemlju, na celjsko gimnazijo.

Celjski zbornik 1959 smo zbrali v znamenju enakih prizadevanj in istih pogledov. Zbran je bil že spomladi in oddan v tiskarno, vendar smo tiskanje zadržali, da bi vsebino okrepili še s tehtnejšim, aktualnejšim gradivom. Pri tem žal nismo uspeli, kakor bi bili radi. Morebiti je pri tem deloma vplivala namera celjskih gospodarstvenikov, ki so se namenili izdati ekonomistično usmerjen CZ. Ta naj bi izšel v l. 1960 in bi prinesel vrsto razprav iz gospodarske problematike. Redakcija takega zbornika bi bila lažja in smotrnejša, ker bi skušala čim bolj izčrpno obdelati samo eno področje... K temu načinu enotne zasnove je pokazal pot že CZ 1958, saj je že skoraj popolnoma opustil leposlovje, istočasno pa je bila javnost obveščena, da bo leposlovje izhajalo bodisi v posebnih zbornikih bodisi v takih izdajah, v kakršnih je izšla Zmavčeva drama. Medtem je v Celju dvakrat izšla literarna priloga »TEN«, poskus literarno kulturnega glasila, naslonjenega na »Celjski tednik«, zameetek revije, o kateri je že nekaj let tekla beseda in so si jo želeli predvsem mlajši celjski kulturni delavci. Poskus ni uspel. Uredništvo CZ pa še vedno meni, da bi celjsko leposlovje lahko izhajalo v posebnih zvezkih CZ. Tako urejevan, enotno zasnovan CZ bi pomenil določen napredek v dosedanjem prizadevanju, prepričljiveje bi izpovedoval svojo idejno orientacijo, svojo perspektivo v okviru našega družbenega življenja in imel bi aktivnejšo vlogo v javnem življenju, saj ga ne bi samo spremljal, ampak ga tudi usmerjal.

Vendar gremo kljub temu na dan z zbornikom, ki ima iste pomanjkljivosti kakor prejšnji, ima pa kljub temu gradivo trajne vrednosti. Nekaj je takih tem, ki jih je težje očitno aktualizirati, čeprav je jasno, da je tudi zgodovinska, kulturnozgodovinska, arheološka in umetnostno zgodovinska tematika povezana ali bi vsaj morala biti povezana z gospodarstvom, vsaj s turističnim gospodarstvom, ki se v našem okraju, kakor v vsej državi, vedno bolj razvija. Cela vrsta je problemov, ki bi v takem zborniku morda morali prej priti na vrsto, toda tudi to, kar zbornik prinaša, je izraz kul-

turnega prizadevanja v okraju, vidna delovna manifestacija javnih delavcev našega okraja, knjižna dokumentacija tistega dela, ki spričuje nedvomno voljo po izboljšanju življenjskih okoliščin v okraju in po samostojni znanstveni ali poljudnoznanstveni obravnavi lokalnih problemov.

Seveda želimo, da bi bilo vsega tega več, več sodelavcev, več razprav, predvsem pa več aktualnih tem, o katerih razpravljamo po vsem raznolikem okrajnem teritoriju od Zgornje Savinjske doline do Obsotelja in Kozjanskega. V CZ naj bi spregovorili ljudje, ki na najrazličnejših delovnih mestih vodilno posegajo v izgradnjo socializma v našem gospodarstvu, kmetijstvu, industriji, politiki, kulturi, prosveti in zdravstvu. Javno publicistično obravnavanje teh problemov bo nedvomno pomenilo, da čutimo potrebo po znanstveni poglobitvi in osvetlitvi dnevnega poklicnega dela in da iščemo pri svoji praksi teoretično potrdilo. Zato naj CZ še naprej obstaja in vzpodbuja naše ljudi k večji kulturni zmogljivosti okraja in k pospeševanju naše narodne kulturne rasti v okviru socialistične družbe. Lokalna kultura je namreč prav tako izraz moči savinjske pokrajine kakor materialna proizvodnja, samo da je bolj zapleten, pa tudi bolj ali vsaj tako obstojen in stanovit v smislu marksistične definicije naroda kot socialne kategorije. Če jo bomo gojili, če ji bomo dali konkreten izraz, potem bomo res delali v smislu Programa ZKJ, da bosta namreč umetnost in kultura v resnici last ljudstva, da bo kulturna ustvarjalnost dobila res množično podlago. S tem namenom pa bomo tudi najlepše proslavili 40-letnico KPJ, ki je s svojim programom in delom omogočila kulturno revolucijo.

VSEBINA

✓ Značilnosti gozdnega gospodarstva v celjskem okraju (Ing. Anton Knez)	7
✓ Vzroki preraščanja gozdov v pašnike (Ing. Milan Dečko)	20
✓ Geološki obris spodnje Savinjske doline (Janez Rihteršič)	46
O preskrbi s pitno vodo v celjskem okraju (Ing. Fran Lah)	56
Problemi delovne sile železarne v štorah (Marjan Žagar)	64
Preventivno delo v celjskem okraju (dr. Aleksander Hrašovec)	77
Celjsko turistično področje (Zoran Vudler)	92
Nastanek in razvoj zdravilišča Dobrna (Ivan Grobelnik)	107
Gradivo za zgodovino Rimskih Toplic in okolice (Janko Orožen)	119
Šest grafik Stefana della Belle (Milena Moškon)	188
Umetnost v Celju in okolici v zadnjih 150 letih (Jože Curk)	196
✓ Nekaj prispevkov k topografiji rimske Celeje (Vera Kolšek)	250
Ilirska naselbina na Rifniku pri Šentjurju (Lojze Bolta)	258
Olimje (Jože Curk)	277
Narečje vasi Sotensko nad Šmarjami pri Jelšah (Francè Jesenovec)	298
Pouk poslovne korespondence na ekonomski šoli (Gustav Grobelnik)	308
Ob 90-letnici trgovskega šolstva v Celju (Ludvik Rebeušek)	313
Glasbena šola v Celju in njena problematika (Ing. Jelka Vehovar)	320
Malgaj (Fran Roš)	325
Ob četrtem Celjskem zborniku (Tine Orel)	338

CELJSKI ZBORNIK 1959

Izdal

SVET ZA PROSVETO IN KULTURO OKRAJA CELJE

Uredila

TINE OREL in GUSTAV GROBELNIK

Oprema

BOJAN KOVAC

Dotiskano

meseca decembra 1959

Tisk

Casopisnega podjetja »Celjski tisk« Celje

